R. P. R.

BIBLIOTECA CENTRALĂ

UNIVERSITARĂ

DIN

BUCUREȘTI

Cota 34134

Nr. Inventar 152413 Anul 1960

Secția ..... Nr. .....

Bibl. mare. Lic. „Regina Maria"
București.
21

BURGHEZIA ROMÂNĂ
ORIGINA ȘI ROLUL EI ISTORIC

Cump. de Comit. Școlar
25 Iunie 1946.

CULTURA NAȚIONALĂ

BIBLIOTECA SOCIALĂ

INGRIJITĂ DE

DIMITRIE GUSTI

37134
2 exemplare

BIBLIOTECA SOCIALĂ

BURGHEZIA ROMÂNĂ

ORIGINA ȘI ROLUL EI ISTORIC

1152413

DE

ȘT. ZELETIN

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
„CAROL I" BUCUREŞTI
COTA 37134
1956

ŞT. ZELETIN

BURGHEZIA ROMÂNĂ
ORIGINA ŞI ROLUL EI ISTORIC

S'A EDITAT ŞI TIPĂRIT DE
CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI 1925

BCU-Bucuresti
C152413

321.9(R)

PREFAŢĂ

Nu avem de gând să arătăm amănunţit în această prefaţă felul nostru de a privi problema, care ne absoarbe de atâta vreme: singur faptul, că lucrarea de faţă cercetează rolul istoric al burgheziei române, căreia i s'a tăgăduit până acum orice rol istoric, spune deajuns în această privinţă.

Sunt vreo şapte decenii, de când România trăeşte într'o epocă de criticism, *caracteristică pentru popoarele în stare de prefacere, când prezentul nu mai place, şi deaceea pare că a fost mai frumos trecutul. Spiritul român are o înclinare aproape morbidă, de a privi toate aşezămintele României moderne ca netemeinice, nesănătoase, netrainice; scurt, de a arătă că nu se împacă nici într'o privinţă cu felul cum este ţara noastră* acum. *Criticism social criticism politic, criticism cultural — atâtea forme, sub care străbate în deosebitele laturi ale vieţii noastre sociale această atitudine negativă şi disolvantă, împiedecând desfăşurarea normală şi rodnică a activităţii creatoare. Românul cult al vremei noastre poate declară, la fel cu Mefistofeles din tragedie: «eu sunt spiritul care veşnic neagă». Acest neajuns va dispărea odată cu cauzele, cari i-au dat naştere, adică cu încheerea definitivă a actualei faze de tranziţie; până atunci însă el nu poate fi preîntâmpinat decât cu un singur mijloc: ştiinţa. Cercetarea ştiinţifică a desvoltării sociale a României moderne, venind să arate* necesitatea istorică *din care şi-au luat naştere aşezămintele în care trăim astăzi, e menită să surpe raţiunea de a fi a acestui criticism. Deaceea nu e exclus ca în viitorul apropiat strigătul «ştiinţă contra* critică» *să devină formula de desvoltare a culturii române. Lucrarea de faţă e o sforţare în această direcţie.*

Ea nu a fost începută totuş cu acest gând şi scop. Studiile noastre asupra evoluţiei României moderne au pornit din aceeaş nevoie sufletească, din care au luat fiinţă cercetările lui Taine asupra originelor Franţei contimporane. Covârşit de evenimentele dela 1916, care ne sdruncinaseră încrederea în viitor, am simţit nevoia unei cunoaşteri amănunţite a originelor societăţii române de astăzi, spre a căpătă putinţa unei orientări clare în haosul vieţii noastre sociale şi politice. Trebuiă să aflăm, prin cercetare proprie şi adâncită, de unde a venit România modernă, şi încotro merge. Gândul nostru eră, firesce, de a scrie o istorie tot critică *a evoluţiei noastre sociale către forma de vieaţă modernă. Dar în cele din urmă, în cercetări urmate neîntrerupt dela 1918 înainte, am isbutit a trece peste punctul de vedere critic şi a ne înălţă la cel ştiinţific:* la explicarea cauzală a procesului de naştere a României moderne. *Cetitorul va aveà înainte, într'un număr de studii condensate după putinţă, două serii de fenomene: întâi, seria evoluţiei economiei moderne (cap. I—III), în care va aflà cauzele istorice ce au dat naştere aşezămintelor noastre de astăzi; apoi seria prefacerilor vechei lumi rurale (cap. IV—V), în care va cunoaşte nevoile sociale, din care şi-a luat naştere criticismul însuş.*

Istoricul englez J. R. Seely începe cercetările sale asupra desvoltării Angliei moderne cu aceste cuvinte: «e o maximă la care ţin mult, că istoria, păstrându-şi metoda ei ştiinţifică, ar trebuì să urmărească un scop practic». Dacă cetitorul ar înclinà să tragă o încheiere practică din cercetările de faţă, socotim că aceasta nu ar puteà fi decât următoarea: îndrumarea spiritului român, în toate formele sale de activitate, dela vechea sa atitudine leneşă, negativă, la o atitudine de muncă pozitivă: dela criticism *la* creaţie.

Suntem la o cotitură istorică când criticismul, care a intrat azi în mentalitatea obştească, e pe cale de a devenì o primejdie naţională. Această pornire bolnăvicioasă, de a privì cu neîncredere tot ceeace s'a făcut şi se face în societatea noastră modernă, împiedecă unirea tuturor spiritelor într'o aspiraţie naţională pozitivă. Când însă ştiinţa socială românească *va isbutì să răspândească convingerea, că ceeace s'a făcut în România modernă a isvorît din cauze determinate, şi a avut un rol istoric şi o funcţie socială determinată, vor puteà înţelege şi românii, că în loc de a-şi pune mândria să critice ceeace*

au creat alţii, e mai bine să cerce a creà fiecare în sfera sa proprie de vieaţă. Ştim că nu a venit încă timpul operei sociologice, care să aducă sinteza definitivă a evoluţiei sociale a României moderne: pentru aceasta lipseşte în unele ţinuturi şi cel mai neapărat material. Până atunci lucrarea de faţă se prezintă ca un început, pentru care va fi destulă cinste, dacă se va dovedì că a nimerit drumul cel drept [1]).

---

[1]) *Capitolele I, II, IV şi V au apărut mai întâi în* Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială. *In lucrarea de faţă ele au suferit unele schimbări. Două alte lucrări, de un cuprins mai redus, vor veni mai târziu să întregiască cercetările din acest volum. A doua lucrare* «Neoliberalismul» *va trage concluziile politice, ar a treia,* «Naţionalizarea Şcoalei», *va înfăţişà încheerile didactice din modul nostru de a privì desvoltarea României moderne.*

In ultimul timp polemicile împotriva lucrării de faţă — în măsura, în care ea a apărut anterior sub formă de studii în «Arhiva» — s'au înmulţit peste asteptări, toate cu aceeaş tendinţă, de a salvà de năruire vechile prejudecăţi asupra formării burgheziei române. Afară de polemicile în scris, două din prelegerile ţinute până acum (April 1925) în ciclul din anul acesta al Institutului Social Român, au fost consacrate combaterii cercetărilor noastre. Am avea deci dreptul să sperăm, că atât de întinse discuţii vor împrăştià deplină lumină asupra problemelor plămădirii României moderne, dacă din întâmplare ele nu s'ar abate de la unele obligaţii ştiinţifice elementare, ca de pildă: a) *aceea de a pune în lumina lor reală ideile combătute, şi* b) *aceea de a aduce în combaterea lor cel puţin tot atâta material documentar, şi tot atâta deprindere în mănuirea cercetării sociale, pe cât a adus autorul în sprijin. Se înţelege că nimenea sub soare nu poate fi scutit de greşală. Dar pentru a duce adevărul un pas mai departe, trebuie ca discuţiile să fie îndrumate în alt spirit de cum au fost până în prezent.*

INTRODUCERE

Ce se înţelege prin burghezie. 1. Caracteristica burgheziei. 2. Mica burghezie şi capitalismul. 3. Concepţia libertăţii în cursul desvoltării burgheziei.

Fazele istorice ale desvoltării burgheziei. 4. Mercantilismul şi idealul său naţional. 5. Liberalismul; caraterul său cosmopolit. 6. Imperialismul şi noul său ideal naţional. 7. Insemnătatea simţului istoric în cercetarea burgheziei.

Naşterea societăţilor burgheze. 8. Expansiunea burgheziei în regiunile înapoiate şi urmările acestui fenomen. 9. Cercetările de până acum asupra burgheziei române.

a) *Ce se înţelege prin burghezie*

1. Terminul «burghezie» [1]) are azi aceeaş soartă, ca toate cuvintele des întrebuinţate: înţelesul său devine cu atât mai vag, cu cât întrebuinţarea e mai largă. Se cuvine deci, urmând un în-

---

[1]) Acest termin derivă dela numele întăriturilor militare (burgus, bourg, Burg), pe cari nobilimea fu silită să le ridice prin veacul X, spre a se împotrivi năvălirii duşmanilor. Din pricina siguranţei, pe care o oferiau aceste locuri întărite, ele deveniră centrele în jurul cărora se strânseră negustorii şi meseriaşii, şi prin aceasta alcătuiră nucleul, din care s'au desvoltat multe din oraşele moderne. Locuitorii strânşi în jurul acestor puncte militare luară numele de *burgenses* (forma de obârşie a cuvântului *burghezie*), spre deosebire de locuitorii satelor, cari vedeau de munca pământului.

Cuvântul «burghezie» (bourgeoisie) a apărut întâi în Franţa, apoi în veacul XI în Ţările-de-Jos, de unde a trecut în Germania. — Henri Pirenne Les anciennes démocraties des Pays-Bas, Paris 1910, p. 48 şi passim. Deasemenea Karl Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft, Tübingen 1898, p. 88.

ţelept îndemn al lui Durkheim, să dăm terminului un înţeles limpede, ştiinţific, înainte de a începe cercetarea noastră [1]).

Se înţelege prin burghezie *clasa socială, care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri;* prin aceasta ea se deosebeşte de acele clase, care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii, cum au fost multă vreme, şi în bună măsură au rămas şi astăzi, păturile agrare.

Privită de aproape, burghezia cuprinde o trinitate socială, alcătuită din cei ce produc mărfurile, sau *industriaşi*; din cei ce le pun în circulaţie, sau *negustori*; şi din cei ce ajută cu mijloace băneşti atât circulaţia cât şi producţia, adică *bancheri* sau financiari. Cum toate aceste trei categorii sociale, prin însăş funcţia lor, ajung stăpânitoare de capitaluri, clasa burgheză poartă totodată şi numele de *clasă capitalistă* [2]) . Totuş vom arătà mai jos, că în desvoltarea ei istorică burghezia începe cu o fază necapitalistă: atunci ea e alcătuită din mănuitori de marfă, care nu lucrează pentru a strânge capitaluri. Aceştia sunt «micii burghezi», cari au avut odinioară un mare rol social.

Desvoltarea istorică nu cunoaşte numai o *clasă* burgheză, ci şi o *societate* burgheză, creată de această pătură socială după nevoile ei proprii. Burghezia e o clasă ce mănueşte valori de schimb. Dar pentru ca relaţiile de schimb să se poată lărgi în toate straturile sociale, întreaga orânduire socială trebuie reîntocmită după cerinţele schimbului. Cari sunt aceste cerinţe?

Schimbul, prin însăş natura sa, e o *învoeală liberă*, o tocmeală şi un contract, deaceea el nu se poate îndeplini decât în ipoteza, că persoanele ce-l fac sunt libere. Astfel oriunde apare burghezia,

---

[1]) «Cel întâi pas al sociologului trebuie să fie de a definì lucrurile, cu cari se ocupă, pentru ca să se ştie, şi să se ştie bine, de ce este vorba». Les règles de la méthode sociologique, ed. III, p. 44.

[2]) Cuvântul *«capital»* se crede a venì dela obiceiul primitiv, de a da cu împrumut vite, sau mai bine: *capete* de vită.

Forma de obârşie a averii mişcătoare au fost vitele; stăpânitorii lor le împrumutau în schimbul unui anumit procent, constând din daruri în natură, iar mai târziu primiau înapoi acelaş număr de *capete* de vită, pe care-l dăduse cu împrumut. S'a născut astfel o aristocraţie agrară pastorală, alcătuită din acest soiu de *capitalişti*: împrumutători de vite. Lujo Brentano, Die Anfänge des modernen Kapitalismus, München 1916, p. 17.

şi cu ea schimbul, apare în mod neînlăturat şi corolarul acestuia: *libertatea.* Relaţiile de schimb sunt pretutindeni creatoare de raporturi libere între oameni. Herodot povesteşte că chiar şi la sciţi existau pieţe, care se bucurau de o pace specială: oamenii umblau în ele neînarmaţi, fără ca cineva să-i supere în îndeletnicirile lor comerciale [1]). Un asemenea privilegiu, cunoscut sub numele de «pacea târgului», a existat şi în Europa la începuturile burgheziei [2]).

Se înţelege de aici ce adâncă şi revoluţionară înrâurire trebuia să aibă clasa burgheză în evoluţia socială. Pentru a pregăti schimbului un teren de nestânjinită desvoltare, ea a fost silită să refacă întreaga organizare socială: să desfiinţeze privilegiile şi să declare pe toţi oamenii drept persoane libere şi egale. Astfel şi-au luat fiinţă societăţile burgheze, a căror caracteristică este libertatea în toate formele de manifestare ale vieţii obşteşti. Deaceea partidele burgheze, organele de luptă politică ale clasei mănuitoare de marfă, şi-au luat numele de *partide liberale,* iar ideologia burgheză este cunoscută îndeobşte sub numele de *liberalism.*

Caracteristica burgheziei este deci, din punct de vedere economic, schimbul; din punct de vedere social-politic, libertatea. Burghezia e ca o plantă, a cărei rădăcini pornesc din relaţiile de schimb, şi a cărei ramuri se resfiră într'o atmosferă socială liberă.

2. Imboldul pentru desvoltarea burgheziei europene a venit din Orient: ea şi-a luat fiinţă din relaţiile comerciale, care s'au stabilit între Europa şi Asia cu prilejul cruciadelor. Bătrânul Orient erà pe-atunci — şi încă mult timp în urmă — mai înaintat în civilizaţie decât Europa. Deaceea mărfurile sale erau plătite în ţările europene cu bani, sau cu metale preţioase, căci locuitorii continentului nostru nu produceau încă destule mărfuri, cu care

[1]) Vezi Franz Oppenheimer, *Der Staat* (volum din colecţia de monografii sociologice «Die Gesellschaft», edit. de Martin Buber), Frankfurt a. M. 1907, p. 85.

[2]) K. Bücher, op. cit., p. 90; Henri Pirenne, op. cit., p. 22; L. Brentano, op. cit., p. 99.

să poată plăti produsele felurite ce sosiau din Asia [1]). Dar treptat s'au pus şi europenii la muncă, au început să producă pentru schimb, şi astfel a luat naştere burghezia europeană.

Aceasta a avut la început forme foarte modeste: ea se alcătuia din meseriaşi, organizaţi în bresle la oraşe. Statul burghez însuş în această fază de desvoltare este identic cu oraşul, întocmai ca în vechime: el nu depăşeşte zidurile orăşeneşti, spre a se contopi cu naţiunea, cum s'a întâmplat mai târziu. Burghezia în această formă, «mica burghezie», care înfloreşte în oraşe libere, se caracterizează prin aceea, că nu produce pentru capitalizare, adică pentru creşterea nemărginită a unei sume de bani. Ea produce de regulă atâta marfă, câtă trebuie spre a-şi acoperi din vânzarea acesteia nevoile proprii. O zicătoare din acele vremuri spune, că meseria trebuie să-şi «hrăniască» omul. Mica burghezie se desvoltă de prin veac. XI până în veac. XV; ea a apărut mai întâi, şi în formă tipică, în Italia, unde oraşele libere, alcătuind state nea-

[1]) Portughezii, ca şi mai înainte veneţienii, plătiau în numerar cea mai mare parte din mărfurile orientale, pe cari le aduceau în Europa. Deaceea corăbiile lor, cari plecau spre Orient, aveau grijă să ia cu ele mari cantităţi de monedă (W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, vol. II, cap. X).

Tot astfel erà şi în antichitate: imperiul roman plătià în numerar mărfurile orientale, cari constau în deosebi din obiecte de lux, mai ales mătasă (M. Reinaud, *Relations politiques et commerciales de l'empire romain avec l'Asie orientale*, p. 208—10. Vezi deasemenea G. Salvioli, *Le capitalisme dans le monde antique*, Paris 1906). S'a întâmplat atunci că Orientul, absorbind în acest chip tot numerarul din Europa, a cauzat ruina puterii de stat, atât în Imperiul roman de Apus, cât şi în cel de Răsărit (Lujo Brentano *Die byzantinische Wirtschaft*, în Schmollers Jahrbuch, 41. Jahrgang, II. Heft).

Acelaş pericol ameninţà Europa şi spre sfârşitul Evului Mediu, după ce cruciadele veniră să reînvie comerţul cu Orientul: metalele preţioase porniau în aşà cantităţi spre Orient, încât principii alarmaţi luau tot felul de măsuri prohibitive, toate însă fără efect. Se păreà că bătrâna Asie va prăbuşi încă odată Europa în ruină şi barbarie, când descoperirea drumului spre India şi America dădù europenilor putinţa, de a jefui în stil mare aceste continente, şi a aduce metale preţioase din belşug. Aceasta salvă Europa de ruină şi aruncă temeliile unei noui forme de vieaţă — aceea a capitalismului industrial — la care nu s'a putut ridicà nici unul din popoarele Orientului. (In această privinţă vezi opera monumentală a lui W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, 1919, 4 vol.).

târnate, au dat naştere unei civilizaţii neperitoare; apoi s'a desvoltat în Ţările-de-Jos, în sudul Germaniei, unde Nürnberg şi Augsburg ţin locul de frunte [1]). Franţa şi Anglia au avut deasemenea o mică burghezie, care însă în aceste ţări nu a jucat acelaş rol social.

Intre veacul XV—XVI se îndeplineşte cea mai mare revoluţie în desvoltarea burgheziei: e naşterea capitalismului. Deatunci atât principiul producţiei, cât şi organizarea socială, apucă alte căi. Micul burghez, la fel cu ţăranul, muncia numai pentru acoperirea nevoilor sale; dar noul mănuitor de marfă, *capitalistul*, pierde din vedere nevoile proprii: el munceşte pentru mărirea la infinit a unei sume de bani, a *capitalului*. Acel Moloh al omenirii moderne, în acelaş timp însă şi piedestal al civilizaţiei şi gloriei europene — capitalismul — îşi face revoluţionara apariţie, şi cu aceasta mica burghezie dă locul burgheziei propriu zise, clasei capitaliste [2]).

Totodată se petrece şi o adâncă schimbare geografică. Leagănul micei burghezii a fost sudvestul latin al Europei — Italia, Spania,

---

[1]) Asupra micii burghezii italiene v. Julien Luchaire, Les démocraties italiennes, Paris 1915; asupra celei din Ţările-de-Jos admirabila lucrare, citată mai sus, a lui Henri Pirenne: Les anciennes démocraties des Pays-Bas, Paris 1910.

[2]) W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, II, 2, p. 10. — Weber socoate (*Wirtschaftsgeschichte*, 1923, p. 303) că dorinţa de câştig nemărginit nu este o însuşire specifică a erei capitaliste: asemenea idee i se pare naivă. Privită în sine, această dorinţă este universală. Şi el aminteşte aici, între altele, de Cortez şi Pizarro, jefuitorii spanioli ai Americii.

Dar se pare mai curând că este la mijloc o neînţelegere. In mod singuratec, se înţelege că pofta de câştig a existat în orice timp; dar ca însuşire generală a întregei organizaţii sociale, deci ca *fenomen social*, ea nu se găseşte decât dela naşterea capitalismului. Tendinţa de capitalizare infinită, şi în genere tendinţa spre infinit, eterna goană spre un ţel, ce nu se mai realizează niciodată, fiindcă odată realizat, face să apară la orizont un altul mai mare — acesta este un fenomen specific modern european, şi apare dela Renaştere, adică dela înfiriparea capitalismului. Asemenea alergare spre infinit, împotriva căreia se revoltă în accente lirice sufletul lui Rathenau, dă pecetea proprie civilizaţiei noastre europene: ea alcătueşte deopotrivă gloria şi mizeria acestei civilizaţii, punând-o în isbitor contrast cu civilizaţia orientală, care e altoită pe bază agrară, şi deaceea are ca însuşire specifică odihna, contemplaţia.

Portugalia — şi sudul Germaniei; leagănul capitalismului este nordvestul germanic al Europei; el se naşte în Olanda, de unde radiază spre Franţa şi Anglia, iar din această din urmă spre Germania şi America. Astfel nordul barbar intră în rolul istoric, pe care-l jucase până atunci sudul latin, moştenitorul nemijlocit şi reînvietorul civilizaţiei antice. Din toate ţinuturile nordice cariera cea mai strălucită în era capitalistă o are Anglia, regina mărilor şi «despotul pieţii universale». Expansiunea engleză predomină întreaga istorie economică modernă; ea dă naştere şi statului român modern, pe temelie burgheză, cum vom arătă aici pe larg.

Pricinile acestei stranii schimbări geografice rămân încă în întuneric. S'a dat multe ipoteze, între care aceea a înrâuririi descoperirilor geografice asupra vieţii economice e cea mai cunoscută. Amintim însă aici ipoteza lui Sombart, care la întâia vedere pare paradoxală, dar pe care autorul ei se sileşte să o dovedească în mod amănunţit [1]).

După acest autor, strămutarea vieţii economice are drept pricină peregrinarea evreilor din sudul spre nordul Europei. In adevăr, se ştie că prin veac. XV şi XVI, adică tocmai în epoca de naştere a capitalismului, oraşele mici burgheze au alungat din sânul lor pe necredincioşi. Aşă au făcut deopotrivă Spania, Portugalia, oraşele italiene şi germane. Singură Spania a alungat vreo nouă sute mii de evrei, şi cam tot atâţia mauri, toţi făcând parte din clasa burgheză. Plecând din aceste locuri, împreună cu însemnatele lor averi, evreii au dus prosperitatea economică din sudul spre nordul european. In această lumină, evreii apar ca întemeietorii erei capitaliste, şi pionierii civilizaţiei moderne. Plin de admiraţie Sombart exclamă: «ca soarele trece Israel peste Europa: unde el ajunge, acolo ţâşneşte vieaţă nouă; de unde el pleacă, acolo putrezeşte tot ceeace înflorise până atunci» [2]).

[1]) In opera: Die Juden und das Wirtschaftsleben, Leipzig 1911.

[2]) Die Juden, etc., p. 15. In această privinţă Weber pare mai aproape de adevăr, când atribue evreilor o îndemânare specială numai în mânuirea formelor inferioare şi destructive ale capitalismului. Intre creatorii capitalismului constructiv, raţional, arată Weber, nu se găseşte nici un evreu. Aceasta lămureşte şi întâmpinarea cea mai serioasă, pe care o face acestei

Această ipoteză are însemnătate şi pentru noi. Originile burgheziei române sunt strâns legate de activitatea economică a evreilor: cămătăria evreească este aceea, care a desfiinţat vechea noastră boierime, şi odată cu ea vechea orânduire socială, pregătind astfel trecerea la actuala organizare modernă. Despre aceasta însă mai mult la locul cuvenit.

In cercetarea de faţă nu ne ocupăm cu mica burghezie română, ci numai cu desvoltarea clasei noastre capitaliste. Mica burghezie face parte din vechiul regim; scopul nostru este însă, de a urmări procesul de naştere a României moderne, şi acesta se înfăptueşte sub înrâurirea exclusivă a capitalismului.

3. Paralel cu înaintarea burgheziei dela faza breslelor, care lucrează pentru trebuinţele personale, la faza producerii pentru capitalizare, se înfăptueşte şi o evoluţie a ideei de libertate.

Schimbul creează raporturi libere oriunde pătrunde; dar se înţelege că tocmai din această pricină sfera libertăţii nu depăşeşte raza de influenţă a schimbului. Astfel, în epoca de desvoltare a micei burghezii, libertatea rămâne ţărmurită între zidurile oraşelor: ea e înţeleasă atunci ca un privileginu, aume ca un *privilegiu de grup*. Asemenea grupare privilegiată este, înainte de toate, atotputernica breaslă, apoi întreaga comunitate unde se află breslele: oraşul. Mica burghezie nu s'a putut ridică până la idea *libertăţii individuale*, ca bun obştesc şi drept natural al oricărei făpturi umane. Deaceea în această fază a burgheziei ţărănimea duce înainte jugul robiei, iar în imensa massă rurală iobagă, oraşele alcătuesc mici oaze libere, ca nişte insule ale fericiţilor. «Aerul de oraş dă libertate», zice proverbul medieval [1]).

Abiă cu naşterea capitalismului leapădă libertatea caracterul de privilegiu, devine un drept al omenirii întregi, şi aruncă temelia democraţiei moderne. Erà şi firesc. Căci influenţa capitalismului trece zidurile oraşelor, se revarsă în întreg cuprinsul naţiunii,

---

teorii Brentano (*Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, p. 165—66) cum că Rusia şi Polonia, cari au o atât de bogată populaţie evreească, n'au jucat totuş nici un rol în desvoltarea capitalismului.

[1]) Henri Pirenne, op. cit., p. 34 şi passim. Lucien Luchaire, op. cit., p. 182 şi urm.

şi deaici pe întreaga faţă a globului. Şi în orice colţ al pământului, capitalismul duce cu sine aceeaş evanghelie a libertăţii şi umanităţii, născută din nevoile schimbului.

La aceasta se adaugă de astădată şi nevoile noului mod de producere. Micul burghez erà proprietarul mijloacelor de producţie: el lucrà singur, cu uneltele sale şi cu materialul propriu; deaceea îşi puteà îngădui să nesocotească libertatea altora. Dar capitalistul lucrează cu muncitori liberi, cu «proletari», ce-şi vând puterea de muncă [1]). Aici munca şi capitalul se despărţesc — se «divorţează» — şi apar ca doi factori deosebiţi, dacă nu chiar ca duşmani. Astfel capitalistul, dacă vrea să aibă muncitori liberi, trebuie să desfiinţeze iobăgia, şi să creeze raporturi libere. Ceeace şi face.

Mijlocul consfinţit de istorie, prin care burghezia înfăptueşte libertatea, este lupta sângeroasă impotriva forţelor ce o zugrumă: *revoluţia.* Situaţia micei burghezii erà mult mai uşoară, căci ea nu cereà libertate decât pentru ea însăş. Deaceea, pe lângă vărsarea de sânge, ea aveà şi un mijloc mai comod de a atinge acest scop: anume, oraşele mici burgheze cumpărau dela regi un document — o «charta» — care le garantà privilegiul libertăţii. Indeosebi oraşele engleze s'au slujit de acest mijloc paşnic, pe când cele franceze au susţinut sângeroase lupte împotriva principilor, spre a-şi asigurà libertăţile. Oraşele italiene, care s'au desvoltat înainte de întărirea nobilimii feudale, şi-au impus privilegiile fără luptă şi fără bani.

Dela naşterea capitalismului situaţia se schimbă cu desăvârşire: de astădată burghezia nu mai cereà libertate pentru ea singură, ci pentru toată lumea; ea nu mai luptă în numele ei propriu, ci în acel al omenirii îngenunchiate, pe care o chemà la vieaţă liberă. Astfel începe èra revoluţiilor burgheze, o eră de idealism umanitar, de optimism social şi idealism fără margini. Părea că mai înainte omenirea vegetase, şi abiă atunci începeà să se redeştepte la vieaţă. Nu mai erà vorba atunci de a restrânge au-

[1]) «In organizaţia capitalistă producţia se caracterizează prin aceea, că nu produce decât marfă; acest caracter decurge ... din faptul, că aici munca însăş apare ca o marfă, muncitorul vânzându-şi munca sa». K. Marx, Le Capital (trad. J. Borchardt et H. Vanderrydt), 1900, vol. II, p. 180.

toritatea principilor, dobândind privilegii liberale pentru câteva oraşe, ci de a sfărmà orice privilegii, întronând regimul libertăţii universale. Inceputul acestei ere revoluţionare l-a făcut burghezia engleză în anul 1688, dar răsunetul acestei mişcări n'a trecut dincolo de hotarele Angliei. Abià revoluţia burgheziei franceze din anul 1789 venì să sgudue lumea, dând privelişlea unei încercări de a sfărmà orice urmă a trecutului iobag, spre a clădì pe ruinele sale o lume cu totul nouă. A urmat apoi cariera strălucită a marelui fiu al revoluţiei, Napoleon, căruia i-a fost dat să poarte în întreaga Europă evanghelia libertăţilor burgheze.

Prin sgomotoasa ei mişcare burghezia franceză, deşì mai întârziată ca sora ei engleză, deşì vestià lumei o evanghelie pe care o învăţase ea însăş dincolo de Canal, s'a impus totuş ca avangarda întregei burghezii europene. Parisul devenì centrul revoluţionar, de unde Europa subjugată se deprinse a aşteptà semnalul mişcării de libertate. Şi în adevăr, după o întreagă serie de convulsiuni, care umplu întâia jumătate a veac. XIX, Oraşul-lumină scapără din nou în anul 1848 scânteia, care aprinde toată Europa, până la hotarele Rusiei.

Cu anul 1848 intrăm şi în Principatele Române, unde suntem martori la cea dintâi manifestare a principiilor umanitare burgheze. Tineri români, care-şi făcuseră studiile la Paris, unde învăţaseră Codul Napoleon, veniră să predice şi în România «*respect pentru persoane, respect pentru proprietate*», şi celelalte articole de credinţă ale catechismului burghez. Nu e deci de mirare, că cercetătorii noştri au crezut a descoperì origina burgheziei române în influenţa ideilor liberale din Apus. Decât, am arătat că aceste idei au un anumit substrat economic, anume relaţiile de schimb: unde acest teren lipseşte, ele nu pot prinde rădăcini. Deaceea ideile liberale revoluţionare din Franţa nu ar fi avut vreun răsunet la noi, dacă terenul pentru sădirea lor nu ar fi fost pregătit mai dinainte printr'o *revoluţie de fapt*: trecerea economiei noastre naţionale în faza schimbului, sub influenţa capitalismului străin. Dar această revoluţie economică, premergătoarea revoluţiei politice, nu a fost pricinuită de Franţa, a cărei expansiune spre Gurile Dunării a fost destul de modestă, ci de înaintaşa ei

A52413

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ CAROL I

pe piaţa lumei: de Anglia. Naşterea burgheziei române se datoreşte expansiunii capitalismului englez, şi în această direcţie vom îndruma cercetările de faţă.

b) *Fazele istorice ale evoluţiei burgheziei*

4. Burghezia străbate trei faze deosebite, după fazele de desvoltare ale capitalismului însuş. Am vorbit de o trinitate capitalistă, alcătuită din capitalul comercial, capitalul industrial şi capitalul financiar. În evoluţia istorică înfloreşte mai întâi comerţul, apoi se desvoltă în mod mai anevoios industria, pe când capitalismul financiar îşi arată toată forţa economică abiă în vremea noastră [1]). Fiecare din aceste forme succesive ale capitalului dă şi un caracter deosebit clasei, care-l mânueşte, şi prin aceasta întregei orânduiri sociale. Predominarea capitalismului comercial dă naştere fazei *mercantiliste* a burgheziei; predominarea capitalului industrial aduce èra *liberalismului*; iar vremea noastră, în care capitalismul de bancă stă să absoarbă ambele forme de mai înainte ale capitalului, alcătueşte faza *imperialismului*. O privire scurtă asupra acestor trei faze de evoluţie ale burgheziei ne va da un preţios sprijin pentru cercetarea evoluţiei burgheziei noastre proprii.

Mercantilismul e faza de formaţie a burgheziei. El stă sub influenţa comerţului, fiindcă naşterea unei burghezii indigene se datoreşte comerţului cu o ţară străină mai desvoltată. România însăş nu face abatere dela această regulă; burghezia noastră ia fiinţă tot din relaţiile de comerţ, în care ne-a atras burghezia străină, anume cea engleză. Deaceea ţara noastră începe desvoltarea ei burgheză deasemenea cu o fază mercantilistă, pe care o cercetăm amănunţit în lucrarea de faţă.

[1]) Vorbim aici numai de formele de samă ale capitalismului, cari isbutesc să-şi creeze şi forme corespunzătoare de organizare socială. Evoluţia de fapt a capitalismului este însă ceva mai bogată; aici, paralel cu comerţul, înfloreşte camăta; din lupta cu această din urmă iau naştere băncile, apoi se desvoltă industria. Târziu, abiă pe la sfârşitul veacului XIX, isbuteşte capitalul de bancă să-şi subordoneze atât industria cât şi comerţul, devenind astfel ceeace numim *capital financiar*. Aceasta se va vedeà pe larg în corpul lucrării.

Caracteristica acestei prime faze de desvoltare a burgheziei este: *tutela energică a puterii de stat asupra vieţii economice îndeosebi, şi a întregei vieţi sociale în genere.* In perioada ei de formaţie, burghezia încă slabă are nevoie de un sprijin, pe care-l găseşte în puterea centrală de stat. Astfel statul are atunci menirea istorică, de a face «educaţia» burgheziei. Spre a da avânt comerţului, deţinătorii puterii de stat creează un întreg sistem de căi de comunicaţie, prin care leagă oraşele cu satele; distrug orice bariere lăuntrice şi desfiinţează orice regionalism economic şi politic, unificând astfel vieaţa socială naţională într'un tot omogen. De-aceea mercantilismul este creatorul statelor moderne naţionale, centralizatoare, unitare şi omogene. Spre a întemeià o industrie indigenă, puterea de stat ridică la graniţele ţării stavile împotriva produselor industriei străine mai înaintate, punând taxe vamale protectoare sau chiar prohibitive, şi acordând înlesniri de tot felul industriaşilor indigeni. Prin aceasta mercantilismul creează neatârnarea economică a naţiunilor, temelia neapărată a unei adevărate neatărnări politice.

Aşadar, faza mercantilistă e deopotrivă faza de plămădire a burgheziei ca şi a statelor moderne naţionale: *aceste două procese se contopesc în realitate în unul singur* [1]). Deaceea mercantilismul are înainte de toate un caracter naţional; el îşi găseşte expresia în acel ideal, care însufleţeşte orice popor la începutul desvoltării sale burgheze: întâi, unirea tuturor grupelor naţionale în acelaş stat; apoi, năzuinţa acestuia de a trăi prin propriile sale puteri. Idealul mercantilist e statul modern naţional şi neatârnat. Acelaş ideal a însufleţit, şi însufleţeşte încă România în actuala ei fază de desvoltare.

Mercantilismul european se desvoltă de prin veac. XVI până pe la jumătatea veac. XIX; epoca sa de înflorire e însă veacul XVII. România, fiind abià în prezent în faza mercantilistă, are în faţa ei aceleaş probleme, şi cearcă să le rezolve cu aceleaş mijloace, ca şi statele europene prin veacul XVI—XVII.

[1]) «Orice istorie a începuturilor capitalismului este totodată o istorie a formării statelor». W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, vol. II, 2, p. 910. Asupra mercantilismului politic, aceeaş operă, vol. I, 1; asupra mercantilismului ca teorie, vol. II, 2.

5. Dela predominarea comerţului evoluţia burgheziei înaintează către faza de predominare a industriei, şi cu aceasta pătura burgheză a industriaşilor capătă rolul hotărîtor în vieaţa socială, pe care o şi refac conform cu trebuinţele lor proprii: ei rup cu tradiţia mercantilistă şi inaugurează pe ruinile ei o nouă eră: aceea a liberalismului.

Care e caracteristica acestei ere nouă? Ea trebuie înţeleasă ca antipodul mercantilismului. Pe când în faza mercantilistă burghezia încă minoră cereà ocrotirea puterii de stat, acum, după ce industria ajunge la deplină maturitate, clasa burgheză respinge cu hotărîre amestecul statului în treburile economice, îi impune să lase deplina libertate industriei şi comerţului, şi să nu se îngrijească decât de administraţie. In vreme ce mercantilismul aşteptà prosperitatea economică dela energia şi iniţiativa puterii centrale, liberalismul o aşteaptă dela iniţiativa şi stăruinţa indivizilor; cel întâi nu ştià nimic despre libertatea individuală, şi se călăuzià în măsurile sale de un singur lucru: interesele naţiunii ca tot; cel din urmă în schimb nu recunoaşte nici stat, nici naţiune, şi în genere nici o realitate care ar sta deasupra realităţii individului, tinzând să-i îngrădească libertatea: liberalismul şterge deosebirile naţionale, neagă puterea de stat şi pulverizează întreaga omenire în indivizi, singurele realităţi pe cari le cunoaşte, şi dela a căror iniţiativă aşteaptă propăşirea socială. Ideologia liberală e individualistă, umanitaristă şi cosmopolită; ea ridică «individul împotriva statului» ca antiteze neîmpăcate, cere celui din urmă să se mărginească la rolul şters de «poliţist» sau «somnanbul», şi să lase toată libertatea celui dintâi [1]).

Liberalismul, ca şi concepţia libertăţii individuale, pe care el o întemeiază, e de natură curat modernă: antichitatea nu s'a putut ridicà decât până la capitalismul comercial, deaceea n'a trecut

[1]) Liberalismul în ambele sale forme de samă, economică şi sociologică, e de obârşie engleză; reprezentanţii săi clasici, în economia politică Adam Smith, în sociologie Herbert Spencer, sunt englezi. *Astăzi el aparţine istoriei.* Burgheziile înaintate au ieşit din această fază, iar cele întârziate sar peste dânsa.

peste concepţia mercantilistă a vieţii de stat [1]). El s'a impus întâi în Anglia, în anul 1846, prin desfiinţarea taxelor pe importul grâului (corn-laws) şi acordarea libertăţii comerţului [2]); apoi după pilda Angliei în Franţa (1860), în Prusia (1862) şi în celelalte state germane [3]). Dar pe când liberalismul englez a înfruntat până în prezent toate furtunile, acel de pe continent şi-a dat obştescul sfârşit.

Alăturea de caracterul său cosmopolit, asupra căruia a stăruit List, ceeace isbeşte mai mult la liberalism, e anarhismul de stat. E aici mai mult nevoia de a reacţionă împotriva tiraniei puterii centrale, care caracterizează faza mercantilistă. Deaceea liberalismul strămută axa vieţii de stat dela centru la periferie: el ia suveranitatea din mânile puterii centrale şi o acordă indivizilor, poporului. Democraţia modernă s'a născut ca expresie politică a liberalismului economic. In vremurile noastre însă, vieaţa economică a luat o formă diametral opusă liberalismului, şi înrudită mai mult cu mercantilismul: anume forma de organizare socială sub înrâurirea unei puteri centrale. Să vedem şi această nouă formă de desvoltare a burgheziei.

---

[1]) Lumea veche nu a cunoscut libertatea în înţeles modern: ea n'a putut concepe o mărginire a autorităţii statului în folosul indivizilor. Cetatea antică — statul de atunci — pleacă dela vederea, că puterea centrală poate şi are dreptul să modeleze vieaţa socială aşă cum crede de cuviinţă. Statul trece ca omnipotent, indivizii nu cântăresc nimic. «Este o ciudată eroare, între erorile omeneşti, de a fi crezut că în cetăţile vechi omul se bucură de libertate. El nu aveà nici chiar idea de libertate. El nu credeà că ar puteà să existe drept faţă de cetate şi zeii ei». Fustel de Coulanges, La cité antique, 1900, p. 269. Deasemenea R. v. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, ed. II, v. I, p. 146 şi urm.

[2]) Justin Mc. Carthy, A history of our own times, I, p. 244. Agitaţia pentru libertatea comerţului a avut centrul în oraşul Manchester; deaceea liberalismul economic poartă şi numele de «manchesterianism». Manchester este pentru liberalism «ceeace e Jerusalim pentru creştinism şi Meca pentru mahomedanism». Max Schippel, Grundzüge der Handelspolitik, Berlin 1902, p. 41.

[3]) Max Schippel, op. cit., p. 170—74. Vorbim aici de începuturile liberalismului ca politică economică; liberalismul ca doctrină este însă mult mai vechiu.

6. Capitalismul, zice Tönnies, a fost descoperit pentru ştiinţă de Marx. Decât, acest gânditor întemeiază cercetările sale pe faza liberală a capitalismului, aşà cum o aveà în faţa sa în Anglia. Deaceea doctrina lui Marx respiră acelaş anarhism de stat, aceeaş neîncredere în puterea centrală, ca şi în genere ideologia liberală [1]). Cu câţiva ani însă înainte de moartea întemeietorului socialismului ştiinţific, burghezia europeană intrase într'o nouă fază de evoluţie, a cărei deplină desvoltare nu i-a fost dat s'o cunoască. Această nouă formă de desvoltare a burgheziei poartă numele de *imperialism*, şi temelia ei economică e capitalul financiar. Cercetarea amănunţită a acestui ţinut a întreprins-o R. Hilferding, el însuş elev al lui Marx [2]).

Ce este *capitalul financiar*, care e noua ordine economico-socială şi noua ideologie, cărora el dă naştere?

Prin capital financiar Hilferding înţelege capitalul de bancă, care a ajuns în măsură să finanţeze atât industria cât şi comerţul; în acest chip el subjugă deopotrivă producţia ca şi circulaţia, absorbind în sine ambele forme de mai înainte ale capitalului: cel industrial şi cel comercial [3]). Capitalul de bancă rămâne astfel forma unică a capitalului, despotul pieţii, dominând întreaga desvoltare economică. Ajuns atotputernic regulator al vieţii economice, el o îndrumează treptat după nevoile sale: impune închi-

---

[1]) «Astfel ajunge Marx la o judecare a statului, care în unele privinţe coincide cu aceea a liberalismului englez de pe la finele veacului XVIII, şi aceea a anarhismului individualist, deşi motivele dela cari pleacă acestea sunt de altă natură. Statul e pentru Marx, ca şi pentru acei liberali, o «inst uţie de silnicie», care dăunează libertatea». *Heinrich Cunow*, Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie, Berlin 1920, oal. I, p. 309.

[2]) In opera *Das Finanzkapital* (vol. III din colecţia *Marx-Studien*, edidată de Max Adler şi Rudof Hilferding), Wien 1910. Opera lui Hilferding este, dela întâiul volum al operei fundamentale a lui Marx, singura creaţie reală, pe care a produs-o literatura socialistă. Sosise şi timpul. Căci dela începutul erei imperialiste, opera lui Marx, ieşită din atmosfera liberalismului, trebuiă să fie simţită din ce în ce mai mult ca un produs al unei perioade istorice apuse, şi în nepotrivire tot mai vădită cu faza istorică de desvoltare a capitalismului, în care ne aflăm astăzi. Analiza acesteia din urmă e tocmai ceeace întreprinde Hilferding în celebra sa operă.

[3]) R. Hilferding, op. cit., p. 283.

derea graniţelor — ca şi în faza mercantilistă — împotriva produselor din afară, pune stăpânire exclusivă pe piaţa internă, iar aici întreprinde o operă de grandioasă organizare: el sileşte diferitele industrii, pe cari le finanţează, să se carteleze — ca să nu se ruineze între ele — să înlăture negoţul şi să vină în atingere directă cu publicul consumator, spre a-şi cumpăni producţia după nevoile interne [1]). Prisosul de mărfuri sau de capital neîntrebuinţat îl varsă peste hotare; deaceea capitalul financiar devine în politica externă agresiv, şi caută mereu sfere de influenţă [2]).

Un nou ideal naţional îşi ia naştere în această fază imperialistă a burgheziei, caracterizată prin supremaţia economică şi politică a marilor financiari. Acum individul apare iarăş ca simplă celulă a naţiunii, punându-şi vieaţa în slujba năzuinţilor totului social. Dar de astă dată naţiunea proprie nu se mai înfăţişează ca o simplă naţiune între altele, căutându-şi un loc sub soare alăturea de celelalte, cărora le recunoaşte acelaş drept la vieaţă autonomă. Acum naţiunea proprie apare ca cea mai bine organizată, cea mai cultă, ca «naţiunea aleasă», indicată prin superioritatea culturii ei ca să supună, să organizeze şi să civilizeze întreaga lume. Celelalte naţiuni sunt coborîte la un nivel de însemnătate secundară. Acesta este idealul naţional imperialist [3]).

Burghezia germană a intrat cea întâi pe calea imperialismului în anul 1879, reîntroducând barierile dela graniţă împotriva produselor străine. Pe urma ei a păşit apoi Austro-Ungaria şi Franţa; America n'a trecut niciodată printr'o fază liberală. Faţă de aceste ţări, în deosebi de America şi Germania, burghezia engleză încă liberală reprezintă după Hilferding o formă înapoiată de capitalism, iar liberul schimb apare acestui autor ca o politică reacţionară, care nu mai corespunde tendinţelor actuale ale evoluţiei burgheziei [4]).

Cercetările lui Hilferding aduc o constatare preţioasă pentru înţelegerea propriei noastre burghezii. Acest scriitor arată, că e în natura burgheziilor întârziate de a sări peste faza liberală,

[1]) Op. cit., p. 260 şi urm.
[2]) Op. cit., cap. XXII.
[3]) Op. cit., p. 426—29: o admirabilă expunere a ideologiei imperialiste.
[4]) Op. cit., p. 380—81; deasemenea p. 231, notă.

şi a înainta deadreptul dela mercantilism la imperialism. Aşà a făcut atât America, cât şi Germania: aici plămădirea producţiei a mers mână în mână cu organizarea ei. Ne vom ocupà cu acest fenomen în legătură cu cercetarea clasei noastre burgheze, care prezintă acelaş fel de desvoltare.

7. Cele trei faze de evoluţie a capitalismului au însuşirile lor proprii, deaceea nu se poate înţelege desvoltarea uneia, după normele desvoltării alteia: fiecare trebuie cercetată în sine, şi lămurită după caracterul ei deosebit. Dar tocmai aceasta e greşala, care se face *de obiceiu* în studiul burgheziei, şi s'a făcut *totdeauna* în studiul burgheziei române. Ceeace s'a petrecut până în prezent cu istoria burgheziei noastre, sfidează închipuirea. S'a încercat a se înţelege *naşterea* societăţii române moderne, care în chip firesc are un caracter mercantilist, în analogie cu *starea actuală* a burgheziei europene, care a trecut de mult la faza liberală, pe alocurea la cea imperialistă. Şi încheierile sunt de tot interesante. Dăm câteva pilde.

Orice burghezie şi-a început desvoltarea cu ajutorul străinilor, de cari s'a putut lipsì numai cu timpul, după ce în decurs de veacuri şi-a făcut educaţia economică la şcoala lor. Se înţelege că şi ţara noastră a început desvoltarea burgheză la fel. Deaici s'a dedus însă, că românii sunt un popor nedestoinic de vieaţă economică modernă, bun numai pentru biurocraţie, şi că încercarea lor de a-şi moderniză vieaţa socială nu a avut alt sfârşit, decât acela de a-i pune în robia străinilor!

Orice popor a început să-şi clădească edificiul social burghez cu capital străin; alcătuirea unui capitalism propriu a fost o faptă treptată, târzie şi anevoioasă. Românii au făcut acelaş lucru: ei au recurs cu prisosinţă în perioada de regenerare naţională la creditul străinătăţii. Deaici s'a încheiat însă, că e un păcat naţional al poporului nostru, de a cheltuì mai mult decât produce, şi a trăì pe datorie!

Orice burghezie intră în vieaţă printr'o energică tutelă a puterii de stat; aceasta, cum am zis, urmăreşte scopul de a face educaţia economică a naţiunii, în deosebi a ţărănimii, pătura socială care de regulă trebuie deprinsă cu forţa la muncă uniformă şi disci-

plinată. Românii, în chip firesc, au făcut acelaş lusru: ei se află încă sub tutela puterii centrale. Din aceasta s'a dedus însă, că noi suntem un popor nedestoinic de iniţiativă, aşteptând a fi îndreptaţi la orice pas de către puterea de stat.

Am puteà lungì această listă de curiozităţi sociologice; dar cele zise ajung spre a da o idee în ce măsură această metodă neistorică, care dela *Junimea* înainte a devenit modă, a desfigurat până la caricatură societatea română modernă. Certaţi cu simţul istoric, nedestoinici a se coborî până la începuturile burgheziei în genere, aceşti oameni au prefăcut lipsurile neînlăturate ale începuturilor burgheziei noastre în tot atâtea păcate naţionale ale poporului român, şi pretinse dovezi de inferioritate faţă de popoarele apusene. Aşà a luat naştere aceà mentalitate bolnavă, de a găsì bun tot ceeace au făcut străinii, şi a desconsiderà rodul muncii noastre proprii. Sfârşitul firesc al unei asemenea atitudini trebuià să fie sdruncinarea încrederii generaţiilor noastre tinere în puterea de vieaţă a poporului român.

Cea mai mare victorie va sărbătorì-o cultura română abià atunci, când îşi va însuşì destul simţ istoric, spre a nu mai pune în seama poporului nostru lipsuri pe carì el nu le are, ci a explicà asemenea lipsuri drept ceeace sunt: neajunsuri fireşti ale începuturilor oricărei burghezii, de cari a avut să sufere orice neam, când se aflà în faza noastră de desvoltare.

c) *Naşterea societăţilor burgheze*

8. Procesul de desvoltare a burgheziei seamănă unui cerc, care se lărgeşte mereu, cuprinzând înăuntru ţinuturi din ce în ce mai întinse. La început, ca mică burghezie, sfera ei de activitate erà ţărmurită în marginile oraşelor, cari în acest chip deveniră centre de libertate şi civilizaţie în mijlocul barbariei rurale medievale. E cunoscută, în deosebi, însemnătatea culturală a oraşelor italiene şi flamande, cari au fost leagănul celei mai vechi mici burghezii. Cu naşterea capitalismului sfera de influenţă a burgheziei se lărgeşte; dintre zidurile vechi, ce o despărţiau de restul lumii, ea se revarsă la sate, le liberează de iobăgie, le organizează la fel cu

oraşele, distruge orice bariere şi orice provincialism, aruncând astfel temeliile statelor moderne. Oraşele medievale au fost opera micii burghezii, statele naţionale moderne sunt opera burgheziei în faza de tinereţă a capitalismului. Luptele de unitate naţională înfăţişează expansiunea burgheziei dela oraşe în întreg cuprinsul, unde locuesc fraţi de acelaş neam.

Dar se înţelege că expansiunea burgheziei nu puteà să facă popas la marginile naţiunii, cum odinioară nu putuse poposi nici la zidurile oraşelor. Nesfârşite râuri de marfă, ce nu mai găsiau cumpărători pe pieţele interne, începură să se revarse dincolo de hotarele naţionale, invadând ţările agricole înapoiate, şi străbătând în colţurile cele mai îndepărtate ale pământului. Pentru burghezie nu au existat, şi nu există ziduri chinezeşti; în imperiul fiilor soarelui, cu civilizaţia lor milenară, acum apar zorile erei capitaliste. Pretutindeni burghezia, odată cu mărfurile ei, duce şi urmările neînlăturate ale schimbului: ideile de libertate, egalitate şi umanitate, cari ajută popoarele să iasă din vechile raporturi de iobăgie, şi să se ridice la vieaţă modernă. Se înţelege că nici ţara noastră nu se puteà feri de această înrâurire a burgheziei străine: ea a trebuit să sufere pe teritoriul ei invazia mărfurilor străine, şi să vadă născându-se urmările ei juridice, politice, culturale. Astfel a pornit procesul de desvoltare a burgheziei române, şi a statului român modern, pe care-l vom cercetà în lucrarea de faţă.

In expansiunea ei burghezia străbate de regulă două faze. Când invadează un ţinut nou, încă neatins de vârtejul vieţii moderne, ea-l smulge din repausul său secular, silindu-l a intrà în relaţii de comerţ tot mai largi. In acelaş timp ea-i dăruieşte instituţiile moderne, fără cari nu e cu putinţă o înflorire a comerţului. Dacă poporul, care sufere această revoluţie socială, nu e înzestrat cu destulă putere de adaptare, el poate să sucombe sub această sguduire: odată cu vechile sale forme de vieaţă, apune şi el însuş. Dacă însă naţiunea invadată de capitalism are destulă tărie, atunci ea îşi însuşeşte formele de vieaţă burgheză, îşi face un timp educaţia economică sub influenţa cotropitorilor străini, şi când ajunge să stăpânească îndeajuns meşteşugul comerţului şi al industriei, începe lupta împotriva străinilor, cu năzuinţa de

a trăi prin ea însăş. Aceasta e a doua fază: de astădată vechi cotropitori şi educatori sunt înlăturaţi cu foarte puţină reverenţă şi tânăra naţiune se alătură lângă cele vechi, ca un nou stat burghez de sine stătător. Aşà s'a născut orice burghezie; pilda cea mai nouă o dă România şi Japonia. Pârghia, care aduce în vieaţă burgheziile tinere, este expansiunea burgheziilor înaintate spre toate colţurile lumii, cu deosebire spre regiunile agricole. In desvoltarea burgheziei române vom descoperi, ca la oricare altă burghezie, un prim proces de invadare a ţării noastre de către burghezia străină, sub a cărei influenţă se revoluţionează vieaţa noastră economică, şi se modernizează organizarea socială. Aceasta este èra de educaţie economică a neamului nostru de către solii capitalismului străin. Apoi urmează un al doilea proces, în care neamul nostru, simţind că anii de educaţie merg spre sfârşit, cearcă să se emancipeze de sub tutela străină, spre a trăi prin propriile sale puteri. Istoria burgheziei române este repetarea istoriei oricărei alte burghezii.

9. Cercetătorul burgheziei române este izbit de un fapt unic, măreţ în sine, dar greu în urmările ce le-a avut: tot ceeace s'a scris la noi despre desvoltarea burgheziei noastre, stă sub influenţa unui singur spirit: a lui T. Maiorescu. Atât de covârşitoare a fost critica acestei strălucite personalităţi, încât a cucerit toate spiritele, izbutind a sfărmà până şi cultura marxistă a «marxiştilor» români, şi făcându-i a vorbì în limbi necunoscute în şcoala lor: despre forme sociale fără fond, despre evoluţie dela forme spre fond, despre «legi» speciale pentru societăţile înapoiate. Toate acestea s'au întâmplat, de sigur, spre marea cinste a maestrului român, dar spre marea daună a tinerii noastre ştiinţi sociale.

După T. Maiorescu naşterea burgheziei române se datoreşte unui proces de imitaţie. Tinerii noştri, educaţi în străinătate, orbiţi de strălucirea externă a formelor civilizaţiei apusene, incapabili a pătrunde până la cauzele adânci ale acestor forme, le-ar fi introdus şi la noi, fără a-şi da samă că în ţara noastră nu există fondul corespunzător. Astfel Maiorescu constată textual: «In aparenţă, după statistica formelor din afară, românii posed astăzi aproape întreaga civilizaţie occidentală. Avem politică şi ştiinţă,

avem jurnale şi academii, avem şcoli şi literatură, avem muzee şi conservatorii, avem teatru, *avem chiar şi o Constituţie*. Dar în realitate toate acestea sunt producţii moarte, pretenţii fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr» [1]).

Din acest punct de vedere, desvoltarea burgheziei române pare a se reduce la simpla introducere a unor «forme fără fond». Astfel şi-a luat fiinţă aceà credinţă înrădăcinată, pe care o întâlnim sub deosebite forme la toţi membrii Junimii, şi care a intrat astăzi în mentalitatea tuturor românilor, fie profani, fie sociologi de specialitate: anume, cum că desvoltarea societăţii noastre moderne alcătueşte o *excepţie* faţă de societăţile moderne apusene; căci acestea s'au desvoltat dela fond spre formă, pe când societatea burgheză română şi-ar fi luat naştere de sus în jos, dela formă spre fond. Iată cum exprimă această părere A. D. Xenopol, singurul spirit dela Junimea, care a posedat o întinsă cultură sociologică, deşi destul de unilaterală: «Intreaga propăşire a poporului nostru a mers pe o cale inversă de aceea a celorlalte popoare; în loc de a se desvoltă de jos în sus, civilizaţia a plecat la noi de sus în jos» [2]). Xenopol nu spune lămurit, ce anume stă «sus» şi ce se află «jos» în societate, spre a da formulei sale un înţeles precis. Dar din cercetările sale reiese, că el îşi închipuià că pe când în Apus societatea modernă s'a desvoltat dela economia burgheză spre formele externe, la noi această desvoltare s'ar fi făcut invers, dela formele externe spre economia burgheză. Dar în această privinţă Xenopol se înşeală, ca şi toţi cei ce împărtăşesc aceeaş părere.

E mai curios însă, că nici reprezentanţii socialismului român nu s'au abătut dela formula junimistă a desvoltării burgheziei noastre, deşi metoda socialistă de cercetare e diametral opusă. Crezul sociologic junimist se găseşte şi la vechii noştri socialişti, spre a apăreà apoi, într'o formă cu oarecare pretenţie de precizie ştiinţifică, în lucrările lui C. Dobrogeanu-Gherea. Iată «legea» socială, pe care crede că a descoperit-o acest scriitor:

---

[1]) Critice, vol. I, ed. Minerva, 1908, p. 152, şi în genere întreg articolul «In contra direcţiei de astăzi».

[2]) Studii economice, Craiova 1882, p. 235.

«In ţările înaintate capitaliste, formele sociale urmează fondului social; în ţările înapoiate, fondul social e acela care urmează formelor sociale»[1]).

Origina junimistă a acestei «legi» e străvezie. Desvoltarea de jos în sus a societăţilor apusene devine la Gherea evoluţie dela fond la formă, iar desvoltarea inversă a României, de sus în jos, devine în formula sa o evoluţie dela forme la fond. Nou e la Gherea, întâi, pretenţia de a ridică ceeace la junimişti e o simplă observare, la rangul unei legi de evoluţie socială şi apoi, tendinţa de a generalizà această lege la o întreagă categorie de ţări, acele «înapoiate». De astădată evoluţia României nu mai apare ca excepţie, ci ca un caz particular al evoluţiei generale a «ţărilor înapoiate».

Observăm, înainte de toate, că această împărţire a ţărilor în două mari grupe, înaintate şi înapoiate, fiecare cu legea lor specială de evoluţie, răstoarnă pe cap întreaga desvoltare istorică a burgheziei. Nici Marx, nici Sombart, cari au cheltuit ceva mai mult timp cu cercetarea burgheziei, decât a putut face Gherea, nu s'au gândit la o asemenea stranie clasificare. Şi pricina e evidentă. Burghezia nu s'a desvoltat în chip simultan în toate ţările, pe cari le privim astăzi ca înaintate, ci în chip succesiv: ea s'a revărsat pe calea expansiunii economice dintr'o ţară în alta, ridicându-le treptat la acelaş nivel. Ţara clasică a capitalismului, Anglia, a fost odată faţă de Olanda o ţară «înapoiată»; tot astfel Germania şi America faţă de Anglia; însăş Europa, luată în întregime, a fost la începuturile burgheziei apusene o regiune înapoiată şi barbară faţă de îndepărtatul Orient. Dacă ar fi deci să luăm în serios «legea» lui Gherea, ar trebui să credem că burghezia europeană s'a desvoltat în orice ţară deandoasele; căci oriunde a apărut, ea a fost la început în stare de înapoiere faţă de altă regiune. Pentru evoluţia normală, dela fond spre formă, nu mai rămâne în acest caz nici un loc.

Dar aici întâlnim o nouă şi strălucită pildă de chipul, în care socialismul se adaptează în fiecare ţară la caracterul culturii

[1]) «Socialismul în ţările înapoiate» în *Bazele Socialdemocraţiei* (trad. română a operei lui Kautsky: Das Erfurter Programm), Buc. 1911, p. 247 Comp. deasemenea studiul său, *Cuvinte Uitate*.

naţionale. E îndeobşte cunoscută influenţa culturii imperialiste germane asupra socialiştilor germani. Tot astfel socialiştii români: trăind în atmosfera unei culturi rurale reacţionare, care vibrează în toate fibrele de ură faţă de burghezia noastră încă proaspătă [1]), ei au fost înrâuriţi în aşà măsură de acest spirit retrograd, încât au ajuns să răstoarne însăş metoda lor de cercetare şi să tăgăduească necesitatea istorică a societăţii noastre, privind-o ca o «formă deşartă». Din acest punct de vedere, nu se poate găsi nimic mai interesant decât felul, cum C. Dobrogeanu-Gherea socoate că aplică metoda socialistă la cercetarea societăţii noastre. El se încumetează să explice edificiul nostru social din *modul de producţie*, închipuindu-şi de bună samă, că după Marx acesta este adevăratul fond economic, oricând şi oriunde [2]). Dar oricine s'a familiarizat mai deaproape cu spiritul marxismului, îşi poate da lesne samă, cât de nenorocită erà această idee, şi la ce nonsensuri trebuià să ducă pe autorul ei. Nicăiri nu susţine Marx — şi nu poate susţineà nici un cercetător serios — că *în societăţile agrare, intrate în proces de revoluţie*, factorul economic hotărîtor ar fi raporturile de producţie. Dimpotrivă, Marx arată că în asemenea fază de desvoltare elementul economic predominant e comerţul [3]). Cu alte cuvinte, în societăţile agrare *capitalismul comercial alcătueşte factorul economic autonom şi revoluţionar,*

[1]) Vezi cap. V al lucrării de faţă.

[2]) Vezi expunerea concepţiei sale, asupra metodei socialiste de cercetare, în Neoiobăgia, ed. II, p. 6. Gherea desvoltă aici — în obişnuitul său stil prolix — idea, cum că «felul de producţie şi raporturile de producţie izvorîte din ea» ar fi alcătuind «baza unei societăţi, bază care hotărăşte desvoltarea ei şi caracterul acestei desvoltări». El arată că generaţia noastră dela 1848 n'a ştiut «acest adevăr atât de mare şi de adânc... şi nici nu avea de unde să-l ştie».

Trecem peste credinţa stranie, că o revoluţie s'ar face după teorii, şi că o generaţie revoluţionară ar fi fost mai la înălţimea sarcinei sale, dacă ar fi cunoscut anumite abstracţii. Dar adevărul «atât de mare şi de adânc» cum că *la începuturile desvoltării burgheziei* modul de producere ar fi alcătuind baza, care hotărăşte desvoltarea unei societăţi, nu l-a cunoscut nici Marx. L'a descoperit abiă elevul său român, spre marea daună a cercetărilor sale sociologice.

[3]) Această concepţie e desvoltată, în deosebi, în cap. XX din vol. III part. I, p. 355 în ediţia franceză, sub titlul: «Istoria capitalului comercial».

care disolvă treptat vechiul mod de producere agrară până ce aduce în ființă producerea capitalistă. Aceasta atât după Marx, cât și după oricare alt gânditor, care nu s'a certat pe deantregul cu faptele [1]). Pricinile revoluției burgheze în România trebuie căutate deci în nașterea procesului de circulație capitalistă sub înrâurirea burgheziei străine.

Dar teoreticianul nostru socialist, părăsind această cale, ajunge

---

Să se vadă deasemenea cap. XXIII, 6, din vol. I: «Geneza capitaliștilor industriali», p. 714 în ed. IV germană. Citâm câteva pasagii: «Se înțelege lesne că capitalul a funcționat în comerț cu mult înainte ca el să intre în producție, și chiar că capitalul comercial a trebuit să câștige oarecare importanță, pentru ca producția capitalistă să se poată naște» (vol. III, part. I, p. 359). Astfel «*capitalul comercial este forma, sub care capitalul există la început ca factor neatârnat, și el e acela, care joacă rolul predominant în transformarea producției feodale*» (op. cit., p. 371). «*Inainte de producția capitalistă, comerțul e acela care predomină industria;* în societatea modernă ni se prezintă cazul contrar» (op. cit., p. 363). «La origină, comerțul e acela care a transformat agricultura feodală în producție capitalistă» (op. cit., p. 371).

Nu reese deci de nicăire, că după Marx într'o societate agrară în proces de revoluție baza, care-i hotărăște desvoltarea, ar fi modul de producție: această bază este, dimpotrivă, procesul de circulație îndrumat de capitalul de comerț. Originile acestui din urmă sunt acelea, care indică originile, ca și baza economică a revoluției burgheze în orice țară.

[1]) Comp. de pildă Kautsky: «Capitalul de comerț este forța economică revoluționară a veacului XIV, XV și XVI. Cu el vine nouă viață în societate, și se nasc idei noui». (*Thomas More und seine Utopie*, Stuttgart 1920, pag. 13).

Cea mai strălucită descriere a revoluționării unei societăți agrare sub înrâurirea capitalismului comercial, care ne e cunoscută din întreaga literatură specială, ne-a dat-o un cercetător fără nici o atingere cu școala marxistă: Ed. Meyer. Cu neasemuită bogăție de fapte, și pătrundere economico-sociologică, arată marele istoric în a sa monumentală istorie a antichității, cum comerțul cu Orientul revoluționează economia ca și întregul edificiu al instituțiilor grece, îndrumându-le pe bază burgheză capitalistă (comp. studiul nostru: «Inceputurile individualismului: încercare de psihologie socială a culturii elene din a doua jumătate a veacului V a. C.», în «Arhiva pentru știință și reformă socială», An. V, No. 3—4).

Astfel metoda, pe care o urmăm în cercetările de față, anume aceia de a lămuri revoluționarea burgheză a societății române prin influența procesului de circulație, de și a primit formula teoretică dela Marx, nu e totuș urmată numai de acest scriitor și de școlarii săi: asemenea metodă aplică oricine are respectul realității sociale.

tot atât de reacţionar, ca şi Junimea: el cearcă să lămurească instituţiile noastre burgheze dintr'o producţie capitalistă, însă negăsind-o în sociatatea noastră, declară că aceste instituţii plutesc în aer, sunt «forme deşarte şi mincinoase», iar edificiul nostru social e «grotesc», fiindcă s'ar alcătui dintr'o formă modernă suprapusă pe un fond agrar primitiv [1]). In acest chip, neputând să lămurească în chip ştiinţific societatea noastră burgheză, Gherea o persiflează şi o osândeşte. Şi această atitudine ni se dă drept rezultatul unei aplicări consecvente a metodei socialiste de cercetare sociologică! Pe cât ştim însă, metoda de care e legat numele lui Marx nu are rostul de a persiflà fenomenele sociale ca «forme deşarte», ci de a le explicà ca necesităţi istorice.

Se vede bine, că toţi cei ce au scris la noi asupra desvoltării burgheziei noastre, în treacăt sau mai de aproape, au stat sub înrâurirea covârşitoare a criticii Junimii, deci au privit burghezia din punctul de vedere al reacţiunii. Deaceea ei au o atitudine critică, neştiinţifică: ei nu constată, ci apreciază; nu explică, ci judecă şi osândesc aşezămintele noastre burgheze.

Lucrarea de faţă părăseşte această direcţie, apucând calea cercetării obiective a faptelor.

---

[1]) Neoiobăgia, p. 71.

I. INCEPUTURILE REVOLUȚIEI BURGHEZE IN ROMÂNIA

«ERA NOUĂ»: DESVOLTAREA SOCIALĂ A ROMÂNIEI DELA 1829 PÂNĂ LA 1866 ȘI NAȘTEREA OLIGARHIEI ROMÂNE

Când un popor a nimicit în sânul său nobilimea, el păşeşte către centralizare ca dela sine însuş.

A. DE TOCQUEVILLE[1]).

Revoluția economică: 1. Felul cum se priveşte începutul revoluției burgheze în România. — 2. Considerații asupra momentului, când începe era burgheză în orice țară în genere, şi în țara noastră în deosebi. — 3. Scurtă privire asupra vieții economice a Principatelor române în faza precapitalistă, şi a cauzelor ce au întârziat revoluția burgheză în România. — 4. Capitalismul apusan, silit de nevoia de pieţe noui, pătrunde după tratatul dela Adrianopol (1829) şi războiul Crimeei, şi în Principatele române. — 5. «Era nouă» burgheză în România începe sub imboldul capitalismului anglo-francez. — 6. Burghezia engleză cucereşte pieţele noastre în dauna celei austriace. — 7. Invazia capitalismului străin în Principate schimbă economia lor naturală în economie bănească. — 8. Caracterizarea economiei naționale a unei țări, ce a intrat în perioada revoluției burgheze.

Revoluția politică: 9. Sciziunea clasei boiereşti şi originile clasei burgheze române. — 10. Sciziunea clasei boiereşti e anterioară erei burgheze: caracterul acestei sciziuni în vechiul nostru regim. — 11. Boierimea mică devine o clasă revoluționară abia în era burgheză. — 12. Mişcarea dela 1848 şi pricina care a făcut-o să dea greş. — 13. Conştiința revoluționarilor români despre propria lor acțiune. — 14. Desvoltarea burgheziei române privită în cadrul economiei mondiale: revoluția burgheză în România e un efect al expansiunii engleze spre Orient. — 15. Alcătuirea statului român modern, național şi unitar, se datoreşte influenței capitalismului apusan.

Ruina vechei boierimi şi naşterea oligarhiei: 16. Formele primitive ale capitalismului şi acțiunea lor distructivă în societățile agrare. — 17. Capitalul evreu de camătă distruge vechea boierime română. — 18. Insemnătatea

[1]) L'Ancien Régime et la Révolution, 5-ème édition, Paris 1866, p. 89.

istorică a cămătăriei în naşterea şi desvoltarea capitalismului român. 19. Pe ruinile vechei nobilimi se naşte pretutindeni un regim politic centralist, biurocratic şi militarist. Oligarhia română. — 20. Oligarhia are în România acelaş rol de tutor al burgheziei minore, pe care l-a avut în Apus «absolutismul luminat». — 21. Concluzii: baza economică şi rostul istoric al regimului inaugurat la 1866.

a) *Revoluţia economică*

1. Era revoluţionară începe în România, după părerea obişnuită, abia cu mişcarea dela 1848. Această convingere e deopotrivă de înrădăcinată atât în sânul burgheziei române însăş, cât şi al reacţiunii. Astfel autorul întroducerii la cele şase tomuri de acte şi documente, privitoare la revoluţia din 1848, crede cu bun temeiu a exprimă părerea obştească, atunci când începe studiul său cu următoarea declaraţie:

«Mişcarea din 1848 este, fără îndoeală, germenele din care s'a desvoltat vieaţa de stat modern a României. Ea constitue punctul de trecere dela trecut la prezent» [1]).

Dar însuş sufletul mişcării de reacţiune împotriva burgheziei noastre, Titu Maiorescu, nu e de altă părere, deşi judecata sa asupra marelui act istoric are alt caracter:

«Cu modul de judecată istorică ce predomină între noi, mai mult englezeşte evoluţionar, decât franţuzeşte revoluţionar, aşà numita regenerare dela 1848 nu ne păreà să aibă gradul de importanţă, ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia» [2]).

Privită în această lumină, revoluţia burgheză din România trebuià să apară în chip firesc ca ceva artificial: opera unui mănunchiu de oameni, cari au lucrat sub înrâurirea unor idei — a principiilor liberale — aduse la noi din Apusul înaintat, unde isvorâseră din alte nevoi, decât acelea ale propriei noastre ţări. De unde urmà în chip necesar, că faţă de autorii acestei mişcări nu se puteà luà decât două atitudini, ambele deopotrivă de subiective: cei

[1]) Anul 1848 în Principatele române. Bucureşti 1910, tom. VI, Introducere.

[2]) Discursuri, Bucureşti 1897, vol. I, p. 45.

ce priveau fapta lor în chip favorabil, le aduceau elogii; cei ce se îndoiau însă de roadele acestei fapte istorice, le aduceau învinuiri. După o vreme de entuziasm și optimism senin, a urmat o perioadă de critică și scepticism, în care îndoielile reacțiunii păreau a înnăbuși cu totul vechea încredere inspirată de generația revoluționară. S'a adus acestor spirite atât laude cât și ponegriri fără măsură, dar nu li s'a făcut încă dreptate. Socotim că acum, după scurgerea acestei lungi perioade de subiectivism, în care și-a făcut vânt atât entuziasmul unora pentru instituțiile noui, cât și amărăciunea altora față de nimicirea instituțiilor noastre vechi, a sosit timpul, când va trebui să se inaugureze o nouă perioadă: anume, de cercetare obiectivă, științifică, în care nu se mai aduce indivizilor nici laude, nici învinuiri, ci se lămurește purtarea lor ca o urmare necesară a unor anumite împrejurări sociale.

Intreprindem aici o asemenea cercetare. Decât, se înțelege de mai înainte că într'un studiu de acest fel revoluționarii, ca indivizi, dispar cu totul din scenă, și înaintea cercetătorului nu mai rămâne decât fapta lor colectivă, *fenomenul social*. Acesta trebuie studiat și lămurit, atât în ceeace privește cauzele, cât și urmările sale sociale.

* * *

2. Cercetătorul, care urmărește desvoltarea burgheziei într'o anumită țară, trebuie să-și lămurească înainte de toate întrebarea premergătoare: care e momentul, când începe procesul revoluției burgheze în orice țară în genere, și în țara respectivă în deosebi?

După cercetările lui Marx, evoluția burgheziei e un proces îndelung și treptat, ce începe cu desvoltarea negoțului și se încheie cu nașterea industriei [1]). La începutul acestui proces apare deci schimbul: acesta se desvoltă treptat, silește oamenii să producă pentru comerț, preface economia naturală într'o economie bănească, și în stadiul său ultim acumulează un însemnat capitalism comercial, din care se desvoltă apoi capitalismul industrial. Din moment ce desvoltarea atinge această fază de încheiere, capi-

[1]) Vezi în deosebi cap. citat: «Istoria capitalului comercial» din Le Capital, vol. III, part. I, p. 355.

talismul industrial îşi subordonează pe cel comercial, îl ia sub tutela sa, şi-l schimbă din stăpân în simplu auxiliar al său. Astfel, naşterea burgheziei e un proces, ce începe cu predominarea comerţului şi se încheie cu predominarea industriei. Din acest punct de vedere, a determină momentul când începe era burgheză, înseamnă a stabili vremea când se naşte schimbul, şi începe acţiunea sa disolvantă asupra vechilor raporturi sociale agrare.

Păşind pe aceleaşi urme, şi mişcându-se în aceeaş ordine de idei, Sombart varsă în această chestiune deplină lumină [1]). Acest scriitor stabileşte, că desvoltarea burgheziei începe pretutindeni în momentul, când o ţară înapoiată intră sub influenţa unei ţări cu capitalism înaintat. Prin această păşire în sfera influenţei capitaliste, ţara înapoiată este invadată de produse industriale şi silită să producă în chip intensiv, spre a avea materii brute în deajuns, cu cari să plătească obiectele manufacturate ce-i curg fără încetare din afară. Aceasta o face în cele din urmă să-şi modifice şi ea producţia în chip capitalist.

«Orice desvoltare capitalistă modernă decurge în acest chip: centrele cu capitalism industrial şi comercial îşi măresc trebuinţele de alimente şi materii prime, şi aceasta ridică (în ţările ce intră sub influenţa lor) preţul produselor agricole, silind agricultura să producă pentru piaţă, în chip intensiv, capitalist» [2]).

Iar despre Germania, Sombart declară:

«Imboldul pentru producţia marfă pornise dela ţările negermane, cu un capitalism în proces de întărire, pentru care ţinuturile germane maritime deveniră regiuni exportatoare de produse agricole. Acelaş lucru se poate spune şi despre desvoltarea Rusiei, dacă o privim în cadrul economiei mondiale» [3]). Şi adăugăm noi: acelaş lucru se poate spune şi despre România.

Căci acest proces de naştere al burgheziei se întâlneşte în orice ţară: Italia, Spania, Ţările-de-Jos, chiar Anglia — observă Sombart [4]) au început la fel. Se înţelege deci că România nu puteă

[1]) Der moderne Kapitalismus (1902), vol. II, p. 87 şi urm.
[2]) Op. cit., ibidem.
[3]) Op. cit., ibidem.
[4]) Op. cit., II, 154.

să facă abatere dela regula generală, şi de fapt nici nu face: desvoltarea burgheziei române începe tot în momentul, când ţara noastră cade sub influenţa capitalismului străin. In privinţa acestui moment istoric întâlnim, din fericire, un acord unanim între cercetătorii speciali: toţi scriitorii cari au atins această chestiune, fie şi numai în treacăt, au învederat că încheierea tratatului dela Adrianopol înseamnă momentul, când începe procesul de disolvare a «vechiului regim» românesc, pe ale cărui ruine se deschide «era nouă» burgheză, de europenizare a vieţii noastre sociale [1]). Prin acest tratat se desfiinţează vechiul monopol, pe care şi-l însuşise imperiul otoman asupra cerealelor noastre, şi se acordă Principatelor române libertatea comerţului. Art. 5 prevede între altele: «... ele (Principatele) se vor bucurà de liberul exerciţiu al cultului, de o siguranţă desăvârşită, de o administraţie naţională neatârnată, şi *de o deplină libertate a comerţului*» [2]). In urma aces-

[1]) Asupra importanţei tratatului dela Adrianopol în evoluţia noastră socială se poate consultà: N. Iorga, Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc, Bucureşti 1906, p. 150—51; Dr. Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau, Leipzig 1902, p. 14 şi urm. (Gr. relevează în această importantă lucrare, că tratatul dela Adrianopol are aceeaş însemnătate istorică pentru Serbia, ca şi pentru România, p. 161); Verax, La Roumanie et les juifs, 1903, p. 95; I. Brezoianu, Vechile Instituţii ale României, Bucureşti 1882, p. 181 şi urm.; deasemenea ating chestiunea în treacăt: A. D. Xenopol, Studii economice, Craiova 1882, p. 120; acelaş, Istoria partidelor politice în România, Bucureşti 1911, p. 155.; C. I. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale dela Regulamentul Organic până în prezent, Bucureşti 1904, vol. I, p. 2; A. C. Cuza, Meseriaşul român, 1899, p. IX; A. Stamatin, Le commerce extérieur de la Roumanie, Paris 1914, p. 45; F. Colson, De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie, Paris 1839, p. 221.

Mai deaproape se ocupă cu chestiunea importanţei economico-sociale a tratatului dela Adrianopol A. C. Cuza, Ţăranii şi clasele dirigente, Iaşi 1895, p. XVII şi urm.; C. Dobrogeanu-Gherea, Neoiobăgia, ediţia II, Bucureşti 1921, p. 36 şi urm.; Gherea are însă impresia, că ar fi descoperit el însuş însemnătatea acestui eveniment istoric. Aceasta nu poate pricinui mirare, când se constată că cunoştinţele teoreticianului socialist asupra trecutului nostru social nu par a fi depăşit cadrul cercetărilor d-lui Radu Rosetti asupra evoluţiei agrare.

[2]) Textul tratatului în D. A. Sturdza, Acte şi Documente relativ la Renaşterea României, vol. I.

tei măsuri, prin care imperiul dela nord voià să slăbească spre folosul său influenţa Turciei asupra ţărilor române, porturile noastre dunărene fură invadate de produsele industriei apusene: aceasta smulse Principatele din vechea lor toropeală, le atrase cu violenţă în vâltoarea vieţii capitalismului mondial, care produse şi la noi în chip vertiginos aceleaşi efecte, ca peste tot unde pătrunde: distruse regimul nostru medieval, şi întemeiè în locul său domnia burgheziei.

3. Aceasta nu înseamnă însă, că mai înainte Principatele române ar fi fost lipsite de legături economice internaţionale; dimpotrivă, vieaţa lor socială se desvoltă în decursul vremurilor în nemijlocită atârnare de comerţul exterior. Atât regimul nostru agrar, cât şi organizaţiile breslaşilor — meşteşugari şi negustori — au avut de suferit înrâuriri puternice dinspre regiunile, cu cari ne-a pus în legătură comerţul: anume, regimul agrar dinspre Polonia şi Ungaria [1]), breslele dinspre Veneţia şi Ardeal la început, dinspre Constantinopol mai târziu [2]). Mai mult, din cercetăriie speciale reiese până la evidenţă, că însăş existenţa Principatelor române, ca două state aparte, se datoreşte căilor, pe cari se îndreptă comerţul internaţional peste regiunile dintre Nistru şi Dunăre [3]). Acest fapt alcătueşte încă un sprijin pentru adevărul economic general, de care ne călăuzim şi noi în acest studiu, că în societăţile agrare primitive comerţul e un factor autonom, care determină întreaga vieaţă socială.

---

[1]) Radu Rosetti, Pământul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova, Bucureşti 1907, p. 162 şi passim; Dr. G. Maior, Politica agrară la Români, Bucureşti 1906, p. 338; deasemenea Introducerea din G. Panu, Cercetări asupra stării ţăranilor, vol. I, Bucureşti 1910.

[2]) N. Iorga, Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc, Bucureşti 1906, p. 121—26.

[3]) Vezi N. Iorga, Istoria comerţului românesc, vol. I, Vălenii-de-Munte 1915. Extragem din Prefaţă (p. 5) următoarele: «Nici gospodăria noastră naţională..., nici civilizaţia noastră originală..., nici statele noastre, *două pentrucă erau două direcţiile de comerţ*, n'ar fi existat fără această fericită fatalitate geografică. Istoria comerţului nostru e astfel o condiţie necesară pentru a înţelege sub toate raporturile, în origina ca şi în desvoltarea sa, istoria neamului nostru însuş».

Deși internaționalismul economic e o urmare necesară a desvoltării producției capitaliste, nu e mai puțin adevărat, că și sub vechiul regim legăturile economice internaționale au fost mult mai intense, decât se închipuie de obiceiu. Acestor relații comerciale dintre statele medievale se datorește faptul, relevat de Tocqueville [1]), că Europa medievală are în linii generale aceleaș instituții, și se îndreaptă în aceeaș direcție, deși Răsăritul merge mai încet decât Apusul; deasemenea, tot relațiile comerciale internaționale sunt factorul, care în cele din urmă disolvă organizația socială a vechiului regim, în mod treptat și succesiv în fiecare țară ce a intrat în èra burgheză, fără a exceptà Principatele române. Câteva indicii în această privință sunt neapărate, spre a înțelege schimbările ce le-a adus mai târziu revoluția burgheză în România, precum și pricina, care a provocat la noi atât de târziu această revoluție.

Era burgheză se inaugurează în Europa sub auspicii destul de bune pentru regiunea geografică, unde aveàu să ia ființă cele două Principate. Se știe că imboldul nemijlocit pentru nașterea burgheziei europene a venit dela relațiile comerciale, ce s'au stabilit între Occident și Orient în urma cruciadelor. Ce-i drept, asemenea legături existaseră în chip sporadic și mai înainte [2]), dar ele n'au atins rolul unui factor economic hotărâtor, decât după acest mare eveniment istoric. Astfel, în Europa în genere, ca și în fiecare țară în deosebi, imboldul pentru desvoltarea burgheziei a venit tot din afară.

La început, rolul de mijlocitor între Orient și Occident îl joacă orașele italiene, Pisa, Genua și Veneția, mai ales aceasta din urmă, regina de odinioară a mărilor, care a întemeiat cel mai întins imperiu colonial din Evul-Mediu. Situația geografică a făcut ca unul din curentele principale de mărfuri, pe cari acești urmași latini ai vechilor greci în ramura negoțului internațional le îndreptau din Asia spre Europa, să treacă peste regiunea dintre Dunăre și Nistru. După d-l N. Iorga, corăbiile italiene au pătruns pe Dunăre pe

[1]) L'Ancien Régime et la Révolution, p. 22.

[2]) Sombart arată, că în Evul-Mediu nu e vorba de nașterea, ci de «reînviorarea» comerțului cu Orientul. Op. cit., ed. III, vol. I, p. 95.

la anul 1300; atunci începe èra, în care ţinuturile noastre intră în sfera de influenţă a comerţului de transit [1]). Depozitele principale ale mărfurilor aduse din Orient erau Constantinopole şi Caffa, colonia genoveză din Crimeea. Deaici schimbul cu Europa se făceà peste ţinuturile noastre pe două căi principale: una ce pornià dela Cetatea Albă, străbăteà Moldova spre Galiţia, de unde mărfurile plecau uneori mai departe până la Danzig, sau chiar peste mare în Anglia; alta ce pornià din adâncul Europei, din Ţările-de-Jos spre Silezia şi Boemia, deaici spre oraşele săşeşti Sibiu şi Braşov, şi apoi dealungul Munteniei până la Brăila şi deaici la Mare [2]). Acestor două căi comerciale deosebite se datoreşte naşterea Principatelor române ca două state decsebite [3]). De pe acum se poate întrevedeà adevărul, că după cum ramificarea procesului de circulaţie a mărfurilor în căi comerciale decsebite a provocat despărţirea poporului nostru în grupe sociale aparte, tot astfel unificarea acestui proces în èra capitalistă, după anul 1829, trebuià să nască năzuinţa de unire a românilor într'un singur stat. Atât despărţirea, cât şi unirea poporului român, e deci un rezultat al felului, în care se îndeplineşte procesul de circulaţie al mărfurilor în cuprinsul ţărilor române.

Dacă regiunea dintre Dunăre şi Nistru ar fi păstrat înainte aceeaş însemnătate în schimbul internaţional, pe care începuse s'o aibă de prin veacul al XIV-lea, faţa Romăniei de sigur că n'ar mai semănà nici pe departe cu ceeace ea este astăzi. Chiar când ţara noastră n'ar fi putut ajunge să joace, ca mijlocitor al schimbului mondial, un rol analog cu acela, pe care l-au jucat succesiv Italia, Portugalia şi Olanda, totuş ea ar fi fost acum cu multe veacuri mai înainte: èra burgheză română ar fi început dela anul 1300, adică numai cu vreun veac şi jumătate mai târziu decât

[1]) Negoţul şi meseriile în trecutul românesc, p. 81—82. O vedere analoagă dă G. Brătianu, Le commerce Gênois sur le Danube à la fin du XIII siècle, Bucureşti 1922. Autorul indică (p. 6—7) anul 1281 ca dată, la care se dovedeşte după documente că vasele de comerţ genoveze începuseră a pătrunde pe Dunăre.

[2]) Pentru amănunte vezi N. Iorga, op. cit., p. 87 şi urm., precum şi vol. I din studiul său amănunţit asupra istoriei comerţului român.

[3]) N. Iorga, Istoria comerţului românesc, I, p. 5, 44 şi urm., 83 şi urm.

aceea a Angliei, nu cu opt veacuri, ca acum. Decât, soarta a îndrumat mersul lucrurilor altfel: ea ne-a scos curând din vâltoarea vieții internaționale, alungând departe de noi căile schimbului mondial, și înnăbușind prea de timpuriu revoluția începută.

Cauzele, ce au produs această hotărâtoare schimbare, sunt de mai multe feluri. Pe de o parte, cucerirea Constantinopolului de către turci (1453), și înaintarea acestora către nord, avù de urmare de a ne tăià legătura cu comerțul străin, împiedecând negustorii să mai pătrundă până la noi [1]). Dar un alt eveniment, de însemnătate economică încă mai adâncă, veni să alunge negoțul între Orient și Occident din Marea Mediterană, ruinând nu numai rolul nostru comercial, ci și pe acel al italienilor, căror le datoram scurta perioadă de înflorire: acesta e descoperirea noului drum către Indii pe la Capul Bunei-Speranțe (1498), care dădeà putința de a ocoli toate vămile interioare, și făceà astfel ca prețul mărfurilor orientale să scadă pentru unele articole la un sfert [2]). Deatunci comerțul italian începù să decadă, și odată cu el și splendoarea orașelor italiene pășì spre declin. Locul Veneției, ca intermediar între Orient și Occident, îl luă deacum Portugalia: chiar negustorii venețieni începură să se ducă la Lisabona spre a cumpărà produsele orientale, care-i costau în acest chip mult mai ieftin, decât dacă le-ar fi adus, ca mai înainte, ei înșiși din Egipt [3]). Descoperirea Americii duse căile comerciale încă mai departe de răsăritul european, și apoi veni să pecetluească noua stare de lucruri aceà misterioasă prefacere economică, ce s'a îndeplinit între veacul al XV-lea și XVI-lea: deplasarea centrului economic din sudul european — Italia, Spania, Portugalia și orașele germane sudice — către nord, în Olanda, Anglia și Franța.

---

[1]) N. Iorga, Negoțul și meseriile, p. 100—102.

[2]) Vezi Charles Diehl, Venise, une république patricienne, Paris 1918, p. 187.

[3]) Singurul mijloc de a ferì sudul european de această catastrofă economică, ar fi fost tăierea istmului Suez, la care turcii și încep, câteva veacuri mai târziu, să lucreze; ei puseră în anul 1829 douăzeci mii de lucrători să repare vechiul canal, care treceà în antichitate pe aici. Dar această operă fu oprită din temeiuri politice. W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, vol. II, p. 552.

De atunci pulsul vieţii comerciale începù să bată între nord-vestul european, de o parte, şi Indii şi America, de altă parte. Şi în vreme ce în ţinuturile nordice se îndeplinià cea mai mare revoluţie în desvoltarea burgheză: trecerea dela industria mică a breslelor de meseriaşi la producţia capitalistă, peste răsăritul european dintre Dunăre şi Nistru se lăsà întunerecul morţii. Apăsarea turcă devenise tot mai aspră: grânele fiind monopolizate pentru satisfacerea trebuinţelor imperiului otoman, care le ridicà pe un preţ fix, negoţul ce mai puteau face Principatele române cu ţinuturile învecinate constà mai cu seamă în exportul de vite [1]). In acest chip creşterea vitelor devenì una din îndeletnicirile de samă ale ţărănimii române, până ce răsboiul vamal cu decedata monarhie Austro-Ungară, în al optulea deceniu al veacului din urmă, venì să-i dea lovitura de moarte. Pe la începutul veacului al XIX-lea Principatele dunărene păreau a merge deadreptul spre peire.

4. Dar în vreme ce ţările române se îndreptau către un sfârşit atât de tragic, în capitalismul european se îndeplinià o prefacere cu urmări grele, cari aveau să se resfrângă şi asupra ţinuturilor noastre, chemându-le la vieaţă nouă. Introducerea treptată a maşinismului şi creşterea uriaşă a supraproducţiei silì burghezia apusană, sub apăsătoarea nevoie de pieţe noui, să-şi îndrepte iarăş privirile spre bătrânul Orient. Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, şi începutul celui următor, comerţul internaţional luă din nou direcţia spre Levante, inundându-i pieţele cu numeroasele sale mărfuri, produsul aburului, şi împrăştiind încă odată cu vasele sale de comerţ vieaţă şi mişcare în Marea Mediterană. Tratatul dela Adrianopol, acordând Principatelor române libertatea comerţului, dădù acestor vase putinţa de a străbate prin Marea Neagră până la porturile noastre de pe Dunăre, Galaţi şi Brăila. Şi astfel locuitorii noştri avură putinţa să facă cunoştinţă cu aceşti soli ai capitalismului îndepărtat, care le trimiteà mărfuri atât de ieftine, şi în schimb se oferià să cumpere produsele pământului cu preţuri încă nemai auzite.

[1]) N. Iorga, op. cit., p. 109.

Dar prevederile tratatului dela Adrianopol nu erau de natură a contribui la statornicirea unor întinse relații comerciale între Principate și burghezia apusană. Rusia, stăpână pe Gurile Dunării — afară de brațul Sf. Gheorghe fără însemnătate comercială — nu se grăbia să le facă navigabile pentru vase mari [1]). Astfel mărfurile engleze nu puteau ajunge la noi decât pe vasele ușoare din coloniile ioniene [2]). Un timp englezii se gândiră să sape un canal dela Constanța până la Dunăre, pe locul unde se crede că odinioară s'a revărsat un braț al Istrului spre mare [3]). Dar specialiștii găsiră că e mai nimerit a construi o cale ferată, care și fu pusă în lucru, și deschisă circulației în anul 1860. Până atunci însă diplomația engleză socoti că e mai bine să oprească cu forța armelor expansiunea rusă spre Orient, și deslănțui războiul Crimeei (1854).

Ieșirea acestui războiu fu hotărâtoare pentru soarta noastră. Pacea dela Paris, care pecetlui victoria burgheziei apusene, îndepărtă Rusia din Principate și neutralizâ Marea Neagră; în interesul unei desăvârșite libertăți a navigației Dunării, imperiul rus fu silit să facă o rectificare de graniță în Basarabia, retrocedând districtele dela sud către Moldova, spre a pierde astfel orice atingere cu Gurile Dunării [4]). Acest fluviu fu pus sub supravegherea unei comisiuni europene, iar Principatele trecură sub tutela marilor Puteri, cari găsiră cu cale să trimită o comisiune însărcinată a le află dorințele. Aceasta dădu naștere, cum se știe, Divanurilor ad-hoc.

Cu alte cuvinte, în urma războiului Crimeei intraserăm deabinele în «sfera de interese» a capitalismului apusan, care se îngrijise

---

[1]) Karl Grünberg, op. cit, p. 50—51. Rusia se temeà ca porturile noastre, atrăgând vasele comerciale străine, să nu facă concurență Odesei.

[2]) I. G. Neigebaur, Beschreibung der Moldau und Walachei, II-te Auflage, Breslau 1854, p. 233; K. Grünberg. op cit., p. 52.

[3]) Colson, De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie, Paris 1839, p. 223.

[4]) Justin Mc Carthy, A history of our own times, Tauchnitz edition, vol. II, p. 260. Asupra regimului Dunării creat prin tratatul din Paris, vezi D. Gusti, Die Donaufrage, Berlin 1904 (Sonderabdruck aus den Preussischen Jahrbüchern, Band 118, Heft 2).

să înlăture pe vechii noştri «protectori», spre a-şi asigură intrarea nestânjenită pe pieţele noastre. Cu aceasta «èra nouă», ce începuse dela tratatul din Adrianopol, se deschideà tot mai largă, mai sigură.

In adevăr, Principatele române intraseră într'o eră nouă: au constat-o înşişi domnitorii, ce au venit la tron după Regulamentul Organic [1]; o constată şi cercetătorii de specialitate, cum văzurăm. Şi această *eră nouă* nu erà rezultatul vreunei politici inteligente, ci urmarea necesară a desvoltării economiei mondiale. A. D. Xenopol învedereazà în chip fericit acest fapt, când zice, în legătură cu evenimentele de cari ne ocupăm, că propăşirea noastră s'a făcut fără concursul guvernelor, numai «pe calea fatală a necesităţii» [2].

Rămâne să urmărim acum prefacerile, pe cari le-a adus în societatea noastră această eră.

5. Trebuie să stabilim dela început faptul istoric — care nu a rămas fără urmări politice la începutul vieţii noastre moderne — că burghezia engleză e aceea, care a sfărâmat zidurile dintre Principatele române şi Apusul european. Anglia aveà nevoie de cerealele noastre, căci grâul american şi australian nu aveà în întâia jumătate a veacului XIX însemnătatea, pe care a câştigat-o mai târziu. De pe la 1820 comerţul englez pătrunde în mod viguros spre Orient, anume către Odesa, iar deaici agenţii săi se răspândesc în toate ţinuturile învecinate. Pe la 1830 şi 1840 experţii englezi sunt trimişi în regiunea dintre Dunăre şi Marea Neagră, spre a-i cercetà capacitatea de producţie [3]. Rapoartele lor sunt entuziaste [4]. Se naşte astfel o întreagă literatură despre «Black

[1] M. Edouard Thouvenel, La Hongrie et la Valachie, Paris 1840, p. 342, 367.

[2] A. O. Xenopol, Studii economice, p. 120.

[3] C. I. Băicoianu, Handelspolitische Bestrebungen Englands zur Erschliessung der unteren Donau. München, Berlin und Leipzig 1913, p. 3—4.

[4] «Bogăţiile naturale şi deosebitele resurse ale Munteniei şi Moldovei sunt de aşà fel, că dacă aceste ţări ar puteà să se bucure de foloasele unui guvern regulat..., dacă exportul ar fi deschis, dacă legăturile comerciale cu naţiunile străine s'ar stabilì într'un chip convenabil..., ele ar deveni în scurt timp provinciile cele mai populate şi mai înfloritoare din Europa.

Sea and Danubian Provinces», arătând minunata fertilitate a acestor ținuturi. Guvernul englez începe atunci tratative diplomatice la Constantinopol, spre a primi autorizarea de a săpà un canal dela Cernavoda la Constanța, în urmă de a întemeià o cale ferată. Dar războiul Crimeei veni să înlăture scurt Rusia dela Gurile Dunării, deschizând calea pe apă, mai eficace decât cea pe uscat [1]).

Astfel Anglia, în urma victoriei, asigură libertatea navigațiunii Dunării, și cu aceasta vasele mari engleze își deschiseră calea până la porturile române, revărsând produsele industriei britanice pe piețele noastre. Dela tratatul din Paris (1856) și până la încheierea convenției vamale cu Austro-Ungaria (1875), importul englez crește neîncetat, așà că Anglia ajunge să stăpânească în mod hotărât comerțul nostru extern.

La începutul erei noastre burgheze, comerțul exterior român se făceà mai cu samă cu ținuturile germane din Europa centrală, și cu Turcia [2]), deși relațiile cu aceasta din urmă aveau la bază forța. Rangul întâiu în comerțul nostru îl aveà însă până atunci Austro-Ungaria. Negustorii noștri, cari se duceau la Lipsca la celebrele iarmaroace, în drum spre casă făceau cumpărături la Viena, și apoi la Brașov [3]); ei aduceu înseosebi articole de îmbrăcăminte și fierărie. Puținele mărfuri franceze și engleze, pe cari le primiau până atunci Principatele, veniau tot pe această cale, anume prin mijlocirea orașului Lipsca [4]). Deaceea ajungeau la noi cu prețuri foarte urcate.

După tratatul dela Adrianopol, deschizându-se porturile noastre comerțului burgheziei apusene, importul englez începe a face o concurență din ce în ce mai hotărâtoare celui austriac. La 1840 sosesc în apele portului Galați zece vase engleze, la 1847 numărul

Portul Galați ar rivalizà în scurt timp cu toate porturile dela Marea Neagră, fără a excepta Odesa». W. Wilkinson, Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie (traduit de l'anglais par Mr.), Paris 1821, p. 77.

[1]) C. I. Băicoianu, op. cit., p. 10 și urm.

[2]) M. Edouard Thouvenel, op. cit., p. 257.

[3]) Vezi I. G. Neigebaur, op. cit., p. 252 și urm.

[4]) Gheron Netta, Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen, Zürich 1920, p. 52.

lor se ridică la 219: în acest an vasele britanice ajung a fi cele mai numeroase. «E fapt că comerţul portului nostru cu Anglia a luat o întindere progresivă foarte pronunţată. Bumbacul, fierul şi manufacturile engleze fac o concurenţă însemnată mărfurilor din Austria şi Lipsca. Deaici a rezultat în preţurile acestora din urmă o scădere de 20%. Mulţi negustori stabiliţi în Moldova fac comenzi directe la Manchester»[1]).

In portul Brăila se petrece acelaş lucru. Şi acestea au loc în perioada dinainte de tratatul dela Paris; în perioada următoare importul român se schimbă mereu în favoarea Anglei, şi în defavoarea Austriei. Din tonajul total al corăbiilor, ce sosesc în anul 1865 pe braţul Sulina în porturile noastre, 14.5% revine Angliei, iar Austriei 12.5%; în anul 1875 proporţia vaselor engleze se urcă la 49,8%, iar al celor austriace scade la 9,5%[2]). Astfel înaintea perioadei 1875—1885, în care convenţia comercială cu Austro-Ungaria veni să deschidă din nou acestei monarhii hotarele noastre, ea cedase capitalismului englez întâietatea pe pieţele noastre.

Al doilea stat apusan, care cearcă alăturea de Anglia să cucerească pieţele române, e Franţa. Sora noastră latină s'a bucurat în èra burgheză română de cele mai mari simpatii în ţara noastră. Memoriile călătorilor francezi, ca şi rapoartele consulilor Franţei în Principate, învederează în chip unanim această atmosferă prielnică, şi îndeamnă pe negustorii din patrie să-şi trimită mărfurile în aceste locuri, unde au atâţia prieteni. Dar răspunsul oamenilor de afaceri n'a fost niciodată din cale afară de energic. Ce-i drept, importul francez creşte alăturea de cel englez, ajunge chiar să ocupe în această perioadă locul întâi în ce priveşte zahărul[3]), dar nu s'a putut apropia de importanţa comerţului englez în Principatele dunărene.

Spre a înţelege condiţiile, în cari s'a îndeplinit procesul revoluţiei burgheze în România, trebuie deci să învederăm: *că la începutul erei burgheze Principatele române se aflau în «sfera de*

[1]) Nicolas Soutzo, Notions statistiques sur la Moldavie, Iassy 1840, p. 147.
[2]) K. Grünberg, op. cit., p. 52.
[3]) Op. cit., p. 56. Acolo şi date statistice.

interese» a capitalismului apusan anglo-francez; că însuș imboldul, ce a dat ființă acestei ere, pleacă dela burghezia anglo-franceză; că spre a-și asigură interesele comerciale în țările noastre, capitalismul apusan a trebuit să deplaseze succesiv: pe Turcia și Rusia pe teren politic, pe Austria pe teren economic, și în chip implicit și pe cel politic.

Și acum, să vedem capitalismul la lucru în patria noastră, și să urmărim efectele sociale ale operii sale.

6. Când o țară capitalistă înaintată pătrunde într'o țară agricolă primitivă, ea se vede pusă în fața acestei probleme: să determine a produce pentru schimb, deci a munci în chip intensiv, pe niște țărani, ce până atunci erau obișnuiți a produce numai pentru nevoile lor proprii, și eventual ale stăpânilor pănântului, pe care erau așezați. Acesta e chipul, în care capitalismul ruinează vechea economie a țării respective — economia naturală — și o revoluționează în sensul său: o schimbă în economie bănească, în producție pentru schimb.

Spre a atinge acest scop, capitalismul are două mijloace: el cumpără produsele naturale ale indigenilor cu prețuri urcate, și vinde propriile sale fabricate cu prețuri ieftine. Prin întâiul mijloc industria capitalistă îmboldește pe țăran să producă pentru schimb, deci mai mult decât cer propriile sale nevoi, pentru a căror singură satisfacere el lucrà mai înainte; prin mijlocul din urmă el ruinează concurenții de mai înainte, precum și propria industrie casnică a țăranului. In acest chip țăranul este smuls din raporturile sale patriarhale, și silit a lucrà după trebuințele capitalismului.

Ambele fenomene s'au produs în chip firesc și în țările române. Despre urcarea treptată a prețurilor ne pot da o idee următoarele cifre: sub vechiul regim, în anul 1777, o chilă de grâu costà 16 piastri (un piastru = $^1/_3$ leu); în èra nouă o chilă de grâu costà la Iași 45 piastri în anul 1838, iar în anul 1847 se urcase la 111 piastri și 26 parale [1]). Și celelalte produse naționale cresc la fel.

[1]) Nicolas Soutzo, op. cit., p. 100, 131. Opera aduce numeroase date asupra creșterii prețului tuturor produselor noastre, dela începutul èrei burgheze până la isbucnirea revoluției (1848).

Deputaţii ţărani au dreptate să spună boierilor în Divanul ad-hoc, că a trebuit să vină englezii pe aceste locuri, şi să plătească preţuri nemai pomenite pe chila de grâu, spre a se revărsà prosperitatea şi în patria noastră.

In vreme ce capitalismul scumpià produsele pământului nostru, îndemnând astfel pe ţăran să muncească cât mai mult, el ieftinià produsele industriale, şi alungà concurentul austriac de pe piaţă. Despre greutăţile, pe cari le făceà prin coborîrea preţurilor industria engleză celei austriace, putem să ne facem o idee din următoarea comunicare a consulului prusian de pe atunci în Principate:

«Concurenţa engleză în ţările dunărene se afirmă abià din ultimii patru ani; dauna ce ea a pricinuit desfacerii mărfurilor din Lipsca şi Viena, se cifrează în medie anuală la o reducere de 6% a vânzării, totuş numai în fabricatele ordinare, căci cele mai fine nu sunt primejduite prin aceà concurenţă. In urma ei scăderea preţurilor e foarte simţitoare. Mai înainte costà un centner de bumbac saxon ordinar 130—135 taleri; acum preţul este 104—108 taleri... Un pfund de muselin englez presat se vinde cu 3—3½ piastri, în vreme ce numai materia primă costă 5 piastri: de acest contrast se sfarmă orice meşteşug de calcul al industriei germane, şi în orice caz el se lămureşte numai prin falsificarea materiei prime cu resturi sau surogate fără valoare» [1]).

Se pare deci că englezii nu s'ar fi împiedecat de multe scrupule, când erà vorba să-şi distrugă pe piaţa noastră concurentul austro-german. Dealtfel, acesta erà lucru firesc, căci în ţările primitive, unde locuitorii nu cunosc valoarea obiectelor manufacturate, şi în general nu au noţiunea limpede a valorii de schimb, comerţul e mai mult un fel de jaf. Oricum, scriitorul german este silit să facă următoarea melancolică constatare:

«Comerţul englez inundează toate pieţele maritime, ce-i sunt deschise, cu produsele fabricilor sale mânate de puterea aburului, şi şi-a supus în timpul din urmă de preferinţă piaţa Levantului. Şi în ţările dunărene a pătruns acest atât de periculos duşman al industriei germane, şi ameninţă să distrugă acolo din temelie

[1]) I. F. Neigebaur, op. cit., p. 256.

mersul de până acum al comerțului de import. Cu toată marea depărtare între Galați și Manchester, față de iuțeala de necrezut cu care lucrează fabricile engleze, nu trece între comanda și sosirea mărfii decât scurtul interval de 3—4 luni» [1]).

Prezicerea autorului, care scrie înainte de tratatul din Paris, s'a îndeplinit după această dată întocmai: capitalismul englez a ruinat din temelie cursul anterior al importului nostru. Intâi a înlăturat prin concurența sa — cinstită ori necinstită — mărfurile textile de proveniență austro-germană; apoi construirea liniilor noastre ferate a dat industriei engleze un minunat prilej, de a inunda piețele române cu mașinile și în genere cu articolele ei de fier, nimicind și în această ramură preponderența industriei austriace. La aceasta a contribuit în chip hotărîtor și împrejurarea, că liniile noastre ferate nu aveau la început legătură cu cele austriace, așà că ele slujiau mai mult ca o prelungire pe uscat a căilor maritime, și dădeau putința mărfurilor engleze de a pătrunde și a se răspândi tot mai mult în țară [2]).

7. Rezultatul acestei invazii treptate a capitalismului englez în Principatele române fu o mare activare a schimbului nostru exterior, care se resimți de îndată după încetarea ocupației rusești (1834), și cu oarecare oscilări vremelnice continuă să crească neîntrerupt.

«In 1831 nu se găsià în Țara românească nici măcar cantitatea de grâu de a puteà încărcà două vase, când — în 1837 — se aflà în portul Brăila peste 300 de vase, și în al Galaților peste 400 pentru încărcarea de cereale și alte producte. Sfărâmându-se cătușele, cu cari monopolul menționat strivise vieața ambelor porturi române, ele au mers prosperând din ce în ce» [3]).

---

[1]) Op. cit., ibidem.

[2]) K. Grünberg, op. cit., p. 55.

[3]) I. Brezoianu, Vechile Instituțiuni ale României, p. 185. Deasemenea M. Ed. Thouvenel, op. cit., p. 257. Date statistice amănunțite se găsesc, pentru perioada până la 1848, în lucrarea de o valoare deosebită a lui Nicolas Soutzo, Notions statistiques sur la Moldavie; pentru timpurile mai recente a se vedeà documentata operă a d-lui C. Băicoianu asupra politicii noastre vamale.

Creşterea necurmată a relaţiilor noastre de schimb trebuiă să aducă în chip necesar o creştere necontenită în întinderea culturii — curând suprafaţa cultivată se mări de cinci ori — şi ca o consecinţă firească, creşterea valorii pământului. *Acesta e în sânul vechiului regim germenul unei viitoare revoluţii.* Din moment ce pământul capătă valoare de schimb — ceeace nu erà cu putinţă în vechiul regim al economiei naturale — stăpânul vrea să-l aibă pentru el singur, să dispună de el ca de orice *marfă*, cu alte cuvinte, să-l prefacă în *proprietate privată individuală.* Această tendinţă, de a croi proprietatea pământului în felul oricărei marfe, pentru a o adaptà la nouile nevoi ale schimbului, alcătueşte pârghia adâncă, care distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuară, mai mult sau mai puţin comunistă, spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietăţii private, şi al libertăţii persoanelor cari o deţin. Acest act revoluţionar s'a îndeplinit la noi în anul 1864.

Cu un minunat simţ al realităţii, boierii români arată încă în desbaterile Divanului ad-hoc, că-şi dădeau samă de procesul revoluţionar, care se îndeplinià în economia noastră naţională sub influenţa capitalismului străin. In adevăr, la plângerea deputaţilor ţărani, că Regulamentul Organic a înrăutăţit starea ţărănimii, ei răspund că înainte de Regulament, «când *comerţul cu grâne erà nul,* boierii încuviinţaseră cu plăcere exploatarea întinselor lor moşii oricui, cu îndatorirea a da măcar dijma din productele culese de el; astăzi însă, când în urma repedei desvoltări a comerţului agricultura a luat o întindere atât de mare, încât puţine moşii de câmp mai au încă locuri pentru creşterea vitelor; astăzi, când preţul pământului s'a suit la un grad proporţionat cu aceà desvoltare, când pe de altă parte preţul lucrului — din cauza îmmulţirii braţelor şi a înlocuirii lor prin multe maşini — n'a putut creşte întru aceeaş proporţie, Regulamentul Organic a trebuit să pună, şi a pus în proporţie mai potrivită anuala valoare a pământului, ce proprietarul dă ţăranului, cu lucrul ce acesta dă celui dintâi» [1]).

Argumentarea boierilor e slabă: nu se poate înţelege cum Regulamentul Organic s'ar fi modelat după nişte raporturi economice,

[1]) A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 367.

cari s'au născut abiă în urma sa. Reținem însă din răspunsurile lor constatările deopotrivă de drepte și interesante: că unii boieri, atrași prin desvoltarea comerțului de dorul de câștig, începură să-și lucreze moșiile cu muncă plătită și chiar cu mașini; că, în urma acestui fapt, raporturile între boierime și țărănimea iobagă nu se mai socotiau după vechile datine, ci în spiritul nou burghez, al egalității valorilor de schimb: boierii chibzuiau ca valoarea pământului, ce primiau țăranii spre cultivare, să nu întreacă valoarea muncii, pe care ei o primiau în schimb dela țărani. Dar acestea nu mai erau raporturi feudale curate, ci raporturi burgheze în fază embrionară. Fără să-și dea sama, boierii arătau nimic mai puțin, decât că influența capitalismului și desvoltarea comerțului, ce acesta provocase, începuse a revoluționà economia noastră națională, schimbând raporturile ei vechi feudale, bazate pe autoritate și supunere, în raporturi burgheze, bazate pe egalitatea valorilor de schimb, și egalitatea și libertatea persoanelor ce îndeplinesc schimbul. Opera capialismului dăduse deci și la noi obișnuitele ei roade.

8. Procesul revoluției burgheze durează într'o societate agrară din momentul, când aceasta intră sub influența procesului de circulație a mărfurilor, până în momentul, când acest factor economic nou isbutește a distruge vechea producție agrară cu toate așezămintele plantate pe ea, și a-și încheià astfel opera revoluționară. In Anglia această eră de radicale prefaceri începe în veacul al XII, și se încheie în a doua jumătate a veacului al XVII; în Franța, unde ea începe cevà mai înainte, durează vreo șapte veacuri, până pe pragul veacului al XIX.

La noi procesul revoluției burgheze a înaintat într'un mod cu adevărat vertiginos, în salturi îndrăznețe, ce au suprapus elementele noui burgheze peste vechile elemente feudale într'un chip, care a deslănțuit sarcasmele amare ale reacțiunii. Franz Oppenheimer arată, că în condițiile actuale societățile par a-și scurtà evoluția; și el dă ca pildă Japonia. Dar același lucru se poate spune și despre România: intrată în èra burgheză revoluționară abià la 1829, ca o rudă săracă și înapoiată în marea familie burgheză mondială, ea a străbătut în mai puțin de nouă decenii calea,

pe care burgheziile apusene au lâncezit atâtea veacuri. Cu reformele din anul 1918, cari înlătură ultimele rămăşiţe ale vechiului nostru regim agrar feudal, revoluţia burgheză română poate fi privită ca păşind spre încheiere.

Obiectul studiului nostru e de a urmări procesul acestei revoluţii în toate fazele ei succesive. Spre acest scop trebuie să învederăm în chip limpede, că în economia naţională a unei ţări, ce a intrat în era revoluţionară, *coexistă două elemente contradictorii*: *vechea producţie agrară feudală*, şi *noul mod de circulaţie burghez, schimbul.* Această coexistenţă de elemente economice contradictorii naşte şi o coexistenţă de raporturi sociale contradictorii, întrucât relaţiile sociale isvorăsc din cele economice: pe când «în raportul feudal există o subordonare dela şerb la stăpân, în raportul de schimb există o relaţie de persoane cu drepturi egale»[1]). De unde urmează că, cu cât se lărgeşte schimbul, cu atât el ruinează temelia vechilor raporturi sociale iobage, şi creează temelia unor raporturi libere.

Cu un cuvânt: *în faza revoluţionară a economiei unei ţări, constatăm un proces înaintat de circulaţie a mărfurilor, care se altoeşte pe o producţie agrară primitivă, ruinând-o treptat.* In asemenea condiţii schimbul e un factor economic autonom şi revoluţionar, care distruge trecutul şi plămădeşte viitorul: aici întâlnim un adevărat «primat al comerţului», cum se exprimă Sombart [2]).

Revoluţia economică: disolvarea vechii producţii agrare prin influenţa schimbului, aduce deci după sine şi o *revoluţie politică*: înlăturarea vechilor aşezăminte sociale altoite pe producţia agrară, şi înlocuirea lor cu instituţii liberale, aşa cum cere caracterul schimbului de contract liber. Dar, pe când revoluţia economică se îndeplineşte încet, tăcut şi treptat, cea politică isbucneşte în mod brusc şi sgomotos. Anume, sciziunea economiei naţionale în doi factori contradictorii provoacă sciziunea clasei de sus în două

[1]) Franz Staudinger: Kulturgrundlagen der Politik, Jena, 1914, vol. I, pg. 160.

[2]) «Capitalism înseamnă, după esenţa sa, nimic altceva, decât disolvarea procesului economic în ambele sale elemente — tehnica şi comerţul — cu *primatul* comerţului asupra tehnicii». W. Sombart, Die Juden und das Writschaftsleben, Leipzig 1911, p. 132.

tabere dușmane, una conservatoare reacționară, și alta liberală revoluționară. La un moment al evoluției sociale aceste fracțiuni intră în luptă fățișă, și victoria revoluționarilor înseamnă triumful noilor instituții asupra celor vechi.

b) *Revoluția politică*

9. Prefacerea economiei naturale a unei țări în economie bănească, prin întinderea comerțului, aduce cele dintâi atingeri însăș clasei stăpânitoare: ea o slăbește treptat, până când o distruge în cele din urmă cu totul.

Oriunde pătrunde comerțul, el contagiază pe proprietarii rurali, aprinde în ei dorul de câștig și-i îmboldește să producă tot mai mult, spre a face din pământ un isvor de bani. Dar pe când proprietarii mari, legați de întinsele lor latifundii, rămân prinși în tradițiile, în mentalitatea și în interesele agrare, proprietarii mici, cu legături agrare mai șubrede, sunt lesne câștigați de spiritul și interesele capitalismului; cei dintâi se fac — chiar și în cadrul nouei economii bănești — apărătorii marei proprietăți de pământ, și a privilegiilor clasei ce o deține; cei din urmă gravitează spre principiile liberale ieșite din nevoile burgheziei. Pe o îndoită cale adâncește capitalismul prăpastia între aceste două fracțiuni ale vechei clase stăpânitoare. Mai întâi, sub primele sale asalturi, capitalismul ruinează aproape brusc pe marii proprietari, atăcând însăș baza existenții lor, marea proprietate, cum vom vedea spre sfârșitul acestui capitol; apoi treptat el întărește pe agrarienii mici, contagiați de spiritul negoțului, plămădind pas cu pas o nouă bază de forță socială: capitalul. Deaceea, pe măsură ce capitalismul lărgește relațiile de schimb, conflictul între cele două tabere ale vechii nobilimi agrare devine neînlăturat, și după cele zise nu e greu a prezice a cui va fi isbânda.

Această desfacere a nobilimii într'o tabără conservatoare și una liberală e un fenomen general, nu propriu clasei stăpânitoare române. Intre forțele revoluționare ale Prusiei în ajunul revoluției

din 1848, Marx enumără şi «o parte a nobilimii fonciare, transformată în producătoare de marfă într'un grad destul de înaintat pentru a avea aceleaş interese cu burghezia, şi a face cauză comună cu dânsa» [1]). Iar în altă parte, vorbind de întinderea spiritului revoluţionar, el arată că acesta cuprinsese şi «pe mulţi nobili cari, valorificându-şi pământul prin comerţ cu grâu, lână, spirtoase şi in, aveau nevoie de aceleaşi garanţii (ca şi burghezia) împotriva absolutismului, a biurocraţiei şi a restaurării feudale» [2]).

Acelaş lucru, arată Marx, se petrece şi în revoluţia burgheză din Austria. Decât, e de însemnat că în ţările cu evoluţie înceată a burgheziei, unde lupta de răsturnare a vechiului regim e întreprinsă de clasa capitalistă, micul grup al nobililor comercializaţi alcătueşte o simplă aripă de importanţă secundară a armatei revoluţionare. La noi însă, unde desvoltarea burgheziei a luat un tempo de repeziciune unică, această tabără puţin numeroasă de agrarieni pătrunşi de spiritul negoţului a alcătuit *singura forţă revoluţionară*, căreia datorim clădirea edificiului nostru social modern pe ruinile celui vechiu. In decursul erei burgheze române întâlnim această pătură de agrarieni în următoarele ipostaze succesive: în întâia jumătate şi pe la mijlocul veaculiu al XIX, ea apare ca fracţiune politică apărătoare a principiilor liberale revoluţionare; în a doua jumătate a acestui veac, ea devine oligarhie politică şi apoi bancocraţie, deţinătoare a marei finanţe; spre sfârşitul veacului al XIX şi începutul celui actual, ea intră în faza din urmă: începe a se lărgi într'o adevărată pătură socială burgheză, financiară şi industrială. Astfel clasa burgheză română nu e decât forma ultimă, pe care a luat-o micul grup al boierilor comercializaţi, în procesul lor de necurmată prefacere dealungul veacului al XIX.

10. Ceeace a contribuit în ţările române a da acestui grup de mici agrarieni un rol social atât de strălucit, este — în afară de repeziciunea puţin obişnuită a desvoltării noastre burgheze — şi împrejurarea proprie societăţii române, că clasa noastră stăpânitoare se despărţise în două tabere cu mult înainte de începutul erei

[1]) Révolution et Contre-Révolution en Allemagne, Paris 1900, p. 47.
[2]) Op. cit., p. 32.

burgheze; revoluția economică a venit apoi să accentueze această scizıune, dându-i tot odată caracterul ei special, sub care apare în perioada revoluționară.

Incă de prin veacul al XVII boierimea română începe a se desface în două fracțiuni [1]): una, alcătuită din boierii mari, acapară cu timpul toată puterea politică; cealaltă — boierii mici sau boierănașii — fu înlăturată dela dregătoriile publice. Depărtarea între aceste două tabere boierești crescù mereu, iar după ce pătrunse influența burgheziei străine în economia noastră, ea luă așà proporții, încât cele două fracțiuni se prefăcură în două clase aparte, dușmane de moarte: una conservatoare reacționară, alta liberală revoluționară. Din lupta între aceste două forțe se plămădește vieața socială a României moderne.

E interesant a vedeà care e atitudinea acestor două tabere boierești, una față de alta, înainte de începutul erei noastre burgheze. Căci e încă unul din amănuntele proprii ale desvoltării burgheziei române: ideile liberale ale burgheziei apusene au început să pătrundă la noi încă dela revoluția franceză, deci mai înainte de invazia economică a burgheziei; cu alte cuvinte, *elementele ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze.* Ceeace în evoluția istorică e efect — și un efect atât de târziu — la noi s'a ivit înaintea cauzei.

Astfel se face că atâtea spirite eminente au văzut în desvoltarea burgheziei române un simplu efect al influenței ideilor liberale aduse la noi din Apus, un caz tipic de evoluție anormală, de sus în jos, dela *idee* spre aceà *realitate economică,* care în Apus a dat ființă acestor idei. Și comparația burgheziei române cu aceea din Occident păreà de o sdrobitoare putere de convingere. Se știe, în adevăr, că în Apus au trecut veacuri decând nașterea *raporturilor de schimb* a putut da naștere și impune *principiile liberale* corespunzătoare [2]). La noi însă aceste principii au pătruns

[1]) Vezi Radu Rosetti, Pentru ce s'au răsculat țăranii, București 1907, p. 42 și urm.

[2]) «Republicile comerciale italiene din sec. al XV, Augsburg din sec. al XVI, Franța și Anglia din sec. al XVII se aflau de mult pe calea capitalismului modern, când nu se știà nimic despre postulatele libertății individuale, și axiomele individualismului economic; trecură veacuri de evo-

în lipsa oricărei urme de economie burgheză. Incheierea părea a se impune dela sine.

Faţă de aceasta trebuie să punem în lumină faptul istoric, asupra căruia se alunecă prea uşor, că *ideile liberale nu au avut un caracter democratic modern în faza precapitalistă: ele au luat caracterul liberal revoluţionar numai după ce influenţa capitalismului a început a disolvà vechea noastră economie agrară*, înlocuind-o cu o economie bănească, adică atunci când li s'a creat condiţiunile economice.

Acest fenomen în aparenţă atât de straniu: pătrunderea principiilor burgheziei apusene de egalitate şi libertate în plin Ev Mediu român, când nici nu poate fi vorbă de condiţiile sociale ale înfăptuirii lor, se lămureşte în realitate prin sciziunea clasei noastre stăpânitoare. Boierii mici, excluşi de confraţii lor mai mari dela vieaţa politică, au găsit în ideile egalitare ale burgheziei apusene un mijloc de a-şi valorifică interesele lor proprii de clasă, şi a-şi cuceri egalitatea cu boierimea mare. Ei au elaborat chiar, sub influenţa acestor idei, un memorabil proiect de constituţie (1822), de un caracter democratic grotesc, prevăzând reforme «menite a egalizà cel puţin pe toţi membrii clasei boiereşti» [1]) şi cerând în acest scop ca «dregătoriile să fie încredinţate boierilor fără deosebire de rang» [2]).

E deci o eroare a privì pe boierii mici dinainte de èra burgheză ca adevăraţi reprezentanţi ai liberalismului. «Dela 1821 boierii noştri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de constituţie, cerând senate, parlamente, şi învinuindu-se de ciocoism şi *carvonarism* (carbonarism)» [3]). In acelaş fel erà concepută şi constituţia plănuită de ei. «Erà o constituţie, fără îndoeală egalitară în felul ei, însă egalitatea erà mărginită numai în cercul nobilimii» [4]).

---

luţie modernă, când Grotius, Gassendi, Hobbes, Pufendorf, Locke începură să clădească dreptul natural individual din sfărâmăturile filosofiei vechi». W. Sombart, Der mod. Kapitalismus, vol. II, p. 5.

[1]) A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 79.

[2]) Op. cit., p. 88.

[3]) N. Iorga, O luptă literară, vol. I, p. 309.

[4]) A. D. Xenopol, op. cit., p. 89.

Democrația boierimii mici, în vechiul nostru regim, seamănă bine cu aceea a cânelui din fabulă, care visează egalitate numai cu cei mari [1]).

E neapărat a pune acest fapt în adevărata sa lumină, spre a limpezi atât pricinile reale ale desvoltării burgheziei române, cât și data când ea începe. *Era burgheză în România nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus*; pricina ei stă mult mai adânc, în revoluționarea economiei noastre naționale. Până atunci, ideile liberale străine iau în societatea noastră un caracter medieval: ele dau boierimii mici arma de a luptă pentru privilegii, câtă vreme carcteristica unei clase burgheze liberale e năzuința desăvârșit opusă, de a distruge orice privilegiu, și a acordă libertatea și egalitatea tuturor fără nici o deosebire.

11. Acest caracter l-a luat boierimea mică abiă după ce influența capitalismului străin a ridicat economia noastră națională la faza producerii pentru schimb. De atunci boierii mici, ademeniți de perspectivele negoțului, au devenit ceeace devin peste tot micii agrarieni

[1]) D. G. Ibrăileanu vede în proiectul dela 1822 o adevărată constituție, iar în autorii săi o clasă democratică revoluționară în înțeles modern. «Dar la dorințele boierilor fugiți în 1821 se opune clasa boierănașilor care, neglijată, departe de putere, devenise o clasă *revoluționară*. Această clasă, din cauza intereselor sale, ia o atitudine *democratică* și devine, ca întotdeauna, *reprezentanta tuturor claselor desmoștenite*». «Așa stau faptele istorice ște». (Spiritul critic în cultura română, p. 76, 78). Operile cercetătorilor speciali arată, că faptele *stau alt fel* istoricește. Pe lângă citatele de mai sus, cari limpezesc îndestul caracterul democrației boierilor mici, adăugăm încă unul deopotrivă de categoric. «Tendințele spre egalitate și libertate ale boierilor mici se întrupează apoi în constituția din 1822, care mărginește însă cererile de reformă numai în folosul micii boierimi, *lăsând cu totul pe dinafară rămășița poporului*». (A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 231). Așa dar nu poate fi vorba de vreun spirit democratic modern, care ar fi determinat pe boierii mici să se facă, încă de pe la 1821, *reprezentanții tuturor claselor desmoștenite*.

Părerea, cum că constituția moldovenească dela 1822 este expresia unui spirit modern democratic, e împărtășită și de D. V. Barnoschi în lucrarea: *Originile democrației române*, Iași, 1922. Această scriere nu înaintează cu nimic cunoștințele noastre asupra chestiunii, din temeiul simplu, că este cu desăvârșire lipsită de fundamentarea economico-sociologică, pe care o înlocuește până la abuz cu frazeologie junimistă.

în aceleaşi împrejurări: o clasă cu interese burgheze, ce simt privilegiile ca o piedică, şi din nevoia de a le sfărâmà se prefac în grup revoluţionar, liberal, democratic în înţelesul modern. Abià atunci ideile liberale, care în vechiul regim suferiseră o interpretare atât de ciudată, capătă înţelesul lor real.

In această fază ne apare boierimea mică în mişcarea dela 1848. Clasa noastră burgheză revoluţionară de atunci se înfăţişează ca un grup de agrarieni comercializaţi, cari în preocupările lor sunt cu totul predominaţi de interesele negoţului. Chiar între primele paragrafe ale proclamaţiei revoluţionarilor munteni cetim: «Poporul român cheamă toate stările la fericire, recunoaşte facerile de bine ale comerţului, ştie că sufletul lui este creditul, care niciodată n'a vrut să-l înlesnească sistema trecută. Decretă dar o bancă naţională, dar cu fonduri naţionale» [1]). Iar între cererile boierilor moldoveni, formulate în adunarea dela Hotel Petersburg, găsim nu mai puţin de şase articole cu caracter comercial, cerând desfiinţarea taxei de export, îmbunătăţirea portului Galaţi, legiferarea relaţiilor comerciale, înfiinţarea unui tribunal de comerţ, a unei bănci de scont şi a unei bănci naţionale [2]). Chiar şi în proiectul anonim de constituţie, înmânat domnitorului în Bucureşti, se află dezideratul unei bănci naţionale [3]). Pilda tipică a acestui spirit comercial, care stăpânià pe boierii noştri revoluţionari, o dă însă sufletul însuş al mişcării revoluţionare: I. C. Brătianu. Scrierile sale răsuflă peste tot interesul său covârşitor pentru mijloacele de înlesnire a comerţului, anume căi de comunicaţie şi institute de credit. El înalţă negoţului un ditiramb de o vigoare rară şi o extraordinară putere de intuiţie a realităţii, încheind cu vorbele elocvente: «Dar ce zic, omul civilizat este un rezultat al schimbului, al comerţului; el (schimbul) însfârşit transformă pământul într'un paradis şi pe om în înger» [4]).

[1]) Anul 1848 în Pincipatele Române. Acte şi Documente, I, p. 492.
[2]) Vezi articolele 13, 14, 16, 17, 18, 24 din cererile boierilor şi notabililor din Moldova. Op. cit., I, 178, 471.
[3]) Op. cit., I, 378.
[4]) Din scrierile şi cuvântările lui I. C. Brătianu, Bucureşti 1903, vol. I p. 149.

Se vede bine că agrarienii noștri revoluționari învăluiau măsurile lor economice în aceeaș atmosferă de idealism și umanitarism, în care ei învăluiau pe cele politice.

Din cele zise reiese că A. D. Xenopol are deplină dreptate, când arată că originile mișcării noastre burgheze liberale trebuie căutate «tot în sânul boierimii, șis'a alcătuit din acei boieri, cari aveau alte idei și *alte interese* decât partidul boierilor conservatori» [1]).

Aceste interese deosebite de clasă ale boierilor revoluționari sunt acelea, ce s'au născut în legătură cu relațiile internaționale de schimb, provocate de influența capitalismului apusan asupra producției noastre naționale dela tratatul din Adrianopol înainte. Ceeace nu putuseră face mai înainte ideile liberale, a făcut noua economie bănească: ea a prefăcut boierimea mică în forță burgheză revoluționară. Mai înainte boierănașii făceau o simplă *opoziție politică*, cerând să se împărtășească și ei din privilegiile celor mari. Cu începerea erei burgheze a economiei noastre, *spiritul lor de opoziție* se preface în *spirit revoluționar*; boierimea mică nu mai aspiră la privilegii, ci vrea să distrugă orice privilegii, și odată cu acestea întreaga clasă, cu care altădată vroiă să se înfrățească.

12. Am arătat că economia noastră națională în era burgheză se alcătuește — ca pretutindeni în aceeaș fază — din două elemente contradictorii: ea prezintă un proces de circulație modernă a mărfurilor, așezat pe o producție agrară primitivă. Acum se vede că această contrazicere economică se resfrânge și în sfera social-politică. Pe ea se înalță două clase dușmane, cu interese opuse: clasa conservatoare reacționară e altoită pe producția veche agrară; pătura liberală revoluționară se altoește pe procesul de circulație burgheză; cea dintâi apără raporturile de subordonare, ce domnesc în producția agrară; cea din urmă vrea să consfințească și pe cale de drept raporturile libere, pe care le creează din ce în ce mai larg procesul de circulație.

In acest stadiu economico-social ajunseseră Principatele române în anul 1848, când grandioasa mișcare de emancipare a burgheziei

[1]) A. D. Xenopol, op. cit., p. 101.

europene aprinse scânteia revoluţiei şi în grupul agrarienilor noştri comercializaţi, al micii boierimi ajunsă de astădată democratică liberală în înţelesul modern. Erà însă un gest prematur, osândit mai dinainte a da greş.

Nu-i vorbă, entuziasmul nu a lipsit nici la noi. Intreg repertoriul liberal, umanitarist şi generos, pe care l-a creeat burghezia apusană în faza de trecere dela vechiul spre noul regim, a fost întrebuinţat şi de agrarienii noştri revoluţionari. La noi, ca pretutindeni, libertatea şi egalitatea nu mai apăreau ca prozaice cerinţe ale schimbului, ca mijloace de a desfiinţà piedicile ce i se ridicau în cale, sub forma vechilor privilegii; ele se transfigurau în minţile aprinse ale revoluţionarilor în mijloace de a desfiinţà clasele în genere, şi de a întemeià frăţia tuturor [1]). Deaici entuziasm, lacrimi de duioşie, delir şi declamaţie umanitaristă. Dar acel spornic ferment, sângele vărsat în lupta corp la corp a claselor sociale, din care s'a plămădit în alte părţi burghezia modernă, la noi a lipsit. Pregătirile tainice pentru revoluţie armată, strângerea de arme cu planuri sângeroase, au rămas fără urmare, iar comanda sonoră: «La arme, la armele mântuirii»! care închee proclamaţia munteană, nu a găsit răsunet. Revoluţionarii au fost înprăştiaţi fără greutate, iar comunicatul din Moldova, asupra înnăbuşirii mişcării revoluţionare, crede că-i poate calificà de «netrebnici cu cugetări turburate», cari abuzând de blândeţea autorităţilor «s'au obrăznicit din ce în ce mai mult» [2]). Ei s'au răspândit apoi în Europa, implorând ajutorul burgheziei apusene pentru planurile lor revoluţionare. Acest ajutor li s'a acordat, şi pricina se va vedeà în curând.

Am zis că mişcarea dela 1848 în România erà un gest prematur. In adevăr, o revoluţie burgheză nu e cu putinţă decât atunci, când procesul de circulaţie capitalistă ajunge în ultima fază: dizolvă vechea producţie spre a face să răsară pe ruinele ei producţia

---

[1]) «Astăzi fu ziua, în care toate clasele societăţii se înfrăţiră. De astăzi ţara nu mai este împărţită în clase vrăşmaşe şi cu interese împotrivite. Astăzi toţi locuitorii ţării sunt români, sunt deopotrivă, sunt fraţi». Anul 1848. Acte, I, 616.

[2]) Op. cit., p. 180.

capitalistă. Abia atunci apare armata revoluționară, care plămădește războaiele civile moderne: proletariatul orășenesc, minunat organizat și disciplinat prin însești condițiile muncii în fabrică. Pe continent, țara care a realizat mai întâi aceste condiții ale revoluției moderne, e Franța. Și deaceea în tot decursul epocei revoluționare burghezia franceză a alcătuit avangarda burgheziei europene [1]). Parisul e întâiul oraș european, care a ajuns să centralizeze o mare massă de muncitori proletari, ceeace și lămurește că aici a isbucnit întâia mare revoluție burgheză (1789), modelul oricărei revoluții, înrâurind chiar și burghezia engleză mai înaintată. Dela 1789 și până la 1848, muncitorimea din Paris a luptat în toate revoluțiile atât de neastâmpăratei burghezii franceze [2]), până ce în Iunie 1848 i-a venit în minte, că ar puteà luptà și pentru propriile sale țeluri revoluționare. Și de atunci s'a încheiat cariera revoluționară a burgheziei franceze.

Dar în Principatele române nu există la 1848 o producție capitalistă, deci nici o armată proletară revoluționară; deaceea comanda «la arme»! a revoluționarilor români s'a înprăștiat fără ecou. In lipsa unei asemenea armate, grupul revoluționarilor români s'a adresat țărănimii. Apostolii ideilor revoluționare porniră la sate, dându-și silința să lămurească țăranilor aceà evanghelie a oricărei clase sociale obijduite: dreptul natural al omului, de a fi egal cu orice exemplar al speciei sale — și a-i ațâțà prin aceasta la lupta împotriva clasei boierești privilegiate.

Erà un demers înțelept și firesc. Epxerienta arată, că nici o revoluție nu e încununată până la sfârșit de succes, dacă nu se bucură de sprijinul țărănimii. Aceasta o învederează, ca un fapt de deosebită însemnătate, și oamenii cei mai bogați astăzi în experiențe revoluționare: comuniștii ruși [3]). Decât, țăranii sunt

[1]) K. Marx, Révolution et Contre-Révolution en Allemagne, p. 107.

[2]) K. Marx, La Commune de Paris, 1901, p. XXXII (Introducerea de Fr. Engels).— In altă parte Marx observă: «Burghezia nu îngădue proletariatului decât o *singură* uzurpare: ea-i îngădue să-i uzurpe locul în luptă». La lutte des classes en France, Paris 1900, p. 11. Asupra rolului revoluționar al Parisului, vezi K. Kautsky, Terrorismus und Kommunismus.

[3]) «Niciodată acest asalt (revoluția proletară) nu va isbuti, dacă satele nu iau parte la lupta de clasă, dacă massa țărănimii muncitoare nu se unește

o massă haotică, şi au nevoie în mişcarea lor revoluţionară de o forţă centrală, care să-i conducă, şi să le slujească de avangardă în tot decursul luptei. Această avangardă a ţărănimii revoluţionare o alcătueşte tocmai massa muncitorilor orăşeni, care centralizează, coordonează şi dirigueşte mişcările răsboinice ale ţărănimii. Lipsa acestei forţe orăşeneşti centrale lămureşte îndestul, de ce ajutorul ţărănimii, care erà gata să sprijine la 1848 mişcarea revoluţionarilor noştri, a rămas fără efect.

13. Astfel s'a făcut că revoluţionarii români, văzându-se fără o oştire care să-şi verse sângele pentru interesele lor, au fost nevoiţi să se adreseze burgheziei apusene, cercând a realizà pe calea politicii externe aceà operă, pe care n'o putuseră îndeplini cu propriile lor forţe. Dar înainte de a-i urmări în acest nou stadiu al năzuinţelor lor revoluţionare, trebuie să scoatem la lumină amănuntul interesant, că toţi aceşti oameni au conştiinţa de a fi un fel de post înaintat al burgheziei franceze în România, şi-şi lămuresc mişcarea lor revoluţionară ca un simplu act de imitare a societăţii franceze. In scrierile lor se găsesc expresiuni caracteristice ale acestei stări sufleteşti. Iată, de pildă, un pasagiu din scrisoarea lui I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti către Edgar Quinet:

«Orice român are două patrii: mai întâi pământul în care s'a născut, şi apoi Franţa.

Franţa ne-a crescut, ne-a învăţat carte. Scânteia, care încălzeşte patria noastră, am luat-o dela căminul Franţei.

Mai aminteşte-i încă Franţei că suntem fiii ei, că ne-am luptat pentru dânsa pe baricade. Adaugă că ceeace am făcut, după pilda ei am făcut» [1]).

Despre revoluţia, care s'a produs în economia noastră naţională prin influenţa capitalismului apusan, revoluţionarii români au o conştiinţă surprinzător de limpede, după cum reiese atât

---

cu partidul comunist proletar dela oraşe, şi dacă, în fine, acesta nu o instrueşte». Thèses, conditions et statuts de l'Internationale communiste, în Le Phare, II-ème Année, No. 15, p. 196.

[1]) Din scrierile şi cuvântările lui I. C. Brătianu, I, p. 13. Pasagii similare în Memoriul asupra românilor dat împăratului Napoleon III, op. cit., p. 39.

din scrierile, cât și din programele lor de activitate. Dar ei n'au izbutit încă să întrevadă legătura între acțiunea lor revoluționară politică, și revoluția economică. In loc de a deduce nevoia unei revoluții politice din revoluția înfăptuită în economia noastră, ei o deduc din nevoia ideală de a imită Franța, și a transplantă în societatea noastră binefacerile civilizației apusene. Cu un cuvânt: ei sunt covârșiți numai de influența superficială a principiilor liberale burgheze, nu însă și de legătura acestora cu influența adâncă a capitalismului apusan, singura care era menită să facă cu putință asimilarea ideilor liberale corespunzătoare. Istoriografia română a luat ca un adevăr dela sine înțeles această conștiință a revoluționarilor români despre pricinile acțiunii lor politice, și s'a stabilit astfel modul tradițional de a tratà desvoltarea burgheziei în România, ca un rezultat al influenței ideilor liberale din Apus. Acestui punct de vedere datorim convingerea azi înrădăcinată și obștească, că desvoltarea burgheziei române e o anomalie, o imitare de forme străine, al căror cuprins lipsià în structura societății române de atunci.

Față de aceasta trebuie să relevăm faptul, că în cursul evoluției istorice oamenii nu pot aveà conștiința limpede a resorturilor adânci, care-i pun în mișcare: n'au avut-o nici revoluționarii apuseni, și nu puteau s'o aibă nici ai noștri. Marx arată, în celebra prefață a operei sale: *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, că o perioadă revoluționară se poate judecà tot atât de puțin după propria ei conștiință, pe cât se poate judecà un individ după conștiința ce are despre el însuș. A. D. Xenopol exprimă acelaș adevăr într'o formă deosebită: «In toate aceste curente, mersul este neconștiut. Deodată lumea se deșteaptă în altă regiune a cugetării sau a faptelor aevea, fără ca să-și poată da seamă cum a ajuns în ea, și trebuie ca cercetarea, adică conștiința postericară să și le însușească, pentru a pricepe prefacerea îndeplinită. Ceeace caracterizează însă aceste curente, este că mersul este neoprit și că, chiar dacă conștiința, deșteptându-se mai de timpuriu, ar vroi să le stăpânească, lucrul se arată că este peste putință, și orice lucrare îndreptată împotriva lor se întoarce spre ele» [1]).

[1]) Neconștiutul în istorie, Analele Academiei Române, Seria II, Tom.

Înregistrăm deci conștiința revoluționarilor români despre opera lor politică ca simplu fapt, fără a ne ține îndatoriți să lămurim revoluția noastră burgheză în același chip, în care și-o lămureau revoluționarii înșiși.

14. După mișcarea dela 1848 soarta luptelor noastre de clasă atârnă mai mult de evenimentele externe, decât de prefaceri interne. Privită în cadrul economiei mondiale, desvoltarea burgheziei române alcătuește un modest episod în expansiunea burgheziei engleze: capitalismul român s'a născut, și în cele din urmă și-a întărit situația, sub influența conflictelor capitalismului britanic pe continentul european.

Dela revoluția burgheziei engleze (1688) până în prezent, mersul economiei mondiale este predominat în mod hotărât de expansiunea capitalismului britanic: e o luptă seculară pentru piețe externe, și cel mai groasnic episod s'a încheiat tocmai sub ochii noștri [1]).

Această luptă, ale cărei origini se coboară până în sec. XVI, se desface în două mari perioade, după direcția comerțului lumii: întâia perioadă merge până la 1814; în tot acest timp țelul expansiunii engleze e acaparărea piețelor lumii noui, din care trebuie să înlăture prin sângeroase conflicte pe toți concurenții mai vechi: Spania, Portugalia, Olanda și mai ales Franța. Duelul secular între burghezia franceză și cea engleză s'a încheiat la 1814 în favoarea acesteia din urmă. Deatunci capitalismul francez

---

XXIX, București 1907, p. 19/551. Xenopol relevă în autobiografia sa, ca un merit deosebit, faptul că el a recunoscut importanța fenomenelor economice pentru cercetarea istorică. (Vezi fragmentul din «Istoria ideilor mele», publicat în Arhiva pentru știință și reformă socială, Anul III, No. 1). Dar nici interesul său pentru evoluția economică, nici vederea sa atât de justă asupra inconștientului în istorie, nu l-au împiedecat de a tratà desvoltarea liberalismului român în felul cum îl înfățișează reprezentanții săi: ca o mișcare «altruistă» și «generoasă», născută sub influența ideilor liberale din Apus.

[1]) Asupra expansiunii engleze: Sir I. R. Seely, The expansion of England, Tauchnitz edition. Extrase și comentarii asupra acestei celebre opere dă Ferdinand Tönnies, Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung, Berlin 1915.

apare necontenit în remorca celui englez, şi în marile conflicte europene el luptă pentru interese engleze.

Cu anul 1814 începe o perioadă de preponderenţă mondială nediscutată a burgheziei engleze [1]). De astădată se schimbă şi direcţia expansiunii ei economice. «Terenul şi ţinta ei nu mai stă, înainte de toate, în lumea nouă, ci în cea veche: nu în America, ci în Asia, spre care Africa alcătueşte puntea de trecere. Aceasta este direcţia, care fu luată din a doua jumătate a veacului XVIII» [2]).

In adevăr, începând de pe la 1760 şi până la 1830, capitalismul englez îndeplineşte aceă prefacere istorică, pe care economiştii o numesc «revoluţia industrială» [3]). El introduce treptat, dar mai ales în cele din urmă decenii ale acestei perioade, producerea cu maşini. Rezultatul era firesc: acesta fu o uriaşă supraproducţie. Deaceea capitalismul britanic, flămând de pieţe noui, fu silit să se îndrepte spre alte colţuri ale lumii, spre a găsi locuri de desfacere a mărfurilor sale. Această nouă perioadă de expansiune se întinde dela 1814 până în prezent. In decursul ei burghezia engleză susţine în chip victorios două mari conflicte: întâiul cu Rusia (1854), al doilea cu Germania (1914). Dacă conflictele din prima perioadă s'au petrecut pe un teatru atât de îndepărtat de ţările române, cele din a doua perioadă s'au deslănţuit chiar peste capetele noastre, iar sângele vărsat în ele e aluatul, din care s'a plămădit burghezia română, şi prin ea ţara noastră ca stat modern, unitar şi naţional, în marginile sale firești.

Cel întâi mai mare rival, pe care l-a întâlnit Anglia în noua ei tendinţă, e colosul dela nord: Rusia ameninţă coloniile engleze din Asia, şi prin tendinţa ei de expansiune spre Constantinopol, închideă Marea Neagră ca şi Gurile Dunării comerţului englez. Expansiunea acestei naţiuni trebuiă deci oprită, se înţelege în

[1]) Eduard Meyer, England, seine staatliche und politische Entwicklung und der Krieg gegen Deutschland, Stuttgart und Berlin 1915, p. 100.

[2]) Ferdinand Tönnies, op. cit., p. 40.

[3]) Expresia e întrebuinţată întâi de Toynbee (Lectures on the *Industrial Revolution*). Vezi H. D. Meredith, Outlines of the economic history of England, London, p. 230.

folosul expansiunii capitalismului britanic. Din această necesitate a isvorît războiul Crimeei [1]).

Cu o îndemânare diplomatică încă fără pildă, burghezia engleză a ştiut şi atunci, ca întotdeauna, să prefacă conflictul ei naţional într'un conflict general, alăturându-şi statele cele mai puternice. Astfel lângă Anglia găsim pe Franţa şi Sardinia, aşà că lupta între Anglia şi Rusia ia aparenţa unui duel între Apus şi Nord. La mijloc stau Principatele române, menite a cădeà pradă învingătorului.

Se înţelege că şi clasele noastre sociale trebuiau să ia o atitudine în acest conflict. Clasa revoluţionară se adresă în chip firesc burgheziei apusene; ea-i cereà ajutorul, făgăduind în schimb a-i deschide un minunat debuşeu la Gurile Dunării [2]). La rândul ei clasa boierilor reacţionari se sprijinià pe Rusia, din pricina identităţii ei de interese cu reacţiunea dela nord [3]). S'a întâmplat deci atunci ca şi acum, în conflictul abià încheiat între capitalismul englez şi cel german: burghezia română s'a asociat cu democraţia apusană, iar boierimea conservatoare a trecut de partea reacţiunii. Atunci, ca şi acum, victoria burgheziei apusene trebuià să însemne şi o victorie internă a clasei noastre burgheze asupra celei reacţionare.

Spre a puteà aprecià în toată însemnătatea sa acest mare eveniment istoric, trebuie să limpezim urmările multiple ale expansiunii capitalismului apusean în Principatele române.

---

[1]) Vezi Justin Mc Carthy, A history of our own times, Tauchnitz edition, vol. II, pg. 173—174.

[2]) Din Memoriul asupra românilor dat împăratului Napoleon III: «Constituirea acestui stat român ar fi cea mai frumoasă cucerire, ce Franţa a făcut-o vreodată afară din teritoriul său. Armata statului român ar fi armata Franţei în Orient, porturile sale dela Marea Neagră şi de pe Dunăre ar fi antrepozitele comerţului francez, şi din cauza abondenţei lemnelor noastre de construcţie, aceste porturi ar fi totodată şantierele marinei franceze; produsele brute ale acestor avute ţări ar alimenta cu avantagiu fabricele Franţei, care ar găsi în schimb un mare debit în aceleaş ţări. In fine, Franţa va aveà toate avantagiile unei colonii, fără a aveà cheltuelile ce aceasta ocazionează». Din scrierile lui I. C. Brătianu, I, 39.

[3]) A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 297.

15. Statele moderne, naționale și unitare, sunt un rezultat al desvoltării capitalismului, care naște, oriunde străbate, un proces de uniformizare și unificare a grupelor sociale. In acest chip dispare particularismul provincial, pe ale cărui ruine se înalță statul modern, această «imensă abstracție» [1]). Acelaș proces de uniformizare, și năzuință spre unitate, a produs capitalismul și în Principatele române.

S'a arătat că desmembrarea românilor în două state aparte, se datorește vechii ramificări în două căi principale a comerțului internațional între Orient și Europa centrală. In èra burgheză, când capitalismul inundă Principatele cu produsele sale, unificarea procesului de circulație a mărfurilor a dat naștere în mod firesc unei tendințe de unitate națională. Cel întâi pas pe această cale s'a făcut tot pe teren economic, sub forma convenției vamale între Muntenia și Moldova din 20 Iulie 1835, care la 30 Ianuarie 1847 dădù loc unei complecte uniuni vamale a celor două Principate. S'a întâmplat la noi ca și în alte părți: înlăturarea barierelor lăuntrice, cari stânjenesc comerțul, prin convenții vamale, a pregătit terenul pentru crearea unității noastre naționale. E deajuns a amintì aici rolul celebrei «uniuni vamale» (Zollverein) a statelor germane în pregătirea unității imperiului german.

Paralel cu această tendință de unitate națională se naște, sub aceeaș influență a capitalismului străin, și o tendință de neatârnare politică. In adevăr, spre a-și asigurà piețele române, burghezia anglo-franceză trebuià să înlăture din Principate «protectoratul» acelor state, cari amenințau existența noastră națională, în deosebi a Rusiei. Mai mult, burghezia apusană aveà nevoie de un Stat român puternic, care să-i ofere siguranță pe piețele sale, și la nevoie să-i fie de ajutor în conflictele ei cu reacțiunea rusă. Sprijinul, pe care statele burgheze apusene l-au acordat românilor în năzuința lor spre unitate și independență, a isvorît în deosebi din conștiința acestei nevoi, datorită conflictului între Apusul democratic și Nordul reacționar, de a creà o puternică barieră în calea expansiunii ruse [2]).

[1]) Edouard Berth, Les méfaits des intellectuels, Paris 1914, p. 140.

[2]) «Regularea situației Principatelor dunărene cerù deasemenea (în Congresul din Paris) multă luare aminte și discuție, și o soluție foarte ingenioasă

Ambele năzuinţe paralele, aceea de unitate şi de independenţă, se contopesc în spiritul luptătorilor români, şi dau naştere idealului agrarienilor revoluţionari, al unui stat român unitar şi neatârnat, pe care le-a fost dat să-l realizeze. Din cele zise reiese limpede: că *procesul de naştere a burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare naţională, de alcătuire a statului român modern unitar şi neatârnat*; că *acest îndoit proces se datoreşte în întregime expansiunii capitalismului anglo-francez, mai ales a celui englez, în Principatele române.*

Se înţelege deci că rezultatul primului mare conflict al capitalismului englez, în expansiunea sa spre Orient, a fost hotărâtor atât pentru soarta burgheziei române, cât şi a statului român în genere. Victoria capitalismului apusan alcătueşte temelia, pe care s'a consolidat atât clasa revoluţionară română, cât şi existenţa noastră naţională. Abiă acum se vede toată însemnătatea istorică a legăturilor noastre comerciale cu Apusul, despre care — spre cinstea revoluţionarilor noştri — putem spune că ei aveau deplină conştiinţă [1]).

Dar capitalismul nu are numai această influenţă naţională în evoluţia Principatelor române, ci şi una socială. Preocuparea burgheziei, din moment ce ţinuturile dunărene intraseră în «sfera ei de interese», erà ca să facă aici bune afaceri. Dar, cum arată cu bun temeiu un scriitor cu aşà pronunţat simţ pentru interesele comerţului, ca Neigebaur, în această privinţă capitalismul străin nu se puteà aşteptà la mare lucru în ţările române. Ţărănimea noastră deatunci, redusă la ultima treaptă a mizeriei, nici nu există ca consumatoare. «Marii boieri cumpără *solitaires* pentru 600 ducaţi, şi dau 100 ducaţi pe o brăţaletă, care după câteva luni

---

fu născocită în scopul, de a oprì acele provincii dela o unire desăvârşită, aşà ca ele să fie destul de coerente spre a servì ca o întăritură împotriva Rusiei, nu însă atât de coerente, ca să pricinuească Austriei vreo îngrijorare pentru propria ei constituţie politică întrucâtva desmembrată, spre a nu zice sfâşiată». Justin Mc Carthy, op. cit., p. 263.

[1]) Cu un uimitor simţ al realităţii I. C. Brătianu, stăruind asupra nevoii de a intensificà legăturile noastre comerciale cu străinătatea, arată că aceste legături ar «creà» drepturile noastre la vieaţă naţională, «chiar dacă nu le-am aveà!» Din scrierile, etc., I, 153.

iese din modă, și a cărei valoare reală face abia un sfert al acestei sume; dar miile de brațe, cari muncesc pentru ea, nu cumpără împreună într'un an întreg nici a zecea parte a valorii unui asemenea nimic, cumpărat de 20 până la 30 mari boieri» [1]).

De sigur că statele burgheze apusene înțeleseseră deopotrivă de bine, că atâta vreme cât nu se sfarmă vechiul regim român, și nu se ridică starea materială a țăranilor, puterea acestora de cumpărare și consumare va rămâneà nulă, și comerțul apusan în Principate va prezintà puțină importanță. Deaceea vedem că după răsboiul Crimeei guvernele acestor state, nerăbdătoare de a lăsà ca fermentul aruncat în economia noastră să dea singur roadele sale politice, intervin deadreptul în afacerile lăuntrice ale Principatelor, pe cari le iau sub tutelă ca pe orice colonie agricolă a capitalismului, și prin convenția dela Paris (1858) ele impun desființarea privilegiilor de clasă, și cer reforme grabnice pentru «îmbunătățirea soartei țăranilor». Acesta fu primul pas spre revoluția politică — deatunci aceasta continuă într'un tempo vertiginos: la 1859 are loc unirea Principatelor, la 1864 vechiul regim primește lovitura hotărâtoare prin împroprietărirea țăranilor, iar cu Constituția dela 1866 seria prefacerilor politice ajunge la o încheiere provizorie. Vechea clasă reacționară cade învinsă, victoria politică a grupului revoluționar e deplină.

c) *Ruina vechei boierimi și nașterea oligarhiei*

16. Căderea atât de repede și de jalnică a vechei noastre clase boierești nu poate fi însă lămurită numai prin presiunea din afară. Aceasta ar fi putut să o slăbească pe teren politic, nu însă să o desființeze ca forță economică, și să o șteargă din cartea vieții. Trebuie să ne îndreptăm privirea în altă parte, spre a căpătà lămuriri asupra dispariției marilor boieri și a consecințelor politice, pe cari le aduce cu sine această mare spărtură în vechea orânduire socială.

Cauza reală a decăderii vechii clase stăpânitoare trebuie căutată în influența directă a capitalismului. Schimbarea producției

[1]) Beschreibung der Moldau und Walachei, p. 244.

noastre în economie bănească alcătuì terenul firesc, pe care trebuiau să se desvolte formele primitive ale capitalismului, şi acestea sunt: capitalul de camătă şi capitalul comercial [1]). Oriunde apare schimbul, cu agentul său, negustorul, începe a se simţì nevoia de bani, iar din aceasta îşi ia fiinţă cămătarul. «Timpurile de cămătărie în formă acută sunt de obiceiu acelea, când o economie organizată până atunci pentru trebuinţele proprii, este silită prin motive externe să se prefacă în economie bănească» [2]).

Astfel s'a întâmplat în Europa în veacul al XII—XIII, în timpul de înflorire a comerţului cu Orientul. Biserica deschise atunci o aprigă luptă împotriva cametei, pe care juriştii sub influenţa dreptului roman o încuviinţau. «Dar biserica îşi îndoì energia: Conciliul din 1179 refuză înmormântarea creştină cămătarilor, ce nu se pocăiau; acel din 1240 anulă testamentele lor; acel din 1311 îi dădù pe seama inchiziţiei. In veacul al XIV-lea înşişi romaniştii suferiră această influenţă, şi a doua şcoală din Bologna recunoscù că împrumutul erà oprit de legile bisericeşti. Nu mai puteau deci să fie împrumutători decât necredincioşii, adică evreii» [3]).

Deaici se lămureşte ura feroce împotriva acestei naţiuni, pe care îndeletnicirea ei cămătărească o făceà odioasă atât din motive economice, cât şi religioase. Dar tot deaci se lămureşte şi uriaşul rol, pe care l-au jucat evreii, ca mânuitori ai formelor primitive şi revoluţionare ale capitalului, în distrugerea vechiului regim şi plămădirea capitalismului modern. Sombart crede chiar, în scrierea citată, că poate tratà capitalismul ca o operă evreească.

La noi nu s'a întâmplat altfel. Cât timp producţia noastră purtà caracterul de economie naturală, făcându-se pentru trebuinţele proprii, se înţelege că nu erà loc pentru schimb şi cămătărie, deci nici pentru agenţii specializaţi pe cale ereditară în această meserie: pentru evrei. Dar de când influenţa capitalismului străin sili ţara noastră să producă pentru schimb, situaţia

[1]) K. Marx, Le Capital, III, part. II, p. 182.
[2]) W. Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben, p. 375.
[3]) A. Giry et A. Réville, Le commerce et l'industrie au moyen âge, in Histoire Générale par E. Lavisse et A. Rambaud, Tome II, p. 494.

luă altă înfățișare: deatunci evreul mânuitor de bani se găsì la noi în apele sale, și deaceea dela 1830 înainte, paralel cu invazia capitalismului, avem de înregistrat și o invazie a evreilor [1]). Caracterul lor cosmopolit, întinsele lor legături internaționale de națiune veșnic nomadă, le dădeà o superioritate sdrobitoare în noua fază internațională a schimbului român, și astfel dela începutul erei burgheze comerțul nostru căzù cu desăvârșire în mânile lor. Și la umbra comerțului se desvoltà și înflorià îndeletnicirea lor tradițională: camăta. La noi, ca peste tot, Evreii fură stăpânii formelor primitive și revoluționare ale capitalismului; la noi, ca și în alte părți, evreii sunt cioclii, ce au înmormântat vechiul nostru regim agrar, și au devenit pionierii erei burgheze [2]).

Capitalismul de camătă joacă în societățile agrare primitive un rol per excellentiam distructiv. «Cămătarul nu se mulțumește a luà tot supraprodusul victimelor sale, ci face tot ce-i stă în putință, spre a le exproprià încetul cu încetul de pe pământul lor, din casa lor, etc.» [3]).

Astfel camăta ruinează pe orice proprietar — pe boier sau țăran — despărțindu-l de pământul său, și prin aceasta ea devine factorul disolvant al oricărei societăți agrare, în care pătrunde schimbul. Pentru proprietatea fonciară capitalul de camătă reprezintă o primejdie de moarte. Despre Anglia din ultima treime a veacului al XVII-lea se spune:

«Nici a zecea parte din banii împrumutați cu dobândă în țara noastră nu sunt dați oamenilor de afaceri, pentru a-și exploatà întreprinderile; banii se împrumută înainte de toate pentru cumpărături de lux și risipa unor oameni cari, deși sunt mari proprietari, cheltuesc mai mult decât le produc moșiile, și preferă să și le ipotecheze, decât să le vândă» [4]).

[1]) «Proporția evreilor cari, în 1831, alcătuiau 43 la sută a negoțului și industriei din Iași, în 1839 ajunsese la 70 la sută, în 1846 la 73 la sută, iar în 1860 la 78 la sută». «In anul 1895 acapararea economică a Moldovei poate fi considerată ca complectă». Verax, La Roumanie et les juifs, Bucarest 1903 p. 107, 110.

[2]) Rolul revoluționar democratic al evreilor e relevat și de A. C. Cuza, Meseriașul român, p. XXVIII—XXX.

[3]) K. Marx, op. cit., p. 166.

[4]) Op. cit., p. 186.

Iar Marx observă că «uzura făcuse nobilimii engleze şi proprietarilor mai multe daune, decât le-ar fi putut cauză invazia unei armate franceze» [1]).

E firesc că boierimea română nu se puteà sustrage soartei obşteşti, pe care o împărtăşeşte în genere aristocraţia agrară în perioada de trecere a economiei naturale către economia bănească. Din momentul ce capitalismul apusan, revărsându-şi la noi articolele sale de lux, născù înclinarea spre risipă în sânul boierimii române, aceasta deveni prada legitimă a cămătarilor evrei. Şi aceştia îşi îndepliniră funcţia lor socială cu aşà rară vrednicie, că numai în câteva decenii din vechea noastră aristocraţie agrară nu mai rămăsese decât o jalnică ruină.

17. Capitalismul nostru de camătă a avut soarta stranie, de a se naşte, a înflori, a-şi îndeplini rolul în chip conştiincios, şi a-şi da apoi obştescul sfârşit, fără ca economiştii noştri să bage de samă că el a existat. Lipseşte asupra acestei forme iniţiale a capitalismului român orice urmă de studiu economic, şi cu aceasta originile capitalismului nostru dispar în negura misterului. Nu e deci de mirare că chiar economiştii «marxişti» îşi închipuie, că desvoltarea capitalismului român începe abià cu capitalul industrial, şi e rezultatul unei politici economice — deci tot o evoluţie dela formă spre fond. Despre necesitatea istorică, din care şi-a luat fiinţă capitalismul român; despre fazele succesive, prin care el a trecut spre a ajunge la forma sa ultimă de capital industrial — despre toate acestea nu se pomeneşte încă în cercetările noastre economice. Şi astfel ceeace în evoluţia de fapt e forma ultimă a capitalismului nostru, în cercetările economice apare drept forma sa primă.

In lipsă de studii, suntem reduşi la mărturisirile, verbale sau scrise, ale rămăşiţelor vechii noastre clase stăpânitoare. Deslusirile pe cari ele ni le dau sunt destul de vorbitoare, şi ajung a stabili desăvârşita analogie între începuturile capitalismului nostru, şi acelea ale capitalismului modern în genere. Inainte de toate,

[1]) Op. cit., p. 174, nota 1.

forma de obârșie a capitalului român, camăta, aveà ca pretutindeni un caracter curat evreu.

«In Moldova, Banca este în întregime în mânile evreilor: aici nu se află bancheri creștini. Ar fi însă o mare greșală dacă s'ar luà cuvântul bancher, în Moldova, în acelaș înțeles ca în Apus. Speculatorii ce-și dau această însușire sunt, cu puține abateri, oameni cari fac o mulțime de afaceri mai mult sau mai puțin curate, a căror temelie și esență e camăta...» [1]).

Acești cămătari sunt de proveniență poloneză [2]), și e îngăduit aici să exprimăm părerea, că ei nu aveau capitalurile lor proprii, ci-și procurau bani prin legăturile lor de credit internațional, după cum știm că făceau și în Polonia [3]). Aceasta lămurește, de ce repedea distrugere a vechii noastre proprietăți fonciare nu a dat naștere unei atât de însemnate «acumulări primitive» de capitaluri, pe cât erà de așteptat.

In ceeace privește relațiile cămătarilor cu boierimea română, se pare că ei elaboraseră un adevărat plan de luptă, care i-a dus la rezultate strălucite.

«Evreii se pricepură să exploateze în chip minunat viciile și slăbiciunile lor (ale boierilor). Pe lângă fiecare boier de oarecare vază se alipì un evreu, uneori doi sau trei, cari sub cuvânt de a fi oamenii săi, gata să-l slujească la fiece prilej cu mijloacele priceperii și ale experienții sale, urmărià viciile, poftele, trebuințele sale, pe cari se pricepeau să le provoace când erà nevoie.

Ei făceau cu îndemânare ca tovarășul lor secret, cămătarul, să se arate tocmai în clipa, când trebuința erà mai apăsătoare, când dorința erà mai vie. Boierul erà pe încetul încurcat în mecanismul datoriilor, cu tot felul de măsuri prevăzătoare, pe un drum presărat cu roze: numai când el apucase deabinelea pe această cale, condițiile deveniau mai aspre, și vorba evreilor mai puțin dulce.

Boierimea se arătă aproape nedestoinică de luptă, în treizeci de ani ruina erà sfârșită; nu mai rămâneau, în 1866, decât fărâme

[1]) Verax, op. cit., p. 266.
[2]) Id., ibidem.
[3]) K. Marx, op. cit., p. 187.

din puterea ei, care în urmă au dispărut deasemenea cu desăvârșire» [1]).

Astfel a făcut capitalismul, sub forma sa inițială de cămătă, cea dintâi mare spărtură în vechiul nostru organism social. După aceasta vechiul regim trebuiă să se surpe în întregime.

18. Urmările economice ale cămătăriei nu sunt mai puțin însemnate. Camăta e la noi întâia formă a capitalismului, din care s'au desvoltat cele următoare, alcătuind temelia puterii clasei noastre burgheze, care trebuiă să înlocuească vechea clasă stăpânitoare. Vom avea prilej să arătăm că din capitalul de cămătă s'a născut în chip necesar capitalul de bancă, iar din acesta capitalul industrial. *Capitalismul român e o necesitate istorică; elși-a luat*

---

[1]) Verax, op. cit., p. 266. Deasemenea: Pentru ce s'au răsculat țăranii, p. 432.

In monografia sa asupra originei și prefacerilor clasei noastre stăpânitoare (Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XXIX, p. 67/211) d-l Radu Rosetti împărtășește și părerea curentă, că boierimea română s'a ruinat prin petreceri în străinătate și joc de cărți. După cum pentru A. D. Xenopol boierii români erau «barbari» în cheltuelile lor (Studii economice, p. 70), d-lui Radu Rosetti ei apar ca niște «orientali», cari în lipsă de orice creștere — se știe că creșterea copiilor de boieri erà încredințată robilor țigani — nu și-au putut stăpâni pornirile spre risipă în fața numeroaselor ispite ale vieții străine. Deaici ruina lor.

Autorul e de sigur unul din puținii noștri cercetători sociologici, al cărui spirit de investigare sobră și adâncă impune ca încheierile sale să fie privite cu o deosebită luare aminte. Față de părerea de mai sus se ridică însă întrebarea: de ce exodul boierilor români în străinătate, risipa și ruina lor ca clasă începe abiă după 1830? Căci de sigur că ei erau tot atât de barbari și orientali și mai înainte. Răspunsul e neîndoelnic: fiindcă până atunci nu există la noi o economie bănească, deci nici capitalismul de cămătă, care să pună la dispoziția boierilor sumele menite a-i ispiti la risipă.

In realitate decăderea boierimii române e un caz particular al acelui fenomen general, care se petrece totdeauna la începuturile economiei bănești, «când aristocrația fonciară vrea să treacă la viața orășănească: atunci lipsesc mijloacele bănești, cari trebuesc procurate pe calea împrumutului (W. Sombart, Die Juden etc., p. 375)». Deaici ruina nobilimii, la noi ca și aiurea: ea este victima capitalismului primitiv, care începe procesul de acumulare tocmai prin ruina vechilor averi fonciare. Capitalismul creează temelia economică a noului regim, sfărmând temelia economică a celui vechiu.

ființă din nevoile economiei noastre bănești, evoluând apoi într'o serie de faze succesive și necesare. La începutul acestei serii stă comerțul și camăta. «Camăta e ridicată fie asupra împrumuturilor făcute celor mari, îndeobște proprietari fonciari cari-și împrăștie averea, fie asupra împrumuturilor date micilor producători, proprietari ai instrumentelor lor de muncă... Tocmai prin ruinarea acestor două categorii de împrumutători se înfiripează și se concentrează marile capitaluri, al căror rol în dispariția vechiului mod de producere și înlocuirea sa cu producerea capitalistă atârnă de desvoltarea istorică și împrejurările ce-i urmează» [1]).

Evoluția capitalismului român, începând dela capitalul de camătă și cel comercial, trecând prin capitalul bancar, și încheindu-se cu capitalul industrial, alcătuește în fapt întreaga istorie socială a României în perioada revoluționară a disolvării vechiului regim și plămădirii celui nou [2]). De metamorfozele succesive ale capitalului atârnă pas cu pas prefacerile instituțiilor politice. La început, sub forma de negoț și mai ales de camătă, capitalismul are un rol distructiv: el distruge clasa boerească, și vechile așezăminte isvorîte din interesele ei. La aceasta ajunge el dizolvând, pe calea comerțului, vechile relații economice și despărțind cu mijloacele cametei pe vechii boieri de temelia economică a puterii lor politice: de marea proprietate fonciară; ambele procese le-am urmărit în chip amănunțit mai sus. La urmă, sub forma industriei, capitalismul devine constructiv: el creează prin acumularea de capitaluri temelia economică, pe care se ridică o nouă clasă stăpânitoare — clasă burgheză. Cu alte cuvinte: *capitalismul nostru purcede în chip necesar din economia bănească, pe care ne-a impus-o capitalismul apusan, și revoluția social-politică, pe care el a pricinuit-o, constă în distrugerea vechei clase a nobilimii agrare și întemeierea nouei clase capitaliste. Cu prefacerea claselor stăpânitoare se prefac și așezămintele politice, sub care ele înțeleg să conducă țara potrivit cu interesele lor.*

Decât, din momentul în care capitalismul își pronunță acțiunea

[1]) K. Marx, Le Capital, III, part. II, p. 165. Deasemenea W. Sombart, Die Juden etc., p. 223.

[2]) In faza actuală capitalul industrial tinde a se contopi cu cel bancar într'o singură formă: aceea de *capital financiar*. Vezi capitolul III.

sa distructivă asupra vechiului regim, şi până când el încheie clădirea bazei economice a clasei noui, trece o lungă perioadă revoluţionară şi turbure, caracterizată prin forme politice de tranziţie, a căror necesitate istorică a fost viu tăgăduită de reacţiune, şi pe care totuş trebuie să o punem la adăpost de orice îndoeală.

19. Din cele arătate mai sus reiese, că atunci când revoluţionarii români, cu sprijinul burgheziei apusene, dădeau lovitura de moarte boerimii mari reacţionare, aceasta în fapt mureà singură de moarte bună. In vreme ce seria reformelor liberale, începută la 1857 şi încheiată în chip provizor la 1866, ruină puterea politică a nobilimii, acţiunea tainică a capitalismului nimicià temelia ei economică. După 1866 vechea clasă a boierilor români nu mai e decât o umbră din trecut, toată puterea politică cade treptat în mânile grupului liberal revoluţionar.

S'a întâmplat în România acelaş fenomen, pe care îl întâlnim în toate societăţile de pe continent în faza de trecere dela vechiul spre noul regim: vechea clasă stăpânitoare agrară s'a ruinat, înainte ca noua clasă burgheză să fie destul de tare, spre a luà în mână conducerea politică a ţării. Anglia singură face abatere dela această regulă; ea nu şi-a distrus vechea nobilime agrară, de aceea evoluţia burgheziei engleze prezintă o formă proprie, ce nu trece peste ruinile nobilimii, ca pe continent, ci se consolidează în strânsă alianţă cu aceasta. E întrebarea: ce formă politică se naşte pe continent în această fază de provizorat economico-social, în care nu există o clasă socială destul de puternică, spre a luà conducerea societăţii?

Tocqueville observă despre Franţa, care prezintă forma tipică a evoluţiei burgheziei continentale, în opunere cu cea engleză, că perioada de vreo sută cincizeci de ani, dela ruinarea nobilimii până la întărirea burgheziei, e vremea de aur a absolutismului [1]). Lucrul e firesc: când economia bănească slăbeşte prea mult vechea

[1]) «Nobilii erau doborîţi, şi poporul nu se ridicase încă; unii stăteau prea jos, iar celălalt nu încă destul de sus, spre a stânjeni mişcările puterii. A fost atunci o sută cincizeci de ani, cari au alcătuit oarecum vârsta de aur a principilor, în timpul căreia ei avură atât statornicia cât şi atotputerea, lucruri cari de obiceiu se exclud». L'Ancien régime et la révolution, p. 332.

clasă, şi nu întăreşte încă îndestul pe cea nouă, aşà că nici una din ele nu e destoinică de guvernământ, atunci nu mai rămâne decât un singur factor politic hotărîtor: forța centrală. Şi deaceea consecințele politice ale capitalismului în proces de naştere sunt îndeobşte aceleaş: *«Intărirea forței centrale până la atotputință, slăbirea forțelor locale până la neputință, aceasta e... urmarea invaziei economiei băneşti»* [1]).

Locul vechilor autorități îl iau acum funcționarii plătiți, deaceea pe măsură ce puterea nobilimii scade, biurocrația creşte [2]). O însemnată forță armată, alcătuită iarăş din oameni plătiți, este creată la spatele biurocrației, spre a-i asigurà autoritatea trebuitoare la îndeplinirea menirii ei sociale. Cu alte cuvinte, regimul politic, ce se naşte pe ruinele puterii nobilimii, şi durează câtă vreme burghezia e încă minoră, se rezumă în cuvintele: *absolutism politic, centralizare administrativă, biurocrație şi militarism.* Destinele țării stau atunci în mânile unei puteri centrale, care guvernează cu o îndoită oaste de funcționari şi militari.

Acelaş regim a intrat şi în România în vigoare dela 1866 încoace, şi e vădit că în împrejurările sociale de atunci, când vechea clasă se află în agonie, iar cea nouă erà în faşă, nici nu se puteà naşte altă formă de guvernământ. Deosebirea e numai în alcătuirea forței centrale: aceasta nu mai e concentrată la noi în mâna unui individ, ci a unui grup de indivizi, adică nu e o *monarhie* absolută, ci o *oligarhie.* După victorie grupul revoluționarilor liberali a devenit *oligarhie liberală,* guvernând întocmai ca şi absolutismul apusan în aceleaş împrejurări: printr'o vastă biurocrație, sprijinită pe un întins militarism.

E de prisos să cercetăm aici dacă revoluționarii români au avut intenții sincer liberale: se poate că le-au avut, însă împrejurările sociale au fost mai puternice decât intențiile lor, impunându-le singurul regim politic cu putință în lipsa unei clase sociale stăpânitoare. Sub ochii noştri s'a petrecut acelaş lucru cu revoluționarii ruşi, cari plecând cu gândul de a întemeià o democrație reală, au ajuns la acelaş sistem biurocratic militarist, ca şi

[1]) Franz Oppenheimer, Der Staat, p. 143.
[2]) Tocqueville, op. cit., p. 26.

mai înainte, cu singura neînsemnată deosebire, că acum rolul autocratului dela centru nu-l mai joacă o singură persoană, ci un partid, deci o oligarhie politică. La noi ca şi în Apus, perioada turbure de prefacere a claselor sociale, provocată de capitalismul în proces de naştere, alcătueşte èra domniei absolutismului centralizator: dela 1866 înainte se deschide vrâsta de aur a oligarhiei române, pe care o vom cercetà în capitolele următoare.

20. Prin urmare oligarhia română şi-a luat fiinţă din aceeaş necesitate istorică, ca şi absolutismul european din veacul XVII—XVIII. La noi o monarhie absolută erà peste putinţă, din moment ce se adoptase o constituţie modernă. Şi totuş structura socială cereà o dictatură centrală, ca o supremă condiţie de viaţă. Atunci, *prin însăş forţa elementară a instinctului de conservare, societatea noastră a trebuit să-şi creeze în mod spontan, şi în afară de cadrul constituţiei, un organ central; absolutismul, răpit monarhului de către constituţie, reapărù astfel în oligarhie;* alungat din sfera stării de drept, el se impuse ca stare de fapt. Există deci o deplină analogie între oligarhia noastră şi absolutismul din Apus în perioada amintită. Rolul istoric al absolutismului european din aceste vremuri e de a servi de tutor burgheziei minore, şi a-i administrà averea socială, până ce ea devine în stare să şi-o ia în stăpânire. Deaceea acest absolutism nu mai seamănă cu formele sale vechi; el este liberal în ţelurile sale, poartă cu mândrie titlul deosebit de «absolutism luminat»,şi dă acest caracter întregei ere, în care el înfloreşte: veacului al XVIII. Spiritul filosofic al «luminării», ce contagiase atunci pe autocraţii naţiunilor mari europene, decurge din împrejurarea, că ei sdrobiseră autorităţile regionale cu ajutorul burgheziei dela oraşe, de unde-şi trăgeau şi însemnatele venituri spre a întreţineà vastul aparat biurocratic militarist. Deaceea ei erau nevoiţi să vegheze asupra intereselor burgheziei, să guverneze în spirit *luminat* liberal, anume: să sprijine producţia şi comerţul, să desvolte învăţământul, pe care-l reclamà în chip imperios desvoltarea industriei, şi să acorde libertatea de mişcare şi gândire în măsura, pe care o cereà desvoltarea comerţului şi a învăţământului. Tipul unui asemenea despot luminat, care a ştiut să-şi îndeplinească

în mod exemplar rolul său de tutor al burgheziei sale naționale, e Frederic al II regele Prusiei [1]).

Din punct de vedere economic, absolutismul centralizator corespunde stadiului de început al desvoltării burgheziei, când procesul de circulație predomină procesul de producție; atunci e nevoie de a distruge toate barierele interioare, toate autoritățile regionale, și a nivelà, a uniformizà întregul organism social. Această operă socială o îndeplinește, cu o rară vrednicie, tocmai forța centrală, care e sprijinită în întreaga ei acțiune de nivelare socială de burghezia orășănească [2]). Când absolutismul desăvârșește această faptă, adică: când procesul de producție se desvoltă în așà măsură, încât ajunge să-și subordoneze procesul de circulație, și să alcătuească o puternică clasă capitalistă, atunci aceasta începe lupta de sdrobire a puterii centrale, după care procedează la opera de democratizare a vieții publice. Indeplinindu-și rolul istoric, centralizarea dispare. Acesta e rostul marilor revoluții burgheze continentale, a căror eră începe cu revoluția franceză din 1789, și se încheie în mod provizoriu cu revoluțiile continentale de la 1848. In acest chip se lămurește faptul, în aparență ciudat, pe care-l învederează K. Bücher, că în evoluția economiei burgheze democrația continuă opera absolutismului [3]).

Oligarhia română, isvorâtă din aceeaș nevoie socială ca și absolutismul luminat, îndeplinește acelaș rol social. Ea se altoește tot pe procesul de circulație a mărfurilor și îndeplinește aceeaș funcție de uniformizare socială. La fel cu absolutismul luminat, oligarhia joacă rolul de tutore al burgheziei noastre în proces de desvoltare, și vom avea prilejul să dovedim, că ea și-a îndeplinit acest rol în chip mai fericit decât absolutismul. Din cercetările noastre va reieși, că numai datorită regimului oligarhic România este scutită de grozavele convulsiuni sociale, pe care le-au suferit toate societățile burgheze în faza de trecere dela predominarea circulației la aceea a producției. Se înțelege că această tutelă socială și-a îndeplinit-o oligarhia română în același spirit luminat, ca și absolutismul în

[1]) Comp. N. Iorga, Negoțul și meseriile, p. 182.
[2]) Asupra acestui proces vezi Karl Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft, Tübingen 1898, p. 108 și urm.
[3]) Op. cit., p. 113.

împrejurări asemănătoare. Mai mult, oligarhia noastră a avut chiar iluzia, că guvernează pe baza unei constituţii democratice. Dar această constituţie, care se călăuzeşte de principiul burgheziei apusene, că toate puterile emană dela naţiune, a ştiut să excludă prin sistemul colegiilor imensa majoritate a naţiunii dela exerciţiul acestei puteri, să prefacă libertatea politică tot într'un privilegiu, ca şi în vechiul regim, şi să îndrepte în realitate întreaga putere de sus în jos. Şi aşă democraţia română s'a desvăluit drept o oligarhie reală, potrivit cu interesele circulaţiei, ce-i stă la bază. Căci acestea impun un regim de dictatură centrală, care să distrugă orice regionalism, şi să creieze temelia omogenă a desvoltării ulterioare a capitalismului [1]).

21. Cercetările de mai sus sunt de natură a arătà cât de neîntemeiată e iluzia, că seria reformelor politice încheiate cu anul 1866 ar înfăţişà o rupere bruscă cu trecutul — cum şi-au putut închipui reprezentanţii reacţiunii şi alte spirite eminente [2]) — şi

---

[1]) Revista *Viaţa Socialistă* a publicat un studiu inedit asupra regimului nostru oligarhic, datorit teoreticianului socialist C. Dobrogeanu-Gherea. Autorul atinge această chestiune cu aceeaş lipsă de cercetări speciale, cu care el vorbeşte în genere despre burghezia română. In loc de o cercetare ştiinţifică, Gherea face critică, întocmai ca şi în chestiunea agrară: el citează pe Carp şi Carageale — ale căror sentimente faţă de burghezie sunt bine cunoscute — învinovăţeşte regimul oligarhic că înnăbuşă forţele economice, şi întrece în pesimismul său chiar şi reacţiunea, când declară: «Desvoltarea acestora (a societăţilor oligarhice) nu numai că nu este ajutată de organismul politic conducător, ci dimpotrivă e stânjenită pe cât e cu putinţă. Când această stânjenire şi dezorganizare trece peste o anumită măsură, începe decadenţa (Viaţa Socialistă, No. 2, Decembrie 1920, p. 13)». Când un marxist se lasă înrâurit în aşă măsură de critica reacţiunii — care aveà tot temeiul să nu fie mulţumită cu oligarhia — încât preface un regim politic din expresie a forţelor economice într'o piedică a lor, el ajunge înaintea următoarei enigme sociologice: cum se face că un regim politic, care contrazice desvoltarea economică, a putut să se nască, şi să trăească atâta vreme?

[2]) Din celebra scrisoare a domnitorului Carol, publicată în Augsburger Allgemeine Zeitung (Ianuar 1871).

«Prin numeroasele mele călătorii în toate regiunile celor două Principate, şi prin felurite atingeri cu toate păturile societăţii, am dobândit încredinţarea, că vina nu este nici a mea, nici a poporului în întregimea lui, ci mai

că de aici ar fi isvorît haosul, în care ne sbatem de atunci încoace. In realitate regimul politic inaugurat la 1866 înfățișează acelaș sistem de dictatură centrală, pe care-l impune pretutindeni naș terea procesului de circulație capitalistă, și care are menirea de a face tranziția politică dela regionalismul vechiului regim la societatea unitară și omogenă a regimului nou burghez. Regimul dela 1866 nu înseamnă intrarea în èra burgheză, ci numai pregătirea acestei ere. Seria reformelor dela 1857 până la 1866 reprezintă aceeaș năzuință de a întemeià o autoritate centrală pe ruinele regionalismului, pe care o găsim în evoluția burgheziei europene prin sec. XV—XVII, sub forma luptei monarhilor împotriva nobililor. Această luptă a isvorît din aceleaș nevoi economice, ca și lupta grupului nostru revoluționar împotriva boerimii reacționare, și a dus la acelaș rezultat politic: întemeierea unui regim centralist, biurocratic și militarist. Regimul politic, în care trăește societatea română dela 1866 înainte, e analog cu acela, în care trăește societatea franceză dela mijlocul sec. XVII până la sfârșitul sec. XVIII; el reprezintă aceeaș fază turbure și haotică de disolvare a lumii vechi, și plămădire a celei noui.

In asemănare cu burghezia europeană, ar trebui să mai așteptăm încă o revoluție română, prin care burghezia noastră ar aveà să sfarme puterea centrală, și să realizeze opera democratică de descentralizare. Cercetarea perioadei dela 1866 până în prezent va învederà însă, că societatea română nu va trece printr'o asemenea sguduire, devreme ce aici burghezia națională nu se naște alături de puterea centrală, ci se desvoltă din chiar sânul acesteia: din oligarhie.

---

ales a celor ce și-au însușit dreptul de a conduce țara în care s'au născut. Acești oameni, cari și-au făcut educația lor politică și socială mai mult în străinătate, uitând cu desăvârșire împrejurările patriei lor, nu caută altceva, decât a aplică aici ideile de cari s'au adăpat acolo, îmbrăcându-le în niște forme utopice, fără a cercetà dacă se potrivesc sau nu. Astfel, nefericita țară, care a fost totdeauna îngenunchiată sub jugul cel mai aspru, a trecut deodată și fără mijlocire dela un regim despotic la cea mai liberă constituție, precum nu o are nici un popor din Europa». T. Maiorescu, Discursuri, Bucureșri 1897, I, 28.

II. DESVOLTAREA SOCIALĂ A ROMÂNIEI DELA 1866 PÂNĂ IN PREZENT: ERA MERCANTILISMULUI ROMÂN

Istoria economică a naţiunilor dovedeşte — şi nici una în chip atât de limpede ca aceea a Angliei — că tranziţia dela starea primitivă... la întâile începuturi ale industriei se îndeplineşte în modul cel mai repede şi mai prielnic prin comerţul liber cu ţări mult mai înaintate; că însă o industrializare completă, o însemnată navigaţie şi un întins comerţ extern nu se poate dobândi decât prin intervenţia forţei de stat.

FRIEDRICH LIST [1])

Începuturile mercantilismului român. 1. Oligarhia şi mercantilismul. 2. Caracterul naţional şi necesitatea istorică a mercantilismului român. 3. Cuprinsul mercantilismului român. 4. Crearea aparatului de circulaţie. 5. Crearea institutelor de credit. 6. Însemnătatea economică şi naţională a întemeierii capitalismului de bancă. 7. Unificarea şi europenizarea vieţii publice. 8. Caracterul propriu al evoluţiei burgheziilor întârziate. 9. Mercantilism şi romantism social. 10. Mercantilism şi dictatură politică.

Urmările economice. 11. Concurenţa capitalismului străin distruge vechea noastră industrie naţională. 12. Distrugerea industriei casnice ţărăneşti şi urmările acestui fenomen. 13. Situaţia se agravează prin convenţia comercială cu Austro-Ungaria (1875). 14. Pustiirile concurenţei capitaliste în urma acestei convenţii. 15. Concurenţa grâului american şi izolarea României de Anglia. 16. Criza economiei române în urma îndoitei concurenţe a capitalismului austriac şi a agriculturii americane. 17. Rezultatul final: mizeria ţărănimii. 18. Desvoltarea industriei naţionale ca mijloc de înlăturare a crizei.

Desăvârşirea mercantilismului român. 19. Suzeranitatea Turciei a împiedecat mercantilismul român. 20. Liberalismul burgheziei apusene a alcătuit altă greutate. 21. Noua metropolă capitalistă a României: Germania; urmările politice şi culturale ale acestei schimbări. 22. Roadele mercanti-

---

[1]) Das nationale System der politischen Oekonomie, VII. Auflage Stuttgart 1883, p. 156.

lismului român: starea actuală a industriei noastre şi problemele ce ea ridică politicei de stat. 23 Ultima fază a mercantilismului. 24. Consideraţii asupra viitorului ideal naţional al României.

a) *Inceputurile mercantilismului român*

1. In procesul de naştere al României moderne trebuie să se deosebească două mari curente: unul sgomotos, dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă dela Paris spre Bucureşti şi Iaşi; altul tăcut, dar adânc, care pleacă dela Londra spre Constanţa, Galaţi, Brăila: e curentul economiei capitaliste engleze. Istoriografia română s'a încumetat să explice până acum naşterea societăţii burgheze române numai prin întâiul curent, ignorând cu totul existenţa celui din urmă, sau nepreţuindu-l după valoarea sa reală. Această nefericită metodă a dus la nonsenzul sociologic bine cunoscut, că edificiul nostru burghez s'ar reduce la forme fără bază.

Cercetarea de faţă se mişcă pe calea diametral opusă: ea deduce plămădirea României moderne din influenţa economiei capitaliste engleze. S'a arătat pe larg revoluţia economică socială înfăptuită sub această înrâurire, în urma căreia ţara noastră s'a ales cu o cârmuire oligarhică, deşi nici o lege naţională nu consfinţeşte existenţa *oligarhiei* ca instituţie.

De altfel, acesta nu e un amănunt caracteristic al societăţii române. Pretutindeni, în faza de desvoltare a burgheziei, puterea politică *reală* a stat în mânile unei oligarhii financiare, care dictă monarhului zis absolut măsurile cerute de interesele ei proprii [1]). Deosebirea e numai că, în această fază istorică de evoluţie, puterea *formală* a fost încredinţată în alte ţări unui monarh, pe când în ţara noastră ea a fost încredinţată naţiunii. De fapt, îndărătul acestei *suveranităţi formale*, fie a monarhului, fie a naţiunii, a stat pretutindeni la începuturile burgheziei atotputernica oligarhie.

[1]) W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, ed. III, vol. II, 2, p. 1100—1101.

E acum întrebarea: ce politică a urmat oligarhia noastră pentru consolidarea României moderne, şi care au fost roadele acestei politici? Cu această chestiune ne vom ocupà în capitolul de faţă al cercetării noastre.

Observăm însă de mai înainte că între politica oligarhiei noastre, şi aceea a oricărei alte ţări în aceeaş fază, nu vom găsì nici o deosebire esenţială. Există o sumă de măsuri, fără care nu se poate desvoltà nici o burghezie, deci nici un stat naţional modern. Deaceea, orice burghezie trebuie să se ajute la începuturile ei de aceste mijloace. Economia politică le reuneşte într'un sistem aparte, căruia-i dă numele de *mercantilism*. Vom cercà mai jos să urmărim pas cu pas desvoltarea treptată a mercantilismului român.

2. La început, oligarhia română nu se confundă cu burghezia într'o singură clasă. Reprezentanţii oligarhiei deţin numai puterea politică, în vreme ce burghezia e mărginită la un cerc restrâns de străini, în deosebi evrei; aceştia deţin puterea economică, reprezentată prin capitalismul sub formele sale inferioare de comerţ şi camătă. Şi totuş oligarhia apără în chip exclusiv interesele burgheziei, se intitulează ea însăş «liberală», şi întrebuinţază puterea ei politică spre folosul şi întinderea clasei noastre capitaliste.

Pricina acestui fenomen trebuie căutată în acea comunitate, am puteà zice identitate de interese între burghezie şi puterea de stat, pe care o descoperim pretutindeni la origina statelor moderne [1]). Mecanismul complicat al vieţii publice nu se poate desvoltà fără prozaica putere a banului. «Atâta stat cât argint — mai târziu aur», declară Sombart [2]). Dar pentru a obţine acest argint sau aur, conducătorii statelor sunt nevoiţi să sprijine desvoltarea acelei păturì sociale, care îl acumulează în mânile sale: a burgheziei. Numai astfel pot ei să-şi procure veniturile necesare pentru desăvârşirea aparatului biurocratic militarist, pe care se ridică edificiul statelor moderne. Deaceea, la începutul oricărui stat modern, forţa politică centrală intervine în chip energic în

[1]) Op. cit., vol. I, 1, p. 369.
[2]) Op. cit., vol. I, 1, p. 366.

desvoltarea vieţii economice, exercitând o tutelă sistematică atât asupra comerţului cât şi a industriei, cu scopul mărturisit de a mări averea naţională. Această tutelă economică, menită a face «educaţia» economiei naţionale, e tocmai ceeace alcătueşte esenţa mercantilismului; ea caracterizează începuturile oricărei burghezii, sau ceeace este acelaş lucru, începuturile oricărui stat [1]).

Se vede deci bine, că mercantilismul stă în strânsă legătură cu idealul naţional al burgheziei moderne; el alcătueşte condiţia neapărată a îndeplinirii acestuia. Căci pentru a clădi un stat de sine stătător, trebuie să i se creeze o bază materială proprie, ceeace nu e cu putinţă decât printr'o îndelungă şi viguroasă intervenţie a puterii centrale. E o dovadă de un rar simţ al realităţii, cum nu se găseşte decât în sânul burgheziei, că aceasta a făcut din mercantilism o parte integrantă a naţionalismului, contopind astfel într'un singur ţel aspiraţiile naţionale ideale şi temelia lor materială [2]). Numai lipsa de simţ istoric poate duce în ispită, de a pune politica economică a României în paralelă cu politica economică a statelor burgheze apusene în faza lor actuală. O asemenea procedare neistorică duce la neînţelegeri grave. Pe când economia statelor burgheze apusene e un fapt îndeplinit, ecconomia română e un proces în devenire; la cele dintâi, producţia e o *realitate prezentă*; la noi, ea e o *speranţă în viitor*. E firesc că atitudinea politică faţă de producţie trebuie să varieze potrivit cu fazele ei respective. Spre a înţelege politica economică a României din a doua jumătate a veacului al XIX-lea înainte, trebuie să cercetăm trecutul burgheziilor apusene, în deosebi veacul

[1]) Oriunde apare economia bănească, şi cu ea tendinţa de a întemeià o forţă centrală de stat, apare în chip firesc şi politica mercantilistă, ca singur mijloc de a procurà mijloacele băneşti din cari trăeşte un stat centralizator. Astfel s'a putut stabili în imperiul lui Alexandru cel Mare un mercantilism de uimitoare asemănare cu acela, pe care îl întâlnim la începutul burgheziei moderne. Vezi Ulrich Wilcken, Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft, în Schmollers Jahrbuch, 45. Jahrgang (1921), 2. Heft.

[2]) «El (mercantilismul) erà o teorie, care se născuse în chip firesc din spiritul naţionalismului, a unei vieţi naţionale întregi, care se susţine prin ea însăş». H. De B. Gibbins, The industrial history of England, London 1913, ed. XIX, p. 168.

al XVII-lea, când economia lor se găsea în aceeaș stare, ca și economia actuală a României, adică în stare de *proces* [1]). Și abia atunci apare limpede deplina analogie a mercantilismului român cu acela al statelor burgheze apusene, precum și necesitatea istorică a acestei politici, singura rațională și legitimă pentru orice stat, care se află în stadiul inițial al burgheziei [2]).

3. Când o națiune este încă la începuturile desvoltării burgheze, isvorul ei principal de venit e alcătuit de produsele brute ale solului. Cu acestea plătește ea fabricatele, pe care le primește din străinătate. Deaceea preocuparea de samă a politicei, în această fază, e de a stimulà comerțul extern.

Se cunoaște rolul, pe care l-a jucat în economia engleză exportul lânei, cea mai de seamă materie primă pe care o produceà Anglia. La sfârșitul sec. XV taxa pe lâna exportată aduceà tezaurului trei sferturi din venitul total [3]). Acelaș rol îl joacă în economia

[1]) Caracterizarea economiei mercantiliste ca *proces* o face Sombart, dar această idee se găsește și în polemica lui List împotriva școalei economiei clasice. «Școala a luat ca existând în chip real o situație, *ce deabià trebuie să devină*». Das nationale System der politischen Oekonomie, p. 115.

[2]) C. Dobrogeanu-Gherea a avut idea originală, de a privì intervenționismul nostru economic ca o politică reacționară, fiindcă nu s'a născut, ca în alte părți, ca un remediu împotriva excesului de libertate a vieții economice (Neoiobăgia, ed. II, p. 336—37). Dacă ar fi să judecăm după acest punct de vedere, atunci întregul grup al mercantiliștilor teoretici sau practici ar trebuì privit ca reacționar; căci intervenționismul mercantilist nu s'a născut dintr'un exces de liberalism, ci continuă în chip direct politica absolutistă medievală (Sombart, I, 1, p. 375 și urm.). Dar această idee nu i-a venit nici unui economist în minte. In realitate Gherea ignorează faptul istoric elementar, că pe lângă actualul intervenționism, de natură imperialistă, care s'a născut în adevăr după o perioadă de liberalism, istoria economică cunoaște încă o fază intervenționistă, anume de natură mercantilă, care nu s'a născut din liberalism, ci dimpotrivă a fost o condiție a nașterii liberalismului însuș (Hilferding, Das Finanzkapital, p. 376). In această fază, prin care trece orice burghezie la începuturile ei, se află economia națională română în prezent; politica noastră economică intervenționistă, departe de a fi reacționară, e o necesitate istorică, și părăsirea ei ar fi un act de sinucidere națională, cum vom aveà prilejul să învederăm în cursul acestei cercetări.

[3]) Georges Bry, Histoire industrielle et économique de l'Angleterre, Paris 1900, p. 106.

noastră exportul grâului. Şi dacă s'a putut spune, că sub strălucirea victoriilor lui Edward III şi Henry V stă prozaicul, dar puternicul sac de lână [1]), apoi nu e mai puţin adevărat, că îndărătul luptelor noastre de neatârnare şi unitate naţională, şi în genere la baza întregului edificiu al României moderne, stă prozaicul, dar puternicul sac de grâu. E deci firesc, că preocuparea de samă a politicii mercantiliste române fù de a luà măsuri menite a înteţi şi lărgì comerţul nostru de cereale.

Aceste măsuri amintesc pe acelea, de cari s'a servit peste tot mercantilismul; ele sunt:

a) Crearea mijloacelor de comunicaţie;

b) Crearea instituţiilor de credit;

c) Unificarea în toate manifestările vieţii publice.

Cât priveşte felul însuş de a face comerţul, se ştie că mercantilismul nu cunoaşte decât comerţ de stat, îndeplinit de funcţionari plătiţi, sau de particulari cărora li se încredinţează un asemenea monopol sub anumite condiţii. O politică mercantilistă consecventă exclude comerţul liber, întrucât în acest sistem comerţul e privit ca un isvor de venit public. La noi nu s'a ajuns la această politică de monopolizare a comerţului, decât în urma războiului.

Abià târziu, şi din pricini ce se vor vedeà mai departe, politica economică română a putut să se întregească, făcând cel din urmă pas, anume luând măsuri de ocrotire a industriei naţionale împotriva concurenţei industriei străine. Cu aceasta se desăvârşeşte sistemul nostru mercantilist.

Dacă se ia în consideraţie programul de mai sus al politicei noastre economice, se vede că toate cele patru puncte ale sale: desvoltarea mijloacelor de comunicaţie, a creditului, unificarea, ocrotirea industriei indigene, alcătuesc încă tot atâtea probleme de actualitate. Aceasta arată îndestul, că economia noastră naţională se află în faza de formaţie, care cere o politică de intervenţie a forţei de stat; producţia noastră n'a ajuns un fapt, ci e încă un proces. Deaceea va trebui să treacă multă vreme, până ce mercantilismul nostru îşi va fi îndeplinit rolul său istoric, de educator al economiei naţionale, spre a devenì astfel de prisos. Deocamdată

[1]) H. De B. Gibbins, op. cit., p. 50.

constatăm faptul, că ne aflăm în plină eră mercantilistă. Să urmărim acum fazele treptate de realizare a programului de mai sus.

4. De îndată ce revoluţionarii noştri ajunseră stăpâni pe situaţie, ei îşi încordară silinţele spre a desăvârşi acea revoluţie economică, care alcătuia temelia puterei lor politice: procesul de circulaţie a mărfurilor. Crearea mijloacelor de modernizare a acestui proces, în deosebi a căilor de comunicaţie şi a institutelor de credit, devine pentru foştii revoluţionari un vis, ce nu încetează a-i obsedà, până ce nu isbutiră să-l vadă aevea. Cunoaştem ideile lui I. C. Brătianu asupra schimbului ca factor de civilizaţie; ideile sale asupra mijloacelor de comunicaţie sunt la aceeaş înălţime.

«Cel dintâi semn de civilizaţie într'o ţară sunt şoselele, drumurile de fier şi plutirea. Când un popor civilizat cuprinde o ţară nouă, necultă, nu înaintează într'însa decât atâta, cât a acoperit-o cu şosele; pare că pentru dânsul pământul nu are valoare fără drumuri».

Şi după ce ilustrează această idee cu pilde dela romani, englezi şi francezi, el încheie:

«Intr'un moment de renaştere ca acela în care ne aflăm, ar trebui, ar fi politic chiar, ca cei dintâi paşi ce vom face în această vieaţă nouă, să fie de natură a dovedì lumii, că suntem şi cu fapta strănepoţii poporului uriaş, cum suntem cu limba şi cu numele, că cunoaştem ca dânsul care sunt cele dintâi condiţiuni de civilizaţiune, şi că avem energia de a le executà. Să păşim dar ca dânşii, să ne punem la luptă, unii cu braţele, alţii cu ştiinţa şi cu pungile... şi să ridicăm şosele, să tragem drumuri de fier, să canalizăm râurile, să zidim porturi şi să organizăm companii de navigaţie» [1]).

Dela 1866 această năzuinţă capătă un sprijin hotărâtor în însuş Principele Carol [2]). Primul nostru rege dă aceeaş pildă, ca toţi acei monarhi «luminaţi» din faza mercantilistă a popoarelor, ce-şi pun toată greutatea situaţiei lor spre a desvoltà mijloacele de

[1]) Din scrierile şi discursurile lui I. C. Brătianu, Bucureşti 1903, I, p. 153.
[2]) T. Maiorescu, Discursuri, I, 17.

progres ale comerţului ţării, în fruntea căreia se află. E drept, el a avut puţină simpatie faţă de sistemul politic al burgheziei noastre, pe care am văzut că-l credeà răspunzător de greutăţile prin care treceà ţara. Dar aceasta nu l-a oprit de a sprijini cu hotărâre năzuinţa economică a burgheziei noastre, pentru realizarea unei întinse reţele de căi de comunicaţie, care să ne pună în strânsă legătură cu burghezia europeană. Cât preţ puneà pe aceasta, se vede din memoriile sale [1]).

In această direcţie, burghezia noastră a obţinut rezultate, pe care le-am puteà numi strălucite. Dela 1869, când s'a dat în exploatare întâia noastră cale ferată [2]), până în anul jubilar 1906, deci în curs de 37 ani, s'a creat o reţeà de căi ferate în «lungime de 3.178 km., adică 2,4 km. linie ferată la 100 km. pătraţi de suprafaţă teritorială» [3]). O întinsă reţeà telefonică şi telegrafică veni să complecteze acest aparat de circulaţie.

---

[1]) Pare a i se fi făcut din aceasta o imputare. Astfel d-l C. Rădulescu-Motru relevă faptul, că «Memoriile M. S. Regelui Carol I vorbesc atât de amănunţit despre drumuri de fier, poduri, împrumuturi şi nu se exprimă niciodată asupra «aşà zisei culturi române». (Cultura română şi politicianismul, ed. III, p. 175).

Observăm înainte de toate că drumurile de fier, oricât par de prozaice, alcătuesc totuş unica bază materială, din care cultura şi întreg edificiul social al unei ţări agricole îşi trag existenţa. Din moment ce o ţară înapoiată intră în legătură cu capitalismul mondial, întregul ei mecanism social se bazează pe impozite, şi pentru ca acestea să poată fi strânse, statul trebuie să dea supuşilor putinţa de a-şi vinde produsele şi a le preface în bani. «Deatunci exportul materiilor alimentare devine o chestiune de vieaţă; construcţia de drumuri de fier, ducând din interior spre porturi şi frontiere, este o necesitate pentru guverne, dacă vor să perceapă impozitele în bani dela ţărani» (K. Kautsky, *La question agraire*, Paris 1900, p. 365). E deci firesc, că acei ce au în această fază răspunderea destinelor popoarelor, nu se gândesc într'atât la cultură, cât la arterele ei de vieaţă, la mijloacele de comunicaţie. Aceasta e nevoia, din care şi-a luat fiinţă mercantilismul: deaceea socotim că cercetarea istorică va aveà să stabilească şi rolul regelui Carol în evoluţia mercantilismului român, şi prin aceasta în crearea bazei materiale a culturei române.

[2]) Dr. L. Colescu, Progresele economice ale României (în româneşte şi franţuzeşte), Bucureşti 1907, p. 14. Prima noastră linie ferată a fost Bucureşti-Giurgiu.

[3]) Op. cit., p. 68.

Este îndeobşte cunoscut, că dintre toate creaţiunile burgheziei române, acelea impuse de nevoile circulaţiei sunt singurele, cari pot sta la înălţimea aşezămintelor burgheze din Apus. Deaceea şi reacţiunea, care a supus unei critici atât de aspre aceà rupere cu trecutul, săvârşită de burghezia română în toate manifestările vieţii publice, a cruţat cu critica sa aparatul nostru de circulaţie. Abià răsboiul a aruncat pentru un timp dezordinea în acest minunat organism.

Dacă ne întrebăm care este pricina, că în ţinutul circulaţiei activitatea burgheziei a fost încununată de un succes, pe care nu l-a avut în alte ţinuturi, răspunsul nu e greu de găsit. S'a arătat că procesul de circulaţie e urmarea invaziei mărfurilor străine la noi; el reprezintă de fapt prelungirea capitalismului străin în România, ca în orice altă colonie agricolă. Deci funcţionarea acestui aparat interesà tot atât de mult capitalismul european, care îşi vărsà prin el mărfurile pe pieţele noastre, cât şi ţara noastră, a cărei venituri se reazămă în bună măsură pe taxele percepute din circulaţia mărfurilor. Orice turburare în acest organism ar fi putut să primejduească finanţele publice, şi totodată să ne creeze reale neplăceri în străinătate, unde capitaliştii ar fi simţit în chip penibil greutăţile desfacerii produselor lor pe pieţele noastre. De altfel revoluţionarii noştri îşi dădeau bine samă de acest lucru. Aceasta erà o întreprindere, la care nu se mai puteà cărpoci, ci trebuià să se lucreze serios, şi s'a lucrat. Nu s'a mai numit o comisiune de specialişti români, care să se ducă în străinătate spre a studià starea de fapt la faţa locului, şi a aplicà în urmă la noi ceeace au învăţat, ori n'au învăţat, peste hotare. S'a recurs de-a dreptul la experienţa capitaliştilor străini, căror s'a încredinţat crearea acestui aşezământ. Linia Roman-Iţcani a fost concedată companiei Ofenheim, iar linia Roman-Vârciorova companiei Strussberg [1]). Mai târziu fu concedată şi linia Ploeşti-Predeal lui Crawley [2]). Când personalul nostru căpătă destulă experienţă pentru conducerea noului serviciu, statul răscumpără liniile, luându-le pe sama sa. Erà o procedare înţeleaptă, care şi-a arătat îndeajuns roadele.

[1]) T. Maiorescu, Discursuri, I, 247.
[2]) Op. cit., II, 3.

5. Dar o reţeà de căi de comunicaţie nu ajunge încă, spre a da schimbului cu străinătatea acel avânt, de care atârnă situaţia unei ţări agricole. Pentru aceasta mai e nevoie de un lucru esenţial, anume de institute de credit, care să întreţină circulaţia mărfurilor. Deaceea înfiinţarea aşezămintelor de credit e prevăzută, cum am arătat, încă în manifestele dela 1848, şi alcătueşte o preocupare tot atât de însemnată a revoluţionarilor noştri, ca şi aceea pentru întemeiarea căilor ferate. Silinţele lor au fost încununate şi în această direcţie de un deplin succes.

La noi, ca şi în alte părţi, naşterea băncilor are un caracter de reacţiune împotriva pustiirilor pricinuite de către capitalismul de camătă [1]). Dar iarăş, ele nu puteau să-şi ia naştere, decât după ce capitalul comercial şi de camătă au ajuns la o relativă desvoltare, acumulând sume îndestulătoare spre a pune bazele capitalului bancar. Desvoltarea acestuia, mai ales în urma războiului de întregire a neamului, a fost vertiginoasă, astfel că rolul său social devine hotărâtor.

Lupta împotriva cametei e întreprinsă în două direcţii: una, spre a ocroti pe particulari de exploatarea cămătarului, şi alta, spre a pune la adăpost statul însuş de aceeaş primejdie. La noi, prima nevoie a fost foarte viu simţită, şi s'a venit destul de târziu cu mijloace de preîntâmpinare, a doua însă n'a existat în acelaş sens, ca în statele cu o veche burghezie.

S'a văzut că cei întâi, cari au avut de suferit pustiirile grozave ale cametei, au fost marii noştri proprietari: în câteva decenii bancherii evrei i-au desfiinţat ca clasă. Erà firesc deci, ca creditul român să aibă în vedere deocamdată nevoile lor, şi să cerce a salvà sfărmăturile vechei boierimi. «Creditul Fonciar», întemeiat în 1873, fu îndreptat împotriva cămătarilor evrei, şi puse pe proprietari în măsură de a-şi salvà moşiile ipotecate cu dobânzi grele.

«Intemeierea Creditului Fonciar fu o lovitură grozavă pentru bancherii şi capitaliştii evrei, cari puseseră capitaluri în ipoteci dela un capăt la altul al Moldovei, cu dobânzi variind de obiceiu

[1]) Asupra nevoiei, din care şi-a luat fiinţă creditul, vezi K. Marx, Le capital, vol. III, part. II, p. 174 şi urm. O bună monografie asupra aşezămintelor noastre de credit dă disertaţia Dr. Alexandru Guţulescu: Die Geld- und Kreditinstitute in Rumänien, Berlin 1914.

dela 12 la 24 la sută, şi chiar mai mult. Proprietarii se grăbiră de a plăti aceste datorii împovărătoare, înlocuind pe evrei cu Creditul Fonciar.

Aceasta a fost, de sigur, cea dintâi măsură eficace, luată de români spre a scăpà de iobăgia economică, la care-i reduseseră evreii» [1]).

Boierii români pricepuseră, deşi prea târziu spre dauna lor, că evreii nu reprezentau o forţă naţională, ci economică, şi că împotriva lor trebuie să lupte tot cu mijloace economice, cum s'a făcut pretutindeni. Şi mijlocul economic de a combate camăta evreească, eră banca. Dealtfel, până la avântul industriei naţionale, băncile noastre păstrează încă un caracter de camătă, împrumutând mai mult pentru consumare, decât pentru producţie şi capitalizare. Ele continuă deadreptul activitatea cămătăriei; decât, în ele camăta apare sub o formă oficială şi moderată.

Mult mai târziu s'a crezut de cuviinţă să se facă şi pentru ţărani, ceeace se făcuse pentru proprietari. Acest lucru e lesne de înţeles, când ne amintim că la ţară cămătăria nu mai eră practicată de evrei, ci de însăş clasa proprietarilor, care aveau putinţa de a influenţà legiuirea în folosul lor. Despre aceasta vom vorbi mai amănunţit, când ne vom ocupà cu «tocmelile agricole» de tristă amintire. A trebuit deci ca iniţiativa particulară să pornească pe acest teren înaintea aceleia a statului: prima bancă sătească a văzut lumina zilei în anul 1891, iar la 1903, când s'a făcut legea băncilor populare, numărul acestora se ridică la 700, cu un capital de 4.250.600 lei [2]). Lipsa de bani, atât de viu simţită pe atunci de ţărănime, şi nevoia de a luptà împotriva cămătăriei dela sate, a dat acestei ramure a capitalismului nostru bancar un impunător avânt [3]).

---

[1]) Verax, La Roumanie et les juifs, p. 149.

[2]) Virgil N. Madgearu, Structura şi tendinţele băncilor populare, Bucureşti 1914, p. 1—4.

[3]) Deprinderea înrădăcinată a teoreticienilor români de a privì realitatea noastră socială cu ochelarii teoriilor exotice, a născut între alte ciudăţenii şi pe aceia, de a privì desvoltarea capitalismului nostru la sate drept o mişcare — cooperatistă! Aceeaş deprindere, care ne-a dăruit mai inainte fantoma socialismului, acum ne-a creat fantoma cooperaţiei, deschizând lumii naive perspectivele nu ştiu cărui nou ideal social, opus re-

O exploatare a statului de către cămătari nu a existat la noi, la fel ca în alte părți [1]). E drept că până la proclamarea regatului (1881), lipsa de credit public a fost penibil simțită, și împrumuturile au fost adesea încheiate în condiții dezastruase [2]). Dar dela această dată creditul străin, în deosebi cel german, a răspuns cu prisosință nevoilor de bani ale statului nostru. Astfel banca noastră de stat nu și-a luat naștere, la fel cu băncile de stat din alte țări, din nevoia de credit public, deși e firesc ca după întemeierea ei trebuiă să ajungă a împlini și aceste trebuințe. Dar au fost alte neajunsuri, mai apăsătoare pe atunci, cari au dat imboldul nemijlocit pentru înființarea unei Bănci Naționale cu privilegiu de emisiune. Astăzi, deprinși cu viața noastră în salturi, cu greu ne-am puteà închipuì că până la întemeierea Băncii Naționaale (1880) România nu și-a putut stabili o unitate monetară. Invazia capitalismului străin adusese în Principatele române și o invazie de monede străine: austriace, ruseşti, olandeze și mai apoi

---

gimului capitalist pe care, în treacăt fie zis, nici nu-l avem încă deabinelea.

In actuala fază de desvoltare, România poate avea tot atât de puțin o mișcare cooperatistă, ca și o mișcare socialistă. Atât socialismul, cât și cooperația, sunt produse ale unui capitalism în complectă desvoltare, și se nasc ca mijloace de lecuire ale neajunsurilor capitalismului. La noi însă capitalismul e abia în proces de zemislire; el nu poate alcătuì încă baza unor asemenea mișcări. Totuș, împotriva datelor statistice adunate chiar de cooperatiști (vezi de pildă A. Golan, în *Problemele Cooperației Române*, 1925. pag. 114), care dovedesc cu cifre precise caracterul capitalist al băncilor noastre populare, eresia de a boteză aceste întreprinderi capitaliste drept «cooperație» persistă; ca apare în timpul din urmă chiar și la un cunoscător atât de distins al finanțiì române, cum e d-l V. Slăvescu, ceeace nu poate decât să rătăciască încă mai mult spiritele fără pregătire specială (Vezi *Istoricul Băncii Naționale*, Introducere, p. VIII).

Asupra acestei chestiuni revenim deaproape în studiul: *Cooperație Română?* din revista »Pagini agrare și sociale», An. II No. 8.

[1]) Despre înființarea Băncii Angliei (The Bank of England): «Nevoia de această bancă se justifică numai prin trebuința ce simțiă guvernul, istovit de cămătari, de a-și procură bani cu o dobândă rațională, pe garanția creditelor votate de parlament». Citat de Marx, op. cit., ibidem.

[2]) Gh. M. Dobrovici, Istoricul datoriei publice a României, București, 1913, p. 449. Imprumutul din anul 1866, încheiat pe piața Parisului, s'a făcut pe cursul de 65 suta!

franceze [1]). Vechiul nostru leu nu se mai bătuse de pe la 1714; el încetase de a mai există, şi slujià numai ca unitate ideală de măsură. Spre a curmà acest haos monetar, care îngreuià comerţul şi lăsà câmp liber cămătăriei, se făcù la 1867, după venirea Principelui Carol, întâia încercare de întemeiere a unei monede naţionale. Dar ea se dovedì neîndestulătoare, şi mai presus, sosirea armatelor ruseşti la noi, cu prilejul războiului pentru neatârnare, făcù să se admită şi rubla ca mijloc de plată. Spirite clare înţelegeau că asemenea neajunsuri nu pot fi curmate, decât prin întemeierea unei bănci cu privilegiu de emisiune. Mai ales, circulaţia făcându-se numai în numerar, lipsa de bani se simţià greu şi împiedecà comerţul. In asemenea împrejurări, desvoltarea unei organizări de credit românesc erà peste putinţă. «Creditul funciar», care intrase în vieaţă cu şapte ani înaintea Băncii Naţionale, funcţionà cu mare greutate: el dădeà scrisori de gaj, care trebuiau schimbate în numerar la bancherii evrei. Dar aceştia boicotau scrisorile Creditului, făcându-le să sufere o reducere de 20—27%. Nevoia de a curmà asemenea neajunsuri a fost imboldul, care a adus în fiinţă Banca Naţională. Rolul istoric al acesteia e de a fi fost regulatorul vieţii economice: ea a fost pârghia, care a dat economiei române înfăţişarea ei modernă, creând prin aceasta condiţiile de naştere ale unui capitalism bancar naţional.

6. Naşterea capitalismului român de bancă poate fi privită din întreitul punct de vedere: economic, naţional şi social. Din punct de vedere economic, capitalul de bancă înseamnă desfiinţarea cămătăriei şi cu aceasta scoaterea vieţii economice din faza inferioară a capitalismului, şi îndrumarea ei pe o cale normală. Rolul bancherului cămătar, de a întreţineà circulaţia şi a uşurà consumarea, îl ia de acum înainte banca, însă îl îndeplineşte într'un mod raţional, ce urmăreşte înlesnirea, nu distrugerea economică a împrumutătorului.

[1]) A. Cercel, Die Nationalbank von Rumänien, Erlangen 1908 (Inaugural-Dissertation), p. 14. Amănuntele privitoare la întemeierea Băncii Naţionale le datorim acestei disertaţii. Date complecte cu privire la începuturile Băncii Naţionale dă *Istoricul Băncii Naţionale a României* de Victor Slăvescu, Bucureşti 1925.

Din punct de vedere naţional, înfiinţarea băncilor înseamnă întâiul pas în procesul de naţionalizare al capitalului român. S'a arătat că la început capitalismul nostru, sub forma primitivă a comerţului sau cametei, se află aproape exclusiv în mâinile străinilor, cu deosebire a evreilor, a căror situaţie în stat e încă şubredă. El are deci un caracter exotic. Cu înfiinţarea băncilor încep şi românii să ia parte activă la desvoltarea capitalismului. Mai mult încă, de astădată statul intervine el însuş în desvoltarea capitalismului, fie participând direct cu capital, fie căutând să îmboldească pe calea legislaţiei întinderea cât mai largă a sistemului bancar. Deacum înainte devine şi statul nostru întreprinzător capitalist, ceeace se întâmplă peste tot la începuturile capitalismului de bancă [1]). Prin aceasta capitalismul român desbracă haina sa exotică, luând un caracter naţional şi oficial: el capătă drept de cetăţenie.

Mult mai însemnate sunt însă urmările social-politice ale naşterii capitalismului de bancă. Până atunci oligarhia română nu aveà decât un caracter politic; ea îşi trăgeà puterea politică, nu din situaţia ei economică, ci din aceea că capitalul primitiv, sub forma cămătăriei, ruinase clasa adversă a boierilor reacţionari. Abià cu naşterea băncilor, îndeosebi a Băncei Naţionale, puterea politică a oligarhiei capătă temelia ei firească: puterea economică. Cu aceasta *oligarhia politică* devine *oligarhie financiară*, bancocraţie. Intrunind în mâinile ei deopotrivă puterea politică şi economică, ea are putinţa de a face ca însemnatele foloase ale capitalismului bancar să nu depăşească cercul credincioşilor ei.

Intemeierea Băncii Naţionale, pe care revoluţionarii cu instinctul sigur al omului de afaceri o cereau încă prin proclamaţia dela 1848, înseamnă momentul hotărâtor în desvoltarea burgheziei române. Un capitalism ca al nostru, a cărui bază este încă circulaţia, nu se puteà îndrumà pe temelii sănătoase fără un regulator suprem al circulaţiei; o economie română de schimb nu puteà să propăşească, fără o pârghie de normalizare a raporturilor de schimb. Şi acest rol istoric l'a îndeplinit, într'un mod pe care poste-

[1]) W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, ed. III, vol. I, 2, p. 847.

ritatea îl va puteà numì eroic, Banca Naţională. Dela întemeerea acesteia burghezia noastră intră în rolul legitim al oricărei burghezii naţionale: acela de a-şi împrumutà statul cu bani, deci de a-i impune condiţii, şi a-i cere garanţii [1]). Cu aceasta, averea naţională are toate perspectivele de a deveni averea burgheziei naţionale. Ea ajunge să domine statul, şi această dominaţiune economică întăreşte în chip firesc dominaţia politică. Puterea economică şi cea politică se contopesc într'un singur factor.

Dela naşterea capitalismului bancar burghezia română lucrează cu tenacitate la un plan financiar vast, care merge cu paşi repezi spre înfăptuire: cuprinderea ţării într'o întinsă reţea de bănci, care să stea sub dependenţa unui organ central [2]). In funtea acestei reţele stă Banca Naţională, metropola capitalismului nostru bancar, care prin creditul ei întreţine vieaţa băncilor din provincie [3]). In acest chip, oligarhia financiară îşi creează putinţa de a domină întreaga vieaţă economică a ţării, şi cu aceasta şi vieaţa politică. E un plan economic, ce stă în deplină armonie cu evoluţia actuală a capitalismului, şi e de natură a insuflà o înaltă idee despre destoinicia burgheziei noastre. Trebuie ca ea să fi crezut realizarea acestui plan destul de înaintată, şi să se fi simţit destul de stăpână pe vieaţa economică a ţării, spre a înaintà după 1913 la democratizarea vieţei publice, fără a aşteptà de aici vreo primejdie pentru dominaţia ei politică.

7. Aparatul nostru de circulaţie, spre a puteà funcţionà cu preciziunea pe care o cere automatismul vieţii economice moderne, trebuià să îmbrace şi o haină socială nouă, modernă şi uniformă. Cu alte cuvinte, modernizarea aparatului nostru de circulaţie impuneà uniformizarea şi europenizarea aşezămintelor noastre publice. Când burghezia apuseană măsură cu metrul, şi cântăria

[1]) Prima operaţie făcută de Banca Naţională — încă înainte de începerea funcţionării! — este acordarea unui credit de patru milioane statului (V. Slăvescu, Istoricul Băncii Naţionale, pag. 40). Astăzi, după ultimele date, (Noembrie 1924) datoria statului la Banca Naţională se urcă, în cifră rotundă, la 10 miliarde opt sute de mii. Concluziile politice le poate trage fiecare.

[2]) Aceasta eră idea pionierilor capitalismului naţional-liberal. V. Slăvescu, Probleme de politică de bancă, Bucureşti, 1919, p. 23.

[3]) Op. cit., p. 27.

cu kilogramul, Principatele nu mai puteau rămâneà la vechile lor unităţi de măsură, dacă nu vroiau să stingherească relaţiile economice printr'un asemenea arhaism naţional; deasemenea, vechiul drept al pământului nu mai puteà fi păstrat în vieaţă, dacă erà ca negustorii străini, ce veniau pentru afaceri, să se simtă la noi în siguranţă, ca la ei acasă; trebuiau introduse raporturi juridice moderne. Oriunde pătrunde burghezia europeană, ea nu tolerează instituţii juridice înapoiate, care pot îngreuià sau primejduì comerţul. Capitalismul reclamă modernizarea vieţii juridice a ţărilor, pe cari le sileşte să intre în comerţul mondial, şi când guvernele indigene se opun, el nu şovăe a recurge la mijloace violente [1]). Dar revoluţionarii noştri au înţeles singuri nevoile vremii; ei şi-au dat seamă, că legăturile noastre comerciale cu Apusul impun modernizarea atât a instituţiilor juridice, cât şi a sistemului politic. Căci un guvern burghez din Londra sau Paris nu puteà să vadă cu ochi buni, şi să acorde sprijinul său, unei provincii cu o formă de guvern înapoiată, ce ar fi lăsat câmp liber influenţei elementelor reacţionare, lipsite de înţelegere pentru nevoile economiei burgheze. Se impuneà deci şi modernizarea vieţii politice, lucru cu atât mai uşor, cu cât puterea economică a clasei reacţionare erà sdrobită.

Pe scurt: *invazia capitalismului în Principate a impus ridicarea aparatului de circulaţie la nivelul vieţii moderne, iar modernizarea*

[1]) R. Hilferding, op. cit., p. 405. — Scriitorul englez Wilkinson enumără o serie de condiţii, sub care socoate că Principatele române ar puteà să devină provinciile cele mai înfloritoare din Europa; între acestea se află şi cerinţa, ca «relaţiile comerciale cu naţiunile străine să fie stabilite într'un chip convenabil» (Tableau historique. 1821, p. 76). Ceeace cere scriitorul englez nu e altceva, decât modernizarea raporturilor juridice, fără care nu e cu putinţă o legătură comercială strânsă cu burghezia străină. De altfel, oricând începe economia burgheză, vechiul drept naţional îşi încheie cariera: el trebuie modificat, sau înlăturat. Cea din urmă soluţie a fost adoptată nu numai la noi ci, de pildă, şi în statele germane, unde dela sfârşitul veacului XV dreptul naţional este înlocuit pe nesimţite cu dreptul roman, deşi se crede că vechiul drept german s'ar fi putut modificà, spre a corespunde nevoilor economiei burgheze. Vezi R. Kötzschke, Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert, 1921, p. 170; deasemenea L. Brentano, Die Anfänge des modernen Kapitalismus, 1916, p. 156.

aparatului de circulaţie a impus modernizarea întregului edificiu al societăţii noastre.

Se cunoaşte din istoria mercantilismului, că sfărâmarea separatismului regional şi unificarea instituţiilor publice, e una din problemele sale principale [1]); prin aceasta mercantilismul devine, aiurea ca şi la noi, creatorul statelor moderne unitare. La noi însă, unificarea celor două Principate s'a produs, din nevoia arătată, în chip sumar, înlocuindu-se instituţiile lor de baştină cu instituţii burgheze din Apus. Şi deaceea în mercantilismul român procesul de unificare a României se confundă într'un tot cu procesul de europenizare a instituţiilor noastre publice.

Din scrierile şi proclamaţiile revoluţionarilor români se poate deduce, că ei au conceput mercantilismul, în deosebitele puncte ale programului său, ca un tot. Dar realizarea acestui tot nu a putut să corespundă concepţiei: ea s'a făcut în chip fragmentar, şi treptat. Anume revoluţionarii au atins întâi acea problemă, care se puteà rezolvà mai uşor pe cale de decret: europenizarea aşezămintelor noastre. Din întreg complexul concepţiei mercantiliste, acest proces a început cel mai de vreme, şi s'a încheiat cel mai curând. Nu e deci de mirare, că critica noastră socială, istorică şi chiar economico-marxistă, a crezut că întregul proces al revoluţiei burgheze în România se reduce la această simplă schimbare de înveliş extern, că ea se datoreşte influenţei ideilor liberale din Apus, şi că ceeace ne-a dăruit burghezia noastră sunt «forme fără fond». Fiindcă pregătirea sociologică a acestor oameni nu i-a ajutat să descopere fondul adânc şi temeinic al societăţii noastre burgheze, ei i-au tăgăduit existenţa. Şi astfel s'au lăsat ispitiţi a face proorociri pesimiste, care însă au primit o hotărâtă desminţire dela fapte, ceeace dovedeşte că în judecata lor erà ceva nesănătos [2]).

---

[1]) W. Sombart, op. cit., I, 1, p. 375.

[2]) «Şi când am venit noi, şi am luat organizaţiunea întreagă a popoarelor culte, fără a aveà noi elementele necesare, am fi trebuit să ne zicem că nu facem decât a pune bazele unei clădiri pe nisip, care trebuie să se prăbuşească la cea dintâi furtună». P. Carp, Discursuri, I, Bucureşti 1907, p. 202. «Am întrodus întâi forma, aparenţa culturii, rămânând ca în urmă să împlinim golul rămas în dosul lor, şi fără de umplerea căruia ele ameninţă

8. Experienţa arată că o societate burgheză, ce-şi începe desvoltarea mai târziu decât altele, năzueşte a începe cu acea fază, la care celelalte au ajuns în acel moment. Schema generală a evoluţiei burgheziei rămâne pretutindeni aceeaş: o înaintare dela comerţ spre industrie, dela circulaţia la producţia capitalistă. Dar în cadrul acestei scheme, societatea întârziată cearcă a păşi peste faze intermediare, şi a reduce la decenii calea, pe care alte naţiuni au străbătut-o în veacuri. Am arătat că pilda tipică a acestui fenomen ne-o dă, în proporţii vaste, Statele-Unite şi Germania; burghezia întârziată a acestor ţări n'a mai trecut dela mercantilism la liberalism, ca burghezia veche anglo-franceză, ci a înaintat deadreptul la stadiul actual al societăţilor capitaliste: la imperialism. România şi Japonia pot iarăş servi ca pilde de societăţi, care şi-au scurtat drumul, fără a răsturnà însă forma generală de evoluţie a burgheziei.

Când revoluţionarii români au transplantat la noi aşezămintele europene, au fost întâmpinaţi cu scepticism şi zeflemele: aceasta păreà o rupere cu trecutul, o violentare a continuităţii evoluţiei. De însemnat e însă amănuntul, că reacţiunea şi-a mărginit critica ei numai la partea cea mai de sus a vieţii sociale: la cultură şi politică; ea n'a atins revoluţia economică, care înseamnă tot o rupere a continuităţii, dar pe care nimenea nu a băgat-o în seamă. Când, de pildă, România a întemeiat întâia linie ferată Bucureşti-Giurgiu, ea n'a întrebuinţat tipul de maşină,

---

a se prăbuşi». A. D. Xenopol, Influenţa franceză în România, 1887, p. 18. Pilde de asemenea pesimism, în ceeace priveşte puterea de vieaţă a edificiului nostru burghez, ar puteà fi înmulţite. Toţi aceşti critici pesimişti pleacă dela idea, că aşezămintele burgheze, isvorâte în Apus din regimul industrial, la noi au fost altoite pe agricultură, şi că agricultura nu va puteà suportà acest uriaş edificiu. Insuş Gherea comite această gravă eroare metodologică, şi ajunge chiar să declare «monstruos» edificiul nostru social, alcătuit după părerea sa dintr'un complex de instituţii burgheze, aşezate pe un fond agrar. Deaceea societatea noastră modernă îi insuflă un exces de revoltă, pe care nu-l găsim nici la reacţionarii cei mai retrograzi (vezi Neoiobăgia, ed. II, p. 72—73). Dacă ar fi meditat ceva mai serios asupra gândirii maestrului său, teoreticianul nostru socialist ar fi putut să se convingă, că epitetul «monstruos» nu revine edificiului nostru social, ci metodei pe care el i-o aplică, cu pretenţia de a fi considerată drept «marxistă».

cu care germanii au deschis prima lor linie ferată, Nürnberg-Fürth, ci au adus locomotive moderne; când s'a creat băncile noastre, nu s'a întrebuinţat sistemul oraşelor italiene ori al giuvaergiilor englezi, ci s'a adoptat deadreptul sistemul actual; când s'a pus temelia unei industrii naţionale, nu s'a început cu moara engleză, ci cu fabrica modernă. Impotriva acestei ruperi a continuităţii economice nu s'a revoltat nimeni, ci a fost lăsată să treacă ca ceva firesc; de cât, ceeace în economie părea firesc, în cultură şi politică a părut o anomalie. Cum că modernizarea economiei noastre naţionale impuneà totodată şi modernizarea aşezămintelor publice, politice, culturale; cum că nu erà cu putinţă să intrăm în legături efective cu burghezia apusană, dacă am fi păstrat învelişul arhaic al vieţii noastre sociale, aceasta pare a fi scăpat din vedere celor ce au făcut critica burgheziei române.

E drept, europenizarea atât de repede a României a creat o dizarmonie între aşezămintele noastre, şi mentalitatea arhaică agrară a poporului. Dar chiar în ţările burgheze vechi, cu o evoluţie întreagă de veacuri, instituţiile sociale se prefac mai repede decât sufletul massei; aceasta trebuie silită în urmă, prin mijloace violente, să se urce sufleteşte la înălţimea cerinţelor vremei. Peste acest adevăr a trecut reacţiunea română din pricina axiomului ei cultural, cum că instituţiile popoarelor sunt expresia sufletului lor, un axiom ce s'a părut atât de sigur, încât nimeni nu şi-a dat osteneala de a-l supune criticei, şi a-l confruntà cu evoluţia de fapt. In realitate, în loc ca aşezămintele noastre exotice să se prăbuşească în lipsă de o bază indigenă, cum sunau profeţiile de atunci, baza lor firească — economia noastră burgheză — s'a lărgit tot mai mult, a înrâurit tot mai adânc sufletul poporului, punându-l tot mai mult în armonie cu instituţiile noastre sociale. Acest proces nu s'a încheiat încă, fiindcă nu s'a încheiat nici faza de formaţiune a burgheziei noastre.

Deşi europenizarea instituţiilor noastre a fost o necesitate istorică, nu e mai puţin adevărat, că procedarea întrebuinţată în acest scop nu e aceea indicată de experienţa istorică. Cercetarea desvoltării burgheziei arată, că o naţiune întârziată recurge la experienţa directă a celor înaintate, spre a-şi întemeià instituţii

proprii. Astfel economia Angliei — o ţară înapoiată faţă de Flandra şi Franţa — e în întregime creaţia străinilor, cari i-au adus atât capitalurile, cât şi priceperea necesară. Emigraţia flamandă şi hughenotă joacă în evoluţia economiei engleze un rol hotărâtor [1]). In timpurile noastre Rusia, şi mai ales Japonia, au recurs la experienţa străinilor, spre a-şi creà aşezămintele moderne, economice şi culturale.

La noi, când s'a făcut în parlament propunerea de a se împrumutà bani în străinătate, şi a întemeià căile ferate cu mijloacele noastre proprii, I. C. Brătianu a răspuns în chip foarte înţelept, că pentru aceasta noi nu avem «mijloacele de ştiinţă», pe cari le-au avut alţii [2]). Dar nu erà nevoie de multă sforţare mintală, spre a înţelege că eram tot atât de puţin pregătiţi, spre a întemeià o armată naţională, un învăţământ naţional sau o industrie naţională, toate pe bazele moderne ale burgheziei apusene. Rezultatul a fost, că în momentul când una din aceste instituţii ale burgheziei noastre, militarismul, a fost pusă la proba practică, cerându-i să se măsoare cu instituţia similară a unei burghezii înaintate, şubrezimea creaţiei noastre a ieşit la iveală în chip atât de tragic, încât atunci, abià atunci, s'a recurs la «mijloacele de ştiinţă» ale burgheziilor vechi, spre a ridicà militarismul nostru la înălţimea artei militare actuale. Oricine îşi poate dà samă, că erà mai bine dacă se trăgeà folos din învăţămintele istoriei, şi se făceà astfel dela început. Vom cercà să punem în lumină cauzele adânci ale acestei procedări, ce răstoarnă experienţa noastră privitoare la evoluţia burgheziilor întârziate, când vom cercetà prefacerea claselor sociale.

9. Inaintarea vertiginoasă a României dela vechiul la noul regim, alcătueşte una din cele mai interesante experienţe sociale. In realitate, nu poate existà o dovadă mai strălucită de vitalitatea poporului român, decât faptul că el n'a sucombat în urma acestei prefaceri adânci, de ameţitoare repeziciune. Sub invazia

[1]) H. O. Meredith, Outlines of the economic history of England, p. 150, 204.
[2]) Din scrierile, etc. I, p. 480.

capitalismului, popoare mai slabe devin prada dezorganizării şi a decadenţei; pilda cea mai tragică o dă poporul turc. Capitalismul a disolvat vechile forme de vieaţă naţională ale acestui popor, fără ca el să fie în măsură a-şi asimilă formele vieţii burgheze apusene. Dar Românii au trecut greaua probă în chip fericit: ei au dat dovadă, că sunt în stare să-şi asimileze aşezămintele burgheze moderne. Acel factor primordial al economiei capitaliste: aparatul de circulaţie, atât de vast şi de complicat, ei şi l-au însuşit în chip desăvârşit. Nu mai rămâne nici o îndoeală că, în ceeace priveşte puterea de vieaţă a poporului, desvoltarea ulterioară a economiei burgheze, şi cu aceasta a întregului edificiu social altoit pe ea, stă în afară de orice primejdie.

Spre a îndeplini această operă, a trebuit ca revoluţionarii noştri să aibă un grad de încredere, în faţa căreia cugetarea rece rămâne azi uimită. Numai acel temperament aventuros, pe care Sombart l-a descoperit peste tot la originile burgheziei, şi care n'a putut lipsi nici la începuturile aceleia a noastre, lămureşte asemenea cutezătoare faptă.

Pionierii burgheziei sunt pretutindeni temperamente romantice, ce durează planuri, şi nu şovăiesc a riscă experienţe. Burghezia intră în vieaţă printr'un «romantism» social, cum stabileşte acelaş autor, care a scrutat toate cutele începuturilor burgheziei. Acest romantism n'a încetat încă la noi, şi va dură cât şi perioada mercantilistă. Mai mult, după războiu el a suferit o adevărată întinerire, care a găsit răsunet în frigurile fundaţiunilor bancare.

Se înţelege că adversarii burgheziei, cu obişnuita lor lipsă de simţ istoric, sunt izbiţi de contrastul între spiritul metodic al burgheziei apusene, şi temperamentul nostru sbuciumat şi aventuros. De aici ei trag concluzia, că românii nu sunt apţi pentru vieaţa burgheză modernă şi că au procedat fals părăsind vechile lor instituţii naţionale pentru cele burgheze.

Nu e nimic din toate acestea. Nicăiri pionierii burgheziei n'au fost spirite reci, cumpătate, metodice, şi aceeace nu se găseşte nici într'o parte la începuturile burgheziei, nu se poate cere românilor în aceeaş fază. Spiritul metodic e un produs târziu; temperamentul nostru nesistematic nu e un defect naţional, ci o caracteristică a fazei de formaţiune a burgheziei, din care nu am ieşit încă.

10. Dacă privim în urmă asupra celor zise, constatăm că mercantilismul la noi, de altfel ca peste tot, e factorul ce zămisleşte burghezia, şi prin aceasta însuş statul român modern. Elementele politicei mercantile sunt tot atâtea pietre, din cari se clădeşte edificiul statului modern. Şi toate aceste elemente se nasc din nevoile comerţului, acest germen, din care-şi ià fiinţă burghezia. Comerţul impune treptat: căi de comunicaţie, institute de credit, raporturi juridice moderne, şi de aici modernizarea întregii vieţi de stat. Toată această vastă operă de creare a edificiului social burghez cere o mână de fier, o forţă centrală cu autoritate covârşitoare. Deaceea în trecutul burgheziei europene marcantilism e sinonim cu absolutism, anume cu absolutismul ce-şi zice luminat. De altfel lucrul e firesc, căci prin însăş esenţa sa mercantilismul e tutela vieţii economice, ceeace presupune o forţă centrală, care să exercite această tutelă.

Din acest punct de vedere, desvoltarea burgheziei române nu prezintă un caracter deosebit. E drept că la noi s'a făcut încercarea de a scoate faza mercantilistă de sub regimul monarhic absolutist, şi a o pune sub un regim democratic. Erà aici o hotărâtă contrazicere între *problema*, ce-şi puneà spre rezolvare mercantilismul nostru, şi *mijloacele* pe cari şi le-a creat în acest scop. Căci democraţia e un aparat greoiu, care îşi justifică existenţa numai în perioada de maturitate deplină a burgheziei, când nu e vorba decât de a regulà funcţionarea unei vieţi sociale formată gata. Dar în perioada mercantilistă, când e nevoie de a croì planuri, a creà instituţii şi a făurì state, democraţia are puţin rost de a fi: aici trebuie o dictatură inteligentă, gata a luà oricând măsurile de cuviinţă, şi a le traduce în fapt fără întârziere. Conducerea unui stat burghez în perioada de formaţie seamănă bine cu o operaţie militară: ea impune acelaş regim de dictatură şi centralizare. Chiar în formaţia burgheziei engleze, unde poziţia insulară a ţării a zădărnicit întărirea puterii centrale, dictatura lui Cromwell are un rol hotărâtor.

Constituţia democratică română a răspuns nevoilor istorice ale momentului în felul arătat: ea a dus la alcătuirea unei puteri oligarhice centralizatoare, care a cârmuit ţara într'un chip, ce nu se deosebeşte mult de domnia absolutismului luminat. In lagărele

politice pot fi spirite, pe care acest pseudo-democratism le umple de revoltă; dar cercetătorul sociologic nu se poate opri a constată superioritatea acestui fel de evoluţie burgheză, asupra evoluţiei burgheziei apusene. In adevăr, în Apus clasa burgheză s'a format alăturea de puterea politică centrală, şi atunci când s'a simţit destul de tare, a început lupta pentru sdrobirea autorităţii centrale şi cucerirea puterii politice. De aici şi-a luat naştere acea serie de revoluţii burgheze, cari au sguduit Europa în tot decursul primei jumătăţi a veacului XIX-lea, şi însângerează Rusia şi în prezent.

Dar în România asemenea frământări sunt excluse. Căci aici oligarhia burgheză nu s'a format alăturea de forţa politică centrală, ci chiar înlăuntrul acesteia: vechea oligarhie politică s'a prefăcut direct în oligarhie financiară. In acest chip s'a înlăturat la noi putinţa unei revoluţii burgheze violente, adică a unei lupte a burgheziei, spre a cuceri puterea politică: oligarhia noastră a întrunit în mânile ei puterea politică încă înainte de a-şi creà şi pe cea financiară. Numai acestei fericite împrejurări se datoreşte faptul istoric deosebit, că România nu va aveà să treacă printr'o revoluţie burgheză, care să încheie perioada mercantilistă, şi să facă trecerea în altă perioadă. Lăsând la o parte revoltele ţărăneşti, neînlăturabile în orice perioadă de formaţie a burgheziei, desvoltarea României moderne are un caracter paşnic. Aici evoluţia clasei burgheze se confundă cu procesul de prefacere al oligarhiei: se va disolvà oare aceasta, prin însăş evoluţia economică, într'o democraţie reală? Cercetarea noastră asupra claselor sociale va cercà să limpezească şi această întrebare.

b) *Urmările economice*

11. Din expunerea mercantilismului român, şi a rolului său în crearea societăţii noastre moderne, s'a putut vedeà cu uşurinţă, că acestei politice îi lipseşte la început un element neapărat, spre a fi un tot armonic, potrivit în chip riguros scopului său: vorbim de lipsa măsurilor de ocrotire a industriei naţionale. Această lipsă e firească la începuturile oricărei burghezii, deaceea nu se poate

face din ea o dovadă de nepricepere a autorilor politicei noastre mercantile. Constatăm însă faptul în sine: în vreme ce crearea aparatului de circulaţie înlesneşte răspândirea tot mai largă a mărfurilor, hotarele ţării sunt lăsate larg deschise capitalismului străin. S'a întâmplat atunci ceeace erà de aşteptat: pieţele noastre au fost invadate de produsele industriei străine, a căror pătrundere în ţară nu erà stingherită de nici o piedecă [1]). Sub această invazie, procesul de disolvare a resturilor vechiului regim a luat un tempo vertiginos: meseriaşii au fost desfiinţaţi, ţărănimea redusă la semi-proletarizare şi foamete, iar configuraţia claselor sociale supusă unei adevărate revoluţii. Vom cercetà fiecare din aceste urmări la locul cuvenit. Aici ne vom ocupà cu desfiinţarea vechilor noastre meserii, şi rezultatele ei economico-politice.

Se ştie că oriunde pătrunde capitalismul, el deschide micei industrii un răsboiu pe viaţă şi moarte. «Unde fabrica domneşte, zilele meseriilor sunt numărate» [2]). Meseriaşii sunt ruinaţi în mod treptat de concurenţa capitalistă, care aduce produse mai fine şi mai ieftine.

Am avut şi noi o industrie naţională înfloritoare, organizată în bresle, ca peste tot în vechiul regim [3]). Dintre acestea, breasla cojocarilor căpătase o reputaţie şi dincolo de hotare [4]). Dar ele

---

[1]) Pentru date statistice asupra creşterii importului în acest timp, a se vedeà: Istoria politicii noastre vamale şi comerciale, de C. I. Băicoianu, vol. I, partea I, Bucureşti, 1904, p. 56.

[2]) K. Kautsky, Bazele social-democraţiei (Das Erfurter Programm, în trad. română), Bucureşti, 1911, p. 18.

[3]) Asupra breslelor române a se vedeà Virgil N. Madgearu, Zur industriellen Entwicklung Rumäniens, Die Vorstufen des Fabriksystems in der Walachei, Leipziger Inauguraldissertation, 1911. Lucrarea dă şi date (p. 84) asupra literaturii respective, dealtfel destul de redusă. O expunere mai recentă a chestiunii se găseşte în scrierea d-lui I. N. Angelescu, Evoluţia economică a ţărilor româneşti. Bucureşti, 1918. Ceeace posedăm în această privinţă ne informează numai asupra organizaţiei breslelor; lipseşte însă un studiu sociologic, care să cerceteze rolul lor social, în marginile pe cari l-au avut.

[4]) «Blanele cele mai frumoase şi mai scumpe din Rusia se lucrau la noi. Starostea de cojocari din Bucureşti erà în corespondenţă zilnică cu saraiul Sultanului». Ion Ghica, Convorbiri economice, broşura 6, Bucureşti 1875, p. 39.

au căzut în concurenţa cu capitalismul străin. Nu se poate preciză cu date procesul treptat al acestei tragedii a meseriaşilor noştri. Situaţia lor a început să devină şubredă încă de pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea, prin concurenţa pe care le-o făceau străinii în propria noastră ţară, de vreme ce aceştia se bucurau de mai multă ocrotire ca meseriaşii indigeni. Dar adevărata lor ruină a început abia după accentuarea concurenţii capitaliste, dela 1830 înainte. Breslele păstrează încă existenţa legală până la 1873, când consiliul de miniştri dela 27 Iunie le eliberează «actul de moarte» [1]). Dar vieaţa lor e ca şi neexistentă sub raportul economic. Intre 1875 şi 1885 convenţia comercială măturâ, cum vom vedeà, şi cele din urmă rămăşiţe ale industriei noastre naţionale, încheind astfel ultimul act al tragediei.

12. O influenţă tot atât de dezastruoasă a avut concurenţa străină asupra industriilor noastre casnice, între care stupăritul şi creşterea viermilor de mătase ajunsese la un îndestulător grad de înflorire, pentru ca produsele lor să poată servì şi ca articole de export [2]). Deatunci ţăranul fù silit să-şi procure de pe piaţă acele articole industriale, pe cari mai înainte şi le făceà singur, în deosebi articolele de îmbrăcăminte. In Moldova, care prin situaţia ei geografică, şi desvoltarea portului Galaţi, erà mult mai expusă cotropirei capitaliste, această influenţă a fost mai pustiitoare decât în Muntenia; aici industria textilă casnică s'a mai putut păstrà încă în chip sporadic în regiunea muntoasă.

Cu distrugerea meseriilor şi a industriei ţărăneşti s'a săpat în organismul nostru social o adâncă rană, de ale cărei urmări el sângerează încă. Prin aceasta, meseriaşii îşi pierd mijlocul de existenţă, şi devin o povară pe bugetul statului, iar ţăranii se văd osândiţi pe tot timpul iernii la inactivitate forţată. Acest timp, în care încetează munca câmpului, ei îl consacrau mai înainte la producţia industrială; de acum, aceasta dispărând, populaţia rurală se vede silită, îndată după începutul îngheţului, la şomaj.

Pentru soarta ţărănimii acest fenomen e de covârşitoare însemnătate: el înseamnă începutul mizeriei şi foametei, deci a acelei

[1]) Virgil N. Madgearu, op. cit., p. 115.
[2]) Op. cit., pag. 98.

situaţii tragice, în care ajunge pretutindeni populaţia satelor în epoca de formaţie a burgheziei. Economistul rus Nicolas-On pune la baza studiului său, asupra stării economice a Rusiei, tocmai această ideie fundamentală, cum că distrugerea industriei casnice a ţăranilor e pricina înrăutăţirii soartei lor. Căci deatunci ţăranul trebuie să trăiască un an întreg cu produsul muncii sale din lunile de vară [1]). Dar e evident că acest produs, oricât ar fi de ridicat, nu ajunge să acopere toate nevoile sale proprii, şi să răspundă şi cerinţelor din ce în ce mai mari ale fiscului. Deaici mizeria în care se află ţărănimea.

Prin desfiinţarea meseriilor şi a industriei casnice, capitalismul dărâmă temelia vechiului regim, şi curăţă terenul pentru cel nou. Din acest moment, toată lumea e silită a lucrà pentru schimb, căci industria pentru trebuinţele proprii e sfărâmată; ţărănimea trebuie să cumpere dela târg, ceeace mai înainte produceà ea însăş. In acest chip se produce ceeace Marx socoate cea mai mare revoluţie economică: despărţirea agriculturii de industrie şi crearea *pieţei interne* [2]). Abià cu aceasta se naşte temelia, pe care se clădeşte orice burghezie.

Dar în România factorul ce ruinase vechile meserii erà industria străină, nu indigenă, şi astfel nevoile pieţii abià născute trebuiau satisfăcute de străini, cu mărfuri produse peste hotare. Deaceea, după nimicirea industriei mici, singurul factor producător de valori nouă rămase la noi *agricultura*. Orăşănimea fusese desfiinţată ca producătoare, şi cei cari mai erau încă prinşi în mecanismul vieţii economice, făceau comerţ, adică mânuiau circulaţia. Dar circulaţia nu produce valori noui, ea numai pune în mişcare valorile produse. Şi astfel munca ţăranului rămase singurul isvor de venit în tânăra noastră societate burgheză. Din ea trebuià să trăiască ţăranul însuş; din ea trebuià să fie întreţinută, pe cale bugetară, orăşănimea; din ea să se plătească mărfurile aduse din străinătate, ca şi imensele împrumuturi contractate tot acolo. Urmările economice se vor vedeà mai departe.

Am arătat, în capitolul I, că în faza de zămislire a burgheziei

[1]) Histoire du développement économique de la Russie, Paris 1902, p. 290
[2]) Das Kapital, vol. I, ed. IV, p. 712—713.

române două ţări capitaliste îşi dispută stăpânirea pieţii noastre: Austria şi Anglia. Incetul cu încetul cea dintâi e alungată de cea din urmă şi redusă la un rol secundar. Stăpânirea pieţii noastre ajunge pe la 1875 în mânile capitalismului englez.

Dar supremaţia economică engleză e de scurtă durată. Două sunt cauzele, cari au făcut ca dominaţia capitalismului britanic pe pieţele noastre să fie trecătoare, cu toată covârşitoarea ei influenţă în crearea României moderne: una e de ordin politic intern, şi priveşte politica noastră comercială; cealaltă, de însemnătate hotărâtoare, e de natură economică, anume concurenţa grâului american, care a inaugurat o nouă fază în desvoltarea economiei europene. Le vom cercetà pe rând, spre a pune în lumină rolul lor în evoluţia burgheziei noastre.

13. Se povesteşte despre cea dintâi burghezie, care şi-a luat avânt în Europa, anume cea italiană, că aici nobilimea erà cu sârguinţă căutată de burghezie pentru serviciile ei militare. Dar când se amestecà în politica economică, nobilimea dădeà dovadă de atâta nepricepere, încât burghezia revoltată interveneà cu energie [1]).

Aceeaş privelişte se repetă, oriunde şi ori de câte ori elementele agrare, ce stau departe de pulsul afacerilor, ajung să facă meseria burgheziei: să îndrumeze politica economică. Această experienţă a făcut-o şi România, spre marea ei daună, cu deosebire în anul 1875, când s'a încheiat convenţia cu Austro-Ungaria. Trebuie să recunoaştem însă că motivul, ce a făcut pe conducătorii noştri deatunci să intervină în politica economică a ţării, a fost nobil şi patriotic. Până la acea dată convenţiile comerciale încheiate de Turcia cu statele europene aveau putere, cum vom vedeà, şi pentru Principatele române, ca pentru orice provincie pusă sub suzeranitatea imperiului turc. Românii nu erau deci stăpâni pe politica lor economică. S'a întâmplat însă, ca Austria să fie dispusă a tratà direct cu România încheierea unei convenţii comerciale, deci să-i recunoască prin aceasta independenţa economică. Guvernul român, alcătuit din elementele reacţionare, s'a grăbit a se

[1]) Vezi Julien Luchaire, Les démocraties italiennes, Paris 1915, p. 82.

folosi de această ofertă, arătându-se deplin conştient de însemnătatea istorică a momentului [1]). Dar eră vădit că puternica monarhie vecină n'ar fi înclinat să facă tinerei noastre ţări această cinste, dacă nu şi-ar fi dat samă, că în acest mod ne poate impune mari jertfe. Aşà s'a şi întâmplat.

Care e senzul istoric al acestei convenţii între România şi Austro-Ungaria? Atât prin concepţia, cât şi prin urmările economice, zisa convenţie comercială aminteşte celebrul tratat al lui Methuen (1703), prin care se ştie că diplomaţia engleză, ruginită în mânuirea afacerilor comerciale, a ruinat tânăra burghezie portugheză. Ambele au fost încheiate în interesul agrarienilor, şi ambele au acelaş miez: ele prevăd în folosul ţării agricole avantagii pentru exportul produselor pământului, şi acordă ţării industriale avantagii pentru exportul fabricatelor. Prin tratatul amintit, Portugalia obţineà dela Anglia uşurarea exportului vinurilor ei, şi acordà în schimb avantagii pentru importul articolelor industriei engleze [2]). In acelaş mod, prin convenţia cu Austria, România obţineà libertatea exportului pentru cerealele, vitele şi vinurile ei, şi acordà monarhiei vecine în schimb libertatea importului pentru produsele manufacturate [3]). Astfel agrarienii puteau aveà, într'un caz ca şi în altul, iluzia de a fi câştigat un mare folos; dar industria indigenă, rămasă fără nici un sprijin faţă de concurenţa unor ţări înaintate, primeà o lovitură hotărâtoare. Rezultatul: Portugalia a devenit o colonie a Angliei, România eră pe cale a deveni o colonie austriacă, dacă burghezia n'ar fi intervenit în clipa supremă, spre a dà politicei economice altă direcţie.

14. Convenţia cu Austria a deslănţuit în sânul burgheziei noastre,

[1]) «Suntem în ajun de a săvârşi actul cel mai important, care s'a făcut la noi dela unire şi dela fundarea dinastiei: suntem în ajun de a săvârşi neatârnarea noastră economică». P. Carp, despre însemnătatea convenţiei cu Austria, Discursuri, p. 84.

[2]) H. O. Meredith, Outlines of the economic history of England, London, p. 204.

[3]) Asupra convenţiei comerciale cu Austria, şi a urmărilor ei, informează în chip amănunţit C. I. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale şi comerciale, vol. I; deasemenea Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau, Leipzig, 1902.

cum era de aşteptat, o furtună de indignare. Ziarele opoziţiei apărură în doliu, deputaţii liberali se retraseră din Cameră, şi agitaţia provocată fu atât de serioasă, că guvernul trebui să se retragă [1]). Urmă un guvern burghez — dar convenţia rămase. Abia după expirarea ei putù acest lung regim, cel mai lung pe care l-am avut până acum în vieaţa noastră parlamentară, să îndrumeze economia noastră pe altă cale, ridicând mercantilismul român la forma sa ultimă.

In vremea noastră de evoluţie în salturi, e greu să apreciem după adevărata lor însemnătate rezultatele acestei convenţii. Trebuie să urmărim deaproape constatările alarmante ale scriitorilor economici ai vremii, spre a ne face o idee de situaţia creată în cei zece ani, cât ea a rămas în putere. Iată o pildă: «Rezultatele convenţiei cu Austro-Ungaria le cunoaştem: meseriaşii noştri au ajuns salahori; fabricile s'au închis, şi orice încercare de a se întemeià vreo industrie, cade sub lovitura concurenţei din afară. Astăzi ne îmbracă dela cap până în tălpi vecinii noştri, ne procură şi cele mai neînsemnate obiecte şi, spre complectă derâdere, ne trimit până şi făină, spirt, vin, cartofi, fructe diferite. Acţiunea derăpănătoare a convenţiei comerciale a reuşit să facă să piară până şi din sate strămoşasca industrie casnică. Astăzi ţăranii şi ţărancele aleargă la târg ca să se îmbrace şi să se încalţe. Deabià prin satele dela munte se mai găsesc femei, cari ţes pânză şi dimie. Sate întregi şi-au părăsit frumosul port naţional, schimbându-l cu sdrenţe străine. Târgul le procură fularele, panglicele, mănuşele de aţă, botine cu tocuri înalte şi atâtea nimicuri de metal şi de sticlă, cu cari se împodobeşte sexul frumos» [2]).

---

[1]) Amintind doliul ziarului *Românul* dela 30 Iunie 1875, a doua zi după încheierea convenţiei cu Austria, T. Maiorescu îl pune în legătură cu doliul aceluiaş organ dela 17 Februarie 1871, cu ocazia intrării armatelor germane în Paris, şi observă: «amândouă datele se cuvin în adevăr să poarte doliul vechiului organ liberal, ca semn a două mari erori ale partidului său». Discursuri, II, p. 5. Observaţia merită să fie relevată, ca semn al felului cum autorul ei înţelegeà rolul istoric al burgheziei noastre.

[2]) P. S. Aurelian, Politica noastră comercială faţă cu convenţiunile de comerţ, Bucureşti 1885, p. 31—32. Constatări similare la I. Ghika, Convorbiri economice, şi A. D. Xenopol, Studii economice. Date statistice asupra creşterii importului de articole industriale paralel cu dispariţia vechilor noastre meserii, desfiinţate prin concurenţa străină, dă C. I. Băicoianu, op. cit.

Chiar şi poetul Eminescu, atât de puţin pregătit pentru înţelegerea chestiunilor economice, a trebuit să constate prin simpla intuiţie a realităţii, că influenţa austriacă reprezintă o «primejdie de moarte» pentru noi, dacă nu ne vom trezi de cu vreme [1]). Cinci ani după încheerea convenţiei, promotorul ei însuş, în proiectul de răspuns la mesaj al minorităţii, e silit să facă constatarea următoare: «In organismul nostru social s'a produs o ştirbire, care trebuie reparată fără întârziere: meseriaşul român a dispărut în multe locuri, şi e pe cale a dispăreà în mai toate» [2]).

E de prisos a îmmulţi constatările de acest fel. Ajunge a relevà faptul istoric, că desfiinţarea industriei naţionale înseamnă prăbuşirea desăvârşită a vechiului regim, şi e una din curiozităţile istoriei noastre economice, că această revoluţie a fost îndeplinită de elementele reacţionare, cari vroiau tocmai să întărească vechiul regim! Agrarienii noştri conservatori, sprijiniţi pe liberalismul economic atunci en vogue, declarau cu perfectă încredere, că nu văd neajunsul unei robiri a ţării noastre faţă de industria austriacă; căci prin aceasta vom vinde cereale scump, şi vom cumpărà fabricate ieftine: «vindem grâu scump, şi cumpărăm făină ieftină» — făină măcinată de morile austriace! Decât, industria austriacă le-a trimis, odată cu făina cea ieftină, şi lovitura de graţie. Vom vedeà cu ce mijloace vroiau ei să reînvie vechea ordine socială, după ce o dărâmaseră singuri.

15. In urma convenţiei comerciale dela 1875, Austria ajunse să câştige iarăş vechiul rol pe pieţele noastre, înlăturând capitalismul anglo-francez din situaţia preponderentă, pe care o câştigase cu atâta trudă economică şi diplomatică [3]). *Din acest moment începe procesul de înstrăinare a României de capitalismul apusan, care dăduse naştere societăţii noastre burgheze moderne, şi apropierea de capitalismul Europei centrale.* Acest proces a durat până la 1916, când a fost rupt brusc de burghezia noastră, cercând a se întoarce iarăş către bătrânii ei părinţi.

[1]) Influenţa austriacă, în Scrieri politice şi literare, ed. Minerva, vol. I, p. 102.
[2]) P. Carp, Discursuri, p. 271.
[3]) Karl Grünberg, op. cit., p. 59.

Dar o schimbare atât de însemnată şi de îndelungă în desvoltarea burgheziei noastre nu se puteà datorì numai unui simplu act politic, cum e convenţia comercială, deşi a făcut şi aceasta tot ce s'a putut în acest sens. Ea are o pricină mult mai adâncă, de natură economică: anume concurenţa grâului american, care deschide o epocă nouă în economia lumii.

Se ştie că naşterea României moderne, pe temelie burgheză, se datoreşte expansiunii capitalismului englez spre Orient, şi că ceeace aduceà burghezia engleză în Marea Neagră şi la Gurile Dunării, erà nevoia de grâu. Incă până la anul 1780 Anglia e o ţară exportatoare de grâu [1]), dar «revoluţia industrială» îndeplinită treptat între 1760—1830 prin întroducerea maşinismului, schimbă vechea situaţie, şi impune importul de grâu străin pentru pătura industrială.

Acest grâu soseşte Angliei, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, din răsăritul Europei; ţara care i-l procură în mari cantităţi e Rusia [2]). După 1830 Marea Britanie deschide drumul spre provinciile dunărene, pe care le pune astfel în contact cu Europa apuseană, le scoate de sub vechea dependenţă şi le cheamă la vieaţă modernă. Până la 1875 ea ajunge stăpână pe pieţele noastre.

Dar în acest timp un alt isvor de grâu se deschide pentru Anglia, anume în lumea nouă, şi slăbeşte interesul ei pentru răsăritul Europei [3]). Statele-Unite încep să exporte în mod activ grâu abià după 1860, în urma încetării turburărilor răsboiului civil [4]).

[1]) Sombart, Der moderne Kapitalismus, II, 2, p. 1035.

[2]) Georges Bry, Histoire industrielle et économique de l'Angleterre, p. 627. De altfel ţărmurile Mării Negre au fost dela începuturile timpurilor istorice grânarul naţiunilor înaintate, ceeace a făcut în antichitate pe un geograf ionian să numească această regiune «pântecele Greciei». G. Glotz: Le travail dans la Grèce ancienne, Paris, 1920, p. 151.

[3]) Karl Grünberg, op. cit., p. 63—64.

[4]) Clive Day, A history of commerce, London, Bombay and Calcutta, 1912, p. 525. Ceeace, îndeosebi, a pus în măsură Statele-Unite să intervină viguros pe piaţa europeană de cereale, a fost valul din ce în ce mai mare de emigranţi, care a ridicat în mod vertiginos numărul muncitorilor americani: numai între 1860—1870 emigranţii europeni în America se ridică la 6 milioane. La aceasta s'a adăugat şi desvoltarea căilor ferate, care au legat porturile

Ele satisfac, înainte de toate, nevoile Angliei în dauna ţărilor care-i procurau cereale mai înainte. Paralel cu această nouă faţă a târgului internaţional de cereale, scade treptat şi interesul Angliei pentru comerţul Mării Negre şi al Gurilor Dunării. La 1871 ea renunţă la neutralitatea Mării Negre, pe care o impusese Rusiei în tratatul de pace dela Paris în interesul comerţului ei răsăritean [1]). La 1878 ea merge mai departe în această operă de desfiinţare a foloaselor atât de greu obţinute, cedând Rusiei partea de sud a Basarabiei; aceste trei districte ni le retrocedase Anglia la 1856 tot în interesul comerţului ei, spre a îndepărtà Rusia dela Gurile Dunării; acum, acest interes slăbind, ea consimte la cesiunea lor către vechiul răpitor. Se ştie că Lordul Beaconsfield cedase aceste districte, printr'un tratat secret cu Rusia, încă înaintea Congresului din Berlin, şi apoi întreprinse aceà călătorie triumfală spre capitala Germaniei, spre a jucà acolo comedia tratativelor [2]). S'a întâmplat, spre nenorocul ţării noastre, că războiul pentru neatârnare, şi congresul european care i-a urmat, a prins-o într'o fază de adâncă prefacere economică, când vechea noastră metropolă capitalistă, Anglia, se îndepărtà de noi, iar noua puternică metropolă care i-a moştenit locul, imperiul german, încă nu se apropiase. Şi astfel lipsită de singurul sprijin, pe care-l are o ţară agricolă în conflictele internaţionale, acela a unui puternic suzeran capitalist, România şi-a încheiat războiul cu nereuşita diplomatică cunoscută. La 1878 n'am avut la spatele noastre, ceeace am avut la 1856: un grup capitalist european, care apărându-ne pe noi şi-ar fi apărat interesele propriei sale pieţe. Aşà se face că «simpatia» şi «generozitatea» de atunci a Europei faţă de mica Românie, s'a schimbat în Congresul dela Berlin într'o atitudine de mamă vitregă, care a scandalizat pe cei ce-şi închipuiau că la baza tocmelilor internaţionale stă simţul de dreptate.

---

dela periferie cu regiunile agricole din interior. Vezi Achille Viallate: Economic imperialism and international relations during the last fifty years, New-York, 1923, p. 10.

[1]) Justin Mc Carthy, A history of our own times, vol. 5, Tauchnitz edition, p. 74.

[2]) Op. cit., p. 201.

Astfel grâul american ne-a îndepărtat de vechea noastră metropolă capitalistă, şi ne-a scos din raza interesului ei imediat. După grâul american veni mai târziu cel indian — în urma săpării canalului Suez — apoi din alte colonii, să umple nevoile pieţei engleze [1]). Grâul românesc, care hrănise până atunci pe lucrătorii englezi, trebui să caute alt proletariat flămând, şi cu aceasta şi geniul nostru protector trebui să părăsească pentru un timp Paris, Londra, spre a-şi luă în altă parte reşedinţa. Dar burghezia română, şi în genere România modernă, va trebui să poarte o recunoştinţă pioasă acelei ţări, care i-a dat lumina zilei — Angliei; cu atât mai mult, cu cât o istoriografie superficială ne-a împiedecat până acum de a recunoaşte pe părintele adevărat al societăţii noastre moderne.

16. Pe lângă izolarea vremelnică, în care ne-a adus concurenţa americană, ea ne-a pricinuit şi alte neajunsuri nu mai puţin grave. Grâul Statelor-Unite a pus bătrâna Europă într'o grea situaţie, cu urmări adânci şi multiple. Preţurile scăzură peste tot, ameninţând agricultura europeană cu ruina [2]). Europa se văzù silită să ia măsuri de apărare împotriva noului duşman, şi cu aceasta vechiul şi scurtul liberalism îşi dădù obştescul sfârşit. O nouă eră se deschise în economia lumii, èra imperialismului, a cărei temelie e îngrădirea pieţei interne spre a îndepărtà orice concurent străin. Inceputul acestei ere, în care ne aflăm în prezent, l-a făcut Germania în anul 1879, punând taxe pe importul grâului: această dată înseamnă o cotitură nouă şi hotărîtoare în economia europeană. După scurt timp, pilda Germaniei fu imitată de Franţa,

[1]) Georges Bry, loc. cit.; Gibbins, The industrial history of England, p. 74.

[2]) In urma concurenţii amercicane preţurile grâului scad în Londra în chipul următor:

1870—1879	25,75 frc.	hectolitrul
1880—1889	15,65 »	»
1890—1899	12,70 »	»
1900—1907	11,85 »	»

E. Levasseur, Le prix du blé dans divers pays depuis 1771; citat de Paul Leroy-Beaulieu, La question de la population, Paris 1913, p. 70.

şi de Austria (1882); mai mult încă, această ţară, pe care convenţia comercială o făcuse metropola noastră vremelnică, îşi închise graniţele şi pentru vitele străine, ruinând astfel comerţul nostru cu vite, acest atât de vechiu isvor de venit al ţărilor române [1]).

Aşa dar, situaţia României la sfârşitul primei noastre perioade mercantiliste e următoarea: concurenţa capitalismului străin ruinează cu desăvârşire industria noastră veche naţională, şi nu ne mai lasă ca singur isvor de venit decât produsele pământului; concurenţa americană vine apoi să ne taie legătura cu Anglia, care rămăsese încă liberală, şi să ne silească a căutà legătură cu pieţele Europei centrale; dar acestea ridicară ziduri la hotarele lor faţă de produsele pământului nostru. Cu un cuvânt, capitalismul nu ne mai lăsase decât solul nostru ca mijloc de vieaţă, dar ne îngreuià acum şi desfacerea roadelor sale. Cu aceasta însă nu se încheie încă tabloul situaţiei.

17. Istoria economică arată că o burghezie întârziată nu se poate desvoltà fără ajutorul financiar al unei burghezii înaintate: capitalurile, pe cari le reclamă o societate burgheză în proces de formaţie, nu pot fi găsite în interior; ele trebuesc aduse din afară. Câteva pilde: în prezent, Statele-Unite sunt creditorul lumii; ele însă s'au întărit în decursul sec. al XIX cu capital englez; la rândul ei Anglia, care a jefuit continente şi a distrus semenţii omeneşti, a avut şi ea nevoie până în sec. XVII de capital olandez; Olanda însăş, bancherul Europei din sec. al XVII, a recurs mai înainte la capital italian. Şi aşà orice burghezie tânără se serveşte de ajutorul bănesc al uneia mai bătrâne, până ce prin sârguinţa ei ajunge la neatârnare economică.

Se înţelege că România nu puteà face abatere: ea şi-a clădit edificiul social modern pe datorie. Cele mai însemnate împrumuturi le-a reclamat întemeierea căilor ferate şi întărirea puterii militare. Dela 1866 până la 1876 datoria publică română creşte de şase ori şi jumătate, până la 1886 de nouă ori, până la 1896 de aproape

[1]) Karl Grünberg, op. cit., p. 65.

cinsprezece ori [1]). Cu ce trebuiau plătite anuităţile acestei datorii? Se înţelege că cu produsele solului nostru, căci alte valori nu puteà produce România; şi tot aceleaş produse trebuiau să satisfacă nevoile vastei noastre biurocraţii, precum şi ale armatei. In asemenea împrejurări, nu erà decât un mijloc de a întâmpinà greutăţile financiare: de a îmboldì cât mai mult exportul de cereale.

Şi aceasta s'a şi făcut, cu toate greutăţile create comerţului de cereale prin concurenţa americană. Exportul a fost sporit, şi a ajuns să crească chiar într'o proporţie mai repede decât producţia cerealelor; de aceasta se poate convinge oricine din tabelele statistice, mai ales dacă se ţine samă de faptul dovedit în mod neîndoelnic, că cifrele pentru export din statisticele noastre sunt inferioare exportului real, de vreme ce negustorii, spre a se sustrage taxelor vamale, indicau cantităţi mai mici, decât acelea pe cari le exportau [2]). Creşterea mai mare a exportului decât a producţiei arată descreşterea consumaţiei interne a populaţiei agricole: pentru a se acoperì sarcinile statului, ţărănimea e silită a-şi vinde hrana dela gură. Exportul ţărilor agricole înapoiate e un export al foametei; în proporţie cu creşterea sa, scade hrana ţărănimii. Pilda tipică o dă «Rusia flămândă», care vărsà înainte de răsboiu imense cantităţi de cereale în afară, pentru ca înăuntru ţărănimea să moară de foame. Dar aceasta e o regulă generală pentru regiunile agricole abià deschise capitalismului: în ele creşterea exportului înseamnă creşterea mizeriei masselor.

«Drumurile de fier dau un puternic avânt comerţului exterior, dar comerţul ţărilor cari exportă în deosebi *materii prime* măreşte sărăcia masselor, nu numai fiindcă datoriile noui făcute de guvern în folosul căilor ferate măreşte sarcina impozitelor, dar fiindcă din acest moment orice produs al locului poate fi schimbat în aur cosmopolit; astfel, produsele ce erau mai înainte eftine din lipsa unei pieţe... se scumpesc şi ies din consumaţia poporului;

[1]) Pentru date statistice a se vedeà op. cit.: Gh. Dobrovici, Istoricul datoriei publice a României.

[2]) Vezi E. Costinescu, Le tarif des douanes de 1904, p. 72—5. Autorul socoate, că cifrele de export indicate în statisticele oficiale trebuie majorate cu cel puţin 30 la sută.

pe de altă parte *producția însăș* se modifică după folosul mai mic sau mai mare pentru export, pe când înainte ea se făceà numai după trebuințele consumării locale» [1]).

Autorul, dela care împrumutăm această constatare, și-a dat silința să dovedească pentru Rusia, că în acest proces de sărăcire generală singur capitalismul bancar profită, și că profitul băncilor crește tocmai în proporția, în care scade consumarea masselor. Dealtfel e evident că într'o societate agrară, în care circulația e factorul economic autonom și revoluționar, având rolul de a distruge vechiul regim și a plămădi pe cel nou, tot profitul ce iese din disolvarea vechiului regim trebuie să revină factorilor circulației, în deosebi băncilor. Aceasta și explică atotputernicia marei finanțe, care se bucură pretutindeni de o supremație nediscutată în această fază de disolvare a regimului agrar, oricare ar fi — pe hârtie — constituția politică a țării respective. Băncile, ce-i drept, luptă spre a opri pustiirile capitalului de cămătă; dar până la faza industrializării, economia capitalistă are ca temelie circulația, și păstrează în genere un caracter destructiv. La noi, ca pretutindeni, sfărâmarea vechilor clase agrarее condiția de naștere a burgheziei; sărăcia, mizeria, foametea, sudoarea, lacrimile și chiar sângele păturii rurale e fermentul, din care se zemislește regimul nou burghez [2]). Țărănimea cearcă să se

[1]) Nicolas-On, Histoire du développement économique de la Russie, p. 81. Citatul lămurește și anomalia aparentă, că la noi producția grâului crește mai repede decât a porumbului, deși se știe că țăranul român nu se hrănește cu grâu. Dar grâul e materie brută, pe care ne-o cere străinătatea în schimbul banilor pe care ni-i împrumută, și a mărfurilor pe cari ni le trimite.

[2]) E. Costinescu se silește să dovedească pe baza creșterii importului (op. cit., pag. 67) că «în medie generală consumația țării s'a împătrit în timpul acestor din urmă 24 ani». Această părere, pe care o împărtășesc și alți autori (de pildă L. Colescu, progresele economice, p. 96) e cu totul neîntemeiată, și se bazează pe analogia nejustificată între țările agricole și țările industriale. Cea mai superficială comparație dovedește contrarul. In interval dela 1862—1905, observă d-l C. Garoflid, «populația a sporit cu 54 la sută, întinderea culturii cu 83,6 la sută, iar sarcinile statului cu 500 la sută, pe când bugetul țărănesc a descrescut prin schimbarea în defavoarea lui a raportului învoielii, prin ieftenirea muncii și prin micșorarea producțiunii pământului». (Problema agrară și deslegarea ei, 1908, p. 14). Nici un argument nu ar puteà să convingă că consumația masselor a crescut,

apere împotriva duşmanului de moarte cu sapa şi toporul, nu numai la noi, ci pretutindeni la începuturile burgheziei. Dar cu aceste arme nu se poate distruge forţa revoluţionară a capitalului: acesta învinge, ţărănimea sucombă, şi cu ea şi resturile vechiului regim.

La noi, unde această tragedie rurală s'a petrecut sub ochii noştri, s'a născut o întreagă atmosferă de sentimentalism rural, care, sub formă de deosebite curente — naţionalism, ţărănism, poporanism — acopere pătura sătească cu interesul şi simpatia ei. Dar această simpatie va folosi ţărănimii tot atât de puţin la noi, pe cât i-a servit în alte părţi în aceleaşi împrejurări. Nici morţii nu învie, nici roata timpului nu se întoarce înapoi.

18. Dela întemeierea industriei, povara ce apăsă mai înainte pe spatele clasei agricole începe să se uşureze, şi scade pe măsură ce creşte producţia industrială. Deatunci înainte maşina statului nu se mai razimă pe agricultură, ci pe industrie. Tragedia ţărănimii e simptomul fazei de transiţie a burgheziei, dela capitalismul comercial la capitalismul industrial, dela procesul de circulaţie la procesul de producţie capitalistă; ea dispare pe măsură ce acest proces înaintează. Istoria economică arată limpede oricui vrea şi poate să înveţe ceva dintr'însa, că într'un stat intrat în procesul revoluţiei burgheze, singurul mijloc de a ridică starea ţărănimii e de a grăbi progresul industriei [1]).

Dela 1886 burghezia română intră în această nouă perioadă de evoluţie; ea începe procesul de industrializare. Condiţiile istorice erau împlinite: camăta şi comerţul îşi îndeplinise funcţia lor istorică disolvantă, se acumulase pe aceste căi capitaluri; pe noua bază creată trebuiă să se pornească înainte, întregind lipsurile capitalismului nostru cu capitaluri străine, cum a făcut orice burghezie în aceeaş situaţie. Cercetăm mai jos această fază,

---

câtă vreme creşterea culturii nu înseamnă nimic, pe lângă creşterea sarcinilor ce cad asupra ei.

[1]) Eroarea fundamentală a tuturor teoreticienilor noştri ai chestiunii agrare, e ignorarea legăturii organice între agricultură şi industrie, care trebuie să stea la baza oricărui studiu ştiinţific al evoluţiei agrare în era burgheză. Vezi cercetările din cap. IV al lucrării de faţă.

precum şi noua întorsătură pe care ea a impus-o mercantilismului nostru.

Intr'o asemenea fază istorică de prefacere, când mizeria masselor isbeşte deopotrivă pe teoretician ca şi pe omul politic, nu e decât firesc că spiritele sunt stăpânite de o pornire febrilă de a croi planuri de reorganizare şi reformă socială, de a găsi leacuri pentru vindecarea rănilor săpate în corpul societăţii. Planul burgheziei, isvorît din nevoile istorice ale desvoltării noastre şi transformat în fapt, va fi expus în amănunţime mai departe. Dar se înţelege că şi reacţiunea s'a ocupat pe larg cu această problemă, prezentând reorganizarea socială ca adevărata nevoie a timpului. Din interes teoretic amintim şi planul ei de reorganizare, care a rămas de domeniul istoriei [1]).

Năzuinţa reacţiunii e de a reînvia trecutul, după ce ea însăş făcuse tot ce stătea în putinţa omenească spre a-l îmmormânta. Plecând dela idea, că temelia societăţii e meseriaşul şi ţăranul, şefii reacţiunii căutau mijloacele legale pentru a salvà aceşti doi stâlpi economici ai vechiului regim; ei vroiau să salveze pe meseriaşi prin reînfiinţarea corporaţiilor, iar pe ţărani prin declararea proprietăţii mici ca inalienabilă şi indivizibilă; ei nu au putut deci să-şi dea sama, că acolo unde pătrunde capitalismul, nici o forţă legală nu e în stare să salveze breslele de peire şi ţărănimea de proletarizare, ceeace arată, că ei înţeleseseră tot atât de puţin caracterul societăţilor moderne, ca şi pe acela al propriei noastre societăţi. Cât priveşte pesimismul reacţiunii faţă de viitorul societăţii române moderne, pesimism bazat pe analogia cu imperiul roman, a cărui prăbuşire se datoreşte tot proletarizării ţărănimii, aceasta dovedeşte că cultura generală a acestor oameni prezentà serioase goluri. Singur cazul Angliei, care şi-a distrus ţărănimea, fără a împărtăşi totuş soarta imperiului roman, ar fi ajuns să le arate, că nu se poate stabilì o analogie între societăţile vechi şi societăţile moderne; căci cele dintâi nu cunosc decât capitalul comercial şi de camătă, care disolvă vechiul regim, cum am arătat că l-a disolvat pe al nostru; cele din urmă însă au creat

[1]) Vezi P. Carp, Discursuri, p. 269, proiectul de răspuns la mesaj din 3 Decemvrie 1881. Deasemenea T. Maiorescu, Discursuri, III, p. 88.

o formă superioară de capitalism, anume capitalul industrial, care clădeşte un nou edificiu social din ruinile celui vechiu [1]). Astfel singurul mijloc de a feri România de soarta imperiului roman, ori a imperiului turc de astăzi, eră de a o scoate de sub acţiunea exclusivă şi disolvantă a capitalismului comercial, şi a o înălţà la treapta capitalismului industrial, adică: *a creà o industrie naţională*. Acesta e leacul, ce vindecă rănile săpate de comerţ în regimul agrar: industria, pe de o parte, reià funcţia vechilor meseriaşi, de a produce valori nouă, însă o îndeplineşte cu intensitate neasemuit mai mare; pe de altă parte atrage la ea şi ocupă ţărănimea proletarizată, făcând din aceasta un element social util, nu o primejdie pentru stat, şi uşurând soarta celor rămaşi la ţară. In această nouă direcţie îşi îndreaptă de acum sforţările burghezia noastră.

c) *Desăvârşirea mercantilismului român*

19. După ce războiul dela 1877 adusese realizarea idealului burgheziei române, acela al unui stat naţional, unitar şi neatârnat, nimic nu eră mai firesc, decât ca ea să se gândească în chip serios şi la realizarea independenţii economice, fără care cea politică e numai iluzorie. O ţară agricolă, chiar dacă se bucură de neatârnare formală, e în realitate o provincie vasală a metropolei capitaliste, care îi trimite bani şi fabricate.

«Din două ţări, cari stau în relaţie de comerţ liber, aceea care vinde articole industriale domneşte, iar aceà ce nu poate oferi decât produse agricole se supune» [2]).

Eră firesc ca burghezia română să urmeze pilda altora, şi după ce realizase unitatea şi neatârnarea politică, să năzuească a întregi această operă prin înfăptuirea neatârnării economice.

Mijlocul de a înfăptui neatârnarea economică e unul singur, stabilit şi verificat de întreaga experienţă a burgheziilor înaintate: îngreuiarea importului fabricatelor străine, protecţionismul [3]). Nici

[1]) K. Marx, Le Capital, vol. III, partea II, p. 167—168.
[2]) Friedrich List, Das nationale System der politischen Oekonomie, p. 25
[3]) «Sistemul protecţionist a fost un mijloc artificial de a fabrica fabricanţi... a scurta în chip violent transiţia dela vechiul mod de producţie la cel modern». K. Marx, Das Kapital, vol. I, p. 722.

o țară nu și-a putut creà o industrie națională, decât întrebuințând în acest scop puterea politică, și punând îndărătul intereselor capitalului forța organizată a statului. Chiar când condițiile istorice sunt date, o industrie nu se poate naște dela sine, ci pentru aceasta trebuie sprijinul priceput al unei puteri politice.

Decât, se înțelege dela sine, că pentru ca un stat să acorde economiei sale acest sprijin, trebuie să fie stăpân pe politica sa economică, deci să aibă neatârnarea politică: această condiție n'a îndeplinit-o România decât după 1877. Apoi, chiar după ce un stat și-a câștigat neatârnarea politică, încă nu poate păși la aplicarea unui protecționism înaintat, dacă n'a ajuns la un oarecare grad de desvoltare economică. Căci ocrotirea industriei naționale, prin îngreuiarea importului străin, înseamnă jignirea intereselor economice atât ale burgheziilor înaintate, cari pot ușor recurge la represalii, cât și a consumatorilor proprii. Astfel nici vasta Americă, cu marile ei resurse, nu și-a început sistemul protecționist decât cu multă greutate [1]). Cât privește România, ea nu îndeplinià această condiție nici după 1877, deaceea în alcătuirea sistemului ei protecționist trebuià să țină samă de interesele străine tot atât, cât și de interesele noastre, căutând prin măsurile luate să nu indispună capitalismul străin [2]).

Din cele zise se vede îndeajuns, de ce mercantilismul român a trebuit să înceapă sub o formă atât de imperfectă, care a ruinat vechea noastră industrie, și să se întregească atât de târziu cu elementul său de căpetenie: protecțiunea industriei naționale. România a ajuns cu anevoie stăpână pe politica ei economică, deaceea nu a putut aplicà deodată un sistem mercantilist întreg, cu toate că s'a făcut în acest sens repetate sforțări, de altfel toate zadarnice. «Din secolul al XV avem de înregistrat că noi nu putem dispune de regimul nostru vamal, decât așà cum ne impuneau capitulațiile turcești» [3]). «In toate capitulațiile sale încheiate în perioada dela 1830—1874, Turcia continuă a cuprinde și Principatele române sub raportul tarifării» [4]).

[1]) Clive Day, A history of commerce, p. 496.
[2]) Vezi Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen etc., p. 101 și urm.
[3]) C. I. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale. p. 2.
[4]) Op. cit., p. 12.

Şi la menţinerea acestei stări de lucruri erà interesat însuş capitalismul străin, «care reuşise prin capitulaţiile încheiate cu Turcia să-şi asigure în întregime pieţele române» [1]).

In asemenea împrejurări, toate sforţările anterioare de a ocroti industria naţională trebuiau să dea greş, şi au dat. Nu mai rămâneà conducătorilor acestei ţări, decât a privì cu braţele încrucişate la ruina vechii economii naţionale. Când războiul ne-a dat apoi stăpânirea peste politica noastră, aceasta se aflà totuş legată prin convenţia cu Austria, iar când s'a înlăturat această stavilă, în 1886, atunci nu mai erà nimic de ocrotit, căci vechile industrii fuseseră desfiinţate de concurenţa străină. Trebuià deci să se creeze din nou o industrie naţională, şi aceasta nu se mai puteà face decât pe baze moderne, sub forma unei mari industrii române. Şi astfel desvoltarea noastră economică fu silită a riscà deodată saltul dela meserii la marea industrie, sărind peste fazele intermediare.

20. Ceeace a împiedecat încă protecţionismul român, spre ruina industriei naţionale, e şi împrejurarea istorică, că în vreme ce România făceà sforţări de a-şi întări sistemul ei mercantilist, burghezia apusană făceà supreme sforţări de a ieşi din mercantilismul ei secular, şi a înaintà la o perioadă liberală. Semnalul l-a dat, cum se ştie, Anglia în 1846, prin desfiinţarea taxelor pe importul grâului. Politica liberului schimb inaugurată de atunci, căreia Anglia singură i-a rămas credincioasă până în prezent, a avut un ecou vremelnic şi asupra celorlalte state. La 1860 a intrat pe aceeaş cale şi Franţa. Napoleon îşi petrecuse o parte a vieţii sale sbuciumate în Anglia, tocmai în timpul agitaţiilor clubului Cobden din Manchester, oraşul ce a dat teoriei liberului schimb numele său. Vrând să-şi capete favoarea masselor, prin ieftenirea vieţii, împăratul a pus în cumpănă influenţa sa pentru aplicarea principiilor liberale la politica vamală a Franţei [2]). Sub pre-

[1]) Op. cit., p. 88. — Neugebauer constată, că s'a făcut de timpuriu încercări de a se întemeià fabrici româneşti, dar acestea au trebuit să se închidă din lipsa protecţiei faţă de concurenţa străină. Beschreibung der Moldau und Walachei, p. 289.

[2]) Max Schippel, Grundzüge der Handelspolitik, Berlin, 1902, p. 169.

siunea puternicului imperiu francez urmară şi alte state aceeaş direcţie; Belgia, Prusia în 1862, se văzură nevoite a aderà la principiile liberului schimb [1]). Astfel triumfă liberalismul, după pilda Angliei, atât în Franţa cât şi în Germania, unde însă triumful îi fu de scurtă durată.

Această situaţie nu puteà să rămână fără înrâurire asupra oamenilor noştri politici. Spirite lipsite de simţ istoric, ei nu-şi puteau da sama, că politica economică a unei ţări atârnă de starea ei socială, ci considerau principiile acestei politici ca adevăruri abstracte, universale şi absolute, bune de aplicat în orice ţară; deaceea nu e de mirare că au cercat să le aplice şi la noi. In această atmosferă liberală a fost încheiată convenţia comercială cu Austria, inspirată de credinţa, că în domeniul economic principiile liberului schimb «au fost recunoscute de majoritatea oamenilor competenţi ai ştiinţii ca cel mai nemerit mijloc, pentru încurajarea comerţului şi industriei, cât şi pentru înflorirea avuţiei publice a unui stat» [2]).

Aceşti oameni ar fi putut aflà fără multă greutate, dacă nu din cercetări proprii, cel puţin din scrierile lui Fr. List, că în realitate liberul schimb e cel mai nemerit mijloc de a distruge o burghezie în proces de naştere. Pe aceeaş cale apucase şi România, şi la expirarea convenţiei cu Austria înaintase atât de departe, încât măcinà la morile austriace şi făina pentru trebuinţele zilnice! [3]).

Această atmosferă a provocat o mişcare de reacţiune. Cei mai de samă reprezentanţi ai ei sunt: Marţian [4]), Ion Ghica [5]), P. S. Aurelian [6]), A. D. Xenopol [7]). Toţi aceşti scriitori cearcă să dovedească publicului român, ceeace Fr. List dovedise publicului german: că naţiunile înaintate au îmbrăţişat liberalismul economic,

---

[1]) Op. cit., p. 171 şi urm.

[2]) C. I. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale, p. 143.

[3]) In anul 1886 România importă din Austria 4.581.576 kgr. făină. V. N. Paiano, La grande industrie en Roumanie, Bucarest, 1906, tableau XI.

[4]) A scos Analele economice şi statistice, 1860—1864.

[5]) Convorbiri economice, 2 vol.

[6]) Pe lângă opera citată, asupra politicii comerciale, prezintă un deosebit interes, din punctul nostru de vedere, lucrarea sa: Cum se poate fundà industria în România, Bucureşti, 1881.

[7]) Studii economice, Craiova 1882.

fiindcă liberul schimb convine intereselor lor actuale; dar că la început, când ele se aflau în aceeaş stare de înapoiere ca şi noi, ele au acordat industriei naţionale o puternică ocrotire. Ei vroiau deci să răspândească în cultura noastră tocmai ceeace-i lipsia atunci, şi-i lipseşte încă: *simţul istoric*; deaceea arătau că atitudinea statelor faţă de economia lor naţională variază potrivit cu condiţiile istorice respective. Argumentele lor culminau în încheierea preţioasă şi astăzi, că oamenii noştri de stat procedează greşit, când se inspiră dela teorii străine, fără a cercetà substratul de interese concrete a unor asemenea formule.

«Trebuie să recunoaştem că de oarece ne-am făcut cultura mai mult în Franţa, ne-am deprins să luăm ca evanghelie tot ce ni s'a predicat de profesorii noştri de economie politică. Nici odată n'am ţinut socoteală de istoria desvoltării economice a poporului francez, de legislaţia sa economică din trecut şi prezent, ci ne-am mărginit să ne ţinem orbeşte de teoriile dascălilor noştri. Ajunşi în situaţiuni înalte, în loc să cercetăm care a fost mersul altor naţiuni în desvoltarea lor economică, în loc să cercetăm sub ce regim s'au desvoltat agricultura, industria şi comerţul ţărilor străine, ne-am mulţumit să aplicăm tale quale ceeace am învăţat în şcoală, adică faimoasa teorie a liberului schimb» [1]).

Această mişcare stă sub influenţa lui List: Aurelian scrie prefaţa traducerii în româneşte, Xenopol îl recomandă la Junimea, şi se foloseşte de ideile sale într'o largă măsură în studiile economice. Judecând după constatările reprezentanţilor însăş ai mişcării, se pare că agitaţiunea lor pentru măsuri protecţioniste nu a rămas fără răsunet asupra publicului nostru, aşà că la 1886, când politica noastră a intrat în mod efectiv pe această cale, spiritele erau pregătite [2]).

21. Cu anul 1886 se deschide o perioadă nouă în desvoltarea burgheziei române, de aceeaş însemnătate, pe care o are şi înte-

[1]) P. S. Aurelian, Prefaţă la traducerea română (de Papiniu) a sistemului de economie politică a lui List. Citat de C. I. Băicoianu, op. cit., p. 145.

[2]) «Publiciştii de toate gradele au contribuit a lumină ţara şi a determină acel curent puternic, ce există astăzi în România cu privire la creaţiunea şi încurajarea industriei naţionale». Loc. cit.

meiarea capitalismului bancar: e data când începe în mod sistematic tendința de industrializare a țării, deci de a întemeià un capitalism industrial. Abià prin aceasta devine burghezia un factor esențial în organismul social, abià de atunci soarta unei națiuni se identifică cu soarta burgheziei sale, în așà fel, că puterea națiunii înseamnă în realitate puterea burgheziei, iar ruina burgheziei aduce ruina națiunii.

Incă înainte de această dată, din împrejurările expuse mai sus, burghezia noastră fusese silită să se gândească în chip serios la întemeiarea unei industrii proprii și făcuse încercări izolate în această direcție. Când începură tratativele cu Austria pentru reînnoirea convenției, România le duse din noul ei punct de vedere, al înfiripării unei industrii proprii. Cum însă Austria refuză să primească cererile României, tratativele dădură greș, și astfel se născù între ambele țări un «răsboiu vamal» [1]). In timpul acesta România păși la realizarea planului ei de a-și întemeià o industrie proprie, și în acest scop își elaboră o legislație specială. Astfel luă ființă legea dela 12 Maiu 1887, conținând «măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale» [2]).

Nu ne vom ocupà cu caracterul acestei legislații. Ceeace ne interesează pe noi sunt pricinile, și urmările ei sociale. Deaceea am arătat pe larg necesitatea istorică, din care ea și-a luat ființă, învederând că la noi, întocmai ca în alte țări, desvoltarea industriei e o treaptă necesară de evoluție a burgheziei, și nu rezultatul capriciului unui, sau unor indivizi, cum socot încă cei ce nu și-au dat silința să cerceteze evoluția capitalismului român.

E drept că nu orice națiune e în stare a face pasul hotărâtor dela capitalismul comercial la acel industrial. Această tranziție atârnă atât de condițiile istorice, cât și de propria putere de vieață

[1]) Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen etc., p. 68 și rm.

[2]) Asupra caracterului legislației noastre pentru desvoltarea industriei naționale informează cel mai bine autorul ei principal. Să se consulte deci E. Costinescu, Tariful vamal din 1904; acelaș, Incurajarea industriei naționale, 1912. O scurtă privire asupra acestei legislații dă N. I. Paiano, La grande industrie en Roumanie, 1906; expunerea amănunțită a începuturilor legislației noastre protecționiste se găsește în una din puținele lucrări documentate, ce posedă literatura noastră specială: I. C. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale și comerciale dela regulamentul organic până în prezent.

a unei naţiuni. Istoria economică arată însă, că ţările ce nu pot depăşi cadrul capitalismului comercial, se dezorganizează şi dispar din cartea vieţii.

Războiul vamal a adus pagube atât României, cât şi Austriei, însă mult mai mari acestei din urmă decât celei dintâiu: în România el a dat ultima lovitură creşterii vitelor, dar Austria a pierdut de atunci rolul ei predomnitor pe pieţele noastre, şi anume în folosul Germaniei. Dela 1870, în urma întemeierii imperiului, capitalismul german luase un avânt formidabil, şi cercase în chip firesc să cucerească şi pieţele române. Războiul vamal îi dădù un fericit prilej de a răpune concurenţa austriacă, şi a câştigà aici întâietatea [1]). In acest chip schimbarea, ce intervenise în evoluţia economiei române dela 1875, luă o formă desăvârşită: capitalismul Europei centrale înlocuì pe pieţele noastre capitalismul apusan.

Burghezia română văzuse lumina zilei sub influenţa capitalismului anglo-francez, cu predominarea celui englez; după cucerirea independenţei, ea îşi continuă desvoltarea sub influenţa capitalismului austro-german, cu predominarea celui german. Imperiul german moşteneşte astfel rolul de metropolă capitalistă a României, pe care-l deţinuse în perioada «renaşterii naţionale» Marea Britanie.

Germania ajunse repede isvorul nostru de bani şi de marfă, banca şi uzina României; de pe la 1880 şi până la 1894, ea vărsă aproape în fiecare an sume de bani guvernelor române în valoare totală de peste un miliard, aşà că în acest din urmă an ¾ din datoria noastră publică sunt deţinute de marea finanţă germană. Exportul mărfurilor germane spre România creşte deasemenea; el ocupă nu mai puţin de 60—70.000 lucrători germani. Această invazie de bani şi mărfuri germane trebuià să influenţeze şi direcţia exportului nostru; grâul român, singurul mijloc de samă cu care ţara noastră plăteşte banii şi mărfurile străine, îşi luă drumul spre pieţele Germaniei, a cărei putere

[1]) Karl Grünberg, op. cit., p. 84.

de absorbţiune creşteà mereu, potrivit cu creşterea curentului de bani şi mărfuri ce ea îl revărsà spre noi: în 1893 ea ne cumpără grâu în valoare de 127 milioane lei, pe când numai cu doi ani mai înainte grâul român, exportat în Germania, se ridicase abià la 9½ milioane [1]).

Această adâncă schimbare în relaţiile burgheziei noastre se îndeplineşte în cursul deceniului al noulea al veacului trecut; ea ne înstrăinează de capitalismul apusan, şi ne apropie de capitalismul central european. Cum că noua direcţie economică trebuià să atragă după sine şi o nouă orientare politică, aceasta e limpede pentru oricine are idee de mecanismul societăţilor burgheze. Metropola capitalistă trebuie să-şi apere coloniile agricole, nu din «generozitate», ci din acel interes prozaic, care face pe orice patron să apere vieaţa harnicului muncitor, care-i dă pâne şi sare. Şi acest interes nu-l mai aveà acum capitalismul apusan, ci cel german. Deaceea şi burghezia română trebuì să cate sprijin în Europa centrală, şi cu aceasta Berlin-Viena moştenì şi pe teren politic rolul, pe care-l avusese mai înainte Paris-Londra. Alipirea politică a României moderne la Europa centrală devenise o ne-

[1]) Op. cit., p. 104—105. Grünberg crede a fi descoperit o dovadă «picantă» (p. 115) că năzuinţele României de a se apropià de Germania ar fi dat greş, prin faptul că dela 1894 până la 1900 imperiul german ar fi căzut pe a *şasea* treaptă între statele cumpărătoare de grâu românesc! Locul întâi ar fi ajuns să-l ocupe Belgia, cu proporţia sdrobitoare de 33,24 la sută din exportul nostru total, pe când Germania ne-ar fi cumpărat în acest interval abià 8.20 la sută. Distinsul scriitor austriac cade aici victimă unei desăvârşite erori. Belgia joacă rolul unui intermediar: ea transportă grâul român din porturile noastre, îl încarcă în porturile ei pe şlepuri, iar pe acestea le porneşte pe Rin spre oraşele germane de destinaţie. (F. Maurette, *Les grands marchés des matières premières*, Paris, 1922, p. 63. Deasemenea I. I. Răducanu, *Die deutsch-rumänischen Handelsbeziehungen*, în Schmollers Jahrbuch din 1904, p. 1451). Această eroare ar fi putut s'o descopere uşor Grünberg, dacă consultà cifrele pe care le indică statistica germană asupra importului de cereale române, în care caz s'ar fi putut convinge, că rolul Germaniei în exportul român nu şi-a pierdut însemnătatea.

De altfel e şi firesc, că dacă Germania n'ar fi avut nevoie de grâul românesc, nu s'ar fi interesat cu atâta stăruinţă de pieţele noastre, după cum şi Anglia s'a înstrăinat de ţara noastră, din moment ce a început să-i sosească grâu din alte părţi.

cesitate şi se îndeplini, în chip formal, în anul 1883 printr'un tratat secret [1]).

La început noua orientare politică a burgheziei noastre o puse într'o situaţie destul de ciudată. Ea crescuse în atmosfera culturală apusană, se adăpase la isvoarele civilizaţiei franceze, şi zidise edificiul nostru social modern după modelul aşezămintelor franceze. In al nouălea deceniu al veacului din urmă ea îndreptă însă ţara noastră înspre o naţiune, cu care nu aveà încă nici o legătură sufletească. Şi aşà se făcù că burghezia română se orientă pe teren cultural spre Apus, iar pe teren economic şi politic spre centrul Europei: interesele ei se concentrară în Berlin, pe când inima ei rămăsese tot în Oraşul-lumină, unde odinioară revoluţionarii noştri aflaseră ce e libertatea, şi luptaseră pentru dânsa pe baricade.

Cu începutul această dizarmonie în atitudinea burgheziei române începù să dispară. Intensitatea legăturilor noastre economice cu Germania aduse cu sine şi o intensificare a legăturilor culturale. Universităţile germane începură să atragă cete tot mai numeroase de tineri români, limba germană câştigă tot mai mult teren în şcolile publice, ca şi în popor, mai ales în lumea de afaceri, unde cultura franceză nu putuse răsbate; astfel Germania dădù semne, că e în măsură a învinge Apusul şi în noua concurenţă culturală, după cum îl învinsese în vechea concurenţă economică. Victoria ei în această nouă luptă puteà fi cu atât mai sigură, cu cât ea isbutise a-şi pregăti terenul: ea răspândise în intelectualitatea română credinţa, că cultura germană ar fi mai «solidă» decât cea franceză, făcând astfel tânăra noastră generaţie să prefere aşezămintele culturale germane celor franceze. Ţinând samă de greutăţile provenind din heterogeneitatea de limbă şi temperament, rezultatele obţinute de influenţa culturală germană în

[1]) Idea nouei orientări politice a pornit din sânul reacţiunii; încă în anul 1881 T. Maiorescu publică în *Deutsche Revue* un articol, în care arată nevoia alipirii României la politica Puterilor Centrale. Vezi Discursuri, III, p. 6 şi urm. Oricine urmăreşte însă evoluţia noastră socială în a doua jumătate a veacului din urmă îşi poate da limpede samă, că noua îndrumare a politicii noastre externe nu se datoreşte influenţii unui, sau unor spirite cu simpatii germane, ci isvorăşte din însăş nevoile vitale ale burgheziei române.

România, într'un timp atât de scurt, pot fi considerate ca uimitoare.

Aşadar, începând cu penultimul deceniu al veacului trecut, cucerirea economică a României de către Germania atrase după sine cucerirea politică şi culturală. Când anul 1916 întrerupse brusc legăturile între cele două ţări, România erà pe cale de a devenì o colonie economică, politică şi culturală a Germaniei, aşà cum fusese pe la mijlocul acestui veac faţă de franco-englezi.

22. Noua suzeranitate economică a capitalismului german n'a fost, în principiu, o piedecă pentru consolidarea mercantilismului nostru. Germania însăş intrase dela 1879 pe calea protecţionistă, deci nu puteà să se opună la străduinţa legitimă a statelor, cu care aveà legături comerciale, de a se folosì de aceleaş mijloace pentru a-şi ocrotì economia naţională.

Dar încercările României, de a-şi întemeià o industrie proprie, au fost privite cu multă neîncredere, nu numai de scriitorii străini, ceeace e firesc, ci şi de unii scriitori români, ceeace nu mai e firesc. S'a făcut adesea suma foloaselor, ce ne aduce industria noastră, şi s'a crezut a se descoperì că ea nu corespunde sacrificiilor, pe care le impune ţării.

Acest punct de vedere e încă o dovadă a lipsei de simţ istoric, cu care se judecă începuturile burgheziei. E adevărat că o industrie în proces de naştere impune mari sacrificii, în deosebi ţărănimii, care e silită să cumpere fabricate naţionale mai proaste şi mai scumpe, decât cele similare străine. Dar istoria burgheziei arată, că cu asemenea sacrificii trecătoare ţărănimea îşi asigură bunăstarea ei viitoare de clasă, căci numai desvoltarea industriei e în măsură a înlătură acea mizerie dela sate, care caracterizează peste tot faza mercantilistă. Unde ajunge ţărănimea într'o ţară, care-şi distruge industria naţională, aceasta ne-o arată îndeajuns pilda Spaniei.

Când se judecă rezultatele obţinute de industria noastră naţională, nu trebuie să se piardă din vedere funcţia ei istorică în faza actuală de desvoltare socială. Am arătat că întemeierea unei industrii naţionale alcătueşte o parte integrantă a idealului naţional al burgheziei; ea are rolul istoric, de a complectà independenţa

politică, creându-i temelia ei reală: independența economică. Și acestei chemări răspunde industria indigenă în măsura, în care ea isbutește să procure țării sale lucrurile, pentru care mai înainte eră tributară străinilor. Cel ce consultă datele statistice, având în vedere această funcție istorică a industriei noastre naționale, nu are nici un temeiu să se arate îndurerat de jertfele ce ea impune, și să devină neîncrezător în viitorul ei.

Roadele binefăcătoare ale mercantilismului nostru industrial s'au simțit îndată după anul 1886, când a fost inaugurat acest regim de ocrotire [1]). Cât privește starea de astăzi, aceasta reesă limpede din tabloul alăturat; el arată în ce măsură au ajuns ramurile

Felul industriei	Consumul intern	Capacitatea de producție a industriei naționale	Producția efectivă a industriei naționale
Industria metalurgică. .	413.463 tone	375.000 tone	187.978 tone
» textilă.	116.074 »	116.950 »	97.458 »
» zahărului . . .	95.000 »	120.000 »	85.000 »
» hârtiei.	38.000 »	32.000 »	32.000 »
» pielăriei. . . .	51.267 »	59.046 »	49.682 »

[1]) Vezi C. I. Băicoianu, op. cit., p. 325. Extragem următoarele constatări: «Importul făinii, dela 3.940.238 kgr. înainte de 1886 scăzù la 3.552 kgr.; acel al pastelor făinoase dela 416.084 la 48.983 kgr.; săpunurile dela 258.015 kgr. la 32.078 kgr.; lumânările de stearină dela 699.027 kgr. la 310—360 kgr. In deosebi asupra industriei pielăriei influența politicii tarifare dela 1886 a fost hotărâtoare.

Inainte de 1886 pieile vitelor noastre se exportau în Austro-Ungaria, pentru a ni se trimite înapoi sub formă de fabricate. Dela 1.138.733 kgr. piei tăbăcite, reprezentând o valoare de 8 milioane lei în cifră rotundă, importul acestui articol scade după 1886 la 479.288 kgr. în valoare numai de lei 1.917.152. De unde înainte de 1886 importul încălțămintei se ridică la câteva milioane, scăzù la 1.394.120 lei. Deasemenea cu lucrările de șelar, dela 2—3 milioane importul înainte de 1886, scăzù la 1.758.370 la 1890.

Tot asemenea cu lemnăria...

Pe umerii acestei politici economice inaugurată la 1886 se născură, se întăriră și prosperară viguros, precum ne arată cifrele de față, o serie de industrii și meserii care de care mai folositoare desvoltării economiei noastre naționale, menită a ne emancipà economiceşte de piața din afară».

de samă ale industriei noastre să împlinească nevoile interne [1]).

Aşadar, afară de metalurgie, capacitatea de producţie a industriei noastre naţionale atinge peste tot nivelul nevoilor interne — pentru industria zahărului le întrece — ceeace îndreptăţeşte constatarea unei mari instituţii de credit, că «industria din vechiul regat, unită şi mărită cu cea din provinciile alipite, va puteà satisface — cantitativ cu siguranţă, calitativ încetul cu încetul — nevoile populaţiei din cuprinsul graniţelor noastre» [2]).

O situaţie aparte are încă metalurgia. Datele ce ne-au fost puse la dispoziţie indică, că aici «consumul normal» e de 650.000 tone, de unde reesă că consumaţia anilor de după răsboiu, după care s'a stabilit media din tablou, stă sub nevoile normale. Astfel capacitatea de producţie a metalurgiei noastre se ridică la vreo jumătate, iar producţia efectivă la vreun sfert al consumului intern. Situaţia se mai îngreuiază şi prin faptul, că disponibilităţile noastre de materie primă — cunoscute până acum — s'ar istovì în foarte scurt timp, dacă metalurgia noastră şi-ar ridicà producţia la nivelul nevoilor interne [3]). Gravitatea unei atari situaţii nu poate fi nesocotită; căci metalurgia, deşì în desvoltarea istorică vine de regulă în urma industriei textile, în faza actuală alcătueşte totuş coloana vertebrală a desvoltării industriale. Sunt însă indicii, că tenacitatea politicii noastre de stat va isbutì să învingă aceste greutăţi într'un viitor foarte apropiat [4]).

---

[1]) Datele au fost întocmite la Direcţia Generală a Industriei, mulţumită amabilităţii d-lui Şt. Chicoş. Pentru consumul intern s'a calculat media anilor de după răsboiu. Cifrele date cu privire la zahăr şi hârtie indică consumul maxim; în fapt media este aci mai coborâtă, şi anume pentru zahăr 48.000 tone, iar pentru hârtie 27.000 tone. Deosebirea între capacitatea de producere şi producerea efectivă se lămureşte prin aceea, că după răsboiu fabricile — din lipsă de capital, lucrători, materie primă etc., n'au mai putut să lucreze decât foarte redus. Dar în mod treptat ele se ridică la nivelul capacităţii de producţie.

[2]) Banca Marmorosch, Blank, Exerciţiul 1921.

[3]) In acest caz disponibilităţile noastre s'ar istovì în 8 ani. Vezi M. Manoilescu, Importanţa şi perspectivele industriei în noua Românie, Bucureşti 1921, p. 22.

[4]) In expunerea făcută presei la 16 Februarie a. c. de către Ministrul de Industrie, s'a comunicat că guvernul a hotărît înfiinţarea a trei mari uzine metalurgice, menite a satisface pe deplin, împreună cu uzinele vechi, nevoile interne. Pentru aceste noui întreprinderi s'ar fi şi asigurat concursul unor mari firme străine, aşà că termenul de instalare nu va trece de doi ani.

Acum, privind industria în complexul intregii noastre producţii naţionale, reesă că economia română are încă un caracter pronunţat agrar: valoarea producţiei industriale se urcă abia la un sfert din valoarea producţiei agricole [1]); pe când cea dintâi luptă să împlinească nevoile interne, cea din urmă dă şi un prisos pentru export. Dar aceasta nu poate surprinde. Toate ţările apusene au — în perioada revoluţiei burgheze — un caracter agrar; Anglia însăş a fost o ţară exportatoare de cereale până la 1780, adică un veac după revoluţia ei burgheză, pe când România n'a ieşit încă deabinelea din perioada revoluţionară. Dar se cuvine să luăm în consideraţie, că scurgerea anilor a schimbat peste tot, şi e pe cale să schimbe şi la noi, raportul între cei doi factori, anume în defavoarea agriculturii. Prisosul de cereale pentru export a scăzut şi e sortit să scadă; pentru anul 1923, a cărui producţie agricolă e calificată de «bunişoară», peste două treimi au fost socotite ca necesare consumului intern, rămânând mai puţin ca o treime pentru export [2]). Trebuie să ne deprindem cu gândul că România se află pe aceeaş cale, pe care au străbătut-o toate burgheziile înaintate: pe măsură ce populaţia înaintează — atât sub raportul numărului, cât şi acel al culturii — cota de cereale disponibilă pentru export scade, spre a ajunge odată la zero [3]).

E de mare interes să se vadă, în acest caz, ce fel se va rezolvă problema aprovizionării cu materie primă.

[1]) Pentru anul 1923 valoarea producţiei agricole e de 71 miliarde şi jumătate, iar a producţiei industriale de 24 miliarde şi jumătate. Din lucrarea d-lui Şt. Chicoş: «Problema exportului şi producţia naţională», care va apăreà.

[2]) Vezi Eug. Giurgea: «Situaţia agricolă a României», în *Buletinul Statistic al României*, 1924, No. 1, pag. 145.

[3]) Asupra acestui sfârşit, la noi în ţară, ne poate da o idee generală următoarele reflexii. Astăzi, după calculul d-lui Giurgea pentru anul 1923 (Op. cit., ibidem), cele 16 milioane şi jumătate de locuitori ai României consumă peste două treimi din producţia noastră de cereale. Cum populaţia noastră, în condiţiuni prielnice, s'ar puteà dublà în treizeci de ani (N. T. Ionescu, *Buletinul Statistic*, 1924 No. 1, p. 51) rezultă că chiar ţinând samă de eventuala creştere a productivităţii noastre agricole, peste trei decenii exportul nostru de cereale poate fi sau inexistent, sau fără însemnătate. Se înţelege însă că nu vroim să facem o proorocire, ci numai să dăm — cum am zis — o idee generală asupra perspectivelor noastre în viitor.

In adevăr, iată un isvor de reflexii foarte serioase, atât pentru politica de stat, cât şi pentru orientarea gândurilor noastre a tuturor. Venerabila credinţă, că viitorul României stă în munca câmpului şi în sudoarea ţăranului, ne temem că în curând va luà loc alăturea de doinele din trecut. E drept că azi suntem încă în stadiul modest, când industria noastră trebuie să lupte după puteri, pentru a produce cel puţin pentru nevoile proprii. Totuş trebuie să privim cu gândul şi spre acel timp, când scăderea exportului de cereale, şi apoi lipsa sa totală, va trebui compensată printr'un export de produse industriale. Şi din loc autorizat ne vine asigurarea, că acest gând nu e chiar atât de aventuros, pe cât noi, cu mentalitatea noastră agrară înrădăcinată, am înclinà să credem.

«Acest proces, de a satisface prin industrie toate nevoile proprii, cari s'au manifestat atât de puternic în anii din urmă, *va ajunge repede la* rezolvarea lui, iar industria română în plină desvoltare *va intrà mai curând decât bănuim în a doua fază: aceea de export* pentru prisosul producţiei sale» [1]).

Dar orice înfăţişare ar luà viitorul, problema proprie a momentului de faţă rămâne aceasta: emanciparea de piaţa străină, prin ridicarea industriei noastre naţionale la nivelul consumului intern. Astăzi politica noastră de stat pare a fi îngreuiat procesul de industrializare, contopindu-l cu rezolvarea altei probleme, de care ne ocupăm mai târziu [2]): aceea a naţionalizării capitalului. In evoluţia istorică *desvoltarea industriei* şi *naţionalizarea capitalului* sunt două procese deosebite: întâi se naşte industria, şi *aceasta totdeauna cu capital străin şi cu capacităţi străine,* şi apoi, când acest proces este asigurat, se înfăptueşte şi procesul de naţionalizare a capitalului. A întreprinde însă al doilea proces, înainte ca cel dintâi să fie pus în afară de orice pericol, însamnă a creà industriei soarta unei fiinţe, ce trebuie să trăiască fără aer şi fără hrană. In actuala

[1]) Vintilă Brătianu: «Situaţia economică creată României noui după războiu», în volumul *Politică externă,* cuprinzând prelegerile Institutului Social Român din anul 1923—24, Buc. 1925, p. 171.

[2]) In cap. următor.

fază a mercantilismului nostru, când industrializarea ţării e încă în proces, lozinca noastră nu poate fi decât aceasta: *porţi închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin şi capacităţi străine.*

23. Soarta unei industrii naţionale atârnă de soarta mercantilismului ţării respective. Privit în desfăşurarea sa treptată, mercantilismul cere îngreuiarea tot mai mare a importului mărfurilor străine, până ce ajunge la desnodământul firesc: închiderea desăvârşită a ţării faţă de produsele industriei străine, şi încercarea de a trăi exclusiv prin puterile proprii. Numai ţările, cari au avut priceperea şi putinţa să desvolte mercantilismul până la această formă brutală, şi-au putut desvoltà o puternică burghezie, devenind prin aceasta ele înşile o impunătoare putere. Franţa, Anglia, Statele-Unite s'au slujit de acest mijloc, pentru a-şi întemeià o mare industrie.

Dar pentru a puteà împinge mercantilismul până la acest ultim stadiu, nu e nevoie numai de priceperea, energia şi patriotismul deţinătorilor puterei de stat. Pentru aceasta se cere încă o serie de condiţii, fără care orice bună voinţă sau energie dă greş: anume, o întinsă piaţă internă, care să dea avânt industriei indigene, absorbindu-i produsele, precum şi resurse naturale, care să poată alimentà această industrie. Ambele ţări, cari au aplicat fără nici un scrupul acest mercantilism în forma sa extremă, cu o tenacitate fără pildă şi o eroică putere de sacrificiu, îndepliniau aceste condiţii: ele sunt Anglia şi Statele-Unite [1]).

România, înainte de războiu, păreà sortită a deveni o provincie agricolă a Germaniei. Ce-i drept, suzeranitatea capitalismului german nu-i interziceà în principiu politica mercantilistă, cum încercase a face capitalismul austriac. Dar iarăş Germania nu puteà

[1]) Clive Day observă despre mercantilismul american: «Pentru o ţară mică în cuprins şi săracă în resurse, un protecţionism cu acest caracter, restrângând relaţiile cu alte ţări, ar fi o sdrobitoare povară. Totuş atât de mare este întinderea Statelor-Unite, şi atât de bogate şi felurite sunt resursele în marginile lor, că ele pot suportà izolarea mai bine decât oricare altă ţară a lumii. Piaţa internă e aproape o lume în ea însăş». A history of commerce, p. 570.

îngăduì ridicarea taxelor noastre vamale în aşà fel, ca să primejduiască desfacerea produselor ei pe pieţele române. Astfel burghezia română avù să descopere, că pentru o ţară mică e mult mai uşor a cucerì independenţa politică, decât independenţa economică. Invazia capitalismului străin a fost, la început, o condiţie a independenţei noastre politice; dar după realizarea acestui ideal, continuarea aceleiaş invazii devenià o primejdie pentru independenţa economică, făcând astfel iluzorie şi pe cea politică. Aşà se lămureşte că nimenea n'a protestat, pe la mijlocul secolului din urmă, împotriva «robiei franco-engleze», pe când înaintea războiului nostru de întregire a neamului, nici un strigăt nu erà mai popular în România, decât acela împotriva «robiei economice germane». Deaceea, când Apusul a întins iarăş mâna burgheziei noastre, oferindu-se a-i creà în schimbul participării la războiu ambele condiţii ale independenţei economice, adică: înlăturarea suzeranităţii capitaliste germane, şi lărgirea pieţei interne prin unitatea naţională a României Mari, burghezia română a primit, şi norocul i-a surâs. Astăzi piaţa internă s'a lărgit dela 137.903 klm. ptr. la 294.244 km.; populaţia, a cărei nevoi trebuiesc satisfăcute, s'a îmmulţit cu aproape zece milioane de suflete; resursele naturale au crescut în chip incomparabil faţă cu starea anterioară; forţa motrice s'a ridicat dela 211.582 la 497.093 cai vapori [1]). Situaţia s'a schimbat în mod radical, şi trebuie să influenţeze adânc mercantilismul român. România nouă este o «*entitate economică complectă*» [2]), adică are toate condiţiile unei vieţi economice moderne.

24. După cele zise se poate prevedeà că burghezia română va repetà procedarea naţiunilor înaintate, pe când se aflau în aceeaş situaţie: ea va căutà să transforme «România Mare» într'o «România închisă», trăind prin propriile ei mijloace de producere. E drept că în timpul de faţă ţara noastră pare departe de acest ţel. Incă în sec. XVII Anglia se mulţumìà, cum am zis, cu

[1]) M. Manoilescu, Importanţa şi perspectivele industriei în noua România, p. 12. Autorul socoteşte sporul adus prin unire în forţele economice ale României la proporţia de 2,1—2,5 faţă de starea de mai înainte.

[2]) Vintilă Brătianu, op. cit. pag. 169; cursivele ale autorului.

ţesăturile ei inferioare, prohibind intrarea stofelor fine franceze [1]; iar la congresul statelor americane, convocat după câştigarea independenţei, când nici nu se puteà vorbì de o industrie în Statele-Unite, s'a întâmplat un fapt vrednic a fi urmat de corifeii altor burghezii naţionale: Washington a apărut în ziua inaugurărei în haină de postav indigen «spre a da o neuitată învăţătură în modul simplu şi expresiv, care caracterizează pe acest mare om, tuturor urmaşilor săi în demnitate şi legiuitorilor viitori, pe ce cale trebuie să se îmboldească propăşirea ţării [2]». Românilor le lipseşte în prezent acest patriotism economic, prin care alte naţiuni au pus temelia mărirei lor actuale. Domneşte azi la noi mai curând snobismul de a nu preţuì decât lucruri exotice, şi rezultatul e că pieţele noastre sunt năvălite de mărfuri străine, pe când fabricile româneşti lucrează încă sub puterea lor de producere.

Dar se cuvine totodată să nu pierdem din vedere, că niciodată această înclinare pentru produse străine nu a ameninţat mai mult economia noastră naţională, ca în prezent. Orice sforţări ale burgheziei române, de a eşi din anomalia economică actuală, nu pot duce decât la mijlocul consfinţit de experienţa seculară: crearea «României închise», a unei insule economice române între Dunăre, Nistru şi Tisa, care să-şi ajungă ei însăş. Situaţia noastră prezentă îndreptăţeşte a trage încheierea, că burghezia se va îndrumà pe această cale.

Nouile noastre nevoi vor creà României şi formula unui nou ideal naţional, în care să se concretizeze aspiraţiile viitoare ale românilor. Istoria burgheziei arată, la noi ca şi aiurea, că ideologia naţionalistă e, în orice epocă, expresia nemijlocită a nevoilor burgheziei din acel timp. Idealul unei Românii unitare neatârnate, pentru care au luptat românii până în deceniul al optulea, erà expresia nevoilor procesului de circulaţie, la care se reduceà până atunci elementele burgheze ale economiei noastre. Tot astfel idealul unităţei neamului, pentru care s'a luptat de atunci încoace, exprimă nevoile procesului de producţie, care în lărgirea sa treptată cere şi lărgirea graniţelor, şi impune formula trebuinţelor

[1] Georges Bry, Histoire industrielle et économique de l'Angleterre, p. 356.
[2] Fr. List, Das nationale System der politischen Oekonomie, p. 93.

sale ca ideal naţional. La noi, ca pretutindeni, idealul unui stat naţional român, a cărui graniţe să se acopere cu întinderea însăş a naţiunei noastre, e un produs al burgheziei în proces de naştere.

Acum, după ce burghezia română a îndeplinit formula trecută a idealului ei naţional, care va fi formula viitoare, pe care va impune-o ţării noastre, ca mijloc de unire a tuturor spiritelor şi concentrare a aspiraţiilor naţiunii? E vădit că această formulă va exprimà nouile ei nevoi mercantiliste, şi acestea sunt: *lupta împotriva capitalismului străin, şi tendinţa de a desvoltà propriile noastre forţe productive în aşà măsură, ca să satisfacă toate nevoile neamului nostru, fără concurs din afară.*

Germanii, pe când se aflau în aceeaş fază de evoluţie, au dat idealului lor mercantilist formula: «Germania pentru Germani». Noi socotim că idealul unei «Românii închise» ar corespunde mai bine stărei sufleteşti actuale: acelei indispoziţii, ce a pătruns astăzi până în straturile cele mai adânci ale poporului, faţă de primejdia ce ameninţă economia noastră sub invazia produselor străine. Dar formula, care se va da viitorului nostru ideal naţional, se înţelege că e de puţin interes: căci, orice formulă va îmbrăcà, acest ideal va aveà acelaş miez mercantilist, în care se concentrează nevoile prezentului, şi care va dictà aspiraţiile viitorului.

III. EVOLUȚIA CAPITALISMULUI ROMÂN ȘI PREFACERILE CLASEI STĂPÂNITOARE

Structura socială a României în faza de transiție: 1. Alcătuirea și rolul istoric al puterii centrale în nașterea burgheziei. 2. Originile și desvoltarea biurocrației române. 3. Raporturile între puterea centrală și biurocrație. 4. Urmările alianței puterii centrale cu biurocrația. 5. Continuare: Urmările alianții între puterea centrală și biurocrație. 6. Militarismul român și rolul său istoric. 7. Soarta aparatului nostru centralizator de guvernare în urma desvoltării economiei capitaliste.

Noua clasă stăpânitoare și baza ei economică: 8. Desvoltarea marei finanțe române. 9. Aspirațiile marei finanțe în prezent: politica de naționalizare a capitalului și însemnătatea ei istorică. 10. Tendința marei finanțe de a absorbi industria națională; supremația economică și politică a marilor financiari

Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României: 11. Tăgăduirea caracterului de clasă a partidelor politice române; pricinile. 12. Origina partidelor noastre politice și caracterul lor social. 13. Orientarea vieții noastre politice de sus în jos; rolul biurocrației. 14. Prefacerile politice în noua eră a reformelor; perspective de viitor.

a) *Structura socială a României în faza de transiție*

1. Cea mai turbure latură în desvoltarea burgheziei noastre e neîndoelnic prefacerea clasei stăpânitoare. Turbure în sine, înfățișarea acestui proces a fost întunecată încă mai mult prin introducerea fără critică a teoriei marxiste a luptelor de clasă. S'a vorbit și la noi până la saturație de o luptă între burghezie și boierime, și aceasta pentru lămurirea unei perioade istorice, când țara noastră nu aveà nici burghezie, nici boierime. De aici, se înțelege, nu puteà ieși nici o lumină. Totuș, fără o limpezire

deplină a procesului de transformare a clasei noastre stăpânitoare, e peste putință a înțelege ceva din desvoltarea vieții noastre sociale dela 1830 până în prezent. Această transformare însă nu e decât reflexul social-politic al transformării adânci economice: *a procesului de desvoltare a capitalismului român.* Deaceea cercetările noastre asupra evoluției economice ne vor da mijlocul, de a pătrunde și evoluția vieții sociale și politice.

Capitalismul român, în formele sale primitive, a fost destul de puternic spre a prăbuși vechea clasă stăpânitoare, dar s'a arătat destul de slab spre a întemeiă în locul acesteia o nouă clasă stăpânitoare. Am cercetat deaproape acest fenomen în întâiul nostru capitol. Dela 1830 până la 1860, deci numai în timp de trei decenii, cămătăria născută în urma invaziei economiei băneşti a ruinat vechea boierime, fără a puteà creà o burghezie destoinică de guvernământ. Și deaici nu i se poate face o înputare, căci nu aceasta e misiunea socială a formelor inferioare ale capitalismului: ele distrug, nu creează; deaceea singur capitalul de camătă și de comerț nu erà în stare să dea naștere unei clase capitaliste naționale, care să fie în măsură a conduce țara. Cu atât mai mult, cu cât aceste forme ale capitalului se aflau pe atunci în mânile unor străini fără drepturi politice.

S'a întâmplat atunci la noi acelaș lucru, care se întâmplă de regulă la începuturile burgheziei: a intervenit o stare de provizorat, în care țara a trebuit să-și creeze un mijloc de a se cârmuì fără o clasă cârmuitoare. Și acest mijloc s'a văzut: el a fost întemeierea unei forțe centrale, care să țină sub tutelă întreaga societate încă minoră. In Apus, cu excepția Angliei, această forță centrală a îmbrăcat forma monarhiei «duminate», la noi ea s'a concentrat într'o oligarhie politică. Dar atât oligarhia română, cât și monarhia apusană, stă sub influența ideilor liberale și guvernează în interesul burgheziei, a cărei funcție socială o îndeplinesc până ce aceasta devine matură. Modul lor de guvernământ își găsește expresia într'un sistem de măsuri, pe care l-am desemnat ca «mercantilism», și l-am urmărit deaproape în capitolul din urmă.

Cari sunt mijloacele de guvernământ ale forței centrale? Capitalismul, care o aduce în ființă, are grijă să-i creeze și aceste

mijloace. Ele sunt în număr de două: *a)* biurocraţia, şi *b)* militarismul. Forţă centrală, biurocraţie, militarism — aceste trei elemente de guvernământ din perioada de transiţie dela vechiul la noul regim sunt strâns legate într'un sistem întreg. Am urmărit procesul de naştere al oligarhiei şi sistemul ei politic; rămâne să cercetăm şi cele două mijloace, pe cari se bazează acest sistem.

2. Mult defăimata biurocraţie română, singura pentru care reacţiunea credeă că e înzestrat neamul nostru, are în realitate o vieaţă din cale afară de scurtă: ea s'a născut şi desvoltat abiă după anul 1830. Inainte de această dată nu poate fi vorba la noi de o biurocraţie ca factor social, din temeiul limpede, că o armată de funcţionari plătiţi nu se naşte, decât după întinderea economiei băneşti. Şi aceasta s'a născut la noi abiă după ce, dela data de mai sus, capitalismul străin a forţat Principatele să intre în legături comerciale cu el.

Două sunt pricinile, cari au dat desvoltării biurocraţiei române un tempo vertiginos: una e desvoltarea însăş a economiei noastre băneşti, care a luat un mers atât de repede; alta, şi cea mai de samă, e distrugerea vechei noastre industrii naţionale prin concurenţa capitalistă, care a aruncat pe meseriaşii români în sarcina bugetului. Atât de departe s'a ajuns în această privinţă, încât prin deceniul al optulea al veacului din urmă cine se năşteă român, şi nu puteă să poarte sapa, nu aveă alt mijloc de existenţă, decât acela de a-şi deschide un colţ din buget. Căci capitalismul ruinase orice mijloc de vieaţă productivă la oraşe.

Cel întâi pas în alcătuirea biurocraţiei române pare a-l fi făcut Regulamentul Organic. «Inceputurile de organizaţie (făcute de R. O.) ale statului modern, pe lângă o serie de alte nevoi, mai creează şi *o clasă de funcţionari necunoscută până atunci*, care aveà să fie alimentată din veniturile ţării. Pentru toate acestea se cereà mijloace mai din belşug ca până atunci» [1]).

Se înţelege; şi aceste mijloace le dădeà economia bănească, anume taxele strânse din schimbul nostru de mărfuri cu străinătatea. Pe măsură ce se activà schimbul extern, creşteau şi

[1]) C. I. Băicoianu, Istoria politicii vamale şi comerciale, I, p. 3.

veniturile statului, prin aceasta se lărgià biurocrația, creându-se astfel temeliile sociale ale unei forțe politice centrale și atotputernice.

Dar pe lângă venituri mai trebuiau și oameni pentru noul așezământ, care găsise la noi un mediu social atât de prielnic. De unde erau recrutați tinerii noștri biurocrați? Xenopol arată, că după Regulamentul Organic s'a stabilit în țările române un curent de părăsire a meseriilor, și de aspirație către rangurile boierești [1]). Acești boieri ridicați din straturile «prostimii» erau elementele, din cari se îngroșau rândurile biurocrației: aceasta se lărgià dela început în dauna meseriilor orășănești, cele mai greu lovite prin invazia mărfurilor străine. Noul candidat la o carieră, în loc de a mai intrà într'un atelier, și a îmbrățișà o îndeletnicire productivă, găsià că e mai nimerit să-și deschidă ușile unei cancelarii, prefăcându-se într'un parazit al bugetului. Astfel biurocrația noastră crescù cu așà repeziciune, că pe la mijlocul veacului trecut devenì o forță socială hotărâtoare, care avù rolul ei în prăbușirea vechiului regim [2]).

Această părăsire a ocupațiilor productive de către straturile de jos, spre a intrà în cadrele biurocrației parazitare, începù pe nebăgate în samă, spre a se încheià în strigătele de alarmă ale tuturor. Punctul culminant al acestui proces de biurocratizare a generațiilor, cari altfel trebuiau să aibă un rost în producția națională, e atins în perioada dela 1876—1886, în timpul domniei convenției cu Austria. De astădată pustiirile concurenții capitalismului sunt atât de grozave, că meseriașii singuri sunt siliți să se miște ca clasă, să ceară ocrotirea statului, arătând că tovarășii lor isbiți de concurență devin muritori de foame, și sunt nevoiți să se facă

---

[1]) «Părăsirea îndeletnicirilor industriale de poporul român datează dela Regulamentul Organic încoace. Boierii fiind prin acel regulament singurii oameni protejați în țările române, se născù un curent, care sporià pe fiece zi numărul boierilor, *desbinând necontenit elemente din clasele inferioare ale societății*, pentru a le înălța la treapta invidiată a privilegiaților. Fiul neguțătorului, a meseriașului își dădeà toate ostenelile lumii pentru a dobândì un titlu de boierie, și se mândrià cu șătrăria sau slugeria mai mult decât un postelnic cu boieria lui de sute de ani». Studii economice, p. 95.

[2]) Radu Rosetti, Pentru ce s'au răsculat țăranii, p. 433.

funcţionari [1]). Această ocrotire nu li s'a putut acordà, dar erà şi prea târziu: procesul început se încheiase. Meseriaşul ca clasă orăşenească dispăruse, făcând loc unei vaste biurocraţii, care dă încă pecetea caracteristică oraşelor noastre [2]).

Meseriaşii noştri au avut deci aceeaş soartă, pe care o creează peste tot concurenţa capitalistă producătorului neatârnat: ei au căzut în stare de proletariat. Dar pe când în ţările cu capitalism propriu aceşti meseriaşi ruinaţi devin muncitori salariaţi de fabrică, proletarii noştri nu aveau alt mijloc de vieaţă, decât bugetul ţării: ei deveniră *proletari ai condeiului*, după expresia atât de fericită a lui Eminescu. Iar meseriaşii evrei, cari erau excluşi dela funcţiile publice, nu mai aveau alt mijloc de a-şi salvà existenţa, decât părăsirea ţării noastre. Ei năvăliseră la noi odată cu invazia capitalismului, care le creease aici un spornic teren de exploatare; acum tot capitalismul le ruinase acest teren, silindu-i să emigreze [3]). Nu e decât lucru firesc, că emigrarea evreilor în proporţii însemnate a început după anul 1880 [4]), adică după ce concurenţa străină încheiase procesul de distrugere a meseriilor române.

Aşadar românii nu s'au făcut biurocraţi nici de plăcere, nici din lipsa destoiniciei pentru munca productivă, cum ne-au făcut să credem zeflemelele reacţiunii: ei au fost siliţi a căutà salvare în această ocupaţie parazitară, fiindcă producţia orăşănească fusese ruinată. Dar reacţionarii noştri, după ce au grăbit ei înşişi această ruină prin convenţia cu Austria, s'au năpustit în urmă cu împutări amare asupra meseriaşilor noştri, fiindcă îşi părăsiau vechea îndeletnicire. Tot din sânul reacţiunii ne-a rămas ca moştenire şi dictonul, lapidar în formă, dar superficial în fond, că «re-

[1]) Vezi C. I. Băicoianu, op. cit., p. 223.

[2]) «Clasa de mijloc a dispărut, ea s'a schimbat într'o clasă de *proletari ai condeiului*, fără nici o însemnătate pozitivă în stat, o clasă de turburători de meserie». Eminescu, Influenţa austriacă asupra românilor din Principate, în Scrieri politice şi literare, I, ed. Minerva, p. 97.

[3]) A. C. Cuza, Meseriaşul român, p. 26.

[4]) «Emigrarea evreilor orientali în America a fost aproape nulă înainte de 1870. Intre 1870 şi 1880 ea a crescut, dar nu a devenit însemnată decât numai după 1880». G. Bogdan-Duică, Românii şi Evreii, 1913, p. 236.

mânul se naște bursier, trăește funcționar, și moare pensionar». Dictonul merită să rămână, ca o dovadă pentru generațiile viitoare, de felul cum acești oameni își judecau țara și neamul.

3. Se înțelege din cele zise, că biurocrația română s'a născut și s'a întărit înainte de alcătuirea puterii centrale. Lucrul e firesc, căci o armată de funcționari ia ființă după nașterea economiei bănești, dar o putere centrală nu poate prinde rădăcini, decât pe încetul și cu anevoie. Inseamnă deci a întoarce evoluția istorică deandoasele, când se impută regimului nostru oligarhic că ar fi creat funcționarismul, cum fac atâți scriitori, și după ei C. Dobrogeanu-Gherea. Contrariul e adevărat: biurocrația e forța, care a sprijinit în chip hotărâtor alcătuirea oligarhiei române. Când oligarhia a intrat în viață ca putere centrală, după 1866, biurocrația erà încă mai de mult o forță socială de însemnătate hotărâtoare. Care e deci raportul istoric între acești doi factori social-politici, cari-și împart încă conducerea României?

In procesul de transformare a vechiului regim, biurocrația joacă un rol covârșitor. Funcționarii sunt o pătură socială neutră; ei nu au legături de interese economice cu clasele sociale, stau deasupra lor ca forță precumpănitoare, și înlesnesc în acest chip procesul de transiție dela vechiul la noul regim [1]). Acelaș lucru s'a petrecut la noi. Când evoluția socială a născut un grup revoluționar liberal, acesta erà prea neînsemnat la număr, spre a puteà întreprinde singur marea operă a dărâmării vechiului regim. De-aceea boierimea revoluționară fu nevoită să-și lărgească rândurile cu un nou tovarăș, numeros, energic, fără scrupule, dornic de parvenire, și pe acesta îl găsi tocmai în clasa proletarilor condeiului [2]). Dacă revoluționarii aveau nevoie de energia și forța numerică a acestora, apoi nu e mai puțin adevărat, că și biurocrații aveau nevoie de realizarea principiilor liberale revoluționare. Căci pe această cale puteau dărâmà toate stavilele, pe cari privilegiile

[1]) W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, ed. III, vol. II, 2, p. 1097.
[2]) Radu Rosetti, op. cit., pag. 246.— I. C. Brătianu face următoarea interesantă mărturisire: «Când națiunea română începù opera cea mare a reconstruirii României, este învederat că nu puteà să-și aleagă mandatarii, căror

vechiului regim le ridicau înaintea năzuinţilor lor de parvenire. Ambele aceste pături sociale trebuiau să se unească, prin nevoia firească, ce simţiau una de alta.

Deşi revoluţionarii noştri au găsit biurocraţia în fiinţă, şi s'au ajutat de forţa acesteia spre a-şi creà situaţia în care trăesc până astăzi: aceea de oligarhie dominantă, totuş odată intrată în vieaţă, oligarhia a devenit la rândul ei pârghia, care a ridicat biurocraţia până la proporţii grotești. S'a făcut asupra acestui fenomen zeflemele deajuns: toţi o ştim. Dar iarăş, toţi suntem în măsură a ne da samă, că zeflemelele nu pot lămuri un fenomen social de aşà vast cuprins. Trebuie să căutăm în însăş structura economică a societăţii noastre pricina adâncă, care a silit puterea centrală să se prefacă într'o maşină automată de biurocraţi parazitari.

Experienţa trecutului arată, că de câte ori clase sociale întregi sunt excluse dela producţie prin însăş evoluţia de fapt, şi silite a cerşi fără de voie, statul trebuie să se însărcineze cu întreţinerea acestor masse de populaţie, spre a le feri de pieire. Asemenea pături sociale sunt silite a deveni paraziţii societăţii, trăind din sudoarea claselor productive. Astfel s'a întâmplat cu ţărănimea latină, după ce cămătăria a scos'o din pământul ei străvechiu, prefăcând-o în plebe: statul a trebuit să poarte de grijă acestei clase, care căzuse victima procesului de disolvare a vechei societăţi romane [1]). Tot astfel s'a întâmplat cu ţărănimea engleză, în împrejurări analoage: după ce stăpânitorii de moşii expropriară pe ţărani în massă, statul a trebuit să vină în ajutorul acestor muritori de foame, printr'o legiuire specială referitoare la săraci. Nobilii francezi, ruinaţi prin desvoltarea burgheziei, au căzut iarăş în sarcina societăţii, care precum se ştie a trebuit să-i

trebuià să le încrează opera regenerării, după faptele lor, ci mai mult după făgăduinţile lor, şi chiar după oarecari presupuneri mai mult sau mai puţin temeinice....

Nu se poate negà că acest mare rău este nedeslipit de oricare început, este inerent tuturor epocelor de renaştere, cari se pot numì, în ceeace priveşte pe indivizi, timpii încercărilor». Din scrierile şi discursurile lui I. C. B., I, p. 251.

[1]) R. v. Pöhlmann, op. cit., II, p. 440. La un timp numărul proletarilor întreţinuţi de statul roman se ridicà la 320.000.

întreținã prin pensiuni, sau funcțiuni fără ființă [1]). Acelaș lucru s'a întâmplat și cu nobilimea spaniolă [2]).

Cel ce urmărește evoluția economico-socială a României în a doua jumătate a veacului XIX, se poate încredința lesne, că statul român aveà de rezolvat, mai ales în perioada dela 1860-1890, o problemă socială tot atât de vastă și gravă: aceea de a întreține populația orașelor noastre scoasă din cadrele producției naționale. S'a văzut cum concurența capitalismului străin a ruinat vechea noastră industrie națională, reducând întreaga populație dela orașe la o vieață neproductivă, parazitară. Statul a trebuit să vină în ajutor acestei populații — o victimă nevinovată a capitalismului — ferind-o prin mila publică de a pieri de foame. Și forma, sub care a acordat statul nostru această milă, se știe: el a creat paraziților orășeni *funcții*, i-a prefăcut în biurocrați. Această soluție a crizei sociale aveà și folosul, că orice nou biurocrat parazit erà un nou client politic al oligarhiei. Dar a vedeà *numai* în acest *motiv politic* pricina nașterii biurocrației române, și a învinovăți oligarhia că a *creat* această formă de parazitism social, asemenea atitudine sociologică are tot atâta rațiune, ca și aceea de a căutà cauzele fenomenelor naturii în intențiile oamenilor.

4. Conlucrarea revoluționarilor români cu pătura biurocratică la desființarea vechiului regim și crearea celui nou, strânsa lor legătură în ocârmuirea acestui din urmă, a dat naștere unei prejudecăți sociologice foarte răspândită, dacă nu chiar obștească: anume, aceste două forțe sociale deosebite au fost privite ca una singură. Pentru Eminescu, cum s'a văzut, scribii sau proletarii condeiului alcătuesc noua clasă stăpânitoare, care a uzurpat în societatea română rolul vechei boierimi. Și aceeaș părere se va descoperì peste tot în sânul reacțiunii: *biurocrație* și *oligarhie* apar aici ca unul și acelaș factor social.

Această părere, căreia critica reacțiunii i-a creat o așà putere de convingere, e pe deantregul greșită. Biurocrația n'a fost, și

[1]) Jean Massart et Émile Vandervelde, Parasitisme organique et parasitisme social, Paris, 1898, p. 38.

[2]) M. J. Bonn, Spaniens Niedergang, Stuttgart, 1896, p. 93—98.

nu poate fi niciodată o clasă stăpânitoare. E drept că ea joacă în era de prefacere socială dela vechiul la noul regim un mare rol social, dar ca simplă *unealtă* de stăpânire. Deasupra armatei biurocratice stă forţa centrală, monarhică ori oligarhică, care comandă. Şi trebuie să se facă o strictă deosebire între aceşti doi factori. Căci pe când biurocraţia oficială e sortită să-şi peardă însemnătatea social-politică paralel cu desvoltarea capitalismului, oligarhia are un mare viitor: ea alcătueşte germenele, din care se plămădeşte în mod treptat burghezia naţională română, clasa cu adevărat stăpânitoare.

Confuzia între aceste două pături sociale a dat naştere unui pesimism, care arată în modul cel mai vorbitor până unde a mers ignoranţa şi lipsa de simţ istoric, cu care românii s'au judecat pe ei înşişi. Biurocraţia noastră a venit pe lume cu toate păcatele morale inerente acestei clase de paraziţi sociali. Nu avem de gând să ne ocupăm cu morala acestor oameni, căci degenerarea paraziţilor sociali e un fapt îndeobşte cunoscut [1]). Singura mângăiere pentru noi e că, în vremurile ei de înflorire, biurocraţia a fost pretutindeni aşà cum e astăzi în ţara noastră. Despre biurocraţia franceză dela sfârşitul vechiului regim arată Tocqueville, că ea luase aşà proporţii, încât imensa majoritate a funcţionarilor nu aveau nici un rost, şi nici o pricepere în funcţia lor; deaceea trebuià de fiecare funcţie câte un individ, care să lucreze pentru toţi cei ce stăteau de geaba. Cât priveşte moralitatea acestei armate de biurocraţi, care se ridică peste tot pe ruinile vechiului regim, despre aceasta îşi poate face oricine o idee din cercetările lui Sombart: acest economist consacră un capitol aparte, spre a arătà că hoţia, frauda, delapidarea funcţionarilor acestor vremuri alcătueşte unul din mijloacele de acumulare primitivă a capitalului, deci joacă un rol social în procesul de naştere al capitalismului modern [2]). Nu e decât firesc, că biurocraţia română nu puteà fi altfel. Indeosebi, economistul care în viitor se va ocupà cu procesul de formaţie a capitalismului român, va trebui să

[1]) J. Massart et Em. Vandervelde, op. cit., p. 101, 127.
[2]) Der moderne Kapitalismus, I, 2, p. 664. Foarte interesante date asupra moralităţii biurocraţiei spaniole a adunat Bonn, op. cit., p. 98 şi urm.

facă un loc deosebit fraudelor prilejite de războiul nostru de reîntregire a neamului, acestea alcătuind un vast mijloc de acumulare de capitaluri [1]). Dacă aceste capitaluri se strâng în dauna țării, și pe căi piezișe, aceasta nu prejudecă întru nimic viitoarea lor funcție socială. Capitalul apare peste tot, cum zice Marx, picurând de murdărie și sânge, iar istoricul englez Seely, ocupându-se de crimele în care se învălue începuturile capitalismului englez, face observația nimerită, că în desvoltarea națiunilor nu e nici o rațiune, care ar dovedi că ceeace a fost adunat prin crime de o generație, va fi pierdut de generațiile viitoare.

S'a întâmplat însă la noi faptul caracteristic, că privindu-se biurocrația noastră drept «noua clasă stăpânitoare», care ar fi moștenit locul vechei boierimi, toate păcatele celei dintâi au fost puse în lumină ca tot atâtea păcate ale clasei noastre conducătoare. Se păreà astfel că burghezia română s'a născut putredă, grea de vicii, obosită de vieață și setoasă de destrăbălare: toate păcate ale elementelor sociale, cari trăesc fără muncă. Ce viitor puteà să garanteze țării o asemenea clasă socială?

Decât, această poveste atât de tristă se spuneà națiunii noastre într'o vreme, când ea nu aveà nici urmă de burghezie națională, și se repetă astăzi, când clasa noastră burgheză se află abià în formație, nevoită a recurge încă la ajutorul altor forțe sociale, de a căror moralitate nu poate fi făcută răspunzătoare. Morala burgheză e una singură: aceea a muncii sobre, sistematice, cumpătate și econoame, așà cum impun nevoile capitalizării. Asemenea morală publică nu va puteà aveà țara noastră decât atunci, când burghezia națională se va lărgi și întări îndeajuns ca clasă, spre a se puteà lipsi în conducerea țării de elementele parazitare, pe cari i le-a pus pe umere desvoltarea economică.

5. Dar rolul biurocrației în vieața noastră publică nu s'a mărginit a pricinui falsificarea concepției asupra propriei noastre clase burgheze: ea a adus și neajunsul mai grav, de a falsificà pe deantregul până și sensul istoric al politicii burgheze,

[1]) O schiță scurtă în această privință, sub titlul «Furt economic și furt juridic» am încercat în revista «Independența Economică», An. V, No. 12.

care stă la baza edificiului social al României moderne, şi prin aceasta însăş societatea noastră modernă. Ne-am lămurit pe larg, într'un întreg capitol, asupra politicii burgheze a oligarhiei noastre. In rolul ei de tutoare a clasei noastre burgheze încă minoră, ea a vegheat cu sârguinţă la interesele capitalismului român, printr'o politică mercantilistă consecventă şi armonică, a cărei bază materială erà schimbul nostru cu străinătatea.

Dar, din nenorocire, activitatea politică a oligarhiei noastre nu s'a putut mărgini la desvoltarea şi perfecţionarea mercantilismului român, care rămâne meritul ei istoric real. Căci ea aveà de dus încă o povară, pe care i-o legase de gât evoluţia economiei noastre naţionale: anume populaţia noastră orăşenească, redusă de concurenţa străină la starea de proletariat. Cum că această populaţie a fost altoită pe bugetul ţării, deaici nu se poate face nimănui o imputare; căci oricine ar fi avut atunci în mână conducerea treburilor obşteşti, ar fi fost nevoit să facă la fel. Dar erà vorba să se găsească *formula* fericită, prin care să se legitimeze în faţa naţiunii aceste cheltueli, şi să se creeze totodată mijlocul, de a îmmulţi numărul slujbelor potrivit cu creşterea proletariatului orăşenesc. Spre acest scop s'a recurs la pretextul stângaciu, ca să nu-i zicem grotesc, de a pretinde că pe această cale se întroduce «civilizaţia» apusană la noi: de câte ori se simţià nevoie de a milui un nou grup de paraziţi, se copià o nouă instituţie străină, creându-se o nouă serie de slujbe. In acest chip se spuneà ţării, că se lucrează la clădirea edificiului culturii române. Lumea noastră a luat chiar în serios acest straniu pretext, şi s'a petrecut atunci fenomenul unic, că împotriva acestui fel de cultură s'a ridicat tot ceeace erà om cult la noi. Aşà s'a născut «spiritul critic» în cultura noastră, a cărui reprezentanţi au isbutit să convingă publicul român, că cultura noastră — ce zic, întreaga noastră societate modernă — se reduce la un proces de imitare a unei civilizaţii străine, la forme fără fond, lustru fără bază, şi câte altele de acelaş fel. Atât de convingătoare a fost această critică, la care spiritele reacţionare au supus societatea noastră burgheză, încât ea a covârşit chiar şi pe C. Dobrogeanu-Gherea: neputând să o răstoarne, şi simţindu-se obligat ca sociolog să *explice* fenomenul, el a făurit o lege sociologică specială, a

evoluției dela forme către fond. S'a întâmplat deci cazul destul de picant, că un sociolog «marxist» a putut să răstoarne mai ușor metoda marxistă, decât critica unui grup de reacționari fără nici o cultură sociologică.

Mai e nevoie, după cercetările noastre asupra mercantilismului român, să învederăm că acest procedeu de imitare servilă a lustrului civilizațiilor străine nu e o politică burgheză, și nu are nimic de împărțit cu procesul real al desvoltării societății noastre moderne? Reacțiunea însăș, când a avut întretimp conducerea destinelor țării, și a strălucit printr'o așà desăvârșită neînțelegere a politicii mercantiliste, în ceeace privește biurocrația a urmat aceleaș procedee, atât de criticate în opoziție. Și în adevăr, în crearea de slujbe noui pentru populația orășenească nu se mai ascundeà o politică de clasă sau de partid: aceasta erà în toată puterea cuvântului o operă de asistență socială, care s'a impus tuturor elementelor conducătoare, cu voie sau fără voie. Departe de a fi o politică burgheză, politica de biurocratizare a proletariatului orășenesc a creat serioase neajunsuri în desvoltarea burgheziei noastre: ea a împiedecat oligarhia de a se folosì după cuviință de experiența străinilor, deși aveà conștiința limpede, că ar fi trebuit să o facă. Intre un specialist străin, și un parazit indigen, ea a trebuit să aleagă totdeauna pe acest din urmă, dacă nu vroià să vadă întreaga biurocrație ridicându-se împotrivă cu acuzațiile obișnuite de lipsă de patriotism. Și astfel, pe când toate națiunile și-au clădit edificiul burghez cu experiența străinilor mai înaintați, oligarhia română s'a văzut constrânsă de a lucrà înainte de vreme «prin noi înșine», chiar pentru întemeierea unor instituții de însemnătate vitală, cum e armata națională. Rezultatul se cunoaște.

6. Ca și biurocrația, militarismul e o urmare firească a economiei bănești, și are aceeaș menire, de a slujì ca unealtă în mâna puterii centrale. De fapt, politica mercantilistă, care caracterizează peste tot faza de formație a burgheziei, nici nu poate fi concepută fără sprijinul unei armate, bine organizată și permanentă. Creearea unei societăți burgheze moderne, naționale și unitare, ridică o sumă de probleme de supremă însemnătate, care

în ultimă instanţă nu pot fi deslegate decât cu forţa brută. Sfărâmarea vechilor clase agrare reacţionare, desfiinţarea autonomiei regionale, lărgirea graniţilor statului după întinderea naţiunii — acest program al mercantilismului naţionalist, din care îşi iau fiinţă societăţile moderne, impune creearea şi întreţinerea unui impunător militarism.

Dela sfârşitul deceniului al treilea al veacului al XIX, potrivit cu procesul de renaştere naţională, se îndeplineşte în Principatele române şi o «renaştere militară». Desvoltarea economiei băneşti dă putinţa alcătuirii unui buget al ţării, iar pe acesta se altoesc deopotrivă funcţionarii civili şi militari: biurocraţia şi militarismul. Astfel armatele neregulate de mai înainte, alcătuite din străini, dau loc unei miliţii permanente cu caracter naţional. «Încă dela Septembrie 1834, cu firman turcesc în regulă, se constitue o armată, căreia i se ziceà «miliţie» [1]).

Această miliţie este însufleţită de «curentul general de Renaştere venit din Apus», şi numără printre ofiţerii ei o samă de reprezentanţi iluştri ai înnoirii literare şi politice: Cârlova, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Golescu, I. C. Brătianu, iar în Moldova pe Mihail Kogălniceanu [2]). La 1847 se întemeiază o şcoală militară a iuncărilor, iar Cuza aduce o misiune franceză însărcinată cu reorganizarea armatei [3]). Dela 1866 înainte armata noastră creşte necontenit, cum se poate vedeà din bugetul cheltuelilor militare pentru personal, dar mai ales pentru material.

Şi şi-a împlinit menirea ei istorică. Problemele ridicate de adânca noastră prefacere socială, concretizate în marile evenimente dela 1877 şi 1916—1918, sau în acelea dela 1888 şi 1907, nu le-ar fi putut deslegà oligarhia noastră, dacă nu şi-ar fi creat o forţă militară bine disciplinată, a cărei ostaşi puteau împuşcà după ordin în propriii lor părinţi. Societatea noastră modernă este, cum sunt toate celelalte state naţionale şi unitare: impusă de nevoile capitalismului, realizată prin forţa armată.

---

[1]) N. Iorga, Istoria armatei româneşti, Bucureşti 1919, vol. II, p. 217.
[2]) N. Iorga, op. cit., p. 218.
[3]) N. Iorga, op. cit., p. 220.

Deși născut din nevoile capitalismului, militarismul devine la rândul său cea mai puternică pârghie pentru îmboldirea desvoltării capitaliste. Naşterea armatelor permanente creează pentru întâia dată într'o măsură largă condițiunile pentru desvoltarea industriei mari: nevoia de fabricate uniforme în cantități uriaşe. O sumă de întreprinderi capitaliste, de obiceiu cele dintâi în procesul de naştere a industriei naționale, sunt întemeiate pentru nevoile speciale ale armatei. Astfel de pildă fabricile de postav, tăbăcăriile, pulberăriile.

Dar nu e numai atât. Intre temeiurile, cari silesc naţiunile să împingă mercantilismul la forma sa extremă, şi să cerce a trăi cu mijloacele lor proprii, cel mai serios a fost totdeauna nevoia apărării naționale. Și de fapt e vădit, că o armată națională nu-şi poate împlini în totul menirea, câtă vreme nu primeşte întregirea ei firească: o industrie națională destoinică a-i satisface toate nevoile. S'ar fi putut concepe, pe la 1886, un războiu al României împotriva Austriei? Dar pe atunci armata noastră primiă din Austria până şi beţele de cort. Iar la 1916, când ţara noastră s'a încumetat să lupte împotriva nouei sale metropole capitaliste, ea a făcut până la capăt experiența dureroasă a unei colonii agricole, a cărei munițiii trebuiau să facă înconjurul Europei spre a ajunge la destinație. Niciodată nu s'a putut vedeà mai limpede la noi, şi de toată lumea, cât de iluzorie e neatârnarea politică a unei țări, care nu are o industrie proprie; cât de redus e rolul unei armate naționale, când nu există şi o industrie națională, care să o aprovizioneze cu tot materialul trebuitor. Astfel armata națională își găseşte întregirea firească în industria națională: desvoltarea celei dintâi stimulează desvoltarea celei din urmă, şi ambele împreună sunt temelia independenţii naționale.

7. Forma de guvernare a statului nostru modern e aceeaş, pe care şi-a creat-o orice țară în faza de trecere dela vechiul la noul regim, şi care a înflorit în Apus prin veac. XVII—XVIII. Ea a isvorât din nevoia de a creà un aparat de cârmuire, care să împlinească lipsa unei clase stăpânitoare. Acest aparat se rezumă, cum s'a văzut, în trinitatea: putere centrală—biurocrație—militarism. Am urmărit pe rând elementele acestui sistem centralizator

de guvernământ, cercând a limpezi nevoia din care şi-a luat fiinţă fiecare. Sprijinul firesc al unui asemenea sistem este şi rămâne militarismul, ceeace şi lămureşte jertfele făcute de cârmuitorii noştri pentru puterea armată.

Se ştie cum s'a dărâmat acest sistem de guvernare în ţările înaintate. In urma desvoltării treptate a capitalismului, s'a format o puternică clasă burgheză, care a început lupta de distrugere a puterii centrale. Aceste mişcări revoluţionare ale clasei burgheze, cari au început la sfârşitul veac. XVII, şi au ajuns la o încheiere provizorie cu seria de revoluţii continentale dela 1848, au pus capăt erei mercantiliste şi formei corespunzătoare de guvernământ; ele au aruncat temeliile unui regim democratic liberal, ce are ca principiu suveranitatea naţiunii.

Trebuie să învederăm însă, că în evoluţia noastră economico-socială nu e nici un semn, că puterea centrală va împărtăşi aceeaş soartă. Aceasta din pricina limpede, că la noi clasa burgheză nu se zemisleşte alături de puterea centrală, ci se desvoltă din chiar sânul acesteia; burghezia noastră naţională nu e o clasă ostilă puterii centrale, ci se contopeşte cu aceasta în unul şi acelaş factor. In adevăr, de prin al şaptelea deceniu al veacului din urmă, puterea noastră centrală intră într'un proces treptat de burghezire: oligarhia politică devine astfel o oligarhie financiară, care stăpâneşte în prezent întreaga noastră vieaţă economică. Deaceea evoluţia economico-socială a României nu ruinează puterea centrală, ci o întăreşte.

Singură biurocraţia oficială are de suferit o serioasă ştirbire în urma desvoltării noastre economice. Căci pe măsură ce se desvoltă producţia industrială, oraşele reiau rolul lor firesc în economia naţională, vieaţa lor parazitară dispare, şi astfel se distruge rădăcina însăş, din care şi-a luat naştere biurocraţia. Ultima statistică industrială ne dă, socotind şi industriile de extracţie, 255.934 persoane întrebuinţate în deosebite calităţi în industria noastră mare. Se înţelege că numărul nu e impunător, în comparaţie cu milioanele de muncitori agricoli. Dar ce ar fi devenit aceste persoane, dacă nu am aveà nici un început de industrie? Ele ar fi căzut în sarcina bugetului statului, care atunci ar fi rămas singurul lor mijloc de existenţă. De fapt, cu cât industria se desvoltă, cu atât

biurocrația oficială pierde vechea ei însemnătate. Spiritele energice, pline de inițiativă, trec în întreprinderile particulare, unde li se deschid perspective strălucite. Așà se lămurește acest fenomen, care începe să se arate chiar și în țara noastră cu mult defăimata ei biurocrație: criza de funcționari publici. Pe la 1886 un asemenea fenomen nici nu s'ar fi putut concepe.

Desvoltarea capitalismului român slăbește, dintre cei trei factori ai guvernării noastre centralizatoare, pe unul singur: biurocrația; ea lasă în ființă atât oligarhia financiară — ca putere centrală — cât și militarismul. Aceștia sunt cei doi factori, cari au cuvântul hotărâtor asupra destinelor țării noastre.

Să ne orientăm asupra alcătuirii celui întâi și mai de samă factor — oligarhia financiară — care stă în timpul de față la vârful piramidei noastre sociale.

b) *Noua clasă stăpânitoare și baza ei economică*

8. Nu mai e azi nimenea, care să nu-și dea limpede samă, că stăpânitorii de fapt ai țării noastre sunt deținătorii Marei Finanțe. Deaceea e un simplu eufemism, când mai întrebuințăm acum expresia consacrată de «clasă stăpânitoare». In realitate marii noștri financiari, cari dispun de destinele țării, alcătuesc un mănunchiu restrâns, care a și fost botezat cu numele puțin simpatic de «oligarhie». Și cum baza economică a acesteia este capitalul de bancă, i s'a zis încă mai limpede «oligarhie financiară».

Toți urăsc azi noua noastră stăpânire, și-i pun în samă numeroase păcate, între cari cele mai puțin vinovate par a fi cinismul și lipsa de scrupule. Noi vom desbrăcà aici orice sentimente, și ne vom da silința să o înțelegem. Adevărul e că fără cunoașterea amănunțită a marei noastre finanțe, e peste putință a înțelege ceva din ițele vieții noastre economice și politice. Nu e locul de a întreprinde aici asemenea cercetare; vom căutà însă să dăm o lămurire sumară a supremației economice și politice, de care se bucură azi marii financiari.

Capitalul român de bancă se desvoltă în două serii istorice deosebite, cari împart încă burghezia română în două tabere

duşmane. La început bancherii noştri sunt străini [1]). Ei invadează ţara noastră odată cu invazia mărfurilor străine, şi de obiceiu pe lângă împrumuturi de camătă mai fac şi negoţ de cereale [2]). Toţi aceşti primi mânuitori de bani, în cea mai mare parte evrei, reprezintă expansiunea capitalismului străin pe pământul nostru, alcătuind oarecum tentaculele burgheziei străine, şi mânuiesc un capital adus de peste hotare.

In această întreagă perioadă, care se întinde dela 1830 până la 1880, grupul nostru liberal revoluţionar — «roşii» — veghează la interesele burgheziei, fără a fi el însuş burghezie. Pricina acestei atitudini s'a arătat pe larg altădată. Dar dela 1880 începe — alături de procesul de expansiune a capitalismului străin — al doilea proces istoric: acela de *naţionalizare a capitalului*, de întemeere a unui capital românesc alături de capitalul străin. Acest nou proces, care trebuiă să creeze o burghezie naţională, se îndeplineşte şi la noi, ca peste tot, cu ajutorul forţei de stat; începutul îl face Banca Naţională (1880), care devine apoi imboldul şi punctul de plecare a unei întinse reţele de bănci româneşti [3]). In fruntea acestora stă Banca Românească (1911), organul central al băncilor naţionale [4]).

Cu aceste fondaţiuni bancare grupul liberal se preface în burghezie română naţională, alături de burghezia română de obârşie exotică. Vechea prietenie între aceste două tabere încetează, dând naştere unui răsboiu, a cărui strigăte de ordine răsună şi astăzi în presa afiliată.

Sub presiunea băncilor române încep şi băncile de obârşie exotică să se modernizeze şi să-şi naţionalizeze capitalul. Locul de frunte îl ocupă aici Banca Marmorosch Blank [5]): fondată la

[1]) Câteva nume de asemenea bancheri dă A. Cercel: *Die Nationalbank von Rumänien*, p. 34.

[2]) Op. cit., ibidem.

[3]) «Aceasta (Banca Naţională) urmând să fie punctul de plecare al unei întregi epoce de organizare pe baze naţionale». Victor Slăvescu: Istoricul Băncii Naţionale, p. 9. Vezi şi partea privitoare la întemeerea institutelor de credit, cap. II al lucrării de faţă.

[4]) «Banca Românească», monografie, 1921.

[5]) Vezi lucrarea «Banca Marmorosch, Blank, 1923, publicată cu prilejul jubileului de 75 ani al acestei instituţii.

1848 cu un capital de 30.000 lei, pare-se de obârșie ungară, transformată la 1905 în actuala formă de Societate anonimă, ea a ajuns astăzi — după informațiile pe cari le avem — să-și reducă participările străine la 11% din capitalul total. Deaceea această instituție înfățișează în mod tipic cursul istoric al evoluției burgheziei, care începe în orice țară sub formă de expansiune a capitalismului străin și apoi — printr'un proces de naționalizare treptată — se preface în cele din urmă în instituție națională.

In timpul de față băncile noastre mari se grupează în două constelațiuni, după cum gravitează către una sau către alta din cele două metropole de obârșie deosebită: Banca Românească, sau Banca Marmorosch, Blank [1]). Ultima constelație este menită a fi predominată sau absorbită treptat de cea dintâi, așà că în cele din urmă va rămâneà o singură finanță, națională: este încheierea firească a desvoltării istorice a oricării burghezii. La noi acest sfârșit e mult mai aproape, decât par a-și închipuì unii naționaliști, cu mai multă îngrijorare decât pricepere pentru cauza națională.

9. Astfel, din punct de vedere istoric, imboldul spre întemeierea de bănci românești moderne, cu capital românesc, a pornit dela Banca Națională, și a fost continuat de Banca Românească împreună cu băncile afiliate. Politica de naționalizare a capitalului a fost deci inaugurată de băncile național-liberale, și dă acestora pecetea lor istorică proprie în organismul nostru social. Un timp expresia «finanță națională» erà identică cu expresia «finanță național-liberală»; astăzi încă d-l V. Slăvescu pune la baza multiplelor sale lucrări clasificarea de «finanță națională» și «finanță internațională»: în întâia grupă intră băncile liberale, în a doua ar urmà să intre tot restul băncilor de obârșie sau caracter exotic.

[1]) Marea finanță română, în ambele ei constelații, cuprinde 21 bănci mari, opt vechi și treisprezece mai noui, cu un capital de 1.365.000.000 lei (V. Slăvescu, Organizarea de credit a României, 1922). Capitalul tuturor băncilor române, mari și mici, se ridică după datele d-lui I. Teodorescu (1924) la 20 miliarde.

grupuri financiare din Berlin, din iniţiativa lui E. Costinescu. De pe la 1903—1905 această bancă intră în întreprinderi industriale, şi desvoltă cea mai intensă activitate în acest ţinut în timpul ocupaţiei germane [1]). Pilda sa a fost contagioasă şi pentru băncile noastre: acestea au început a intră în întreprinderi industriale, mai întâi cu oarecare şovăire, după răsboiu însă cu adevărată febrilitate. Azi nu e la noi bancă mare sau mică, care să nu tindă a aveà întreprinderile ei industriale proprii. Tendinţa de plasamente industriale e tocmai ceeace caracterizează finanţa noastră în timpul de faţă. In fruntea acestei mişcări stau cele două metropole amintite: Banca Românească şi Banca Marmorosch, Blank. Numărul întreprinderilor finanţate de aceste instituţii — în prezent el se ridică la vreo 70 de fiecare — creşte pe fiecare lună, după cum arată datele aduse de «Analele Băncilor».

Băncile noastre mari, îndeosebi Banca Românească, urmăresc azi un plan de organizare armonică a industriei, în care fiecare întreprindere industrială are locul şi funcţia ei definită. Astfel industria noastră se desvoltă dela început pe baze de organizare, o pildă tipică de evoluţie organică, care ar puteà fi calificată drept *socialism în devenire*. La noi organizarea producţiei nu va fi nici opera ulterioară a capitalismului financiar, cum e în Apus dela 1879 înainte, nici opera proletariatului, cum a crezut Marx: ea se înfăptueşte prin activitatea acelei oligarhii care, dacă ar fi să credem pe C. Dobrogeanu-Gherea, ar urmà să ducă ţara la pieire.

Să privim îndărăt la cele zise, şi să ne rezumăm. Azi oligarhia noastră financiară nu mai are înainte decât frânturi de clasă: marii proprietari au dispărut, industriaşii dispar deasemenea treptat devenind agenţii salariaţi ai băncilor. Ne amintim aici zisa lui Tocqueville: cei o sută cincizeci de ani dela sfărâmarea nobilimii până la naşterea burgheziei sunt vremea de aur a absolutismului, când acesta nu mai are în faţă nici o clasă socială, care să-i ţină cumpănă. Oligarhia noastră financiară, care sub multe raporturi seamănă cu absolutismul apusan, e azi în aceeaş fericită situaţie. Vremea

[1]) Vezi Victor Slăvescu, Banca Generală Română şi răsboiul naţional, Bucureşti, 1918.

dela dispariția marilor boieri, până când se va naște proletariatul, alcătuește vrâsta ei de aur, când celelalte clase sociale sunt sau în ruine, sau în fașă, și stăpânirea ei nu întâlnește nici o piedecă. Putem aici rosti cuvântul de dictatură, economică ca și politică, a marilor financiari[1]). Nu putem însă prevedeà cât va durà această eră, după cum iarăș nu putem prevedeà, dacă anumite schimbări în cursul evoluției burgheziilor apusene nu vor venì să schimbe și cursul evoluției burgheziei noastre proprii.

b) *Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României*

11. Dacă evoluția claselor sociale în epoca de transiție e atât de turbure, viața noastră politică, altoită pe un asemenea substrat social, nu e altfel. O viață reală parlamentară presupune clase sociale deplin formate, cari să fie în stare a-și impune interesele — prin partidele politice respective — ca normă de politică generală a țării. Dar la întemeierea parlamentarismului român nu se află în societatea noastră nici o clasă socială matură; aici erau, de o parte, sfărmăturile vechilor clase agrare: boieri și țărani; de cealaltă parte, germenii sporadici ai nouei clase, menită a înlocuì vechea boierime: burghezia. Și totuș pe această structură socială, care nu poate admite decât un sistem de guvernare centralizatoare absolutistă, România s'a încumetat a desvoltà un regim politic parlamentar. Căci e în firea burgheziilor întârziate,

---

[1]) De fapt evoluția istorică a finanței noastre — în două serii distincte — a avut de urmare, că dominația politică a fost însușită de o singură fracțiune a marei finanțe, anume cea național-liberală. Aceasta produce în sânul celorlalte fracțiuni financiare o vie îndârjire. Frământările vieții noastre sociale și politice de azi nu provin din lupta dusă împotriva oligarhiei financiare de vreo altă clasă socială: nici de marii proprietari, cari nu mai sunt; nici de marii industriași, cari sunt pe cale să nu mai fie; nici de proletariat, care nu este încă o clasă; nici de țărănime, care n'a fost niciodată o clasă: aceste frământări sunt urmarea rivalităților din sânul oligarhiei financiare însăș. — Această chestiune este atinsă pe larg în studiul nostru: «*Marea finanță în economia și politica actuală a României*», care va apare.

de a-şi începe desvoltarea cu acele aşezăminte, la cari burgheziile înaintate au ajuns în acel moment. Tot astfel a făcut şi ţara noastră la 1866. Dar s'a întâmplat în urmă lucrul firesc, că haina politică a trebuit să se dea după corpul social, şi regimul parlamentar român s'a prefăcut într'un sistem de guvernare centralizatoare — singura cu putinţă într'o asemenea fază evolutivă — care nu se deosebeşte mult de guvernarea absolutistă a unei puteri centrale.

Deaici se înţelege lesne de ce vederea, care înfăţişează partidele politice ca organe de clasă, a întâmpinat la noi o împotrivire unanimă. Din numeroasele definiţii generale ale partidelor, pe cari le-a cules cu multă răbdare d-l I. Găvănescul dintr'o discuţie la mesaj (sesiunea 1906), nici una nu priveşte partidele politice ca ceeace sunt: grupări de interese de clasă; toate le înfăţişează ca *grupări de principii* [1]). Dar nu numai oamenii noştri politici au căzut victimă acestei iluzii; dela această părere nu se abat nici scriitorii cei mai de samă. «Principiile conservatoare în statul nostru constituţional, aşă se exprimă Titu Maiorescu, nu au absolut nimic de a face cu deosebirea socială între boieri şi burghezi» [2]). Şi mai departe acelaş scriitor continuă: «Iar dacă e vorba de origină socială, e probabil că am găsi în partidul numit naţional-liberal tot atâţia descendenţi din familiile boiereşti şi mai mulţi fanarioţi decât în partidul conservator, care la rândul său cuprinde în aceeaş proporţie elemente burgheze şi ţărăneşti» [3]).

Insuş A. D. Xenopol, care în erudita sa cercetare asupra partidelor noastre politice pleacă dela concepţia justă, că *interesele comune unui grup alcătuesc substratul pe care se înalţă grupările*

[1]) Caracterizarea partidelor politice prin ele însile, Iaşi, 1906.

[2]) Discursuri parlamentare I, p. 50. Maiorescu ajunge chiar să pună la îndoeală buna credinţă a celor ce admit un substrat social pentru partide, îndeosebi pentru al său propriu: «In ochii multor oameni partidul conservator se confundă cu vechea boierime, şi adversarii săi, unii din neştiinţă, alţii ca manoperă de luptă, caută să întreţie această confuzie» (Ibidem).

Sub această învinuire ar cădeà şi cercetările lui A. D. Xenopol, a cărui concepţie a partidului conservator se întemeiază pe aceeaş «confuzie».

[3]) Op. cit., pag. 51.

sau partidele politice [1]), e de părere că acest principiu nu se poate aplică la noi. Față de o încercare de lămurire analoagă a partidelor noastre, el observă laconic: «Au putut fi lucrurile așà aiurea; de sigur că nu la noi în țară [2])». Ar urmà să ajungem deci la încheierea, că alcătuirea partidelor noastre politice face o excepție dela regula generală, întocmai cum s'a crezut atâta vreme despre întreaga desvoltare a burgheziei noastre. Din fericire însă lucrurile nu stau astfel.

12. Inainte de toate, un lucru stă dincolo de orice îndoeală: anume *origina* partidelor noastre politice. Acestea s'au născut, cum arată în mod limpede Xenopol, din diferențierea vechei noastre clase stăpânitoare. La un moment dat boierimea română s'a desfăcut în două fracțiuni dușmane: una reacționară, și aceștia sunt marii boieri; alta liberală revoluționară, alcătuită din boierii mici [3]). Din cea dintâi și-a luat ființă partidul conservator, care

---

[1]) Istoria partidelor politice, Prefață, p. III. Se pare că Xenopol nu era tocmai fixat în concepția fundamentală a partidelor politice, pe care o desvoltă în prefață. Căci în corpul lucrării se întâlnește următoarea declarație diametral opusă: «Niciodată alcătuirea partidelor politice nu se face pe temeiul împărțirii în clase sociale, ci numai pe acel al ideilor» (!), p. 161.

[2]) Op. cit., pag. 102, notă.

[3]) Asupra pricinilor economice ale acestei diferențieri, vezi cap. I al lucrării noastre.

Xenopol, urmând metoda obișnuită, socoate că pricina acestei diferențieri ar fi înfiltrarea ideilor liberale din Apus: boierii refractari acestor idei au devenit conservatori, pe când cei ce s'au lăsat înrâuriți de ele au dat naștere grupului liberal. Astfel partidul conservator apare marelui istoric ca o grupare de spirite egoiste, mânate de interesul de clasă, la care «nu trebuie să ne mirăm, dacă vom găsi simțimântul cedând pasul înaintea interesului» (p. 234); mai mult, în egoismul lor de clasă acești oameni n'au șovăit a se alià cu dușmanii țării, de câte ori și-au văzut situația în primejdie (p. 297). In schimb partidul liberal e tratat de Xenopol cu o deosebită simpatie, ca un grup de oameni dezinteresați, idealiști, «cugete adăpate la isvorul dreptății», îmbinate cu «suflete altruiste» din clasa de sus, spirite ce și-au jertfit interesele materiale de dragul ideilor liberale (p. 58 și passim). In acest chip România modernă apare drept creația unor ideologi: a partidului național-liberal.

Cercetarea de față înlătură această concepție neștiințifică. Grupul liberal revoluționar e tot atât de egoist, mânat de interese de clasă, ca și fracțiunea

apără interesele agrarienilor; cea din urmă a dat naştere partidului liberal, apărător al principiilor burgheze, şi reprezentant al intereselor capitalului. Aceste două tabere luptă deadreptul ca forţe sociale, până când vieaţa noastră publică îmbracă haina unei constituţii burgheze; deatunci lupta continuă sub formă de antagonism politic între partidul conservator, şi partidul naţional-liberal: cel dintâi rămâne credincios tradiţiei reacţionare, cel din urmă continuă a reprezentà interesele curat burgheze ale capitalismului român în proces de formaţie.

Ceeace pare însă a acoperì acest caracter limpede de organe de clasă al partidelor noastre, e alcătuirea lor numerică. Partidul conservator a numărat în rândurile sale şi elemente burgheze, iar cel naţional-liberal a avut deopotrivă mari boieri ca şi elemente ţărăneşti, cum am văzut că arată Titu Maiorescu.

Se înţelege că aşà este: alcătuirea partidelor politice e pestriţă, la noi ca şi aiurea. Dar dacă s'ar întâmplà, ceeace de altfel e cazul real, ca un număr de elemente aparţinând marei industrii sau marei proprietăţi funciare să treacă în partidul socialist, ar puteà afirmà cineva că acest partid încetează prin aceasta de a fi un organ de clasă? Nimenea nu ar cădeà în această eroare; căci caracterul unui partid politic nu e hotărât de alcătuirea sa atomistică, ci de categoria de interese pe cari le apără în activitatea sa publică. In această lumină, vieaţa noastră politică ia o înfăţişare de perfectă limpezime. Căci cel ce priveşte evoluţia politicii noastre economice în èra regimului parlamentar, trebuie să recunoască acest adevăr: că partidul liberal a urmărit mereu o politică strict burgheză, consecvent mercantilistă, ocrotind interesele capitalismului naţional; partidul conservator a urmărit însă o politică deadreptul opusă, inspirată de un liberalism dăunător pentru burghezia naţională, şi dictat de interesele speciale ale marilor proprietari, cari vroiau să vândă scump produsele solului, şi să cumpere ieftin fabricate străine. Deosebirea între cele două partide se reduce, în fapt, la o deosebire de interese de clasă.

conservatoare. Activitatea revoluţionară, la noi ca peste tot, nu e determinată de idei, ci de o întreagă revoluţie de fapt, singura care face cu putinţă influenţa ideilor liberale.

13. Dar nu vroim să cădem în extremul potrivnic, și să susținem că între partidele noastre politice și acele din democrațiile apusene, ar există o analogie desăvârșită, deși e adevărat că și unele și altele reprezintă interese de clasă. Pe când în societățile democratice din Apus partidele politice se sprijină pe clase sociale deplin formate, la noi ele se altoesc pe clase sociale în ruină sau în formație, deci în ambele cazuri fără putere. Deaici isvorăște toată deosebirea între vieața noastră politică, și aceea pe care am avut-o ca model la întemeierea parlamentarismului. In Apus partidele își datoresc puterea lor forței numerice și economice a claselor sociale; dar clasele noastre fiind forțe sociale de însemnătate secundară, partidele cari reprezintă interesele lor au trebuit să caute în altă parte taina puterii politice, spre a influență treburile publice în sensul intereselor lor de clasă. In acest chip, monarhul a căpătat în vieața noastră politică un rol covârșitor: în lipsa claselor sociale, adică a forțelor reale cari sunt menite a hotărî de vieața și moartea regimurilor politice, acest rol a trebuit să-l ia la noi capul statului. Aceasta nu înseamnă altceva, decât că vieața politică a României a trebuit să se adapteze la structura ei socială, și să se orienteze de sus în jos. Nu puteà să se întâmple altfel: erà o necesitate de fapt.

Așà s'a făcut că activitatea politică a partidelor noastre nu a avut ca țel unic organizarea claselor sociale respective, spre a-și creà prin aceasta temelia socială a puterii lor politice. Năzuința lor principală se îndrumà în altă direcție, anume aceea de a convinge capul statului despre destoinicia lor de a conduce treburile publice. De câteori un partid isbutià să obțină dovada încrederii monarhului, rămâneà în urmă ca o afacere secundară, ca el să obțină și o dovadă asemănătoare dela națiune. Aici începeà rolul covârșitor al biurocrației orășenești parazitare, singura massă electorală înaintea votului obștesc. Partidul chemat a conduce treburile obștești întreprindeà o primenire radicală a biurocrației, și după această operație păsià la consultarea corpului electoral, care dădeà fără greș dovada încrederii unanime a «națiunii».

Această guvernare absolutistă — repetăm: singura cu putință în faza noastră de desvoltare — îndeplinită cu mijloacele regimului parlamentar, sili partidele noastre politice să recurgă la

aceleaş metode de luptă. Deşi ele reprezentau interese de clasă cu totul potrivnice, totuş spre a se întări ca partide de guvernământ trebuiau să bată aceeaş cale: anume, să capete încrederea monarhului, şi să-şi creeze totodată o bază biurocratică. Urmarea nemijlocită a acestei vieţi politice fu o enormă creştere a funcţionarismului parazitar [1]). Biurocraţia noastră născută în urma distrugerii industriei orăşeneşti de către capitalismul străin, începù să crească în mod automat prin mecanismul vieţii noastre politice, care găsi în ea un sprijin firesc. Se născù astfel în oraşele noastre o adevărată armată de condotieri ai luptelor politice, o gloată electorală de mercenari, gata a-şi acordà serviciile partidului care-i deschideà mai frunoase perspective bugetare. Erà şi aici o imperioasă necesitate de fapt. Căci de când cetăţeanul român dela oraş fusese silit de produsele străine să-şi închidă atelierul, el nu mai aveà decât un mijloc de existenţă: să facă politică. Lupta pentru vieaţă se prefăcuse astfel, în oraşele noastre, într'o luptă pentru buget. Dacă industria naţională ar fi întârziat încă să se desvolte, am fi ajuns în starea sorei noastre latine de dincolo de Pirinei, care printr'o politică nefastă şi-a distrus în sânul ei burghezia, dând astfel naştere unui întins parazitism [2]).

14. In desvoltarea vieţii noastre politice anul 1918 înseamnă o cotitură cu grele urmări. Deocamdată, ceeace ne-a hărăzit acest

[1]) Dr. G. Creangă socoteşte pentru România câte un funcţionar de fiecare 12 bărbaţi între 20 şi 60 ani, întocmai ca în Franţa *(Das Beamtentum in Rumänien*, în Schmollers Jahrbuch, 1904, p. 608). Se pare astfel că funcţionărimea română n'ar prezintà nici o anomalie.

Dar dacă se ia în samă, că economia franceză e mult mai desvoltată, şi că vieaţa socială are acolo mai multe nevoi de împlinit, se poate înţelege cât e de umflată biurocraţia noastră peste nevoile reale. Aceasta o constată şi autorul.

[2]) «Spania, la sfârşitul veacului din urmă, poate fi privită ca tipul unei societăţi ajunsă la un fel de consumare economică, în urma desvoltării spăimântătoare a paraziţilor şi a muncitorilor ce produc neîndestulător. Sub Filip III, se socotià 988 mânăstiri de călugăriţe, 32.000 de călugări cerşetori. Recensământul din 1788 dădù un total de 1.221.000 preoţi, soldaţi, marinari, nobili, advocaţi, funcţionari, studenţi şi servitori faţă de aproape 3.800.000 bărbaţi, din cari trebuie să mai scădem încă o sumă de cerşetori, vagabonzi, etc.» (J. Massart et E. Vandervelde, op. cit., p. 138).

an, se reduce la transformarea vechiului mecanism al vieții noastre politice, atât de simplă și de limpede până atunci, într'un adevărat haos. Se înțelege că această situație turbure va dăinui încă, până ce politica română va nimeri calea creată de recentele prefaceri.

Noua eră de evoluție politică a țării noastre este deschisă de cunoscutele reforme: *a)* desființarea marei proprietăți rurale, prin actul împroprietăririi, și *b)* votul obștesc; cea dintâi șterge din cartea vieții vechiul partid conservator, organizația politică a marei proprietăți de pământ; cea din urmă dă drumul masselor țărănești la vieața politică, distrugând astfel rolul politic al biurocrației; aceasta dealtfel este ruinată și pe cale economică.

Așadar prefacerile, pe cari ni le-a adus anul reformelor, lasă în ființă din vechiul organism politic numai partidul național-liberal, organul intereselor marei finanțe, și în genere al economiei noastre burgheze, iar la spatele sale militarismul. In asemenea împrejurări, o samă de cugetători politici și-au închipuit că rolul marilor proprietari, de a precumpăni influența politicii burgheze printr'o politică ponderatoare, cade deacum în sarcina țărănimii. Căci după amurgul reprezentanților marei proprietăți, țărănimea a rămas clasa socială, care reprezintă tradițiile rurale, ostile tendințiî de inovații burgheze. Deaceea în noua situație, creată de votul obștesc, misiunea politică a vechiului partid conservator urmează să fie continuată de un partid al țărănimii [1]).

Alți teoreticieni politici au mers încă mai departe: sub influența culturii socialiste, aceștia vorbesc chiar de «o luptă de clasă» a țărănimii împotriva oligarhiei financiare, socotind că cea dintâi ar avea menirea de a sfărâmà pe cea din urmă, și a revoluționà societatea noastră, creând o orânduire socială specific țărănească [2]).

Nu ne putem lăsà victimă unor asemenea iluzii; țărănimea n'a fost niciodată, și nicăiri, un factor social sau politic de sine stă-

[1]) Vezi, de pildă. C. Rădulescu-Motru, *Țărănismul*, un suflet și o politică, București 1924. Acelaș: *Concepția conservatoare și progresul*, în vol. «Doctrinele Partidelor Politice» ed. Institutului Social Român.

[2]) Vezi îndeosebi lucrările respective ale d-lui V. Madgearu: *Țărănismul*, București, Reforma Socială (fără dată); *Doctrina Țărănistă*, în volumul citat; *Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești*, în «Arhiva pentru Știință și Reformă socială», An. IV, No. 3. Comp. studiul nostru critic asupra acestor lucrări, *Țărănism și marxism*, Arhiva, An. V, No. 1—2.

tător, cu atât mai puţin un factor revoluţionar. Rolul ţărănimii a fost totdeauna secundar în mişcările sociale, şi neexistent în mişcările politice. La noi ţărănimea s'ar puteà ridicà cu atât mai puţin împotriva burgheziei, cu cât interesele ei sunt strâns legate de procesul de desvoltare al capitalismului naţional, cum vom arătà pe larg în capitolul asupra revoluţiei noastre agrare. Dacă poate fi vorba de vreo primejdie pentru dictatura politică a Marei Finanţe, de sigur că aceasta nu va venì din partea ţărănimii. Adevărul e că singurul factor politic, care în noua noastră situaţie ar puteà precumpănì influenţa burgheziei, e proletariatul, şi acesta se află abià în germene.

Cercetarea noastră duce la încheierea, că e de puţin folos de a discutà în mod academic, dacă dictatura politică a oligarhiei financiare e bună sau rea. Această dictatură stă dincolo de asemenea calificative: ea este. *Supremaţia Marei Finanţe este rezultatul întregei noastre evoluţii economico-istorică, şi când îşi va îndeplinì rolul ei istoric de a desvoltà şi organizà producţia naţională, va dispăreà dela sine*: atunci va naşte ea singură moştenitorii, cari sunt chemaţi să-i ia locul.

Acesta este punctul de vedere ştiinţific, ce poate alcătuì baza unei politici sănătoase, care nu vrea să rătăciască în afară de sfera realităţilor.

Deaceea e un sbucium sterp, mai mult, e o atitudine reacţionară, când unele fracţiuni politice iau poziţie ieftină de ciocli ai oligarhiei. Supremaţia marilor financiari nu poate fi desfiinţată prin nici o activitate politică: ea se va desfiinţà singură, prin însăş evoluţia de fapt a societăţii noastre, când va sosi timpul. Dacă e adevărat că nici o formă de vieaţă socială nu e eternă, apoi nu e mai puţin adevărat, că nici o formă de vieaţă nu dispare înainte de a-şi fi încheiat rolul istoric.

IV. REVOLUŢIA AGRARĂ ŞI PREFACERILE CLASEI ŢĂRĂNEŞTI

In fiecare ţară se poate deosebi de regule două epoce de desvoltare agricolă: una, în care ţara stă în relaţie de colonie faţă de alte ţări cu capitalism înaintat; şi alta în care capitalismul—desvoltându-se în propria ţară — îmboldeşte şi agricultura să se industrializeze.

Abia epoca din urmă aduce o schimbare hotărâtoare, revoluţionarea din temelie, pe când în cea dintâi influenţa rămâne de obiceiu numai la suprafaţă.

W. SOMBART [1])

Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influenţa capitalismului: 1. Principiul general, după care trebuie cercetată revoluţia agrară. 2. Caracteristica fazei sociale de transiţie dela vechiul la noul regim. 3. Sensul în care se poate vorbi de un feodalism român. 4. Procesul de prefacere a regimului agrar feodal în regim modern burghez. 5. Formele acestei prefaceri în deosebite ţări. 6. Năzuinţa vechei noastre clase stăpânitoare de a salvà neatinsă marea proprietate. 7. Revoluţionarii ridică ţărănimea împotriva boierilor. 8. Alţi factori, cari au intervenit în sprijinul ţărănimii. 9. Opera dela 1864 e o rezultantă a forţelor sociale în luptă. 10. Prejudecăţi asupra revoluţiei noastre agrare.

Urmările prăbuşirii vechiului regim asupra stării ţărănimii: 11. Mizeria generală a ţărănimii în faza de transiţie. 12. Consideraţii generale asupra cauzelor acestei mizerii; caracterul superficial al revoluţiei noastre agrare. 13. Fărămiţarea micei proprietăţi nimiceşte baza de existenţă a ţăranului. 14. Cămătăria robeşte munca ţăranului. 15. Necesitatea istorică a muncii forţate la ţară. 16. Răscoalele ţărăneşti; caracterul lor reacţionar.

Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechiu: 17. Evoluţia agricolă în legătura ei organică cu industria. 18. Felul cum capitalismul

---

[1]) Der moderne Kapitalismus, ed. I, vol. II, p. 89.

construeşte regimul modern din elementele celui vechiu. 19. Naşterea industriei naţionale şi influenţa ei asupra agriculturii: revoluţionarea producţiei agrare. 20. Continuare: absorbirea proletariatului agricol. 21. Sensul istoric al parcelării totale a marei proprietăţi. 22. Incheiere: menirea istorică a industriei noastre naţionale.

a) *Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influenţa capitalismului*

1. Intre rănile săpate de capitalism în organismul nostru social nu e nici una, care să fi prilejit atâta îngrijorare, ca răsturnarea vechilor raporturi agrare şi urmările acestei revoluţii asupra soartei ţărănimii noastre. S'a căutat multă vreme, şi se caută încă, un leac de natură a vindecà odată pentru totdeauna această boală socială. Zadarnic! Căci o rană săpată în corpul social de evoluţia de fapt nu poate fi vindecată, decât tot prin înaintarea firească a acestei evoluţii. Leacurile prescrise de creerul omenesc nu au nici o putere asupra neajunsurilor sociale, şi aceeaş e soarta atât de numeroaselor «deslegări» ale problemei agrare, cunoscute din literatura specială.

Vom cercetà deci revoluţia agrară ca un *proces natural*, silindu-ne a-i descoperì cauzele şi a-i stabilì urmările, şi ferindu-ne de orice «soluţie», ceeace după cunoştinţa noastră nu s'a făcut până în prezent. Spre acest scop ne vom călăuzì de principiile generale, stabilite de cercetarea economică cu privire la revoluţia agrară, pe care o deslănţue capitalismul în orice ţară agricolă, în care pătrunde.

După cum se vede din cuvintele luate ca motto pentru acest capitol, Sombart deosebeşte în cercetările sale asupra capitalismului modern două mari perioade de revoluţie agrară: la început, agricultura unei ţări intră în prefacere sub influenţa unui capitalism străin; în această primă perioadă revoluţia e numai superficială; după aceasta urmează însă altă perioadă, în care agricultura trece sub influenţa industriei capitaliste indigene: atunci ea este revoluţionată cu desăvârşire.

In fapt, această împărţire exprimă nu numai mersul treptat al revoluţiei agrare, ci întreaga evoluţie a burgheziei în fazele ei

succesive. Căci, cum am arătat la locul cuvenit, desvoltarea capitalismului începe pretutindeni prin invazia mărfurilor unei țări înaintate într'o țară agricolă. In acelaș chip a început și la noi desvoltarea burgheziei după tratatul dela Adrianopol. In această fază agricultura înapoiată este silită să producă pentru schimb, sub influența capitalismului industrial străin. In țara agricolă nu se naște atunci, decât capitalismul comercial și cel de cămătă, acest din urmă putându-se ridică și la forma capitalismului de bancă. Aceste forme inferioare ale capitalului sunt expresia economiei bănești, și au menirea de a înlesni schimbul între țara agricolă și țările capitaliste.

Urmează apoi faza a doua și cea din urmă: capitalismul comercial ajuns la deplină desvoltare, după ce a creat prin importul mărfurilor străine nevoi noui în țara sa proprie, cearcă să le satisfacă el singur, și prin aceasta naște din sânul său capitalismul industrial. La rândul său, acesta revoluționează din temelie agricultura indigenă, silind-o a luà și ea caracterul de producție capitalistă. Și astfel se încheie desvoltarea burgheziei, a capitalismului în forma întreagă a trinității sale.

Am urmărit în cele trei capitole din urmă evoluția capitalismului român, înfățișând formele sale succesive drept ceeace sunt: tot atâtea faze la evoluție istorică necesară. In capitolul de față rămâne să cercetăm influența capitalismului în procesul de revoluționare a agriculturii noastre.

2. Mai întâi, prin ce se caracterizează începutul revoluției agrare? Printr'o contradicție fundamentală — asupra căreia am stăruit altădată — în economia națională a țării, care a intrat în procesul de revoluție burgheză. *Economia unei asemenea țări se alcătuește dintr'un proces de circulație modernă capitalistă, altoit pe un proces de producție agrară primitivă.* Acest fenomen a fost cercetat în amănunțime de Nicolas-On pentru economia rusă, unde el alcătuește, după acest economist, adevăratul isvor al crizelor rurale [1]). La noi, această contradicție economică și-a găsit expresia

[1]) Histoire du développement économique de la Russie, Paris, 1902.

şi într'o ciudată contradicţie juridică, care a produs multă nedomirire în rândul cercetătorilor noştri. Anume, pe procesul de circulaţie capitalistă s'a altoit, în felul arătat, întregul edificiu al legiuirii noastre burgheze, ce porneşte dela principiul libertăţii omului; aceasta n'a împiedecat însă, ca pe procesul de producţie agrară să se altoească o legiuire specială, cu totul opusă, plecând dela principiul că ţăranul poate fi silit cu forţa la munca câmpului. In acest spirit sunt alcătuite, cum vom vedeà, legile de tristă amintire ale «tocmelelor agricole». Cu alte cuvinte, contradicţia economică de fapt şi-a găsit răsunet şi într'o contradicţie de drept. De altfel, acesta nu e un fenomen atât de propriu societăţii române singure, cum s'a crezut atâta timp.

Asemenea disarmonie e simptomul firesc al unei stări haotice, ce caracterizează orice primă fază a unei evoluţii. Pe măsură însă ce procesul de circulaţie deslănţue evoluţia treptată a capitalismului, aşà cum am cunoscut-o în cercetările din urmă, el exercită şi o acţiune paralelă de disolvare şi distrugere a vechei economii agrare feodale. Când aceasta din urmă dispare, prefăcându-se potrivit cu spiritul economiei capitaliste, atunci încetează orice disarmonie economică: a doua şi ultima fază de evoluţie burgheză intră în fiinţă.

Se înţelege deci lesne, că ceeace impresionează totdeauna la începuturile revoluţiei agrare, e tocmai acest proces de pustiire a vechiului regim, cu tot cortegiul de urmări, unele mai dureroase ca altele, ale unei lumi în agonie. Vechea boierime, prăbuşită deodată din strălucitul rol de clasă dominantă în neantul nefiinţii; ţărănimea redusă la proletarizare şi mizerie, luând mai adesa bâta şi coasa, spre a protestà împotriva inovatorilor sub formă de groasnice răscoale: toate aceste convulsiuni ale vechei lumi agrare în amurg provoacă o ură sălbatecă împotriva capitalismului proaspăt, şi învălue trecutul agrar într'o atmosferă de nespusă jale. Iar această jale după vremurile de aur ale vechiului regim culminează într'un romantism social-cultural, care acopere într'un văl sombru, de tristeţă şi amărăciune, faza de început a revoluţiei burgheze.

E vorba să urmărim acum această tragedie rurală: disolvarea vechei noastre lumi agrare sub tăvălugul capitalist. Spre acest

scop trebuie să amintim, că perioada turbure de prăbușire a vechiului regim și zămislire a celui nou își găsește expresia politică într'un regim centralizator și intervenționist. Aceeaș tutelă a puterii centrale, pe care am descoperit-o în evoluția industriei, vom află-o și în desvoltarea agriculturii, căci ea caracterizează faza mercantilistă în toate manifestările ei sociale. După cum în industrie puterea de stat intervine în chip energic, spre a desvoltà producția, tot astfel vom găsi-o la lucru și în agricultură, făcând eroice sforțări de a grăbì trecerea dela vechiul regim agrar la noul regim burghez.

3. Inainte ca țara noastră să sufere invazia capitalismului străin, ea trăià sub un regim agrar asemănător în raporturile sale cu acela al Europei medievale. Țăranii erau așezați pe moșiile boierești, și aveau îndatorirea, ca în schimbul pământului primit pentru cultură să dea boierului o dare în natură — dijmă, și un număr de zile de muncă pe an — clacă. Acelaș raport între proprietarul de pământ, și muncitorul său, domnește peste tot în vechiul regim al Statelor europene [1]). Istoria dă acestui regim numele special de *feodalism.*

Din punct de vedere economic, se înțelege prin feodalism regimul, în care proprietarul stăpânește pământul iar muncitorul instrumentele de producere; în astfel de împrejurări, pentru ca muncitorul să capete pământ de cultură, el trebuie să cedeze proprietarului o parte din recolta sa anuală, și să muncească cu uneltele sale și pământul rămas spre folosința deosebită a stăpânului. Această situație aruncă toate sarcinile pe muncitor, și dă toate foloasele proprietarului; muncitorul e obligat deopotrivă să cultive pământul, precum și să țină vitele și uneltele trebuitoare culturii, pe când pentru proprietar e de ajuns dreptul de stăpânire asupra pământului, spre a-și asigurà întinse privilegii. Dintr'un asemenea raport între proprietar și muncitor se naște: din punct de vedere economic, atârnarea muncitorului de proprietar; din punct de vedere social, despărțirea populației într'o clasă de aristocrație fonciară, și o clasă de iobagi cari muncesc pământul; din

[1]) Vezi Gh. Panu, Cercetări asupra stării țăranilor, București, 1910, vol. I, Introducere.

punct de vedere politic, acapararea puterii de stat de către nobilimea fonciară, care se îngrădeşte în privilegii şi înlătură dela conducerea treburilor publice întreg restul populaţiei [1]). Aceasta este constituţia feodală a vechiului regim; o asemenea alcătuire socială au avut şi Principatele române înainte de a intră sub influenţa capitalismului apusan, deaceea putem vorbi, în sens sociologic, de o societate feodală română [2]).

4. Ce schimbări produce într'o asemenea societate invazia capitalismului?

Inainte de toate, capitalismul sileşte societatea agrară să producă pentru schimb; el îi trimite fabricate industriale şi cere înapoi materii prime, adică produsele solului. In acest chip vechii

[1]) Vezi K. Marx, Le Capital, vol III, partea II, p. 386—387.

[2]) E semnificativ că în vreme ce cercetătorii noştri, cari urmăresc vechea constituţie agrară română pe cale istorică, tăgăduesc fiinţa unui feodalism român — aşà de pildă d-nii N. Iorga şi Radu Rosetti — acei ce privesc latura sa economico-sociologică vorbesc de un regim feodal român, ca de un lucru dela sine înţeles. C. Dobrogeanu-Gherea, d-l C. Garoflid, în timpul din urmă d-l I. N. Anghelescu în cercetarea sa asupra evoluţiei economice a ţărilor româneşti, pleacă dela acest punct de vedere.

Această divergenţă provine din împrejurarea, că istoricii înţeleg prin feodalism altceva, decât economiştii şi sociologii. Sombart declară la începutul unei cercetări: «Eu sunt dintre oamenii de modă veche, cari nu pot vorbi de un lucru decât atunci, când ştiu bine ce trebuie să înţeleagă printr'însul» (Op. cit., I, 194). E evident că cel ce discută asupra feodalismului român trebuie să limpezească sensul, în care întrebuinţează acest termin, dacă nu vrea să prilejească neînţelegeri. Când prin feodalism se înţelege regimul agrar, în care monarhul are dreptul de stăpânire asupra întregului pământ al ţării, trecând dreptul de folosinţă vremelnică asupra unor anumiţi indivizi, *feodalii*, sub anumite obligaţii, atunci se va tăgădui existenţa unui feodalism român cu bun temeiu: Domnii Principatelor române nu au avut acest drept. (Vezi N. Iorga, Constatări istorice cu privire la vieaţa agrară a românilor, Bucureşti, 1908, p. 45, notă). Dr. Gr. Maior, care înclină a crede contrariul, se înşeală de sigur (Politica agrară la români, p. 452).

Dar această chestiune e fără însemnătate pentru economist sau sociolog: ceeace privesc aceşti cercetători în regimul feodal, e *structura sa economică* şi *raporturile între clasele sociale altoite pe această structură*. Acestea au ajuns însă, în cursul evoluţiei, să ia acelaş caracter la noi, ca în Apus. Atât modul de producţie a vechiului nostru regim agrar, cât şi raporturile între proprietari şi muncitori, au avut un caracter feodal.

agrarieni devin producători de marfă. Dar cu invazia mărfei în societatea agrară se naște și isvorul tuturor relelor, cari o fac în cele din urmă să-și dea obștescul sfârșit. *Marfa* e pârghia adâncă, care răstoarnă vechea constituție și o preface în alta nouă.

Spre a înțelege acest lucru, trebuie să amintim că în societatea feodală nu există *proprietate privată* de pământ, în înțelesul nostru modern. Atunci proprietatea de pământ era mai mult iluzorie, de vreme ce proprietarul era oprit în folosința pământului de o sumă de obligații față de țărani; proprietarul vechiului regim era mai mult un uzufructuar [1]).

Dar situația se schimbă, din timp ce proprietarul începe a produce pentru schimb: deatunci el simte nevoia de a dispune de pământul său în chip absolut, după cum dispune orice negustor de marfa sa, deci de a scutură orice sarcini care știrbesc dreptul de proprietate. Deaceea iobăgia, care impune obligația de a da iobagului un colț de pământ, se schimbă într'o povară de care proprietarul cearcă să se scutească, spre a păstrà pământul numai pentru sine. Cu alte cuvinte, producția-marfă, pe care capitalismul o impune agriculturii feodale, impune totodată acesteia și o nouă formă de proprietate, în analogie cu proprietatea-marfă, adică dreptul de a uzà și a abuzà de un anumit petec de pământ. «Acest drept, în el însuș, nu are alt sens decât a recunoaște proprietarului fonciar puterea juridică de a dispune de pământ, cum orice posesor de marfă poate dispune de marfa sa. El nu se naște în antichitate decât în momentul, când se disolvă vechea organizație socială, iar în societatea modernă e admis numai sub presiunea desvoltării producției capitaliste» [2]). Acest act istoric al prefacerii proprietății feodale în proprietate privată burgheză a avut loc la noi în anul 1864. Era încheierea firească la care ducea producția-marfă, la noi ca pretutindenea.

Cu desființarea coproprietății feodale, se năruie întregul edificiu social clădit pe ea. Țăranii alungați de pe vechile moșii, cari devin deacum proprietatea privată a stăpânului uzufructuar de mai

[1]) «Proprietatea boierilor era grevată de un drept de coproprietate... Țăranul împărția fructele și produsele pământului, pe care îl cultivà, cu proprietarul». Gh. Panu, Cercetări, vol. I, p. LXXIII.

[2]) K. Marx op. cit., p. 192.

înainte, se schimbă în *oameni liberi* [1]). Astfel libertatea individuală, ce vine să ia locul vechilor obligaţii, însoţeşte peste tot această prefacere a proprietăţii. Ambele fenomene sunt impuse de producţia-marfă, care cere nu numai libertatea proprietăţii, ci şi libertatea persoanelor, întrucât schimbul mărfurilor e o învoeală liberă, ce nu poate aveà loc decât între persoane libere. Proprietate privată liberă, care să poată fi vândută ca marfă; persoane libere, care să-şi poată vinde puterea de muncă ca orice marfă — iată cele două elemente, în cari se disolvă vechiul regim şi cari vin apoi să clădească regimul modern. De regulă, în momentul lichidării vechiului regim, boierii se aleg cu libertatea moşiilor, iar ţăranii cu libertatea persoanei, aşà că pe când mai înainte aceştia cultivau pământul ca iobagi aşezaţi pe moşiile nobililor, de acum îl cultivă ca muncitori liberi şi salariaţi. In acest chip vechile raporturi de iobăgie dau loc unor raporturi libere, contractuale: societatea burgheză liberă, isvorâtă din nevoile producţiei-marfă, se ridică pe ruinele societăţii feodale.

5. Prefacerea vechiului regim agrar în regimul modern e un proces istoric natural, care însă îmbracă forme deosebite după condiţiile sociale, în care se îndeplineşte. In chipul cel mai sumar şi mai corespunzător intereselor burgheze, s'a înfăptuit acest proces în Anglia. Aici nobilii au alungat pe ţărani în massă de pe moşiile lor, sub cuvânt că deacum ei sunt oameni liberi, deci trebuie să-şi îngrijească singuri de soarta lor [2]). Ţăranii rămaseră astfel stăpâni numai pe braţele lor, la discreţia uzinelor dela oraşe, spre care fură siliţi a-şi luà drumul.

Un fapt opus s'a petrecut în Franţa. Aici a început, încă de prin veacul XIII, un proces de parcelare şi de pulverizare a moşiilor, care prin ajunul marei revoluţii luase o formă alarmantă [3]).

[1]) Emanciparea de fapt a iobagilor s'a petrecut cu mult înainte de recunoaşterea ei de drept: cea dintâi începe de prin veac. IX—XII (Sombart, op. cit., ed. III, vol. I, 1, p. 104), pe când cea din urmă începe abià la sfârşitul sec. XVII pe cale revoluţionară.

[2]) «E de însemnat că nobilii recunoscură ţăranilor numai dreptul la libertate, nu însă la proprietate». Art. *Bauernbefreiung in England*, in Handwörterbuch der Staatswissenschaften, (Conrad), vol II.

[3]) A. de Tocqueville, L'ancien régime et la révolution, ed. IV, p. 55—56.

Apoi, în timpul revoluției, țăranii s'au aliat cu burghezia împotriva nobililor, pe cari i-au isgonit de pe moșii, rămânând astfel ei singuri stăpâni liberi pe vechile parcele.

Celelalte state n'au așteptat ciocnirea violentă a țărănimii cu nobilimea, pentru ca felul emancipării iobagilor să iasă, pe cale revoluționară, din raportul de forțe a acestor două clase în luptă. Indată ce guvernele s'au văzut sub presiunea mișcărilor țărănești, ele au întreprins deslegarea pe cale pașnică a chestiunii agrare, și aceasta au făcut-o printr'un compromis între cele două soluții extreme, date de evoluția de fapt în Anglia și în Franța: anume, s'a dat o parte din pământ nobilimii, și o parte țărănimii, mulțumind, sau nemulțumind în acest chip și pe una și pe alta. Aici starea de drept păreà a merge înaintea stării de fapt, născând astfel iluzia, că măsurile legale sunt adevărata cauză a noilor raporturi sociale. In acelaș fel s'a făcut și la noi trecerea dela proprietatea feodală la proprietatea privată burgheză, adică tot pe cale de lege. Și e bine înțeles, că cei ce n'au văzut cauzele adânci ale acestui proces, și-au închipuit că legea singură l-a adus în ființă, și că toate neajunsurile sociale ulterioare isvorăsc din nedesăvârșirea acestei nefericite legi, și din nepriceperea oamenilor cari au făcut-o. O singură țară a lichidat sub ochii noștri rămășițele feodale în felul Franței: aceasta e Rusia. Aici țărănimea, mai întâi în unire cu burghezia (Martie 1917), apoi cu muncitorimea (Octombrie 1917), s'a răsculat împotriva nobilimii și și-a împărțit moșiile, dând astfel o nouă ediție a revoluției burgheziei franceze.

6. Invazia capitalismului străin în Principatele române, trecerea acestora la producția pentru schimb, cu aceasta nașterea comerțului cu străinătatea și suprapunerea unei circulații capitaliste a mărfurilor peste vechea noastră producție agrară, trebuià să ducă la același sfârșit neînlăturat: distrugerea vechiului regim român, prin crearea proprietății fonciare private și emanciparea țăranilor.

După tratatul dela Adrianopol, zidurile ce ne despărțiau de burghezia apusană fiind dărâmate, comerțul cu grâu al Principatelor cu țările capitaliste crescù repede din an în an. Prețul

grâului crescù iarăş în chip corespunzător cu căutarea sa de către străini, ceeace aprinse dorul de câştig în agrarienii noştri, şi-i îmboldì la o cultură din ce în ce mai întinsă. Şi astfel un «viitor de prosperitate nemai auzită» [1]) se deschise pentru agricultura română.

Decât, de îndată ce boierii români începură a produce pentru comerţ, ei făcură aceeaş descoperire ca toţi fraţii lor buni în aceeaş situaţie: anume, că pământul are un mare preţ, că acest preţ creşte văzând cu ochii, şi că obligaţia de a rupe din el câte un petec, spre a-l da ţăranilor, e foarte păgubitoare. Deaceea, încă înainte de anul 1864, boierimea română dorià să scuture această sarcină de pe moşiile ei, dar dorià acest lucru în felul aristocraţiei engleze şi în genere a oricărei aristocraţii fonciare: boierii noştri înţelegeau să alunge pe ţărani de pe moşii, declarându-i oameni liberi. In desbaterile urmate în Divanul ad-hoc, ei exprimară această preţioasă părere, menită a face parte dreaptă pentru amândouă clasele: «Ţăranii să rămână stăpâni pe braţele lor, iar proprietarii pe moşiile lor... cu alte cuvinte, se desfiinţà cu totul dreptul ţăranilor de a se hrăni pe pământul ţării, care erà declarat de pământ boieresc» [2]).

Recunoaşterea unei asemenea pretenţii ar fi fost o adevărată calamitate pentru ţara noastră, care nu aveà o industrie desvoltată, spre a absorbì massele de proletari ţărani alungaţi de pe pământurile boiereşti. Dar, înainte de toate, acest lucru erà cu neputinţă în condiţiile noastre sociale. Aristocraţia engleză a putut ruinà ţărănimea, fiindcă ea a avut priceperea de a se înţelege cu burghezia. Dar acest eveniment nu s'a petrecut la noi, cum nu s'a petrecut nici într'un alt stat continental: între boierimea noastră reacţionară şi clasa revoluţionară domnià o duşmănie de moarte. Şi astfel luptele de clasă, din care s'a plămădit România modernă, au luat altă înfăţişare: revoluţionarii români au căutat, şi au obţinut, sprijinul ţărănimii, pe care apoi au năpustit-o împotriva boierilor.

[1]) Verax, La Roumanie et les juifs, 1903, p. 95. Deasemenea A. C. Cuza, Ţăranii şi clasele diriginte, Iaşi 1895, p. XVII şi urm. Autorul priveşte cu drept cuvânt tratatul dela Adrianopol drept actul «cel mai însemnat poate în istoria acestor ţări dela descălecătoare».

[2]) A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, Bucureşti, 1910, p. 369

Această politică burgheză nu e nouă. Lăsând la o parte Anglia, în toate celelalte state europene găsim burghezia luptând umăr la umăr cu țărănimea împotriva dușmanului comun: aristocrația fonciară. «Burghezia, observă Marx, nu poate luptă pentru domnia ei proprie, fără a-și atrage deocamdată întregul popor ca aliat» [1]). Și în repetate rânduri el privește țărănimea ca aliatul firesc al clasei burgheze [2]). Această tovărășie s'a încheiat și la noi; și iarăș, la noi ca peste tot, burghezia și-a părăsit tovarășul, de îndată ce a isbutit a-l pune în mișcare împotriva vechei oligarhii fonciare. Astfel s'a stabilit politica tradițională a burgheziei noastre, de altfel ca a oricărei burghezii: de a lovì în boierime, făcând concesii țărănimii în dauna marei proprietăți; de a atâță massele sătești împotriva marilor proprietari, spre a culege la urmă roadele acestui conflict. Pentru burghezie țărănimea e un fel de ciocan, cu care ea lovește în boierime. Această politică a dus la sfărâmarea desăvârșită a marei proprietăți și a clasei boierești reacționare, altoită pe dânsa.

7. Începând lupta de emancipare, clasa noastră revoluționară porni soli la sate, ca să miște massele sătești în numele libertății, și să le făgăduească raiul pe pământ, dacă vor pune umărul să ajute la răsturnarea clasei boierești [3]). Cum ei atingeau răni atât de vechi și de adânci, nu e de mirare că fură ascultați cu însuflețire de țărani [4]). Dar când fu vorba să se plămădească destinele țării, în Divanul ad-hoc, întâlnim privelișteа, în aparență ciudată, că revoluționarii par a fi uitat suferințele tovarășilor țărani, așà că aceștia sunt nevoiți să se miște singuri, ca forță neatârnată, ceeace «surprinse» Divanul [5]). Politica burgheziei dădeà roadele ei firești.

Dar abià putură să constate revoluționarii, că sistemul electoral acordat prin Convenția dela Paris nu le dădeà puterea visată,

[1]) Citat din Neue Rheinische Zeitung, de Fr. Mehring în opera sa: Karl Marx, sein Leben, Berlin 1918, p. 164.

[2]) De pildă în opera Révolution et Contre-Révolution en Allemagne, p. 77—78 și passim.

[3]) A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 257—259.

[4]) A. D. Xenopol, ibidem.

[5]) Radu Rosetti, Pentru ce s'au răsculat țăranii, p. 287.

şi atunci iarăş îşi aduseră aminte cu duioşie de nevoile ţărănimii [1]), pentru ca iar să le uite, când se puse în desbatere reforma agrară. Dar nici nu mai eră de nevoie: ciocanul pus de ei în mişcare începù să funcţioneze în mod automat, şi la 1862 avem de înregistrat protestul său obişnuit: răscoale ţărăneşti. Frica cuprinse factorii răspunzători [2]), şi astfel, după multe frământări, căzù aceà «lovitură de măciucă» [3]) peste capul marilor boieri, anume lovitura de stat dela 1864 şi revoluţionarea burgheză a raporturilor de proprietate rurală. Deacum vechea noastră proprietate de pământ eră uşurată de sarcinile ei feodale, şi prefăcută în proprietate privată burgheză, liberă şi absolută, iar ţăranii erau emancipaţi de vechile obligaţii şi prefăcuţi în oameni liberi. Cu un cuvânt, vechiul regim încetase de a mai există: producţia-marfă impusese un regim nou croit după nevoile schimbului.

8. In prefacerea vechiului nostru regim ţărănimea a fost o simplă massă pasivă; ea nu s'ar fi mişcat, dacă producţia-marfă n'ar fi născut forţe noui, care să o pună în mişcare. Cea dintâi, şi cea mai puternică pârghie care a ridicat massele ţărăneşti, e însăş clasa noastră revoluţionară. Pe când marii boieri voiau să alunge pe ţărani de pe pământurile lor, revoluţionarii îi asmuţiau împotriva asupritorilor seculari; se născù astfel, între cele două clase ale vechiului nostru regim — boieri şi săteni — o ciocnire surdă, în care aveau să se ruineze amândouă, şi din care tot folosul aveà să-l tragă acel tertius gaudiens, care le năpustise una împotriva alteia: burghezia [4]).

[1]) «Agitaţia crescù mai cu samă spre toamnă, după publicarea Convenţiei. Oamenii noui se simţiau cumplit loviţi prin noua lege electorală, care îi înlătură cu totul din arena politică. Ei se răsbunau căutând să atâţe pe ţăran împotriva proprietarului, care iar rămâneà singur stăpân pe drepturile politice». Radu Rosetti, op. cit., p. 327.

[2]) Din discursul lui M. Kogălniceanu dela 25 Maiu 1862: «Acolo unde proprietarii n'au avut destul patriotism şi îndestulă inteligenţă, spre a se pune singuri în capul reformei, spre a face ei singuri concesiunile cerute de folosul, de binele general al ţării, ei au dat loc la grozave catastrofe a căror au fost ei cele dintâi victime».

[3]) A. D. Xenopol, op. cit., p. 544.

[4]) Terminul «burghezie», des întrebuinţat în acest capitol, nu trebuie luat în înţeles strict: revoluţionarii români nu erau o clasă burgheză, ci o fracţiune

In această ciocnire cu stăpânii ei străvechi, țărănimea română se înfățișează ca orice forță oarbă și elementară a naturii. Ea nu știe ce vrea, nu pricepe limpede ce să ceară și în ce chip să urmărească înfăptuirea vagelor ei dorințe. Revoluția noastră burgheză a fost atât de repede, smulgerea țăranului român din vechea sa așezare socială s'a petrecut în mod atât de violent, încât el nici nu avuse vreme să priceapă ce e libertatea sau proprietatea burgheză. Deaceea comisarii de propagandă, pe care revoluționarii îi trimiseseră la sate, aveau însărcinarea să lumineze pe țărani asupra articolelor principale de credință din catehismul burghez: anume, să le explice că astăzi sunt liberi, să le lămurească «acest cuvânt foarte greu de înțeles» pentru ei; să le vestească că țăranul «va fi proprietar, nu rob ca până acum» [1]). Dar de sigur că mergea greu, întrucât mintea omului înapoiat pricepe cu anevoie un lucru, pe care nu l-a văzut încă cu ochii săi proprii. Astfel se face că în Divanul ad-hoc, după ce Regulamentul Organic declarase pe boieri drept *proprietari*, deputații țărani vorbesc încă de «boieri de moșie», privindu-i tot ca uzufructuari. Ei nu se putuseră deci emancipà de vechea lor idee, că pământul nu e al nimănui, de vreme ce l-a creat Dumnezeu pentru folosul tuturor.

Aceasta nu înseamnă că țărănimea română, dacă ar fi fost mereu ațâțată și lăsată a se deslănțui ca orice forță naturală, nu s'ar fi priceput să facă ceeace la vremea lor au făcut țăranii francezi și cei ruși: să-și distrugă dușmanul și să pună stăpânire pe averea lui. Pentru aceasta nu e nevoie de o conștiință luminată, ci ajunge singur instinctul de clasă. Dacă țărănimea română nu a ajuns la acest desnodământ violent, pricina e că alături de revoluționarii noștri, care se coborau între țărani numai pentru a-i ațâtà împotriva boierilor, erau și alte forțe, care aveau un interes mai îndepărtat de a intervenì spre binele țăranilor, și a înlăturà o desființare violentă a vechiului nostru regim.

Una din aceste forțe, a cărei înrâurire nu trebuie nesocotită, e însăș burghezia străină, care prin mărfurile ei aruncase sămânța

---

agrariană cu interese burgheze. Dealtfel, aceasta s'a arătat pe larg în cap. I.

[1]) A. D. Xenopol, op. cit., p. 258.

revoluţiei în Principatele române. Am arătat la locul cuvenit [1]), că interesul burgheziei apusene era de a face la noi cât mai bune afaceri, şi deaceea ea aveă nevoie de o ţărănime română cu stare, ca să-i fie o bună clientă: adică să simtă trebuinţă de mărfurile ei şi să aibă cu ce le plăti. Şi după cum în propriile ei colonii burghezia se sileşte a lumină pe indigeni şi a deşteptă în ei trebuinţe noui, ca să poată consumà cât mai multe fabricate, tot astfel, şi din aceleaş temeiuri, ea a intervenit în Principatele române după pacea dela Paris, cerând grabnice măsuri pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor [2]). De sigur că conducătorii noştri aveau bune temeiuri, de a nu indispune capitalismul apusan, atotputernicul nostru protector de pe atunci, alungând ţărănimea română de pe moşiile boiereşti, prăbuşind-o în mizerie şi îndobitocire, şi nimicindu-i astfel orice putere de consumaţie.

Dar factorul, care a luat în chipul cel mai hotărâtor partea ţărănimii în conflictul ei cu vechea clasă stăpânitoare, e însăş puterea de stat. Şi iarăş din foarte binecuvântate motive. In adevăr, cercetarea sociologică arată, că din moment ce o ţară trece dela economia naturală la economia bănească, capul statului intervine în chip sistematic în folosul ţăranilor şi împotriva vechilor stăpâni [3]). E şi lucru firesc, căci atunci întreaga maşină a statului se razimă pe biruri, şi cel mai de samă contribuabil e ţărănimea. E deci un înalt interes de stat, ca ţărănimea să nu fie despoiată de nobilime, ci să trăească în bună stare, spre a fi în măsură să suporte dările impuse de nevoile publice. Deaici trebuinţa imperioasă, care face puterea de stat să intervină în chip energic în această fază turbure de transiţie în folosul ţărănimii şi împotriva boierimii. La noi, capul statului de atunci, domnitorul A. Cuza, şi ministrul său M. Kogălniceanu, şi-au îndeplinit în chip eroic

[1]) Vezi cap. I din lucrarea de faţă.

[2]) «Să se procedeze fără întârziere la revederea legii, care regulează relaţiile proprietarilor solului cu cultivatorii, în scopul de a îmbunătăţi soarta ţăranilor». Art. 46 din Convenţia dela Paris.

[3]) Franz Oppenheimer, Der Staat, Frankfurt a. M., 1907. Panu constată deasemenea: «Lupta monarhilor pentru mărginirea obligaţiilor ţăranilor faţă de proprietari şi aducerea lor la o normă suportabilă, a fost lungă şi vie». Cercetări, etc., p. LXI.

această datorie față de țara lor: istoria le recunoaște cu prisosință acest merit.

9. Trecerea dela vechiul regim agrar la noul regim burghez, așà cum a fost înfăptuită la 1864, trebuie privită ca o rezultantă a forțelor sociale cari se aflau atunci în luptă. Intre aceste forțe, țărănimea a jucat rolul cel mai șters. Lupta s'a dat între marii boieri pe de o parte, și între tutorii țărănimii — burghezia indigenă și străină, și puterea de stat — pe de altă parte. Din această ciocnire țăranii s'au ales la lichidarea vechiului regim cu atât, cât au putut să smulgă ocrotitorii lor de atunci dela vechii lor stăpâni. Dacă ei n'ar fi avut nici un sprijin străin, ar fi fost alungați în massă de pe vechile pământuri, cum s'a întâmplat țărănimii engleze, care n'a avut la spatele ei nici ajutorul burgheziei, nici al unei puteri centrale de Stat. Și iarăș, dacă țăranii români ar fi avut de partea lor o forță socială cu mai multă hotărâre și greutate, ar fi putut să alunge ei înșiși pe boieri și să pună stăpânire pe moșii, cum s'a petrecut în Franța și în Rusia în împrejurări asemănătoare. Pretutindeni țărănimea e o massă haotică, care are nevoie de un conducător puternic, dacă e vorba să obțină vreun folos din luptele sociale [1]). Intre aceste două năzuințe extreme: aceea a boierimii de a alungà pe țărani și a rămâneà singură stăpână pe moșii, și aceea a țărănimii de a pune ea însăș stăpânire pe vechile moșii, alungând pe stăpânii de odinioară, puterile în luptă au făcut un compromis: anume, s'a dat pământ și stăpânilor și muncitorilor. Spre acest scop s'a stabilit un criteriu ad-hoc: s'a împărțit țăranilor pământ în raport cu putința de cultură, deci după numărul de boi trăgători, pe care-i aveà în momentul împroprietăririi fiecare clăcaș [2]).

Dar acest compromis a fost supus unei violente critice. In adevăr, nu cunoaștem un cercetător al chestiunii noastre agrare, care să-și

[1]) «Ei (țăranii) nu pot să se reprezinte ei singuri, ci trebuie să fie reprezentați. Mai mult, reprezentantul lor trebuie să le apară ca un stăpân, o autoritate, o forță în stare a-i ocroti împotriva celorlalte clase». Karl Marx, La lutte des classes en France, p. 346.

[2]) Pentru expunerea amănunțită a chestiunii, să se consulte operele citate: Radu Rosetti, Pentru ce s'au răsculat țăranii, și Dr. Gr. Maior, Politica agrară la români.

fi putut păstrà obiectivitatea ştiinţifică în faţa legii dela 1864, şi să n'o fi osândit cu mai multă sau mai puţină asprime, potrivit cu temperamentul fiecăruia. Peste toţi se ridică C. Dobrogeanu-Gherea, care uitând postulatul maestrului său de a cercetà evoluţia socială ca un *proces natural*, ajunge la atare paroxism de indignare, încât califică reforma dela 1864 drept «monstruoasă» [1]). Nu înţelegem după ce criteriu s'ar puteà da asemenea epitete unor fapte sociale existente, cari aşteaptă dela cercetătorul sociologic explicare, nu aprobare sau osândire.

Nu avem de gând să unim vocea noastră cu acest cor de critică socială. Aceasta din temeiul foarte simplu, că în materie socială, ca în orice alt ţinut al cercetării ştiinţifice, nu e vorba de a criticà, ci de a înregistrà fenomenele ca fapte existente, şi a le da o explicare, descoperind cauzele cari le-au adus în fiinţă. Modul cum s'a îndeplinit revoluţionarea sistemului de proprietate rurală la 1864, a rezultat în chip necesar din raportul de forţe a factorilor sociali, pe cari invazia capitalismului i-a aruncat în luptă. E neîndoelnic că ocrotitorii ţărănimii ar fi impus mai mari sacrificii boierimii, dacă ar fi fost în stare să o facă. Dar se vede bine că nu au putut, ori şi-au închipuit că nu pot merge mai departe, şi aici discuţia se încheie; căci în evoluţia socială drepturile unui grup sunt croite după puterea sa de a şi-le impune altora [2]).

Astăzi, când se face revederea puterilor cari au înfăptuit revoluţia noastră agrară, se trece uşor peste partea burgheziei străine, care totuş a dat imboldul hotărîtor, se alunecă repede peste partea burgheziei noastre, care a pus massele ţărăneşti în mişcare, şi se stărue asupra rolului eroic, am puteà zice epic, pe care l-a avut în această epocă capul statului şi cu ministrul său. Privită în această lumină, legea dela 1864 apare ca fapta personală a unui singur individ, care a ştiut să-şi impună tuturor, chiar şi puterilor străine protectoare, voinţa sa proprie.

O revoluţie socială făcută de un indivd — aceasta e de sigur o idee originală, care n'a contribuit puţin la întunecarea până la

[1]) Neoiobăgia, ed. II, p. 55.

[2]) Vezi cuvântarea de limpezime clasică a lui Ferd. Lasalle: Über Verfassungswesen.

grotesc a caracterului revoluției noastre burgheze. Odată porniți pe acest povârniș, cercetătorii noștri au putut explică păcatele revoluției din păcatele autorului ei, intrând cu aceasta din cadrul cercetării sociale în acel al psihologiei individuale. S'a pierdut deci din vedere, că acest individ era el însuș pătruns de principiile burgheze liberale, că opera sa nu aveà alt sens decât înfăptuirea lor [1]), și că țărănimea, pe care el a trecut-o în regimul burghez, era agitată de clasa direct interesată la această prefacere: de burghezie. In realitate, emanciparea țăranilor e un episod special în procesul general al revoluției noastre burgheze, și nu poate fi înțeleasă decât atunci, când e privită în acest complex de fapte, în care își are locul ei bine hotărât.

10. De când Junimea a stabilit punctul de vedere, că revoluția noastră burgheză s'a îndeplinit de sus în jos, prin agitația unui mic număr de indivizi, cari au cercat să schimbe fața societății noastre introducând din afară «forme goale», această prejudecată pare a amenință să treacă în veșnicie. Nicăiri însă ea nu și-a arătat mai mult roadele funeste, decât în chestiunea agrară, singurul ținut unde putem vorbì și la noi de o mișcare sociologică.

Dacă revoluționarea sistemului nostru de proprietate rurală s'ar fi petrecut pe cale de fapt, printr'o ridicare violentă a masselor sătești, atunci toți s'ar fi închinat în fața acestui fenomen, ca față de oricare alt fenomen al naturii. Dar fiindcă ea a părut a fi opera personală a unuia, sau chiar a doi indivizi, cari în chip firesc aveau păcatele «legate într'un mod fatal de o mână de pământ», toți și-au închipuit că această operă ar fi putut fi îndeplinită într'un mod mult mai fericit. Părea și aici, ca peste tot în desvoltarea burgheziei noastre, tot o revoluție de sus în jos, făcută cu aceeaș lipsă de simț al realității faptelor, de care ar fi dat peste tot dovadă înainte-mergătorii revoluției noastre burgheze.

[1]) «Sub domnia lui Cuza Vodă găsim o mare propășire a ideilor liberale, aduse însă nu prin conlucrarea partidului liberal dela 1848, ci prin aceea personală a Domnitorului, care realiză cele două mai însemnate cereri din programul dela 1848, anume împroprietărirea țăranilor și reprezintarea țării în Adunare prin toate clasele societății». Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 469.

Aşà se face, că cercetările asupra aşà zisei «probleme agrare» se împart fără greş în două părţi: una, în care autorul pune în lumină toate păcatele legii dela 1864 faţă de ţărănime, şi arată cum aceste păcate au provocat crizele rurale [1]); alta, în care caută mijloace pentru a vindecà aceste neajunsuri, adică prescrie «soluţii».

Dacă însă autorii acestor soluţii se adânceau cu mai multă sârguinţă în istoria burgheziei, ei ar fi putut descoperì că crizele rurale sunt o urmare necesară a disolvării vechiului regim, şi că asemenea convulsiuni sociale au cunoscut toate ţările, când se aflau în aceeaş fază de desvoltare ca noi. Şi atunci ar fi putut să-şi îndrepte cercetările într'o direcţie mult mai rodnică.

In genere, esenţa imputărilor aduse revoluţiei noastre agrare e următoarea: acest act a nesocotit drepturile istorice ale ţărănimii; pricina e că printr'însul s'a forţat mersul firesc al istoriei, căci la 1864 ţăranul român nu erà pregătit pentru emancipare [2]).

Ne întrebăm: cari «drepturi istorice» ale ţărănimii au fost călcate în picioare prin acest act? După Regulamentul Organic, ţăranii aveau dreptul de folosinţă asupra a două treimi din moşia, pe care erau aşezaţi; înainte de această dată, dreptul lor de folosinţă se întindeà asupra întregei moşii boereşti, iar dacă ne coborâm încă mai departe în trecut, găsim că în alte timpuri boierii nu aveau nici un drept de proprietate asupra pământului ţăranilor. Atunci, cari drepturi istorice, din care anume epocă, trebuià să respecte actul dela 1864? Iată pe ce teren alunecos se pun acei cari nesocotesc adevărul sociologic elementar, că dreptul istoric e în orice timp expresia raportului de forţe dintre clasele sociale.

---

[1]) Gherea declară deadreptul: «Anul 1864 poartă în sânul său anul teribil 1907». (Neoiobăgia, p. 61). Nu cunoaştem un cercetător al chestiunii agrare, care ar fi cercat să răstoarne această ciudată metodă, de a căutà într'o lege pricinile unor convulsiuni sociale.

[2]) Cităm ca pildă: «Massa cea mare a poporului dela ţară erà cu totul nepregătită pentru emancipare şi împroprietărire». Gr. Maior, Politica agrară la români, p. 472. Autorul arată amănunţit că afară de revoluţionari, nimenea nu erà pregătit la noi pentru primirea ideilor burgheze. Op. cit., pag. 470 şi urm.

Erau poate țăranii nepregătiți la 1864 pentru emancipare? Dar nici nu era nevoie să fie. Emanciparea țăranilor se face din nevoile și în interesul burgheziei, care de sigur nu e ținută să chibzuiască îndelung asupra stării satelor. Țăranii, la începuturile burgheziei, nu se aleg de pe urma emancipării lor — ori în ce formă ar fi făcută — decât cu proletarizarea, mizeria și foametea. E deci de prisos a mai întrebà dacă țăranul român era matur, la 1864, să-și urce calvarul, pe care i-l pregătià revoluționarea burgheză a societății noastre.

In genere, toate aceste imputări isvorăsc din aceea, că se privește revoluția noastră agrară ca un fapt izolat, și nu în complexul revoluției burgheze, adică ca un efect neînlăturat al desvoltării capitalismului. Atunci s'ar fi putut întrevedeà că «emanciparea» țărănimii nu are rostul istoric, de a-i creà o bază materială de existență neatârnată; dimpotrivă, sensul istoric al emancipării e de a desface pe țăran de pământ — fie brusc, fie în chip treptat — și a-l pune la dispoziția burgheziei ca muncitor liber, ca *proletar*. Căci regimul burghez se creează din sfărămăturile păturilor agrare, și prosperitatea capitalismului se ridică, mai ales la început, pe ruina acestor clase.

Dacă s'ar fi procedat din acest punct de vedere în cercetarea revoluției agrare din România, s'ar fi putut întrevedeà cauza reală a crizelor rurale, s'ar fi scutit *autorii întâmplători* ai legii dela 1864 de imputări nemeritate, și nu s'ar mai fi adus judecăți de felul amintit, unele mai stranii decât altele, asupra acestei adânci prefaceri istorice [1]).

---

[1]) Iată de pildă judecata lui C. Dobrogeanu-Gherea in extenso: «Ceeace a realizat împroprietărirea dela 1864 a fost un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos...

«S'a creat un organism economico-social neviabil, incapabil de o desvoltare ulterioară, s'a creat pentru vieața societății românești (a statului român, cum se obișnuește să se zică) o bază economico-socială pe care era cu neputință să trăească, *tale quale*, dar încă să propășească!» (Op. cit., p. 55).

Așà dar Gherea reduce societatea noastră burgheză la clasa țărănească, și judecă propășirea celei dintâi după starea celei din urmă. Această atitudine față de burghezia română era logică și firească din partea reațiunii. Titu Maiorescu declarase — și vorbele sale răsună până astăzi — că «singura clasă reală e țăranul român». P. P. Carp proorocià că societatea noastră,

b) *Urmările prăbuşirii vechiului regim asupra stării ţărănimii*

11. Incepem analiza urmărilor revoluţiei agrare asupra stărei clasei ţărăneşti printr'o constatare de fapt: oriunde pătrunde invazia capitalistă, şi scoate ţărănimea din starea ei socială străveche, urmarea nemijlocită e mizeria largă a satelor. Odată cu trecerea ţăranului dela vechiul sistem de stăpânire a pământului, la proprietatea individuală burgheză, se înfăptueşte şi o trecere dela vieaţa rurală patriarhală la sărăcie şi foamete.

Sombart constată în această privinţă:

«Faptul existenţei mizeriei în massă, în timpul tuturor veacurilor (XV—XVIII) de zămislire a capitalismului, şi în toate ţările europene, poate fi privit ca deplin întemeiat printr'un îndestulător număr de documente» [1]).

In epoca revoluţiei agrare întâmpinăm peste tot aceeaş priveliştе: ţăranii nu-şi mai pot agonisi existenţa cu munca mânilor lor, deaceea sunt nevoiţi să cerşească sau să sufere de foame.

---

zidită «pe nisip», se va prăvăli la întâia furtună. De ce? Fiindcă reacţiunea nu erà în stare să descopere în societatea modernă română decât rămăşiţele trecutului: clasele rurale; deaceea aveà impresia că ruina ţărănimii e ruina ţării însăş. Dar erà îngăduit unui sociolog marxist să împărtăşească aceeaş mentalitate retrogradă, care nu descopere într'o societate burgheză ceva mai de samă decât ţărănimea? El puteà să-şi aducă aminte din cercetările maestrului său, că într'o societate agrară intrată în proces de revoluţie se află, deasupra acestei «clase reale», altă clasă încă mai reală, care alcătueşte un factor autonom şi revoluţionar: clasa capitaliştilor ce întreţin procesul de circulaţie, şi că propăşirea acestei clase merge paralel cu ruina ţărănimii. Şi ar fi înţeles atunci, silind să înţeleagă şi publicul nostru atât de covârşit de mentalitatea reacţionară, că dela 1864 înainte soarta societăţii noastre nu mai e legată de soarta ţărănimii, ci de aceea a capitalismului, factorul menit a aruncà temeliile viitorului.

[1]) Der moderne Kapitalismus, ed. III, vol. I, 2, pag. 788.— Vremea de mizerie cu adevărat acută trebuie căutată însă la începuturile capitalismului, aşà cum ele ne apar în lumea antică. Aici invazia capitalismului a găsit societatea cu totul nepregătită, deci nedestoinică a luà vreo măsură legală de preîntâmpinare a urmărilor sale pustiitoare asupra păturii rurale. Şi a trebuit pana unui om de ştiinţă dublat de un artist (R. v. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, München, 1912) spre a desfăşurà în amănunţime priveliştea mizeriei lugubre a masselor în lumea greco-romană, supusă invazieï capitalismului.

Nu mai vorbim de Anglia, țara clasică a tragediei rurale, căreia Marx i-a ridicat un vrednic monument în volumul întâi din Kapital. Aici, în veacul al XVII, o pătrime din populația totală (5½ milioane) trebuia să fie întreținută de stat; deaceea un sfert din venitul comerțului de export (819.000 lire) era absorbit de taxele percepute pentru săraci [1]).

Dar nici în Franța situația nu e cu mult deosebită. In această țară, pe la începutul veacului al XVIII, o zecime din populație cerșeà, cinci zecimi se aflau într'o situație apropiată de cerșire, trei zecimi trăiau în stare de strâmtorare, și numai o zecime era într'o situație sigură, din aceștia 10.000 se aflau în bună stare [2]). Și în toate țările priveliștea e asemănătoare, după cum se poate încredința foarte lesne cetitorul din datele numeroase, adunate de Sombart în cercetările sale asupra începuturilor capitalismului european.

Care e situația din țările Răsăritului european, care au intrat în era revoluției agrare abiă în prima jumătate a veacului al XIX, pe când Apusul tocmai ieșià din această fază? Mizeria țărănimii ruse e de notorietate publică, și a adus patriei sale numele de «Rusia flămândă». Kovalewsky schițează un tablou înfiorător al raporturilor agrare ruse, a mizeriei, risipei de timp și chiar de vieți din această țară, descriind convoiurile de țărani cari pleacă pe jos din regiunile prea populate, spre a căutà de muncă în provinciile dela sud și răsărit, și atunci când nu găsesc, se întorc înapoi cerșind! [3]).

E poate mai înălțătoare priveliștea satelor române? Din nefericire, toți știm că nu e astfel. Datele statistice adunate de Dr. G. D. Creangă arată în chipul cel mai vorbitor, că starea țărănimii române dela 1906 nu e cu mult deosebită de aceea a țărănimii apusene din veacul XVII—XVIII, pe când aceasta treceà prin aceeaș prefacere, ca și satele noastre în timpul de față. Din 1.466.259 de țărani capi de familie, numai 221.695, adică deabià 15.13%

[1]) Op. cit., 1, 2, pag. 791.
[2]) Op. cit., II, 2, pag. 1089.
[3]) Maxime Kovalewsky. Le régime économique de la Russie, Paris, 1898, p. 256 și urm.

îşi pot agonisi existenţa din produsul pământului lor; în ceeace priveşte restul: 500.000 ţărani nu au de loc pământ, sau sunt copărtaşi la parcèle împreună cu alte rude; 423.401 au o întindere de pământ neîndestulătoare, de pe care nu se pot hrăni; deci 923.401 ţărani, capi de familie, cari nu se pot hrăni de pe pământul lor; la aceştia se adaugă 321.163 ţărani, al căror pământ poate procură hrana brută, dar nu ajunge a acoperi celelalte nevoi ale stăpânilor: total 1.244.564 ţărani, cari nu pot să-şi împlinească nevoile cu produsul proprietăţii lor.

«Aceasta este situaţia materială a *tălpii ţării*: peste cinci din şase părţi putrezeşte şi numai a şasea parte îşi poate întreţineà vieaţa şi îndeplini obligaţiunile ce are ca *familist*, contribuabil şi cetăţean, *din al său*»[1]).

Aşadar starea ţărănimii române, în epoca ieşirii din vechiul regim, nu e cu mult deosebită de aceea a ţărănimii statelor apusene, pe când acestea străbăteau aceeaş fază de prefacere socială.

Ce reese din aceste date? Că mizeria rurală, pe care o provoacă revoluţia agrară, nu e pricinuită de lipsurile împroprietăririi. Căci această mizerie domneşte pretutindeni la începuturile capitalismului, oricare ar fi felul emancipării ţăranilor în regiunea privitoare. Astfel, e firesc că oricât pământ ar fi dat Cuza şi Kogălniceanu ţăranului român, mai curând sau mai târziu crizele rurale ar fi trebuit totuş să se producă. Căci nu se poate înlătură prin împărţirea pământului un rău social, care nu s'a născut din această pricină. Şi iarăş, se poate înţelege de mai înainte că e o uriaşă iluzie, când se închipue că de acum, prin parcelarea totală a moşiilor, s'ar fi lecuit pentru totdeauna neajunsurile rurale. Nu schimbă nimic în situaţia ţărănimii, dacă parcelarea moşiilor s'a făcut acum, ori dacă s'ar fi făcut la 1864. Sfârşitul este, în ambele cazuri, acelaş: proletarizarea treptată a ţărănimii, mizeria şi foametea. Căci putinţa de împământenire are o margină hotărâtă, dar îmmulţirea populaţiei rurale nu are o limită fixă.

12. Să ne îndreptăm deci privirile în altă parte, spre a descoperi pricina crizelor rurale, care caracterizează peste tot începu-

[1]) G. D. Creangă, Proprietatea rurală în România, Bucureşti, 1907, p. CVII—CIX.

turile capitalismului, și a înțelege totodată felul cum ele dispar prin mersul firesc al desvoltării burgheziei. Spre acest scop trebuie să ne fixăm bine unele rezultate, la care ne-a dus cercetarea noastră de până acum asupra revoluției agrare, și anume: *a)* revoluția agrară se deslănțue sub influența capitalului de comerț, și *b)* în acest stadiu inițial al capitalismului, întreaga revoluție agrară se mărginește la schimbarea felului de proprietate rurală: aceasta trece de la forma uzufructuară feodală la acea burgheză de proprietate privată. Să privim ambele chestiuni.

Mai întâi, revoluția agrară începe în orice țară sub influența procesului de circulație, adică a nevoilor comerțului, pe care-l impune unei țări agricole invazia unui capitalism străin. Nimenea nu se îngrijește, în acest moment istoric, de ceeace va deveni țărănimea emancipată. E destul că nevoile schimbului cer imperios prefacerea pământului în marfă, și massele țărănești sunt alungate fără multă șovăire de pe vechile moșii, fie cu mânile goale, fie cu un petec de pământ mai mic sau mai mare. O pildă tipică în această privință, pentru timpurile moderne, dă Anglia. Burghezia engleză și-a început desvoltarea în veacul XII sub influența industriei flamande: aceasta invadează Anglia cu produsele ei manufacturate, silind astfel agricultura engleză să producă pentru schimb [1]). In această epocă Marea Britanie era deci ceeace este România dela 1829 până în prezent: o modestă colonie agricolă a unei regiuni industriale înaintate; ea furnizà Țărilor-de-Jos materii prime, în schimbul manufacturilor pe care le primià dela atelierele acestora. Abià de prin secolul al XVI industria engleză se simte în putere să concureze pe cea flamandă, și să scuture jugul robiei economice a industriei de dincolo de Canal.

[1]) «In veacul al XII toate orașele flamande au devenit orașe producătoare de stofe. Producția acestora întrece cu mult nevoile locale și găsește în străinătate piețe de desfacere din ce în ce mai întinse. In curând lâna indigenă nu mai ajunge să alimenteze meseriile: trebuie să se aducă lână din afară. Atunci negustorii se duseră să o caute în Anglia, a cărei pășuni umede hrăneau o rasă de oi cu păr des și mătăsos. Din veacul al XII și până la sfârșitul Evului mediu, Flandra fu cel mai bun client al regatului insular. Negustorii orașelor se duceau să-și vândă stofele de cealaltă parte a mării, și aduceau deacolo încărcături pline de colete de lână». Henri Pirenne, Les anciennes démocraties des Pays-Bas, p. 87.

Dar nobilii englezi nu aşteptară cu nici un chip avântul industriei naţionale, spre a-şi hotărî atitudinea faţă de clasa ţărănească: la fel cu agrarienii noştri, ei au procedat la «emanciparea» ţăranilor încă de pe când erau furnizori de materie primă. De îndată ce vechea cultură deveni o piedecă pentru comerţul cu lână, ţăranii fură alungaţi de pe moşii şi înlocuiţi cu turme de oi. «Imboldul nemijlocit pentru această transformare îl dădù în Anglia înflorirea industriei flamande de postav, şi urcarea corespunzătoare a preţurilor lânei. Vechea nobilime medievală fusese înghiţită de marile războaie feodale, şi noua nobilime erà copil al timpului ei, pentru care banul erà forţa forţelor. Prefacerea ogoarelor în păşune pentru oi deveni astfel cuvântul de ordine [1])».

Aşadar în Anglia, ca peste tot, naşterea proprietăţii rurale private şi emanciparea ţăranilor se îndeplineşte din nevoile comerţului, deci sub influenţa unei industrii străine; revoluţia agrară începe, aici ca oriunde, înainte de desvoltarea industriei capitaliste [2]). Ce s'a făcut dar cu legiunile de ţărani englezi, cari fuseseră goniţi de pe vechile lor pământuri? Agricultura îi respingeà ca de prisos, căci pentru păşunatul oilor erà nevoie de un număr cu totul neînsemnat de oameni; pe de altă parte, industria indigenă nu-i puteà absorbì în întregime, căci nu atinsese încă un asemenea grad de desvoltare. Abià în secolul al XIX a putut industria engleză să-şi împlinească acest rol social. Ieşirea erà firească: ţăranii «liberi» deveniră cerşetori, vagabonzi, criminali, provocând după sfârşitul veacului al XV o legiuire specială, din care Marx dă în volumul întâi al operei sale fundamentale câteva interesante specimene [3]).

O soartă caracteristică aveau legiunile de proletari rurali în lumea antică: aici ţăranii deslipiţi de pământul lor prin acţiunea capitalismului, în lipsa unei industrii care să le dea de lucru, nu aveau alt mijloc de vieaţă, decât acela de a intrà mercenari

[1]) K. Marx, Das Kapital, I, ed. IV, p. 684. Vezi deasemenea H. de B. Gibbins, The industrial history of England, p. 88.

[2]) «Acolo unde ea (producţia capitalistă) apare, desfiinţarea iobăgiei este de mult fapt îndeplinit». Karl Marx, op. cit., p. 681.

[3]) Op. cit., p. 699 şi urm.

în expediții militare. In Grecia se alcătuiau asemenea cete mercenare de sinestătătoare, și'și oferiau serviciile acelor cari aveau nevoie de ele. La Roma, după ce aceștî salariați militari de obârșie rurală încheiau războiul, ei erau așezați ca coloniști în provinciile cucerite. Astfel țăranii proletarizați câștigau cu armele dreptul de proprietate [1]).

Țărănimea română a fost scoasă de pe vechile moșii tot din nevoile comerciale, ale circulației, însă s'a dat cu acest prilej aproape fiecăruia câte un petec de pământ. E drept că acest petec n'a împlinit nici pe departe așteptările puse într'însul, fiindcă nu era aceasta menirea sa. Petecul de pământ dela 1864 a putut feri țărănimea română de vagabondare și cerșire, dar n'a fost în măsură a o scuti de mizerie și foamete, cum vom vedeà mai departe.

Am arătat, apoi, că atâta vreme, cât capitalismul se reduce la procesul de circulație, revoluția ce el provoacă în agricultură nu are decât un caracter superficial: ea se mărginește a schimba raporturile de proprietate. Pentru revoluția agrară din România, cel întâi care a învederat acest caracter superficial este d-l C. Garoflid, a cărui idee fundamentală și concisă a împrumutat-o și C. Dobrogeanu-Gherea, diluând-o pe 500 pagini de vorbărie; acest scriitor face constatarea că la noi până în prezent nu s'a revoluționat decât raporturile de proprietate rurală, nu însă și raporturile de muncă. Pe scurt: *proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas însă feodală.* Insușirea muncei feodale stă în aceea, că țăranul întreține tot inventarul necesar culturii pământului, pe când boierul nu are decât dreptul de proprietate. Această situație, dovedește autorul nostru, a rămas neatinsă și după revoluționarea burgheză a proprietății rurale. Proprietarul a păstrat înainte numai dreptul său asupra pământului, aruncând pe umerii țăranului

[1]) In proporții mai reduse apare fenomenul înrolării țăranilor proletarizați ca mercenari și la începutul capitalismului modern. S'a învederat deseori că armatele de condotieri ale Renașterii italiene erau alcătuite din țărani deslipiți de pământul lor. Războiul de treizeci de ani, arată Kautsky, a durat atât de mult, fiindcă existau masse de țărani proletarizați, care să-l alimenteze. El a încetat numai atunci, când țărănimea a fost distrusă, și nu mai era cine să-l facă. *Thomas More und seine Utopie*, 1920, p. 30.

sarcina de a-i munci moşia cu uneltele şi vitele sale proprii. Acest fapt iese până la evidenţă din datele statistice, cari arată că imensa majoritate a inventarului rural se află în stăpânirea ţărănimii [1]).

Constatăm deci acest adevăr, fără a primi lămurirea încercată de autor, căci această lămurire vine în contrazicere, cum vom vedeà, cu datele fundamentale ale cercetării economice. De fapt, revoluţia noastră agrară a fost, şi este încă superficială, fiindcă capitalismul român nu a trecut încă peste stadiul de circulaţie; dar nevoile comerţului pot schimbà cel mult felul de proprietate, nu însă şi felul de producţie: pentru aceasta trebuie să vină ceva mai mult, anume nevoile unei industrii naţionale, şi noi nu am avut-o încă; capitalismul nostru abià acum face sforţări de a se ridicà la acest stadiu.

Să cercetăm acum ce fel se răsfrânge noua situaţie, creată de revoluţia noastră agrară, asupra soartei ţărănimei. Vom puteà da astfel de adevăratele rădăcini ale crizei noastre rurale [2]).

13. De când ţăranul devine proprietar liber, două sunt pricinile care lucrează spre a-i ruinà petecul de pământ, şi a-l aduce în stare de muritor de foame: fărămiţarea micei sale proprietăţi, şi cămătăria dela sate. Ambele duc la acelaş sfârşit: despărţirea ţăranului de pământul său şi prefacerea sa în proletar. Sub regimul proprietăţii private burgheze ţăranul de sine stătător devine o rara, dacă nu rarissima avis.

Acest lucru nu poate surprinde. Capitalismul impune agriculturii acest mod de proprietate, nu pentru a creà *proprietari*, ci *proletari*, adică spre a-şi pregăti braţele libere, de care are nevoie în cursul desvoltării sale [3]). Deaceea revoluţia agrară cea mai

[1]) Din datele adunate de d-l C. Garoflid, Chestia agrară în România, 1920, pag. 180: vitele existente sunt 92% ale ţăranilor şi 8% ale proprietarilor (statistica din 1899); din 517.463 pluguri de toate felurile, marii proprietari stăpânesc numai 7.4%; din 589.300 care marea cultură are numai 4.2% (statistica din 1907).

[2]) Asupra pricinilor fiscale, care vin să îngreueze această criză, am stăruit în capitolul II.

[3]) «Aceeaş revoluţie, care produce pe de o parte nevoia de lucrători salariaţi, pe de alta creează aceşti lucrători». K. Kautsky, La question agraire, p. 16.

potrivită spiritului și nevoilor burgheze s'a îndeplinit în Anglia unde țăranii au fost proletarizați deodată. Burgheziile continentale nu au putut aplică în totul acelaș sistem de emancipare a satelor. Ele au avut nevoe, în lupta lor de emancipare, de sprijinul țărănimii, pe care apoi au răsplătit-o împărțindu-i, în totul sau în parte, moșiile nobililor. Aici burghezia a putut să se arate generoasă și umanitară față de clasa țărănească, fiindcă socotelile acestei generosități le plătià dușmanul ei neîmpăcat: aristocrația fonciară.

Dar rezultatul din urmă e și aici acelaș, ca și în Anglia. Parcelarea și cămătăria poartă grijă ca proprietatea țărănească să devină o fabrică automată de proletari. Vandervelde constată: «Chiar când proprietatea țărănească se menține, ea se împarte în parcele prea mici, spre a asigurà cultivatorului și familiei sale o vieață neatârnată» [1]). Și în altă parte el declară deadreptul: «In regiunile pur agricole, îmbucătățirea peste măsură a pământului ajunge îndeobște la aceleași urmări, ca și *exproprierea completă*» [2]).

Cum că și România a suferit, și a suferit în chip acut de urmările pustiitoare ale parcelării proprietății țărănești, e îndeobște cunoscut. Dela 1864 înainte oamenii de stat sunt în mod statornic obsedați de fantoma proletarizării țăranilor, și nimenea mai mult decât mica grupare reacționară, care se ocupă în chip sârguitor cu născocirea de leacuri pentru înlăturarea acestui rău [3]). In adevăr, nouă ne-a lipsit în tot acest timp o industrie națională, care să absoarbă la orașe prisosul populației dela sate. In acest fel, tot prisosul ieșit din creșterea populației rurale a rămas în sarcina vechilor parcele; s'a născut atunci acel proces de fărămițare și pulverizare a proprietății mici rurale, care a ruinat baza materială a țărănimii, făcând spaima statornică a celor ce vedeau în ruina țărănimii ruina întregei noastre societăți.

In fața acestor dezastroase urmări, oamenii noștri de stat au întrebuințat mereu acelaș mijloc: împroprietăririle țărănești. Erà

[1]) L'exode rural et le retour aux champs, Paris, 1903, p. 47.
[2]) Op. cit., p. 52.
[3]) Vezi «Expunerea de motive» a proiectului junimist pentru inalienabilitatea și indivizibilitatea proprietății țărănești», P. Carp, Discursuri, p. 209.

singurul leac cu putinţă în condiţiile noastre sociale. Totuş, o simplă reflexie de bun simţ e de natură să arate, că pe această cale nu se poate *desfiinţă* răul; cel mult s'a putut *amână* desnodământul final. Căci putinţa împroprietăririi nu poate ţineă pas cu creşterea populaţiei dela sate. Şi când cea din urmă va depăşi pe cea dintâi — un sfârşit, de care de acum nu mai suntem departe — ce se va face cu armata de ţărani proletari, care în cadrul burghez al stăpânirii pământului nu pot găsi de lucru?

Se vede bine, că mijlocul de a înlătură proletarizarea ţăranilor nu stăteă în sânul agriculturii, ci în ceva în afară de ea, care să o uşureze de balastul ce i-l pune în spate îmmulţirea populaţiei. In adevăr, rezultatul împroprietăririlor repetate dela 1864 până la 1906 nu e de loc înălţător, după cum se vede din constatările pe care le dăm în notă [1]). Situaţia ţăranilor s'a înrăutăţit mereu, ajungând la proporţia grozavă amintită mai sus: dintr'un milion şi jumătate de capi de familie, abiă două sute de mii puteau trăi din pământul lor! Nu încape nici o îndoială, că aceeaş soartă aşteaptă şi împroprietăririle de după 1918, dacă industria naţională nu va luă în acest timp un avânt îndestulător, spre a puteă pompă la oraşe prisosul populaţiei dela sate.

14. Altă cauză, care ruinează pe ţăranul proprietar, e cămătăria: aceasta pricinueşte în rândul ţărănimii aceeaş pustiire, pe care am văzut că o săvârşise odinioară în sânul marilor proprietari. Kautsky observă, că în sistemul de proprietate rurală burgheză creditul

[1]) «Constatând numărul cel mare al împroprietăriţilor dela 1864—1906, şi întinderea de pământ ce li s'a acordat, care în medie este de 4.06 hectare pe cap de ţăran familist, şi aducând această constatare în legătură cu starea actuală economică a ţăranilor, cu totul nefavorabilă, putem afirmă că *aceste împroprietăriri n'au avut câtuş de puţin rezultatul intenţionat de legiuitor*, că statul, în special, a împărţit dela 1864—1906 numai la ţărani cu mai puţin de 10 hectare 1.349.608 hectare, fără ca în schimb să formeze din aceşti împroprietăriţi o clasă de ţărani bine situaţi, buni cetăţeni, vrednici soldaţi şi buni contribuabili.

In multe ţinuturi ţăranii, sub influenţa celei mai severe legi, sub influenţa nevoii, sunt tot atât de dependenţi de proprietari şi arendaşi, ca şi înainte de 1864, pe când starea lor economică e chiar mai rea decât aceea dela 1864». G. D. Creangă, Proprietatea rurală în România, Bucureşti, 1907, p. XXXVIII.

ajunge să facă ceeace nu putuse face mai înainte recoltele rele, focul și sabia; el nu aduce țăranului un rău vremelnic, ci poate să-i ia însuș mijlocul de vieață, pământul, și la urmă să-l exproprieze cu desăvârșire, *făcând din el un proletar* [1]). Iar Marx observă deasemenea că parcela, colțul de pământ atât de idealizat de țărănime, în care aceasta vede la început baza unei vieți îmbelșugate și neatârnate, devine cu încetul pricina servituții și sărăciei sale: ea pune pe țăran într'o nouă robie, aceea a cămătarului, și prin împărțirea ei creează o suprapopualție fără lucru [2]).

La noi, cămătăria nu a avut la sate urmările ei obișnuite, și aceasta din temeiul foarte simplu, că țăranul român împroprietărit a fost oprit prin lege de a-și ipoteca parcela. Cu acel simț al realității, care distinge pe marii revoluționari, oamenii noștri dela 1864 au înțeles că noul mod de proprietate rurală va deveni și la noi, ca peste tot unde a fost întrodus, o mașină producătoare de proletari. Și spre a înlătură această primejdie, ei au crezut că se află în stăpânirea unui mijloc lesnicios: anume, să declare parcela ca *inalienabilă* pentru un anumit timp, ceeace a și făcut art. 7 al legii rurale.

Eră, de sigur, o măsură reacționară. In societatea burgheză nu se poate legà proprietatea de gâtul proprietarului, ca o piatră: ea rămâne rezultatul unei concurențe libere între indivizi, a unei lupte pentru vieață, în care cel apt învinge, iar cel slab sucombă. Și deaceea prevederile articolului citat erau de natură reacționară [3]).

---

[1]) K. Kautsky, La question agraire, Paris, 1900, p. 13.

[2]) K. Marx, Le XVIII Brumaire de Louis Napoléon, Paris, 1900, p. 350 și urm.

[3]) Cât de reacționară eră această idee, se poate vedeà și din însuflețirea cu care a primit-o reacțiunea noastră, care, adăugând la ea și principiul indivizibilității, crezù că găsește în această «garantare a proprietății mici în mânile țăranului» (P. Carp, Discursuri, p. 211), leacul spre a vindecà crizele rurale.

Programul de reformă socială a reacțiunii junimiste, constând cu privire la industrie, în reînființarea breslelor; cu privire la agricultură, în imobilizarea parcelelor, tinde în chip vădit a salvà clasele vechiului regim de osânda pieirii și contrazice în ambele sale puncte spiritul liberal al regimului modern. (Pentru acest program, vezi discursul lui P. P. Carp, 30 Martie 1881 în Discursuri: p. 251, precum și proiectul de răspuns la mesaj din 3 Decembrie,

Dar această prevedere nici nu a avut rezultatele dorite. Ce-i drept, ea a ferit într'o măsură parcèla de peire, dar n'a putut împiedecà pe ţăran de a cădeà în robia cămătarului. Căci orice ar fi prevăzut legea de împroprietărire, ea nu puteà schimbà nimic în starea goală de fapt: de când ţăranul devenise om liber, el aveà nevoie de credit la vremuri de criză, căci nu mai erà la spatele sale vechiul stăpân, care să-i dea ajutor. Pentru acest credit însă ţăranul trebuià să ofere împrumutătorului o garanţie, şi cum legea îl oprià să pună ipotecă pe colţul său de pământ, nu-i mai rămâneà decât să-şi ipotecheze braţele: să se oblige a muncì în schimbul banilor primiţi. Ceeace s'a şi întâmplat la cel dintâi prilej.

Doi ani după împroprietărire se lăsară asupra ţării noastre vremuri grele de foamete. Statul, care nu puteà veni în ajutorul ţăranilor, se adresă proprietarilor, spre a acordà sătenilor creditul de care nu dispuneà vistieria publică. Atunci aceştia cerură, ceeace erà în drept să ceară orice creditor, ca statul să garanteze că ţăranii le vor muncì, căci erà vădit că ei nu vor fi în stare să plătească. Şi statul a trebuit să se execute, acordând proprietarilor, pe cale de lege, dreptul de a forţà pe ţăranul datornic la muncă [1]).

«Atunci proprietarul îşi deschise punga, şi iată cum ţăranul îşi închiriè pentru întâia oară palmele lui, pe care legea rurală le declarase libere, şi de atunci şi până astăzi ţăranul se găseşte într'una dator; el nu s'a mai putut încă plăti, după atâta vreme, de căuşul de făină şi de pumnul de brânză, cu care şi-a îndestulat foametea la 1866» [2]).

Aşà se făcù că legiuirea specială a «tocmelilor agricole» venì să forţeze pe ţăran cu jandarmul şi dorobanţul, ca să muncească pe moşia creditorului său: pe acel ţăran, pe care Constituţia noastră

1881, op. cit., p. 260). Acest program dovedeşte că reacţiunea noastră n'a fost în măsură să înţeleagă natura prefacerilor sociale, la care erà martoră, şi e interesantă comunicarea lui Maiorescu (Discursuri, III, 15), că tocmai în desvoltarea acestui plan de reformă s'a relevat superioritatea politică a lui P. P. Carp, la care prietenii săi au crezut că descoper «cea mai larg cugetată şi cea mai consecvent urmărită concretizare a ideilor de reformă necesară».

[1]) I. G. Bibicescu, In chestiunea agrară, Bucureşti, 1907, p. 15.
[2]) Op. cit., p. 57.

burgheză îl declarase om liber! [1]). Cămătarul, care în alte vremuri puteà vinde pe datornicul neplatnic ca rob, la noi isbutise a-i robì munca. Și din chiar anul naşterii, tânăra noastră societate burgheză părù a se întoarce dela democraţie la aşà zisa «neo-iobăgie». Să ne înţelegem asupra acestui fenomen, care a pricinuit în literatura noastră specială atâta nedumerire, şi în Parlamentul nostru atâtea disertaţii academice, deopotrivă de nespornice.

15. Perioada revoluţiei agrare, căreia procesul de proletarizare a ţărănimii îi dăruește balastul unei suprapopulaţii fără muncă, cunoaşte totuş şi o criză cu totul caracteristică: lipsa braţelor de lucru. Fenomenul pare straniu, totuş e real. Atât moşiile, cât şi uzinele — acolo unde sunt — ameninţă acum să rămână pustii, din lipsă de lucrători. Şi asemenea criză se petrece într'un timp, când muncitorii fără lucru mişună peste tot! Deaici plângerea generală la începuturile burgheziei europene, cum că oamenii săraci sunt leneşi, că nu vor să muncească, precum şi propunerea de a li se plăti cât se poate mai puţin, pentru ca mizeria să-i silească la muncă [2]).

Pricina acestui fenomen e totuş limpede: prin emancipare ţăranul trece din lumea veche în lumea nouă burgheză, dar sufletul său rămâne tot în dispoziţia sa arhaică [3]). Ca şi popoarele primitive în stare de natură, iobagul abià emancipat e cu totul nedestoinic de a depune o muncă uniformă şi metodică, aşà cum cer nevoile societăţii burgheze. El ştie să lucreze pe apucate, atât cât îl silesc nevoile sale proprii, spre a petrece restul timpului în farniente. Şi deaceea pretutindeni burghezia e nevoită, după desfiinţarea iobăgiei, să o reîntroducă în altă formă: ea înfiinţează pe cale legală munca forţată, spre a sili şi ţărănimea să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme, pe care o

[1]) «In privinţa desrobirii braţelor este astăzi greu de zis, dacă Kogălniceanu le-a desrobit, or că le-a robit mai tare. Ţăranii înşişi zic, că la anul 1864 Mihail Kogălniceanu a desrobit pe ţigani, dar a robit pe români». Dr. C. Maior, Politica agrară la români, p. 492.— Asupra tocmelilor agricole, vezi op. cit., p. 474 şi urm., şi Radu Rosetti, Pentru ce, etc., p. 420 şi urm.

[2]) W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, ed. III, I, 2, p. 802.

[3]) W. Sombart, op. cit., II, 2, p. 815 şi urm.

depunem toţi în regimul burghez, afară de resturile sporadice ale vechiului regim — meseriaşii şi ţăranii [1]).

E de prisos a mai arătà pe larg, ceeace e îndeobşte cunoscut: că în urma împroprietăririi ţărănimii române şi proprietarii noştri erau în primejdie să rămână fără braţe de muncă. Şi iarăş, e de prisos să dovedim amănunţit, că mijlocul de a ieşi din acest impas, şi a face educaţia ţărănimii române în economia burgheză, nu puteà fi decât tot acel consacrat de experienţa istorică: introducerea muncii forţate pentru lucrătorul sătean. Ceeace s'a şi făcut, în felul arătat, prin legile succesive ale «tocmelilor agricole».

---

[1]) W. Sombart, op. cit., I, 2, p. 812. Capitolul respectiv, purtând titlul; *Alte und neue Formen der Hörigkeit*, e esenţial pentru înţelegerea acestui fenomen. Cetitorul, care socoate încă cum că «neoiobăgia» ar fi un fenomen specific societăţii române, poate găsi în capitolele 53 (p. 787) şi 54 (p. 809) din acelaş volum un material destul de bogat, spre a-şi schimbà părerea.— Cercetările noastre în această privinţă au fost viu combătute de polemişti. E la mijloc — aşà s'a zis — o nepilduità contrazicere, când noi susţinem că revoluţia agrară produce armate de muncitori fără lucru, şi apoi pretindem, că burghezia suferă în acelaş timp de lipsă de braţe! Cum se poate să existe o criză de braţe într'o perioadă istorică, a cărei caracteristică este suprapopulaţia?

Dăm asemenea polemici ca model de discuţie, ce are pretenţia de a fi serioasă şi bine informată. Coexistenţa între suprapopulaţia fără lucru şi lipsa de braţe pentru timpul revoluţiei agrare, e relevată şi de alţi scriitori. «Nu e minune, că capitaliştii se plângeau de lipsă de lucrători, în vreme ce muncitorii fără lucru rătăciau cu miile» (K. Kautsky: *Thomas More und seine Utopie*, p. 29).

Expunerea noastră lămureşte cu prisosinţă acest fapt: criza de braţe nu provine din lipsă de lucrători, ci din pricină că lucrătorii trec în regimul economiei burgheze cu mentalitatea regimului agrar: ei nu au nici îndemânarea, nici disciplina muncii, cu atât mai puţin înclinarea de a muncì. Scurt: *criza de braţe are o cauză psihologică.* Deaici nevoia de a forţà lucrătorii la muncă.

Iată, deschidem recenta istorie economică a lui Max Weber: *Wirtschaftsgeschichte.* Autorul arată aici, că revoluţia agrară a produs o suprapopulaţie rurală, care a trebuit să fie pusă cu sila la muncă. Aceasta din pricină, că lucrătorii «*s'au adaptat numai cu greu la disciplina muncii*» (pag. 264). Deaceea până în a doua jumătate a veac. XIX — deci timp de peste un secol şi jumătate dela întronarea regimului liberal al burgheziei — legile erau concepute aşà fel, că patronii dispuneau de lucrători după bunul plac, şi-i aruncau cu sila în nouile industrii.

Şi se mai pretinde încă, că «neoiobăgia» ar fi un fenomen specific românesc!

E încă în amintirea tuturor, câtă doză de umanitarism s'a făcut asupra acestei pretinse «neoiobăgii» române. Oricine poate pricepe, că ar fi fost mult mai folositor pentru știința socială română, dacă s'ar fi arătat, fără nici un fel de sentimentalism, nevoia istorică din care a isvorît acest fenomen, la noi ca n orice altă țară aflătoare în aceeaș fază de evoluție. Invinuirile, zeflemelele, sarcasmele făcute asupra legiuirii noastre de muncă forțată nu dovedesc, din punct de vedere științific, absolut nimic. Ele pot servì cel mult pentru a da cetitorului o idee, cam cu ce pregăt're specială au atins această chestiune sociologii noștri, chiar și acei ce trec drept «autoritate» în materie socială.

Dar ceeace a prilejit revolta scriitorilor noștri nu pare a fi într'atât această legiuire în sine, cât contradicția între starea de drept și starea de fapt, în care ea a pus societatea burgheză română. Căci, din punct de vedere formal, ea declară pe țăran de om liber, iar în fapt îl execută la muncă cu forța publică [1]). Păreà aici încă o dovadă, că burghezia română se reduce la forme goale, desmințite prin starea de fapt.

Nu e nimic din toate acestea; în societatea noastră burgheză nu e nici o contradicție între starea de fapt și cea de drept: baza ei economică de fapt e vastul aparat de circulație capitalistă, iar starea de drept e consfințirea prin Constituție a libertăților cerute de nevoile schimbului — cum am dovedit pe larg în cercetările noastre anterioare. Și nu schimbă nimic în această situație, dacă burghezia noastră a trebuit să ia măsuri speciale față de o clasă, pe care o primià moștenire dela trecut, cu o formă de producție ce aparțineà încă trecutului. Toate burgheziile au făcut, la vremea lor, acelaș lucru, spre a grăbì transiția păturilor rurale dela lumea veche la lumea nouă. Totuș nu i-a trecut nimănui prin minte să califice o societate burgheză, *ca întreg*, după regimul special, pe care ea e silită să-l creeze în chip vremelnic unei clase rurale: țărănimii. E drept că această clasă e cea mai numeroasă. Dar, cu toată forța ei numerică, ea se disolvă sub influența capitalului, care din sfărâmăturile ei construește lumea nouă. Atitudinea unei societăți burgheze față de clasa țărănească nu

[1]) Vezi Neoiobăgia, cap. III.

poate sluji deci ca criteriu pentru stabilirea caracterului societăţii burgheze însăş: criteriul, după care trebuie judecată aceasta, stă cu totul în altă parte, anume în evoluţia capitalismului.

Să privim acum îndărăt, şi să tragem încheierea. Pricinile crizei rurale decurg din starea de transiţie a ţărănimii. La începuturile sale, capitalismul e destul de tare spre a smulge ţărănimea din vechea ei aşezare feodală; e însă prea slab, pentru a o ridică în noua aşezare burgheză. Deaceea capitalismul desleagă în această fază pe ţăran de pământul, de care îl lipise orânduirea feodală, şi-l preface în om liber; dar nu e în stare să creeze în sânul său posibilităţi de muncă pentru aceste mulţimi de oameni liberi, aruncaţi în stare de proletari fie în mod brusc, ca în Anglia, fie prin fărămiţarea treptată a loturilor de împământenire, ca pe continent. Această menire socială o poate îndeplini capitalismul abia târziu, când isbuteşte a desvoltă o înfloritoare industrie naţională. Astfel crizele rurale sunt un produs firesc al începuturilor capitalismului, şi dispar iarăş în mod firesc în faza sa de maturitate, cum se va vedeà mai departe.

16. Desvoltarea burgheziei provoacă o adevărată tragedie rurală. Ambele clase ale vechiului regim agrar, boierimea şi ţărănimea, sunt atacate în baza lor economică şi desfiinţate ca factori sociali de vreo însemnătate. Se înţelege însă că şi aceste clase cearcă să se apere împotriva năvălitorilor; boierimea luptă pe cale politică, cum am arătat mai înainte, şi mai ales pe cale culturală, cum vom arătà în ultimul capitol. Ţărănimea însă, care e înlăturată dela vieaţa publică, nu are alt mijloc de apărare decât protestul de fapt: răscoalele. Ţăranul se mişcă împotriva noului stăpân, ca orice forţă naturală.

Răscoalele ţărăneşti sunt un fenomen general în faza de transiţie dela vechiul regim agrar la noul regim burghez. Sub o formă extremă apar aceste mişcări în lumea veche, unde răscoala săracilor împotriva burgheziei ia înfăţişarea unei lupte de exterminare a adversarului [1]). Ele se repetă şi în societăţile moderne, dar nu în această formă acută. Toate ţările europene le-au

[1]) R. v. Pöhlmann, op. cit., I, p. 416 şi urm.

cunoscut, într'o măsură deosebită de gravitate, pe când se aflau în epoca turbure de prefacere socială. Mișcările țărănimii italiene și franceze din veacul al XIV sunt îndeobște cunoscute; Anglia a avut deasemenea turburări rurale; între acestea mișcarea din anul 1381, când țăranii au isbutit să cuprindă Londra, de unde n'au putut fi scoși decât prin viclenie, e cea mai gravă [1]); Germania iarăș a cunoscut grozăviile răscoalelor țărănești până la capăt: «războiul țărănesc» dela începutul veacului XVI e un fenomen social de mare însemnătate istorică [2]). Cât privește Răsăritul întârziat al Europei, care e osândit a rezolvà în veacul al XIX—XX problemele sociale, pe cari Apusul le-a rezolvat în amurgul Evului Mediu, mișcările sângeroase ale țărănimii ruso-române s'au petrecut deaputereafi sub ochii noștri.

Care e caracterul acestor mișcări ale păturii muncitoare rurale? Ele sunt o *reacțiune* împotriva burgheziei, alcătuind continuarea și întregirea reacțiunii politice a boierimii împotriva aceluiaș dușman comun, care a sfărâmat așezarea străveche a vieții dela țară. De obiceiu aceste mișcări sunt simple isbucniri oarbe; când însă sunt urmarea unei organizări conștiente, programul lor poartă un caracter limpede reacționar: el cere nimic mai puțin, decât reînvierea așezămintelor trecutului, ruinate de capitalism [3]). Astfel,

[1]) Georges Bry, Histoire industrielle et économique de l'Angleterre, Paris, 1900, p. 185 și urm.

[2]) Vezi art. *Bauernkrieg* în Handwörterbuch der Staatswissenschaften (Conrad), vol. II.

[3]) Țăranii răsculați cer de obiceiu egalitatea tuturor oamenilor, așà cum o predică creștinismul primitiv, și desființarea stăpânirii private de pământ, creată sub influența burgheziei. Programul stabilit de țăranii germani, cuprinzând douăsprezece puncte, cere deadreptul reîntoarcerea dela situația creată prin economia bănească la vechea constituție comunistă agrară, deci restabilirea posesiunii comune și libere a pădurii și a pășunilor, ridicarea tuturor sarcinilor — cu excepția dărilor către biserică — care împovărau ogoarele, și restabilirea libertății tuturor iobagilor, fiindcă Dumnezeu a făcut pe toți oamenii liberi și egali. «După motivul ei determinant, răscoala țăranilor este în totul o reacțiune în spiritul bisericii Evului-Mediu». Handwörterbuch der Staatswissenschaften, art. citat, vol. II, pag. 657.

Deși răscoalele țăranilor sunt o reacțiune împotriva noului regim creat de burghezie, e totuș caracteristic că ele se îndreaptă peste tot împotriva nobilimii. Prin aceasta ele aduc un mare folos burgheziei, care nu dă niciodată greș, de a le atâtà și a le sprijini după puteri.

ţărănimea pe cale de fapt, ca şi boierimea pe cale politică, urmăreşte acelaş ţel reacţionar de salvare a vechiului regim împotriva invaziunii cotropitoare a regimului burghez.

Pricina acestor mişcări ale ţărănimii nu e atât mizeria, pe care o seamănă la sate naşterea burgheziei, deşi e sigur că nu trebuie nesocotit nici acest fapt. Dar se ştie că mizeria singură nu răsvrăteşte, ci îndobitoceşte ţărănimea. Cauza acestor turburări trebuie căutată ceva mai adânc: ea stă anume în starea de nemulţumire generală, pe care o provoacă în ţărănime smulgerea ei din vechiul fel de vieaţă şi aruncarea într'un regim nou, care-i nesocoteşte şi răstoarnă modul tradiţional de a trăi şi a gândi. Pentru ţărănime burghezia e totdeauna o pătură de străini şi păgâni, nesocotitori ai celor sfinte, deaceea ridicarea împotriva acesteia îmbracă un caracter religios, iar reacţionarii, cari se coboară în rândurile ţăranilor, se văd nevoiţi să ia şi crucea în mână.

Se înţelege deci că oriunde pătrunde capitalismul, şi începe procesul de disolvare a lumii vechi, el trebuie să se aştepte la protestul păturii rurale: la răsvrătiri [1]). Ţărănimea română nu puteà face, şi nu a făcut excepţie.

c) *Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechiu*

17. Evoluţia agriculturii, şi a păturii ţărăneşti altoită pe dânsa' ia un curs liniştit dominat de năzuinţa spre stabilitate şi osificare în anumite forme de vieaţă, până în momentul când se naşte capitalismul. Deatunci înainte se încheie vieaţa patriarhală a satelor din èra precapitalistă; ele intră într'un proces de revoluţie, mai mult sau mai puţin violentă, după împrejurările istorice în care se îndeplineşte [2]). Deaici se desprinde în mod limpede punctul

[1]) Astfel distrugerea vechiului regim agrar al Indiei, prin invazia capitalismului englez, a dat naştere grozavei răscoale a indigenilor, cunoscută sub numele de *sepoy revolt*, care erà aproape să pricinuească englezilor pierderea acestei vaste colonii. Justin Mc Carthy, A history of our own times, vol. III, pag. 53.

[2]) O scurtă schiţă asupra fazelor succesive de evoluţie a agriculturii dă K. Bücher, cu obişnuita sa limpezime, în Die Entstehung der Volkswirtschaft,

de vedere fundamental, din care trebuie privită agricultura ca și clasa țărănească în era burgheză: în această nouă fază ea încetează de a fi un factor de sine stătător, și devine o simplă anexă a capitalismului, funcționând după nevoile acestuia. Orice încercare de a privi agricultura, în această perioadă revoluționară, ca un factor neatârnat, de a-i căutà pricina relelor în sine și a-i indicà leacurile tot în sine, nu poate duce decât la eresii sociale, și mai ales politice. Totuș din acest stadiu nu a ieșit încă cercetarea chestiunii noastre agrare: ea n'a fost privită până în prezent în funcție de capitalism, așà cum este. Deaceea răspunderea crizelor rurale cade, în aceste cercetări, pe umerele persoanelor care au făcut legile rurale: aici un fenomen social e dedus, nu din cauze tot sociale, ci din nepriceperea unor oameni. Oricine poate înțelege, care e valoarea științifică a unei asemenea metode de cercetare, și a rezultatelor la care ea duce.

Scurta noastră privire de mai sus ne-a dus la încheierea, că încercarea statului român, de a înlătură crizele rurale prin împărțirea succesivă de pământ la țărani, a fost tot atât de eficace, ca și aceea a omului care vrea să fugă de umbra sa. De când agricultura îmbracă haina burgheză, ea devine o mașină automată de proletari, oricât pământ s'ar da de rumegat acestei mașine. Un singur mijloc e de natură a desființà acest neajuns rural: schimbarea modului de producere sub influența unei industrii naționale. Abià cu aceasta apare pârghia socială, care revoluționează producția agrară, preface pe țăran în salariat liber și atrage spre orașe prisosul de țărani, ce nu mai găsesc de lucru la sate.

Se ridică deci întrebarea: se va naște și la noi o industrie națională aptă a împlinì acest rol istoric? Iată ceeace rămâne să răspundă faptele, deși sunt multe împrejurări, care par a impune un răspuns afirmativ. Spre a rămâneà însă strict obiectiv, nu putem decât să cercetăm ceeace așteaptă tânăra noastră societate

---

Vorträge und Aufsätze, vol. II, Tübingen 1920. Influența capitalismului, arată autorul, determină trecerea agriculturii dela faza de producere pentru trebuințele proprii, la producerea pentru piață (p. 74). Această transiție nu e altceva decât revoluționarea burgheză a raporturilor agrare.

burgheză în ambele ipoteze, acea că ea ar fi în stare să se industrializeze, precum şi în ipoteza potrivnică, că ea nu ar isbuti a atinge acest stadiu de desvoltare.

18. Procesul de disolvare a vechiului regim sub influenţa capitalismului tinde a se încheià pretutindeni la acelaş sfârşit: deslipirea vechilor clase rurale, boierime şi ţărănime, de pământul lor străvechiu, şi prefacerea acestuia în capital. La început, capitalismul dă asalt, sub forma cămătăriei, marei proprietăţi rurale şi clasei boiereşti, ce se sprijină pe dânsa. Acest asalt s'a încheiat la noi, în mod vertiginos, cu o victorie deplină: boierimea veche română a fost desfiinţată în vreo trei decenii ca clasă, iar moşiile ei s'au prefăcut în capital în lada de fier a bancherilor evrei [1]). Deslipirea ţărănimii de pământ a devenit însă un proces mai anevoios şi mai îndelung. Ea n'a putut fi scoasă deodată din vetrele ei strămoşeşti, rămânând astfel ca pulverizarea înceată a parcelelor rurale să ducă la acelaş sfârşit: despărţirea ţăranului de pământ, proletarizarea. Mai curând sau mai târziu, acest lucru trebuie să se îndeplinească cu siguranţa unui fenomen natural, dacă nu intervin factorii noui, de cari vom vorbì mai jos.

Prin disolvarea vechii constituţii agrare, şi desfiinţarea claselor ei sociale, capitalismul în formele sale primitive naşte două păturì sociale noui, specifice acestor timpuri turburi de prefacere: la oraşe o clasă de rentieri şi de mari financiari, la ţară o întinsă populaţie sătească neocupată, din lipsă de pământ (Lumpenproletarier) [2]). Ambele aceste două clase ieşite din lichidarea vechei

[1]) Vezi cap. I a lucrării noastre.

[2]) In imperiul roman, care rămâne pilda tipică a unei societăţi agrare disolvată de capitalism, evoluţia economică produsese «pe de o parte o aristocraţie de capitalişti şi mari stăpânitori de pământ, pe de alta proletari fără nici o posesie». W. Berg, Die soziale Frage im römischen Altertum, in Die neue Zeit, 14 Oct. 1921, p. 61.

Aceleaş constatări la G. Salvioli *(Le Capitalisme dans le monde antique*, Paris 1906, p. 159).— In lumea greacă, urmările disolvării regimului vechiu agrar sub înrâurirea capitalismului sunt descrise de G. Glotz aproape în aceleaş cuvinte. «De o parte, o bogăţie de satrapi cari caută obiecte de lux în lumea întreagă, domenii şi capitaluri imense, cari continuă să tragă la ele pământul şi banul. De altă parte, o massă fără mijloace de vieaţă, şi foarte adesea fără lucru». *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris 1920, p. 416.

societăți, sunt neproductive; negustorii și marii financiari dela orașe pun în circulație valorile produse de alții, fără a produce ei înșiși valori noui. Această clasă socială orășenească, la care se reduce într'un asemenea moment de prefacere burghezia, are anume rolul economic, de a mijloci schimbul între țara ei proprie agricolă și capitalismul străin, care a prefăcut-o într'o simplă colonie a sa. Țărănimea proletarizată e iarăș, în mod firesc, o clasă neproductivă, fiindcă nu are putința de a produce. In asemenea împrejurări singura temelie economico-socială, pe care se razimă întreaga societate, e alcătuită din pătura restrânsă a țărănimii independente [1]). Situație grozavă! Ambele elemente, din care trebuie să se închege societatea viitoare: capitalul la orașe, brațele libere la sate, stau neputincioase față în față, căci nu s'a născut încă bagheta magică, care le unește pe amândouă într'o formă superioară de producție, zămislind o formă superioară de societate: *capitalismul industrial.*

Ce se întâmplă, unde acest capitalism nu se poate naște niciodată? Cu un cuvânt, care e soarta acelei societăți, ce rămâne pentru totdeauna sub stăpânirea formelor inferioare și disolvante ale capitalului? Cunoaștem acest lucru din cercetarea decadenții orașelor vechi grecești, a imperiului roman de Apus și de Răsărit, a societății moderne spaniole, a actualului imperiu turc. Clasele orășănești cad în corupție și desfrâu, păcatul tuturor claselor care câștigă fără muncă; clasele dela sate dev'n un focar de dezordine

[1]) Se înțelege deaici silința tuturor elementelor conservatoare, de a întări țărănimea independentă, în a cărei ruină ei văd ruina societății întregi. In orașele Greciei antice, primul țel al mișcărilor reacționare era *«reîmpărțirea pământului»* la țărani (R. v. Pöhlmann, op. cit., I, p. 201). La Roma, Grachii încercară aceeaș operă, împărțind pământ ul la țăranii proletarizați; în imperiul bizantin împărații încearcă, în împrejurări analoage, să ocrotească țărănimea împotriva marilor posesori de pământ (Lujo Brentano, *Die byzantinische Wirtschaft*, in Schmollers Jahrbuch, 41 Jahrgang, Heft II, pag. 38 și urm.). La noi, reacțiunea e deasemenea covârșită de priveliștea prăbușirii țărănimii române, în care ea crede a descoperi un fenomen cu urmări analoage ca în imperiul roman. «Cetiți pe Mommsen, și veți vedeà cum odată cu țăranul roman au dispărut și forțele vitale ale republicii». [P. Carp, Discursuri, 1907, I, pag. 263]. In fapt, pentru orice societate agrară invadată și aruncată în disoluție de capitalism, proletarizarea țărănimii e o problemă insolubilă, până când se naște — dacă se poate naște — industria.

și anarhie: societatea întreagă intră în proces de decadență [1]). Pe la 1907, societatea română înfățișà o îngrijitoare analogie cu aceste forme de decadență socială.

In timpul de față, împroprietărirea a înlăturat pentru un timp răul dela sate, lăsând însă neatins pe cel dela orașe. Căci numai întărirea capitalismului industrial e în măsură să vindece aici rana, de altfel ca și la sate, dacă e vorba de o vindecare definitivă. Abià cu lărgirea industrialismului cele două pături până atunci neproductive: deținătorii de capitaluri și posesorii de brațe libere, se unesc într'o formă superioară de producere de valori: anume obiecte manufacturate. Abià de atunci risipa și destrăbălarea devine un păcat împotriva societății, iar munca, economia, cumpătarea — condițiile de vieață ale capitalismului industrial — se lărgesc ca virtuți cetățenești. O nouă producție, o nouă societate, o nouă morală — și vechiul regim dispare pentru totdeauna în negura trecutului.

Aceasta e opera constructivă a capitalismului sub forma sa cea mai înaltă, a industriei, la orașe. Să urmărim acum opera sa constructivă la sate, în acel ținut, care ne interesează aici de aproape.

19. Am arătat mai sus că desăvârșirea revoluției noastre agrare, adică: înaintarea dela revoluționarea modului de proprietate până la revoluționarea modului de cultură, nu se poate îndeplini decât sub influența unei industrii naționale. Munca cu oameni salariați,

[1]) «Din cetățenii omogeni, activi și destoinici de altă dată, ieșise un proletariat fără putere, aristocrația căzuse în vieață molatecă, iar lângă ea stătea o mare finanță puternică și fără scrupule, care, sub numele sonor al libertății democratice, stăruià a exploatà statul pentru scopurile ei proprii». W. Berg, Die soziale Frage im römischen Altertum, Die neue Zeit, 7. Oct. 1921, p. 40. Ca un semn de bogăție și moliciune a clasei capitaliste din lumea greacă citează R. v. Pöhlmann (op. cit., I, p. 248) luxul hetairelor. Se spune că Phryne cereà o sută de drahme (drahma = 93 centime) pentru o singură noapte, Gnathăna o mie, iar Lais chiar zece mii de drahme. Phryne aveà statuia ei proprie aurită la Delfi, în sanctuarul național; iar când Alexandru cel Mare a distrus Teba, ea s'a oferit să-i reclădească zidurile din propria ei avere, numai pentru cinstea, de a i se înscrie numele pe ele! Față de acest desfrâu, închipuiți-vă massele țăranilor proletarizați năvălind la orașe, spre a cerși milă dela stat.

făcută în vederea capitalizării, apare de regulă întâi în industrie, și de aici se întinde asupra agriculturii. De unde nu voim să încheiem însă că producția agricolă, odată intrată pe calea industrializării, ar urmà acelaș mod de desvoltare ca industria însăș [1]). Rămâne stabilit numai, că revoluția agrară ia ființă sub influența și din nevoile industriei, oricare ar fi în urmă gradul de adâncire a acestei revoluții, precum și modul de desvoltare pe care ea o urmează.

Aceasta e însă tocmai ceeace au pierdut din vedere cercetătorii noștri. Astfel, «deslegarea» problemei agrare propusă de d-l C. Garoflid și însușită de C. Dobrogeanu-Gherea, singura încercare de a tratà această chestiune pe temelii sociologice, pleacă tocmai dela punctul de vedere, că agricultura noastră ar fi putut

---

[1]) Acesta e, cum se știe, punctul de vedere al întemeietorului socialismului științific. «Marx pleacă dela presupunerea tacită, că procesul de producție este *în esență* de acelaș fel în agricultură ca și în industrie, și că tendința evoluției descoperită prin analiza producției industriale, de a înaintà dela mica la marea exploatare, se potrivește și în producția agricolă». Eduard David, *Sozialismus und Landwirtschaft*, ed. II, 1922, p. 41.

Această credință este astăzi părăsită. Kautsky însuș recunoaște, că mica exploatare agricolă nu dă semne că va dispăreà în marea exploatare *(La Question agraire)*, iar Ed. David urmărește în opera citată, cu o extraordinară stăruință, deosebirile între producția agricolă și producția industrială; Vandervelde cearcă să arate că în agricultură există și concentrare și fărămițare, după împrejurările economice *(Le Socialisme et l'agriculture)*.

Această deosebire de vederi privește numai *modul* de desvoltare al agriculturii. Nimenea nu pune însă la îndoeală, că agricultura stă în funcție de industrie, oricare ar fi deosebirea între modul de evoluție al uneia și al celeilalte. Cele mai prețioase cercetări în această privință ni le-a dat tocmai revizionismul, care a dovedit netemeinicia formulei marxiste în evoluția agriculturii: el a dovedit că pe măsură ce tehnica înaintează, cea mai mare parte a muncii agricole — fabricarea uneltelor agricole, a preparatelor chimice, etc. — se face la oraș în mod industrial, micșorând astfel munca «pur agricolă», care rămâne de făcut la țară. Astfel progresul producției apare, din punct de vedere tehnic, ca o lărgire a sferei muncii industriale în dauna muncii agricole; iar din punct de vedere social, ca o creștere necontenită a proletariatului orășenesc în dauna muncitorimii rurale neatârnate. (Vezi expunerea punctului de vedere revizionist în *Der moderne Sozialismus*, de L. Quessel, p. 176 și urm.).

Discuțiunea privitoare la această chestiune este reluată mai pe larg în studiul nostru: «Țărănism și marxism», în *Arhiva* An. V, No. 1—2.

luă caracterul burghez de multă vreme, dacă n'ar fi împiedecat-o «greşitele concepţii» după care s'a întocmit legiuirile rurale[1]). Căci dacă legiuitorul nostru nu ar fi făcut totul, spre a opri proletarizarea ţăranilor, declarând loturile de împroprietărire *inalienabile*, s'ar fi născut şi la noi muncitorul salariat liber. Şi astfel proprietarul, găsind braţe libere pe piaţă, le-ar fi tocmit cu bani gata, le-ar fi pus la dispoziţie vitele şi uneltele sale, şi ar fi început să-şi muncească pământul în chip capitalist, fără a mai aşteptă ca imboldul în această direcţie să vină dela industria naţională, atunci când burghezia va fi în stare să se înalţe la acest stadiu. In chipul acesta mizeria rurală ar fi dispărut, căci «traiul ţăranilor proletari ar fi fost neasemuit mai bun, decât al ţăranilor proprietari de azi»[2]).

De însemnat e că autorii, cari au omis a pune această revoluţie a muncei agrare în legătură cu cauza ei firească, capitalismul, nu şi-au dat silinţa să limpezească cel puţin noţiunile fundamentale, pe care se sprijină construcţia lor. Nici unul din ei nu ne-a dat o precizare ştiinţifică a sensului *proletariatului agricol*, a cărui lipsă li se pare a fi pricina tuturor relelor, şi dela a cărui naştere ei aşteaptă înlăturarea acestora. Mereu se vorbeşte în aceste cercetări de *muncitorul salariat liber*, fără a arătă la ce se reduce acest muncitor la sate.

După cercetările făcute în această direcţie, reese că un proletariat agricol în felul celui industrial, nu s'a născut şi nu se poate naşte la ţară, din pricină că muncile agricole neţinând decât vreo cinci luni pe an, ar urmă ca proletarul rural, fără altă avere decât braţele sale, să moară de foame în restul anului. Căci nu se poate ca un om să câştige în cinci luni, atât cât îi trebuie ca să trăească în cele douăsprezece. Deaceea ţăranul, care a pierdut orice legătură cu pământul, pleacă din satul său[3]). Pentru a rămâneă pe loc, el trebuie să aibă un colţ de pământ, sau cel puţin o casă

[1]) C. A. Garoflid, Problema agrară şi deslegarea ei, Bucureşti, 1908, p. 22.
[2]) Op. cit., p. 83.
[3]) «Raţiunea cea mai de samă a exodului stă în *intermitenţa muncilor agricole*, împotriva căreia vor rămâneă fără putere chiar şi salariile mari». E. Vandervelde, L'exode rural et le retour aux champs, p. 185. Cuvintele citate mai sus sunt concluzia unei anchete oficiale.
«Cauza principală a pornirii cât e emigraţie între muncitorii rurali, este lipsa

care să-l țină legat de locul său de naștere. Așà se face că «marea și mica exploatare nu se exclud în agricultură: ele se presupun una pe alta, întocmai ca *proletarul* și *capitalistul*, dar micul cultivator ia atunci din ce în ce mai mult *caracterul proletarului*»[1]).

Deaceea, în politica agrară a statelor burgheze, proprietatea pitică se bucură de mare luare aminte. In adevăr, mijlocul de a ține pe țăran la țară, e de a-i legà de gât un petec de pământ, spre a-i da iluzia de proprietar. «Marele proprietar fonciar câștigă cele mai mari beneficii brute, ca și cele mai mari beneficii nete, când el are în jurul său un mare număr de proprietari mici și mijlocii, care îi procură brațe, și care iau totdeauna produsele, când are prea multe»[2]).

Se vede dar bine că proletariatul rural nu ne-a lipsit nici nouă: acesta e tocmai «tipul economic hibrid de plugar și salariat, forțat să fie plugar, căci erà proprietar, și nevoit să fie salariat, căci gospodăria proprie erà prea mică», cum descrie d-l Garoflid pe țăranul român. Nu numai că am avut acest proletariat, dar l-am avut într'o proporție înspăimântătoare, căci după statistica d-lui Creangă, dintr'un milion și jumătate de capi de familie abià vreo două sute de mii puteau trăi în chip neatârnat din pământul lor. Dacă totuș nu s'a putut naște munca capitalistă a pământului, pricina n'a fost lipsa proletariatului, ci a unui factor mai îndepărtat, care nu se poate creà după voie: a industriei naționale. Numai întărirea acesteia va încheià revoluția noastră agrară, prefăcând pe țăran din «neoiobag» în muncitor salariat liber, deci dând muncii agricole caracterul burghez. Dar această condiție abià în prezent începe să fie îndeplinită.

20. Paralel cu această influență a industriei asupra muncii agricole — o influență, pe care industria noastră națională s'a

---

aproape desăvârșită a celor mai elementare condiții de viață în localitățile de câmpie: îndeosebi lipsa unui petec de pământ al său propriu, pe care lucrătorul să poată prinde rădăcină...» A. Sohnrey, Der Zug vom Lande und die soziale Revolution, p. 136. Citat de E. Vandervelde, op. cit., pag. 41.

[1]) K. Kautsky, La Question agraire, p. 249; vezi deasemenea aceeaș operă, p. 265.

[2]) Von der Goltz, Handbuch der Landwirtschaft, t. I, p. 649; citat de K. Kautsky, op. cit., p. 248.

arătat încă destul de slabă, pentru a o exercită într'o măsură apreciabilă — ea are şi alte urmări, ce contribue în chip hotărâtor a scoate vieaţa rurală din faza ei turbure de frământare şi prefacere. Anume, industria atrage la oraşe prisosul populaţiei rurale proletarizate, care nu mai găseşte de lucru în cadrul sistemului burghez de stăpânire a pământului. Acest proletariat agricol îşi caută salvarea în fabricele dela oraşe, şi astfel se naşte fenomenul de mare însemnătate pentru societăţile burgheze, cunoscut sub numele de *exod rural* sau *emigraţie interioară*, adică scurgerea treptată a populaţiei proletarizate dela sate spre oraşe [1]). Prin aceasta se uşurează agricultura de populaţia care, în urma parcelării sau exproprierii, devine o povară pentru ea, nemai găsind loc în producţie. In asemenea împrejurări agricultura şi industria formează un tot, a cărui funcţie economică se întregeşte: ceeace elimineză agricultura dela sate, absoarbe industria la oraşe.

La începutul revoluţiei agrare, toate ţările burgheze au suferit de acelaş neajuns, al cărui spectru a neliniştit într'atât ţara noastră: crizele de suprapopulaţie ţărănească, lipsită în totul sau în parte de mijloace de vieaţă. Anglia însăş, ţara cea mai industrială, a cunoscut acest rău social timp de veacuri; căci în urma alungării ţărănimii de pe moşiile nobililor, nici industria engleză atât de desvoltată nu a fost în măsură să dea de lucru masselor proletare, ce se porneau dela sate spre oraşe. Astfel, încă pe la începutul veacului al XIX Anglia sufere de o suprapopulaţie rurală, lucru pe care şi Sombart îl priveşte drept «uimitor» [2]). Dar în cele din urmă industria fu în măsură să-şi îndeplinească cu vrednicie funcţia ei socială, de a absorbi în fabrici suprapopulaţia rurală, aşà că în anul 1892 ministrul englez al agriculturii putù să declare în Parlament, că de acum primejdia pentru Anglia nu mai stă în concurenţa străină, ci în concurenţa pe care propria ei industrie o face agriculturii, răpindu-i braţele de muncă [3]).

[1]) Vezi K. Kautsky, op. cit., p. 324 şi urm.; W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, ed. I, vol. I, p. 233 şi urm. O operă specială îndeobşte cunoscută asupra acestui fenomen, pe lângă cele citate mai sus, e Anderson Graham, The rural exodus, London 1892.

[2]) Der moderne Kapitalismus, ed. I, vol. II, p. 167.

[3]) E. Vandervelde, Le Socialisme et l'agriculture, Paris, 1906, p. 57.

In acest chip criza rurală engleză și-a schimbat radical caracterul: din criză de suprapopulație, ea a intrat în stadiul de lipsă de populație muncitoare agricolă. In acest stadiu se află agricultura în toate statele industriale [1]). Cu alte cuvinte, neajunsul pe care-l provoacă capitalismul la începutul revoluției agrare, îl înlătură el însuș în cursul desvoltării sale. De unde se vede limpede, că criza noastră rurală nu poate fi curmată prin împământenire sau prin felul de împământenire; ea va dispăreà dela sine, când burghezia noastră va isbutì a întemeià o largă industrie națională. Abià de atunci va puteà începe o eră de bunăstare și pentru satele noastre, la a căror ridicare materială industria e chemată să contribue pe o îndoită cale: pe deoparte, ușurându-le de sarcinele fiscale, cari în lipsa ei apasă numai pe clasele rurale; pe de alta, ușurându-le de populația proletară, care altfel ar cădeà tot în sarcina pământului, a cărui produse urmează atunci a fi împărțite între mult mai numeroși locuitori rurali [2]).

21. Până în prezent industria noastră națională, încă în faza embrionară, nu a fost în măsură să contribue, în vreunul din felurile arătate, la ridicarea satelor din starea de frământare, în care le aruncă peste tot începuturile revoluției agrare. Cultura a rămas încă medievală sub haina burgheză a sistemului de proprietate, care ne-a amenințat mereu cu spectrul proletarizării și al mizeriei. In lipsă de leacul firesc, politica agrară și-a luat sarcina de a lecuì aceste rele, în marginile putinții, prin împărțirea treptată de pământ. Dar cum acest mijloc nu a putut împlinì o menire socială, pe care nu o are, teoreticianii noștri au apucat două căi deosebite: unii au socotit că nu s'a împărțit pământ îndestul; alții, că nici acesta nu a fost împărțit în chip înțelept. Oricum ar fi însă trecutul, un lucru e acum limpede: că politica agrară a istovit leacul ei de vindecare a crizei rurale; marea proprietate e în curs de parcelare totală.

[1]) «Scăderea numărului muncitorilor agricoli este unul din fenomenele cele mai caracteristice a timpului nostru, și acest fenomen nu este propriu Europei, el se simte deopotrivă în țările noui, ca Statele-Unite». E. Vandervelde, op. cit., ibidem.

[2]) Fr. List, Das nationale System der pol. Oekonomie, p. 138.

Pentru oricine urmăreşte procesul revoluţiei noastre agrare cu destul simţ istoric, e neîndoelnic că marea noastră proprietate, şi odată cu ea vechea clasă agrară în forma ei ultimă, a căzut victimă încetinelei, cu care capitalismul nostru înaintează spre faza industrială. Dacă am fi putut aveà mai dinainte o industrie naţională vrednică a-şi îndeplini funcţia socială arătată mai sus, marea noastră proprietate ar fi trecut deadreptul dela producţia feodală la cea burgheză, cum s'a întâmplat în alte ţări; crizele rurale ar fi dispărut, şi parcelarea până la nimicire a vechilor moşii nu s'ar fi impus ca o imperioasă necesitate de fapt. S'a întâmplat însă cu totul altfel: în lipsa unei industrii naţionale, marea noastră proprietate nu şi-a putut modernizà felul de muncă, şi astfel această ultimă rămăşiţă a vechiului regim a trebuit să fie cu totul desfiinţată.

Din punct de vedere istoric, parcelarea totală a marei proprietăţi înseamnă forma cea mai radicală, şi totodată ultimă, de lichidare a vechiului regim agrar. De acum vechile raporturi de atârnare a ţăranului de proprietar trebuie să dispară, fiindcă li s'a surpat baza economică: marea proprietate. La noi, ca peste tot unde influenţa revoluţionară a capitalismului asupra agriculturii a fost prea înceată, trecerea dela producţia feodală la producţia burgheză a trebuit să se facă în acest chip sumar, distrugându-se temelia economică a celei dintâi, pe calea împărţirii marei proprietăţi feodale la ţărani [1]).

De obiceiu, acest mare eveniment istoric, ce formează hotarul între două lumi, se înfăptueşte prin mişcarea violentă a masselor ţărăneşti; aşà a fost în Rusia, ca şi odinioară în Franţa. E de

[1]) Asupra sensului istoric al parcelării pământului: K. Marx, Le Kapital, vol. III, partea II, p. 404.

Când H. George priveşte parcelarea pământului ca un regres (Progrès et Pauvreté, p. 308), celebrul economist american se gândeşte la proprietăţile exploatate în chip capitalist, aşà cum sunt acele din Statele-Unite. Căci acestea alcătuesc un tot organic, au chiar tendinţa spre concentrare (op. cit., p. 312), deaceea autorul e de părere, că măsurile luate de politica agrară trebuie să meargă în sensul progresului firesc.

Dar marea noastră proprietate nu a putut devenì un tot organic, ci a rămas mereu la modul de producţie a vechiului regim: stăpânii ei au continuat a o da în lucru ţăranilor, cari o cultivă cu vitele şi uneltele lor. Aici parcelarea

sigur o mare binecuvântare pentru țara noastră, că la noi această prefacere s'a putut îndeplini pe cale pașnică, scutindu-se astfel uriașa risipă de bunuri și vieți, pe care o provoacă orice revoluție.

Abià de acum vor începe să se abată cu adevărat zorile erei burgheze și asupra satelor noastre, zori sombre, de luptă aprigă și desrădăcinare de vetrele străbune. Generația țărănească actuală, și un număr egal cu ea din generațiile viitoare, va găsì de bine de rău [1]), putința de vieață pe vechile parcèle. Dar prisosul, ieșit din creșterea treptată a populației, va devenì o povară pentru pământul nostru, și după ce va fi învățat îndeajuns la școala mizeriei, va trebuì să caute scurgere în altă parte, căci putința împământenirii a ajuns la capăt. Incotro se vor revărsà aceste valuri de țărani, dacă industria noastră națională, care n'a fost în stare să revoluționeze modul de cultură, nu va fi în stare nici să absoarbă suprapopulația rurală? După toate semnele, acești țărani vor fi siliți să apuce calea emigrării, cum fac în orice societate burgheză, în care desvoltarea industriei nu poate ținea pas cu creșterea populației [2]). Pentru ca satele noastre să iasă din perioada de sbucium și frământare, trebuie ca populația rurală să rămână deacum staționară; în statele industriale ea chiar

---

marei proprietăți nu e decât *adaptarea firească a modului de proprietate la modul de producție*. Departe de a distruge ceva, parcelarea corespunde în asemenea împrejurări unei situații de fapt.

[1]) E în afară de orice îndoeală, că starea populației noastre rurale nu e *nici acum* din cele mai fericite. Impărțind suprafața agricolă la numărul muncitorilor rurali, d-l C. Garoflid găsește, că fiecărui lucrător îi revine câte 2 hectare 28 àrii, adică mai puțin ca în țările cu cultură intensivă (în Franța 3 hect., 40 àrii; în Germania 3 hect., 96 àrii). Vezi Chestia agrară în România, p. 131.

Cum populația noastră crește în fiecare an cu 100.000 de suflete, ce se va întâmplà peste câteva decenii, dacă industria națională nu va puteà atrage la orașe prisosul populației rurale? E evident dar, că parcelarea pământului nu este și nu puteà să fie o ușurare a acestei situații. Cum zice Kautsky, după un scriitor rus: împărțirea egală a pământului este împărțirea egală a sărăciei și a mizeriei (Die Diktatur des Proletariats).

[2]) Cu excepția Angliei «focarele cele mai de samă ale emigrării europene se află în ținuturile, unde bântue criza rurală, fără ca desvoltarea industriei să fie atât de repede și însemnată, pentru a da de lucru țăranilor și muncitorilor rurali ce caută o îndeletnicire nouă.

Astfel se petrece de pildă în Italia, Spania sau Austro-Ungaria.

Tot astfel se petreceà în Germania înainte de marele avânt al industriei

dă îndărăt [1]). Spre acest sfârşit, trebuie ca industria noastră să fie în măsură a atrage şi absorbi prisosul populaţiei dela sate, prefăcându-l în proletariat orăşenesc. Astfel se petrece în statele cu o mişcare normală a populaţiei, pe cât se poate vorbi de normal în cadrul unei societăţi burgheze [2]). Dacă capitalismul nostru industrial nu va fi în măsură să îndeplinească această funcţie socială, satele noastre nu vor fi scutite pe viitor de crize, şi parcelarea marei proprietăţi se va dovedi a nu fi făcut nimic pentru a le scoate din acest impas.

22. Din expunerea de mai sus reesă, că revoluţia noastră agrară trebuie privită şi cercetată ca orice fenomen natural: crizele agrare au fost o urmare necesară a desvoltării capitalismului sub formele sale inferioare, şi vor dispăreà iarăş în chip necesar, prin înaintarea capitalismului către stadiul superior al producţiei industriale. Politica noastră agrară nu are nici o parte de vină în deslănţuirea acestor crize, şi nu poate aveà nici o parte de merit în vindecarea lor. Cei ce-şi îndreaptă cercetările în această direcţie, se mişcă pe alăturea de chestiunea reală. Căci pârghia ce va ridicà ţărănimea din starea ei actuală, nu e politica agrară, nici gradul ei de înţelepciune şi bunăvoinţă faţă de păturile agricole; ea stă în altă parte, anume în industria naţională. Aceasta are menirea de a plămădi viitorul din ruinele trecutului, la oraşe ca şi la sate.

Fără îndoială, desvoltarea industriei naţionale impune ocrotirea ei faţă de concurenţa străină, printr'un tarif vamal urcat treptat până la prohibire [3]). Sarcinile acestei politici protecţioniste cad cu toată greutatea îndeosebi asupra claselor agricole, care altfel

---

din aceşti ultimi ani: dela 1880 până la 1890 emigraţia anuală se învârtià cam între o sută de mii şi două sute de mii de persoane; astăzi ea nu mai întrece douăzeci de mii de indivizi (23.740 în anul 1899)». E. Vandervelde, L'exode rural, p. 118.

[1]) Pentru date amănunţite: E. Vandervelde, Le Socialisme et l'agriculture.

[2]) Sombart caracterizează proletariatul german, care reprezintă 67.5% din poplaţia totală, ca «adausul de populaţie, pe care veacul XIX l-a adus Germaniei». Das Proletariat, p. 8.

[3]) Vezi cap. II, al lucrării noastre.

ar puteà să cumpere articole industriale mai bune şi mai ieftine decât acelea, pe care i le procură industria indigenă la adăpostul tarifării. S'a crezut a se descoperì aici o contradicţie de interese între ţărănime şi burghezie, care ar îndreptăţi pe cea dintâi să se ridice împotriva celei din urmă.

Această contradicţie e, în fapt, de domeniul închipuirii. Ar fi să repetăm discuţiuni vechi şi cunoscute, dacă am vrea să arătăm că câştigul ţărănimii dela industria naţională întrece cu mult pagubele, pe care i-le pricinueşte protecţiunea acesteia împotriva concurenţei din afară [1]). Pentru agricultură, arată List, o industrie indigenă are mai multă valoare, decât cel mai înfloritor export; bunăstarea claselor agrare atârnă mai mult de nevoile pieţei interne, decât a celei externe. Industria naţională îmmulţeşte populaţia orăşenească, măreşte cererea de alimente, ridică preţul acestora precum şi a rentei, ceeace aduce prosperarea păturilor rurale; în acelaş timp ea le uşurează de prisosul de populaţie, micşorând numărul cultivatorilor de pământ, deci mărind în acest chip cota profitului ce revine fiecăruia, şi aruncă totodată o mare parte din sarcinile fiscale asupra păturei industriale în proces necurmat de lărgire. Se înţelege deci, că din timp ce ţărănimea a fost prinsă în vârtejul revoluţiei burgheze, viitorul ei nu mai stă alături de industrie, ci în prosperarea acesteia. Şi a îndrumà ţărănimea unei societăţi moderne, în proces de naştere, împotriva burgheziei, aceasta nu înseamnă a o îndreptà spre lumina viitorului, ci spre negura trecutului [2]).

---

[1]) A se vedeà, de pildă, Friedrich List, op. cit., cap. 20: «Produţia industrială şi interesul agriculturii».

[2]) Dela apariţia acestui studiu în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* şi până la intrarea sub tipar în volumul de faţă, au sosit la redacţia revistei copioase studii polemice asupra cercetărilor noastre; alte polemici s'au anunţat în pregătire. Din acestea *Arhiva* a publicat până acum numai studiul d-lui V. Madgearu *(Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti*, No. 3. An. IV; comp. răspunsul nostru: *Ţărănism şi marxism*, No. 1—2, An. V).

Am cetit aceste polemici cu atenţia datorită cultului adevărului, dar n'am găsit ceva care să sdruncine punctul nostru de vedere. Constatăm însă cu mulţumire interesul, pe care l-a trezit modul nostru de a pune problema agrară, ceea ce poate contribuì mult la luminarea chestiunilor, pe care ea le ridică.

V. REACȚIUNEA IMPOTRIVA BURGHEZIEI ROMÂNE

INCERCARE DE PSIHOLOGIE SOCIALĂ A CULTURII ROMÂNE DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI XIX

Din sentimentul, de a fi victima unei nedreptăți, se naște critica, și din critică negarea ordinei existente [1]).

Caracterizare generală: 1. Reacțiunea împotriva burgheziei, ca origină a spiritului istoric. 2. Caracterul reacțiunii române.

Curentele reacțiunii române: 3. Reacțiunea Junimii; caracterul ei logic abstract. 4. Naționalismul îndrumează reacțiunea română pe baze concrete istorice. 5. Străinofobia în reacțiunea naționalistă. 6. Naționalismul față de noua clasă stăpânitoare. 7. Reacțiunea poporanistă: *a)* origina rusă a poporanismului; *b)* versiunea română a poporanismului. 8. Reacțiunea în haină socialistă: *a)* caracterul reacționar al socialismului nostru teoretic; *b)* caracterul reacționar al mișcării muncitorești.

Valoarea și sensul culturii române reacționare: 9. Disarmonia între ordinea socială și spiritul culturii în societatea noastră burgheză. 10. Falsificarea noțiunii de știință în cultura română. 11. Tendința de a falsifică noțiunea de artă; «estetica științifică». 12. Tendința de lărgire a spiritului reacționar. 13. Atmosfera sufletească rurală dela începuturile burgheziei și răsunetul ei în cultură. 14. Elemenele burgheze în sufletul român; condiția unei culturi nouă.

a) *Caracterizare generală*

1. Revoluția burgheză nu se încheie nici într'o țară deodată, cu o victorie definitivă a oamenilor noui asupra trecutului. Ea

---

[1]) R. v. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, I, 178.

constă de regulă într'o întreagă serie de lupte, prin care susținătorii nouei ordine sociale sdrobesc pas cu pas împotrivirea oamenilor vechi. După cum în operațiile militare, atacul învingătorului aduce după sine contra-atacul învinsului, tot astfel în luptele sociale revoluția este urmată fără greș de contra-revoluție: acțiunea de plămădire a regimului burghez se lovește de *reacțiunea* claselor desmoștenite ale vechiului regim agrar.

Această reacțiune poate îmbrăcà două forme deosebite, după măsura de tărie a vechilor elemente agrare: ea poate fi o împotrivire de fapt, o contra-revoluție în înțeles strict împotriva inovatorilor; sau, când oamenii trecutului nu au forța necesară pentru o asemenea mișcare, ei sunt siliți a-și limità opoziția la o simplă «contra-revoluție a științei» [1]), adică la o luptă teoretică împotriva adversarului învingător. Spre acest scop ei încearcă, printr'o întinsă propagandă științifică, filosofică și literară, să convingă lumea, că nouii stăpânitori sunt niște uzurpatori ai unui rol, la care nu au nici un drept și nici o chemare, că stăpânirea lor prăbușește omenirea în nenorocire și ruină, și că vechiul regim era cu mult superior ordinei nouă. Deacì și-a luat naștere înclinarea de a ponegrì prezentul și a idealizà trecutul, *romantismul* reacțiunii. Dar cum trecutul împărtășește soarta tuturor lucrurilor care au fost, adică nu vrea să mai învie, romantismul își găsește încheierea firească în pesimism. Reacționarul e osândit a închide ochii plin de durere, cu convingerea sinceră, că odată cu năruirea vechii ordine sociale, s'a îngropat și fericirea omenirii.

Opoziția teoretică a oamenilor trecutului e cu atât mai firească, cu cât burghezia însăș s'a slujit la vremea ei, pe când era simplă clasă desmoștenită, de acest mijloc. Cu mult înainte de a se coborî în stradă, și a sfărâmà vechiul regim în sânge, clasa capitalistă mobilizase în sprijinul ei întreaga mișcare a spiritului în toate deosebitele ei ramuri. S'a petrecut atunci — în veac. XVIII — un fenomen grandios, ce nu are încă seamăn în evoluția spiritului: burghezia, clasa revoluționară din acel timp, covârșise cu ideologia ei întreaga lume cultă. Ca un val uriaș s'a revărsat această ideologie din patria ei de origină, Anglia, a

[1]) De Bonald, citat de W. Sombart, Sozialismus und soziale Bewegung, Jena, 1905, ed. V, pag. 47.

invadat Franța, revărsându-se deaici în infinite curente în întreaga omenire, încălzind toate inimile cu umanitarismul ei cosmopolit, de un optimism fără margini. Astfel isbutise burghezia a insuflă lumii aceà credință, pe care cearcă să o răspândească orice clasă revoluționară: anume, că ordinea socială prezentă e rătăcită, «nenaturală», că ea — burghezia — a făurit în creierul ei o ordine superioară, «naturală», prin care va ferici întreaga omenire, fără deosebire de clasă, religie sau naționalitate. Căci această ordine își are sorgintea într'o realitate superioară oricărei convenții sociale: în rațiune, și caracterul ei e libertatea în toate formele vieții, dela comerț și industrie până la sferele senine ale gândirii [1]).

A doua zi după victorie burghezia se apucă de ceva mai bun: ea trecù la faptă, lăsând teoria pe sama celor ce erau surghiuniți din viața activă în sferele vieții contemplative. Așà se întâmplă totdeauna în decursul luptelor sociale [2]). Astfel armele teoriei deveniră îndeletnicirea reacțiunii, iar aceasta le întoarse de acum împotriva burgheziei însăș. Se născù astfel o vastă mișcare culturală potrivnică, care sub deosebite curente stăpânește întreaga viață spirituală a națiunilor apusene în întâia jumătate a veacului XIX [3]). Dela 1848 înainte burghezia devine ea însăș o clasă reacționară, se aliază cu oamenii trecutului, așà că nevoia imperioasă a unei reacțiuni împotriva ei încetează.

Care este ideologia, pe care spiritul omenesc o datorește acestor adversari teoretici ai clasei burgheze? Ea se clădește pe idea

---

[1]) Ideologia burgheză propovăduià, în chip firesc, o ordine liberală, așà cum o impuneau nevoile schimbului; dar ea nu înfățișà libertatea ca o cerință economică, ci ca un drept natural al omului. Tocmai prin acest caracter, egalitar, cosmopolit și umanitar, a atras această ideologie toată pătura cultă a vremii în jurul idealului ei social.

[2]) «De îndată ce o clasă, care concentrează în mânile sale interesele revoluționare ale sociétății, s'a ridicat, ea găsește în însăș situația ei conținutul substanța activității ei revoluționare... Ea nu se dedă la cercetări teoretice asupra sarcinii, care i se cuvine». K. Marx, La lutte des classes en France, Paris 1900, p. 16.

[3]) Infățișarea literară a acestor curente e cercetată cu mult spirit de criticul danez G. Brandes, în opera sa asupra literaturii veacului XIX: Die Hauptströmungen der Literatur des XIX-ten Jahrhunderts, trad. de A. Strodtmann, 6 vol.

evoluției istorice. Cugetătorii reacțiunii se silesc să dovedească, că progresul societății omenești nu se îndeplinește prin salturi, prin revoluții, prin ruperi cu trecutul — așà cum vroià burghezia revoluționară — ci printr'o prefacere încetă, o desvoltare treptată a stărilor sociale. O ordine socială temeinică nu poate fi nici născocirea rațiunii, nici inovația unui grup de indivizi cu principii revoluționare: ea este rezultatul ultim al unui îndelung proces de transformare. Astfel, ceeace se cheamă *spirit istoric*: tendința de a deduce ordinea socială prezentă, nu din creierul omenesc — din rațiune — ci din evoluția ordinei sociale trecute, văzù lumina zilei și deveni metodă de cercetare sociologică din nevoile reacțiunii [1]). Noua atitudine față de faptele sociale fu apoi generalizată și la celelalte categorii de fenomene ale naturii, și astfel idea *evoluției* deveni baza întregei mișcări a spiritului din veacul XIX [2]).

Așadar reacțiunea împotriva burgheziei este, înainte de toate, istorică: ea deduce prezentul din trecut; pe alocurea ea are și un colorit romantic: idealizează trecutul; uneori ea se închee în pesimism: se arată plină de neîncredere în prezent, în ordinea burgheză.

---

[1]) «Noua filosofie socială fu întrebuințată pentru apărarea politicei conservatoare sau reacționare». W. Sombart, op. cit., pag. 50.

[2]) «Curând intrară în noua cale nu numai teoreticianii statului și ai istoriei, ci și istoricii și reprezentanții științelor speciale, și prin oameni ca De Bonald, de Maistre, Thierry, Guizot în Franța; v. Haller, Zacharia, Savigny, Niebuhr, Schlegel, Schleiermacher în Germania, întreaga viață a spiritului fu pusă pe o nouă bază». W. Sombart, op. cit., pag. 47. «In acest chip, după mândria raționalistă dela sfârșitul veacului al XVIII, veacul următor, punându-se la școala istoriei, trebuià să ne reînvețe valoarea *evoluției spontane*». C. Bouglé, Le Solidarisme, Paris 1907, p. 71. In știința socială aceste două ideologii a două clase stăpânitoare din două veacuri deosebite se luptă încă pentru întâietate, sub forma dualismului de forță creatoare și determinism sociologic. Credința, obișnuită în deosebi la sociologii de nuanță psihologistă, cum că evoluția socială poate fi înrâurită și schimbată prin forța creatoare a individului, este în sociologie un rest al raționalismului, pe care celelalte științe l-au alungat de mult. Și e vădit că nici sociologia nu-și poate creà putința de a deveni știință, decât atunci când se va emancipà de acest rest al ideologiei burgheze din veacul XVIII: când va părăsì idea unei intervenții din afară în cursul evoluției, cum au făcut și celelalte științe pentru domeniul lor.

2. In România nu întâlnim nici o mișcare contra-revoluționară, sau o încercare de restaurare a vechiului regim, așà cum s'a întâmplat în Franța după căderea primului Napoleon. La noi clasa veche boierească s'a prăbușit după 1864 așà fel, că nu s'a mai putut manifestà ca o forță socială, în măsură a încercà să-și recâștige pe calea violenței privilegiile pierdute. Nu a mai rămas elementelor noastre reacționare decât un singur mijloc de luptă împotriva oamenilor noui victorioși: *teoria*. Văzându-se în neputință de a recurge la faptă, învinșii s'au slujit de armele abstracției, spre a răsturnà pe nouii stăpânitori, și a dărâmà opera lor. Deaceea reacțiunea română a luat în chip firesc forma teoretică, și sarcina ei a fost cu atât mai lesnicioasă, cu cât nu a avut o ideologie opusă de învins.

In adevăr, clasa noastră revoluționară s'a văzut aruncată deodată în vultoarea luptei: ea nu a avut mai înainte răgazul contemplativ, de a-și susținea revendicările pe cale teoretică, și a întemeià o cultură burgheză română. Oarecare crâmpeie de frazeologie umanitaristă, naturalistă și cosmopolită, pe care le-au întrebuințat revoluționarii noștri atât cât au cerut nevoile luptei, nu erau deajuns spre a creà o atmosferă culturală, a deveni ideologie națională. Așà se face, că în procesul de formare a României moderne întâlnim această priveliște caracteristică: burghezia se manifestează numai în practică, iar reacțiunea numai în teorie; cea dintâi lucrează, cea din urmă «*critică*»: ea acopere în batjocură societatea noastră burgheză, a cărei necesitate istorică n'a fost în stare să o înțeleagă.

Faptul că reacțiunea română n'a avut de învins o ideologie opusă, lămurește îndeajuns puțina temeinicie a operei sale culturale. Dacă ar fi trebuit să întreprindă o luptă îndelungă cu o cultură ridicată pe temelii opuse, mișcarea noastră reacționară și-ar fi perfecționat armele de atac, și ar fi creat o cultură națională serioasă, căci ea se îndrumà din capul locului pe baza sănătoasă a evoluționismului modern. Dar în lipsa unui adversar vrednic de luat în samă, reacțiunea noastră s'a mărginit a împrumutà numai poza științei, a importà din alte țări o sumă de formule abstracte, care în patria lor aveau un cuprins, cărora însă reacționarii noștri nu le-au putut da nici unul.

Deosebitele curente, în care se împarte reacțiunea română, prezintă toate același caracter: *a)* ele importă formulele lor abstracte din străinătate, *b)* aceste abstracții sunt întrebuințate apoi ca un mijloc de a osândi societatea noastră burgheză; *c)* toate aceste curente pornesc din Iași și sunt prezentate de istoria culturii noastre ca forme deosebite ale «spiritului critic». Începutul seriei îl face societatea literară Junimea [1]).

Cele două capitale au avut deci fiecare rolul ei special în desvoltarea României moderne: Bucureștii au introdus așezămintele burgheze, iar Iașii au introdus formulele culturii noastre, spre a luptă cu ele împotriva acestor așezăminte. Așa s'a făcut că între societatea noastră modernă, și cultura națională plămădită în sânul ei, domnește o dușmănie de moarte; această cultură și-a luat naștere din ura împotriva burgheziei.

b) *Curentele reacțiunii române*

3. Lupta împotriva burgheziei române e deschisă de societatea ieșană «Junimea», întâi pe cale culturală, în urmă pe cale politică. Istoria culturii noastre va puteà să constate odată, nu cu

[1]) Asupra Junimii, vezi cercetarea amănunțită «La société littéraire Junimea de Jassy, et son influence sur le mouvement intellectuel en Roumanie» par Benedict Kanner, Paris, 1906 (teză de doctorat). Junimea e întemeiată în anul 1864, d-l G. Ibrăileanu socoate însă că «spiritul critic» e anterior: el ar începe dela 1840, (Spiritul critic în cultura românească, Iași, 1909, p. 19 și urm.).

Socotim că trebuie să se facă deosebire între *spirit* critic și activitate critică *individuală*. Spiritul critic, ca atmosferă culturală sau mod obștesc de gândire, și-a luat naștere sub forma unei atitudini de dezaprobare a societății noastre burgheze; el nu aveà deci sens la 1840, când așezămintele criticate nu luaseră încă ființă. Autorul însuș constată, din punct de vedere social, o deosebire esențială între critica Junimii și cea anterioară (op. cit., p. 84—85), și arată că *lupta împotriva înnoirilor sociale* este o noutate față de vechea școală (op. cit., p. 99; d-l Benedict Kanner e de părere că și critica literară începe tot cu Junimea, căci «Russo, Kogălniceanu și C. Negruzzi s'au mărginit numai a cere o critică severă». La société littéraire Junimea, p. 41 notă).

Oricine ia în serioasă considerare sensul sociologic al culturii române în a doua jumătate a veacului XIX, nu va puteà tăgădui Junimii rolul de a fi inaugurat acel spirit critic, care stăpânește încă cultura noastră.

puţină nedumerire, că deşi opunerea acestor oameni faţă de aşezămintele burgheze a avut darul de a convinge întreaga noastră lume cultă, şi a da tonul în mişcarea noastră culturală, totuş *ea nu se bazează pe nici un fel de cercetări de fapte.* Societatea noastră modernă se reduce, după Junimea, la adoptarea din Apus a unor «forme fără fond»: această vedere alcătueşte astăzi un element al mentalităţii obşteşti; ea se găseşte pretutindeni, în articolele celui din urmă gazetar, ca şi în operele celui mai serios gânditor. Pe ce se sprijină însă această vedere sociologică? Cercetaţi arsenalul de dovezi făurite spre susţinerea ei: glume, persiflări, aluzii la aparenţe sociale sau inovaţii izolate — iată ceeace a convins o lume, s'a impus drept «ştiinţă» şi a croit bazele unei mişcări culturale.

«Junimismul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită» [1]). Această stare sufletească şi-a găsit expresia într'un sistem de gândire construit pe cale abstractă, adică dedus dintr'un principiu general cu o logică, ce nu e totdeauna fără greş. Expunerea sistemului se găseşte în lucrările autorilor săi numai în chip fragmentar, şi e nevoie să-l reconstruim noi din aceste piese izolate, spre a-l arătà ca întreg.

Care e principiul general, care stă la temelia acestei construcţii abstracte? El s'ar puteà numì: principiul *continuităţii istorice,* al *evoluţiei treptate,* şi ca în toate argumentările logice, junimiştii nu-l exprimă niciodată sub o formă precisă, ci-l prezintă numai ca o motivare a atitudinii lor faţă de societatea noastră: această atitudine ni se dă ca o încheiere logică dintr'un adevăr general, adică din principiul ştiinţific al continuităţii [2]). Am văzut că Maio-

[1]) G. Ibrăileanu, Spiritul critic, p. 97.

[2]) «In noua noastră organizare am comis marea greşeală de a nu înţelege adâncul adevăr, că nici o reformă nu este roditoare decât când este *o continuare a trecutului,* şi dacă noi, în loc de a veni să întroducem în ţara noastră toate reformele ce le găsiam aiurea, fără să studiem nici trecutul nostru nici moravurile noastre, *am fi căutat treptat să îmbunătăţim starea de mai înainte,* vă asigur că nivelul civilizaţiei noastre ar fi mai sus». P. Carp, Discursuri, vol. I, pag. 297. «Din rădăcini proprii, din adâncimi proprii răsare civilizaţia adevărată a unui popor barbar; nu din maimuţarea obiceielor străine, a limbilor străine, instituţiunilor străine». Eminescu, Articole politice, ed. «Minerva», pag. 48. Exemple de acest fel pot fi îmmulţite oricât.

rescu, nu fără oarecare pretenție, prezintă acest principiu ca un «mod de a gândi» al junimiștilor, și-l socoate de origină engleză [1]). E îngăduit însă a ne îndoi și de una și de alta: idea continuității n'a intrat niciodată în mentalitatea Junimei, cum ne vom încredința în curând, ci a rămas o simplă formulă goală memorizată dela scriitori străini, și aceștia nu englezi [2]).

Așadar, după teoreticianii Junimei, nașterea societății noastre moderne alcătuește un păcat față de un adevăr general stabilit de știința străină: prin întroducerea așezămintelor burgheze, românii au *rupt legătura* cu propriul lor trecut. Dar cine a săvârșit acest act de impietate față de abstracțiile științifice? Răspunsurile sunt deosebite în formă, dar identice în fond: acești călcători ai legilor științei sunt niște simple «elemente bugetare» (P. Carp), cari alcătuesc «plebea de sus» (T. Maiorescu): ei sunt «proletari ai condeiului» înstrăinați de neam (M. Eminescu, S. Mehedinți), un grup de politiciani interesați (C. Rădulescu-Motru). Motivele, cari au făcut pe acești aventurieri politici să creeze România modernă împotriva datelor științei, nu sunt deloc curate; după părerea unanimă a junimiștilor, aceste motive sunt: vanitatea de a *părea* civilizați, și mai ales interesul de a exploată bugetul prin înființarea necontenită de slujbe nouă. Dar toate aceste așezăminte nouă rămân, în fapt, forme fără fond, iluzii fără adevăr; căci formele sociale, importate din afară, nu au schimbat nimic în fondul nostru vechiu, nu au creat realitățile corespunzătoare. Urmează apoi seria de dovezi: Academie fără savanți, universități fără profesori culți, școli de Bele-Arte fără pictori, teatre fără actori, etc. Și așà aruncă Junimea, în cele din urmă, această osândă de covârșitoare gravitate asupra societății noastre burgheze: întregul nostru edificiu social se bazează pe un viciu, și acest viciu este neadevărul [3]).

[1]) Discursuri, vol. I, pag. 45.

[2]) Idea continuității o datorește Junimea în mod neîndoelnic filosofiei idealiste germane, în care membrii acestei societăți își făcuseră educația (vezi H. Sanielevici, Studii Critice, p. 238). In opera lui Buckle asupra civilizației engleze, o lucrare mult discutată la Junimea (Maiorescu, Discursuri, I, 45), junimiștii au putut găsi cel mult întărirea concretă a acestei idei, cu a cărei formă logică ei erau familiarizați din studiul gândirii germane.

[3]) T. Maiorescu, Critice, I, 151.

O societate creată de un mănunchiu de aventurieri, din temeiuri egoiste: acesta e un paradox sociologic atât de vădit, încât ar fi trebuit să se distrugă pe el însuş. Dar la noi el a trecut drept adevăr, şi un adevăr ştiinţific. Se înţelege că pentru toţi junimiştii prăbuşirea acestei societăţi, zidite «pe nisip», erà un lucru dela sine înţeles. Trebuie să fi părut acestor oameni, ce şi-au luat sarcina de a luptà în numele ştiinţei, fără a-i fi pătruns vreodată esenţa, o adevărată monstruozitate morală, că un asemenea edificiu social clădit pe minciună se dovedià totuş, pe zi ce merge, tot mai destoinic de vieaţă.

Aici să ne oprim o clipă. Junimiştii au fost deseori chemaţi să conducă treburile publice, au avut în mână finanţele ţării, deci au fost în situaţia de a pătrunde în mecanismul financiar al unui stat burghez. Dar nici unul din ei n'a urmărit până la cele din urmă consecinţe această întrebare firească: de unde au luat creatorii României moderne banii necesari, pentru a întreţineà vastul aparat social adus din afară? Căci aceşti oameni pot să fi avut multe păcate, dar un lucru e sigur: ei nu erau alchimişti, deci nu aveau darul de a preface orice lucru în aur. E drept, junimiştii cred că au răspunsul gata: această «plebe» a stors sudoarea ţărănimii, din a cărei muncă întreţine toată comedia pseudo-civilizaţiei adusă la noi. Şi aici răsună cântul bine cunoscut despre soarta ţărănimii, a cărei «singură realitate este suferinţa», şi de care nu se îngrijeşte nimeni. Erà lucru firesc: orice reacţiune, spre a-şi întemeià opoziţia faţă de oamenii noui, este silită a se înduioşà la suferinţele clasei rurale, de care face vinovaţi pe nouii stăpânitori. La junimişti însă asemenea înduioşare insuflă cu atât mai puţină simpatie, cu cât se ştie că cei mai de samă între ei nu aveau nici un fel de atingere sufletească cu pătura ţărănească [1]).

[1]) Intre motivele reacţiunii junimiste, alăturea de antipatia faţă de nouii veniţi în fruntea ţării, joacă un rol de egală însemnătate şi antipatia faţă de pătura rurală, o antipatie de esteţi rafinaţi în faţa urâtului, a înapoerii, a barbariei. In adevăr, dacă junimiştii s'au ridicat împotriva aşezămintelor burgheze, pricina e că ei nu le găsiau bune pentru ţărănime; niciodată însă nu le-a trecut prin minte, că aceste aşezăminte n'ar fi bune pentru ei înşişi (G. Ibrăileanu, op. cit., p. 98). Ei au deci în totul psihologia aristocraţie medievale: ei concep civilizaţia ca un privilegiu al elitei sociale. Pentru popor au numai desconsiderare: istoria sa naţională nu o cunosc, pentru produsele

Dar trecem peste acest fapt, spre a privi răspunsul lor mai de-aproape. Banii pentru întreținerea instituțiilor noui au fost scoși dela țărani: acest lucru e limpede. Dar pentru ca țăranul să poată plăti impozitele cerute de aceste nevoi, el trebuie să fie pus în poziție a-și vinde produsele solului; altfel nu se poate scoate nimic dela dânsul, chiar dacă ar fi tras pe roată. Și aici se deschide o perspectivă nouă, imensă: așà dar nouii stăpânitori au avut și altă problemă de rezolvat, pe lângă întroducerea formelor fără fond; ei au trebuit să intensifice legăturile noastre comerciale cu Apusul, să creeze în acest scop întregul aparat de căi de comunicație și institute de credit, deci să desvolte un întreg capitalism național, comercial și bancar. Dar aceasta nu mai e o iluzie, ci o formidabilă realitate, din care se desvoltă întreaga noastră viață socială sub noul regim. Nu este deci adevărat că societatea noastră burgheză ar fi lipsită de fondul corespunzător; orice spirit cu cultură sociologică poate pricepe, că fără un asemenea fond ea nici nu s'ar fi putut naște. Și dacă burghezia noastră, pe lângă politica ei consecvent burgheză, ne-a mai dăruit și forme goale, junimiștii — ca oameni de știință — ar fi trebuit să cerceteze nevoia, am puteà zice fatalitatea istorică, care a silit-o să altoească în acest mod o pătură parazitară pe bugetul țării.

Reacțiunea Junimii s'a format deci pe alăturea de cercetarea faptelor. Ea se desvălue la lumina analizei ca un simplu *gest logic*, o *indignare intelectuală* a unor capete abstracte, care socot că evoluția socială a României a fost îndrumată împotriva adevărului științific. Dar când o cultură științifică se încumetează a se ridică împotriva faptelor, se înțelege dela sine, că ea trebuie să aibă o serioasă meteahnă. Și în adevăr, cultura junimiștilor se reduce la un simplu formalism: ea constă într'un mănunchiu de formule generale, împrumutate dela autori străini, în care ei socot că se concentrează întreaga realitate a științei. Deaceea ei dau substanță acestor abstracții, și le fac apoi o armă de luptă

sale poetice găsesc cuvinte de deriziune (G. Panu, Amintiri, I, p. 232 și urm.). Numai nevoia de a luptà împotriva uzurpatorilor politici a putut face pe acești esteticieni aristocrați, apostoli ai artei impersonale, să-și înnăbușe când de când neplăcerea ce le-o insuflà priveliștea masselor, și să-și amintească cu suspine de «realitatea» suferinței țăranului.

împotriva faptelor concrete. Junimistul osândeşte scurt o fabulă, o dramă, o poezie, o stare socială, dacă acestea contrazic o anumită dogmă stabilită de cutare autor german [1]). Şi aşà abstracţiile, pe care munca ştiinţifică le scoate din fapte, sunt întoarse de junimişti împotriva faptelor însăş. Atitudinea lor împotriva societăţii noastre burgheze e un caz special a acestei metode generale: junimiştii osândesc burghezia română, fiindcă existenţa ei contrazice, ori li se pare a contrazice un principiu ştiinţific. Aceasta însă nu mai e atitudine ştiinţifică, e poză ştiinţifică.

4. Cu Junimea, reacţiunea împotriva burgheziei române pluteşte încă în aer. Junimiştii sunt oameni formaţi în străinătate; ei nu şi-au cunoscut, nici nu par a fi simţit vreo plăcere de a-şi cunoaşte ţara. In lipsă de o cunoaştere directă a stării noastre sociale, ei au încercat să o înţeleagă pe cale deductivă: anume, trăgând concluzii asupra ei din formulele memorizate în Germania. Aşà se face că aceşti oameni au rămas toată vieaţa străini în ţara lor: prinşi în lumea lor abstractă, ei şi-au desconsiderat patria, care părea a nu corespunde acestei lumi de fantome nevăzute.

E drept că şi junimiştii au afirmat nevoia de a studià trecutul pentru înţelegerea prezentului, şi nici nu se puteà altfel: nu afirmà şi idealismul romantic german acelaş lucru? Dar această afirmaţie a rămas la junimişti, ca toate celelalte, o abstracţie goală [2]). Aici apare naţionalismul, ca întregire firească şi necesară a junimismului: cu el reacţiunea pierde caracterul ei exotic, se aşează pe baza concretă a istoriei naţionale, şi face sforţări de a îndrumà prezentul pe temeiul cercetării trecutului. In naţionalism, privit ca atitudine faţă de evoluţia socială, întâlnim cea dintâi încercare serioasă de a îndrumà cultura română pe bazele istorismului evoluţionist modern.

[1]) G. Panu, op. cit., pag. 320—321.

[2]) «Junimea erà convinsă, că numai prin cunoaşterea exactă a trecutului se puteà preparà în chip sistematic viitorul României, căci trecutul ne înveaţă ceeace se poate potrivì cu geniul poporului». B. Kanner, La société littéraire Junimea, p. 66. Acelaş autor observă însă (p. 49), că istoria e tocmai partea slabă a Junimii.

Dar în vreme ce noul curent săvârșește o mare operă pozitivă, el nu poate îndepărtà lipsurile celui vechiu, pe care-l continuă. Ieșit din cercul tinerilor junimiști, care nu puteau iertà celor bătrâni desconsiderarea poporului și a istoriei sale [1]), naționalismul păstrează caracterul limpede reacționar: în el studiul trecutului se preface în *idealizarea* trecutului și degradarea prezentului. Cu alte cuvinte, naționalismul nu privește cunoașterea trecutului, la fel cu evoluționismul științific, ca un mijloc de a *înțelege*, ci ca un mijloc de a *defăimà* prezentul, căruia nu-i poate iertà că a dizolvat vechile forme de vieață națională. Prin aceasta, reprezentanții noului curent dovedesc că n'au isbutit a se pătrunde de spiritul științei, n'au înțeles că orice formă de vieață socială se naște cu necesitate, așà că cercetătorul are obligația să o explice, nu să o critice. Pe scurt, naționalismul e sentimental, nu obiectiv; critic, nu științific: el exprimă jalea după trecut, nu năzuința viguroasă către viitor [2]).

Spiritul reprezentativ, care a desăvârșit la noi idea naționalistă, este poetul Eminescu. Membru al Junimei, dar bătând căile sale proprii pe alăturea de dogmele magiștrilor, el prezintă naționalismul cu toate multiplele sale trăsături: istoric, romantic, pesimist; sentimental, iubitor de neam, religios, streinofob. Toate aceste trăsături alcătuesc, cum lesne se poate vedeà, un tot sufletesc: starea sufletească de jale pentru trecutul național curat, distrus pentru totdeauna de nouii stăpânitori. Indeosebi, ceeace iese la iveală în noua formă a reacțiunii, e ura împotriva străi-

[1]) Intre junimiștii bătrâni și cei tineri se întâmplau chiar, din această pricină, «ciocniri în credințe și în doctrine» (Panu, Amintiri, I, 234). Abià după ce veteranii fură absorbiți de politică, curentul celor tineri putù să se impună, așà că programul prelegerilor publice din anul 1874 «constituià triumful junimiștilor noui asupra celor vechi, isbânda ideilor naționale față cu cele vechi ale culturii umanitare. Noi *românii* reușiserăm în fine ca să dăm o notă nouă în Junimea» (Panu, op. cit., p. 131).

[2]) «Patriotismul nu este iubirea țărânei, ci iubirea trecutului». (Eminescu, Articole politice, p. 115). «Orice civilizație adevărată nu poate consistà decât într'o parțială întoarcere la trecut, la elementele bune, sănătoase, proprii de desvoltare». (Eminescu, op. cit., p. 49). Deaceea poetul cere o refacere, o *dacizare* a tuturor așezămintelor noastre după spiritul trecutului național (p. 135).

nilor: aventurierii politici, care după Junimea au creat noul regim social, apar de astădată ca nişte elemente de origină străină, care n'au priceput geniul neamului nostru, şi deaceea i-au distrus vechile aşezăminte, i-au nesocotit vechile datine [1]).

Reprezentanţii de mai târziu ai naţionalismului sunt personalităţi strălucite, care prin puterea şi căldura cuvântului au ştiut să prefacă acest mod de gândire într'un puternic curent. Dar, pe cât ne putem orientă în literatura respectivă atât de fragmentară, nici unul n'a îmbogăţit idea naţionalistă cu un element nou [2]). Erà şi peste putinţă; căci prin însăş firea lucrurilor, reacţiunea împotriva burgheziei nu poate primì în conţinutul ei, oriunde s'ar produce, decât un anumit număr de însuşiri, şi la noi Eminescu le-a gândit până la sfârşit pe toate. Celor mai târziu veniţi pe căile sale, nu le rămâneà decât a pune greutatea autorităţii lor pentru răspândirea ideei naţionaliste.

Rămâneà de împlinit un serios gol în noul curent: strângerea tuturor elementelor într'un sistem de gândire, sprijinit pe principii generale. Acest lucru l-a făcut d-l C. Rădulescu-Motru, singurul gânditor sistematic pe care l-a produs reacţiunea română. Faţă de opera sa [3]) trebuie să ia atitudine oricine urmăreşte

[1]) A se vedeà în deosebi articolul celebru: *Pătura suprapusă*, a cărui încheiere este: «Geniul neamului nostru e o carte cu şapte peceţi pentru generaţia dominantă». (Op. cit., p. 139).

[2]) D-l S. Mehedinţi (între altele, Poporul, p. 156) şi d-l C. Rădulescu-Motru (Cultura română şi politicianismul, p. 170) se referă deadreptul la Eminescu.

D-l N. Iorga, care prin autoritatea cuvântului său vorbit şi scris a făcut mai mult ca oricine altul pentru răspândirea ideei naţionaliste, a căutat să-şi deschidă o cale proprie: d-sa priveşte ca protagonist al curentului naţionalist pe Kogălniceanu, cel întâiu scriitor, care a formulat la noi concepţia evoluţiei organice, treptate, de sigur tot sub influenţa gândirii germane. Vezi *Doctrina Naţionalistă*, 1922, edit. Cultura Naţională

Nu intră în cadrul acestei cercetări naţionalismul lui Aurel Popovici, care nu s'a născut din împrejurările speciale ale evoluţiei noastre sociale, ci are un caracter exotic, dedus din consideraţii generale. A. Popovici nu se mărgineşte a tăgădui necesitatea aşezămintelor democratice burgheze *în România* — cum face reacţiunea noastră — ci se ridică împotriva democraţiei în genere. Vezi *Naţionalism sau Democraţie*, o critică a civilizaţiei moderne, Bucureşti, 1910.

[3]) Cultura română şi politicianismul, Bucureşti, 1904.

naționalismul ca întreg. Printr'o cercetare amănunțită, acest gânditor cearcă să dovedească: *a)* că vechile noastre instituții erau potrivite cu sufletul românesc, *b)* că între nouile așezăminte burgheze și sufletul român domnește o desăvârșită contrazicere: sufletul nostru a păstrat înainte trăsăturile sale rurale în noua haină burgheză, care presupune metodă în muncă, calcul și economie; *c)* în consecință așezămintele noastre moderne alcătuesc o simplă «schimbare de decor», un fenomen de «mimetism social». Și pentru ca aceste încheieri să capete o deosebită savoare, autorul recurge la metoda comparativă, și arată că la japonezi, la chinezi și la negrii din Africa întâlnim în totul același fenomen, ca în societatea noastră: și aceștia au îmbrăcat costumul vieții europene, dar au păstrat sub el instinctele lor neatinse. Ca o subliniere a acestor vederi, răsună la tot pasul vechiul refren: cei ce au săvârșit această schimbare de decor sunt niște politiciani străini de neam, care prin aceasta au urmărit interesul lor în dauna țării.

Fără îndoeală, lucrarea d-lui Motru e o analiză psihologică adâncă, și cercetările sale asupra dizarmoniei între sufletul nostru rural, și așezămintele noastre burgheze, fac parte dintre lucrurile care rămân. Dar e vădit că cultura sa, cu deosebire *psihologică*, nu era de natură a-i înlesni o interpretare istorică justă a acestei *stări sociale*. Pentru aceasta era de trebuință o îndeletnicire amănunțită cu evoluția capitalismului modern. Deaici d-sa ar fi putut să vadă, că la începuturile burgheziei sufletul rural rămâne peste tot în urma vremei, și că statele respective sunt silite să recurgă la mijloace de constrângere, spre a-l pune în armonie cu nouile nevoi. Fierul roș, vinderea ca sclav, spânzurarea, au avut, printre alte multe mijloace de același fel, rolul lor în această operă de armonizare sufletească, nu în Africa, nici în Asia, ci în țările civilizate ale Apusului: în Anglia, Franța, Olanda. Nicăiri instituțiile burgheze nu au isvorât din nevoile sufletești ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului; armonizarea deplină a acestor instituții cu psihea populară a fost o operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluția vertiginoasă a capitalismului a lăsat evoluția sufletească, totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă.

5. Spre deosebire de vechea reacţiune junimistă, care stăteà deasupra deosebirilor de naţionalitate, noua reacţiune în forma naţionalismului este streinofobă, îndeosebi antisemită. Atât de mult s'a accentuat în noul curent această notă, încât s'a părut uneori că ea ar alcătui caracterul de samă al naţionalismului, care în fapt îşi datoreşte fiinţa altor nevoi, de natură socială.

Ura împotriva străinilor e un fenomen general la începutul oricărei burghezii [1]). Chiar şi Anglia, patria liberalismului, a cărei religie naţională a putut fi considerată ca o specie de judaism, a tratat odată pe evrei la fel cu Spania [2]). Decât, englezii şi-au schimbat mai târziu sentimentele faţă de străini în mod radical, şi aceasta i-a ferit de a împărtăşi soarta sorei noastre latine de peste Pirinei.

Această ură a ţărilor agricole împotriva străinilor e foarte firească. Peste tot, străinii sunt acei cari creează bazele burgheziei, şi prin aceasta a constituţiei şi culturii democratice [3]). Dar streinul care vine dintr'o ţară industrială înaintată, într'o ţară agricolă înapoiată, aduce cu sine o formidabilă forţă de distrugere: capitalismul. De îndată ce primeşte acest ferment, ţara agricolă intră în proces de dizolvare. Şi atunci furia tuturor oamenilor, cari se văd scoşi din vechea lor aşezare socială, se des-

[1]) «La toate popoarele găsim străini ca primii negustori. Dar la popoarele înapoiate străinul trece ca duşman». L. Brentano, Die Anfänge des modernen Kapitalismus, p. 15.

[2]) In Anglia, ca peste tot, cei dintâi capitalişti au fost evreii (Gibbins, The industrial history of England, p. 35). Alungaţi la început din pricina urei populare, reprimiţi sub Cromwell, când s'a făcut prima încercare de naturalizare, întreaga populaţie a fost cuprinsă de spaimă. (Sombart, Die Juden, etc., p. 138).

[3]) Sombart, Der moderne Kapitalismus, ed. III, vol. I, 2, pag. 821. Opera aduce cercetări amănunţite asupra rolului străinilor în desvoltarea burgheziei. Nespus de instructive sunt cercetările lui Glotz asupra rolului străinilor — a «metecilor» — în civilizaţia democratică greacă, pe care o socotim de obiceiu cea mai pură creaţie a geniului elen. In epoca de înflorire a Greciei — sec. V şi IV a. C. — întreaga avere imobiliară: comerţul, industria, banca se află în mânile străinilor Aceştia au creat puterea navală, şi prin aceasta democraţia cea mai înaintată, pe care o cunoaşte istoria: cea ateniană. Având în mânile lor toate industriile, ei au jucat deaici un rol covârşitor în crearea monumentelor artei elene. *Le travail dans la Grèce ancienne*, p. 223—229.

lănțue împotriva autorilor străini ai acestui dezastru. Nu au fost acuzați și la noi evreii de a ne distruge țara? Naționalismul a avut însă inspirația, de a extinde această ură și asupra noilor noștri stăpânitori, pe temeiul, că și aceștia sunt străini de neam, și-i distrug vechiul mod de viață fiindcă nu-l pricep.

E drept, pătura noastră socială de sus s'a împestrițat cu elemente străine; e iarăș drept, că această pătură străină mânuește un capitalism, care încă păstrează caracterul destructiv: dar ce dovedește aceasta din punct de vedere științific? Pretutindeni burghezia e străină, și are la început un rol destructiv. Mai mult, sunt sociologi cari cred că orice clasă stăpânitoare a fost de origină străină, și în această subjugare a unei rase de către alta ar sta procesul natural al evoluției sociale [1]). Situația României nu e deci o excepție, cum se declară adesea.

Pricina acestei antipatii față de nouii stăpânitori e, în realitate, alta: naționaliștii văd actuala ordine socială prin prisma vechiului suflet rural. Se știe că, de obiceiu, dacă vechiul boier era bun român, el trata mai bine pe țăranii săi, decât un stăpânitor de obârșie străină. Tot astfel se socoate și acum, că dacă oligarhia noastră ar fi compusă din români neaoși, în vinele căror ar curge acelaș sânge, ca și în țăran, ea ar aveà mai multă înțelegere și îndurare față de nevoile poporului. Dar alcătuindu-se din străini, fără nici o atingere sufletească cu massele, aceștia îndrumează poporul împotriva firei și nevoilor sale.

Mai e nevoie să arătăm pe ce adâncă neînțelegere se bazează această iluzie? Noua noastră pătură conducătoare nu se mai alcătuește din moșieri, ci din mânuitori ai capitalului. Dar capitalismul nu are nici suflet, nici naționalitate, nici simpatii speciale: el e o forță socială obiectivă, impersonală, cu legi neînfrânte de desvoltare, care nu atârnă de naționalitatea celui ce-l conduce. In societatea burgheză nu sunt indivizi, ci forțe superioare care robesc pe indivizi. Deaceea aici deosebirile naționale nu au însemnătatea, pe care o aveau în vechiul regim agrar.

Adăugăm că naționalismul reacțiunii trebuie deosebit cu grijă de naționalismul burgheziei, de naștere mult mai veche. In adevăr,

[1]) L. Gumplowitz, Der Rassenkampf.

există două ideologii naţionaliste: una ieşită din nevoile capitalismului, alta din nevoile reacţiunii împotriva capitalismului. Am arătat, în cercetările noastre, fazele succesive ale naţionalismului ieşit din nevoile capitalismului nostru, şi impus de burghezie ca aspiraţie obştească a ţării; acesta a fost realizat în parte prin cele din urmă două războaie. Naţionalismul burgheziei, concretizat mereu într'un «ideal naţional», cere un stat modern, unitar şi neatârnat, în limitele naţiunii, şi trăind prin el însuş; naţionalismul reacţiunii cere însă ca acest stat să nu-şi împrumute organizaţia din afară, ci să şi-o derive din sufletul poporului şi respectul trecutului. Sunt aici în luptă două concepţii opuse, cu deosebirea, că naţionalismul burgheziei a fost impus de capitalism ca aspiraţie naţională şi prefăcut în ferment de războaie, spre a deveni realitate, în vreme ce naţionalismul reacţiunii a rămas concepţia unui mănunchiu de intelectuali, cari par a crede, că el ar fi singura formă a ceeace se înţelege prin naţionalism.

6. Ca şi Junimea, naţionalismul tăgăduieşte orice funcţie socială nouei noastre clase stăpânitoare, distrugătoare fără evlavie a trecutului românesc curat, adăugând în acelaş timp şi învinovăţirea de înstrăinare de neam. *Tăgăduirea rolului istoric al burgheziei române* este partea cea mai gravă, şi totodată cea mai populară în reacţiunea noastră; în această privinţă se întâlnesc toate curentele reacţionare, fără deosebire. Deaceea astăzi orice român cult e convins, că pătura noastră conducătoare nu are alt rol social, decât exploatarea bugetului, că e grea de toate păcatele morale de pe lume, fără a aveà în schimb vreo calitate. Faţă de aceasta, boierimea veche apare într'o lumină de hotărâtă superioritate morală, socială, naţională.

Trebuie să observăm, înainte de toate, că e greu de înţeles cum s'au putut impune şi menţineà la cârma ţării nişte oameni, cari nu au nici o funcţie socială; al doilea, că evoluţia României moderne a mers atât de repede şi de sigur, încât ea devine o adevărată enigmă, dacă se admite că noua pătură stăpânitoare are numai lipsuri, şi nici o calitate. Trebuie să fie deci, la baza acestei atât de pesimiste concepţii, o neînţelegere.

Şi în adevăr, este. Ce se înţelege, de fapt, când se afirmă că vechea boierime erà mai bună decât nouii stăpânitori? Anume că boierii s'ar fi purtat cu poporul mai puţin vitreg, ca urmaşii lor de azi. Să admitem că acest fapt ar fi, din punct de vedere istoric, deplin dovedit — deşi nu e. Dar oare menirea istorică *proprie, specifică*, a unei clase burgheze, este aceea de a rezolvà probleme ţărăneşti? Oricine poate vedeà, că aici naţionalismul priveşte regimul nostru modern prin prisma vechiului regim agrar, şi judecă funcţia socială a burgheziei în analogie cu funcţia, pe care o aveà atunci boierimea: aceea de-a purtà grijă de pătura rurală. O societate modernă are însă alt caracter, şi clasa ei stăpânitoare altă menire socială: anume *aceea de a desvoltà un capitalism indigen*. Acesta este factorul economic, care plămădeşte societăţile moderne şi hotărăşte de soarta lor; însăş relaţiile noilor stăpânitori faţă de ţărănime trebuie cercetate şi lămurite din acest punct de vedere. Pentru a înţelege rolul istoric al nouei noastre clase stăpânitoare, trebuie să se urmărească activitatea ei de desvoltare a unui capitalism român propriu, menit a emancipà România de sub dominaţia străinilor, şi a-i creà un loc de cinste între statele moderne. Şi-a îndeplinit noua clasă stăpânitoare această funcţie, singura în care stă rolul ei istoric propriu?

Cel ce a urmărit cercetările noastre trebuie să ajungă la încheierea, nu numai că burghezia noastră şi-a împlinit menirea, dar că şi-a împlinit-o într'un mod, care va face admiraţia vremurilor viitoare. Cu câteva decenii în urmă, România erà o regiune orientală: nu aveà căi de comunicaţie, nu aveà o monedă naţională unitară, nu aveà aşezăminte de credit, şi ceeace este mai grav: nu aveà nici *oameni* pentru a întreprinde rezolvarea acestor grele probleme, impuse în mod forţat de relaţiile cu capitalismul străin. Şi acum? Peste puţin timp România va sta pe picioarele ei proprii, cu un capitalism naţional destoinic a-i satisface toate nevoile, scutind-o de a mai recurge la mijloacele de producţie scump plătită a străinătăţii. O asemenea faptă istorică, într'un atât de scurt timp, nu a îndeplinit-o încă nici o burghezie europeană.

Se vede deci bine, că spre a înţelege România modernă trebuie să încetăm de a o privì dela nivelul vechiului regim, şi a ignorà

problemele ei proprii. *Istoria naşterii României moderne este istoria desvoltării capitalismului naţional.* Numai în această lumină se poate stabili rolul istoric al nouei noastre clase stăpânitoare. Căci fiecare clasă socială are rolul ei propriu şi funcţia ei specială în cadrul societăţii, pe care o conduce.

7. In mişcarea noastră de reacţiune împotriva burgheziei, nici unul din curentele venite mai înainte sau mai în urmă nu se poate asemănà cu naţionalismul în privinţa rolului social. Ideea naţionalistă a isbutit să câştige un număr impunător de talente strălucite care, printr'o viguroasă propagandă în vorbă şi în scris, au întreţinut în lumea noastră cultă o atmosferă de pronunţat sentimentalism rural. Pe această atmosferă s'au putut altoi în urmă şi alte curente reacţionare, asigurându-şi o isbândă lesnicioasă. Pilda tipică o dă poporanismul: exotic prin origină şi caracter, obscur în năzuinţele sale sociale, noul curent a putut fi sădit pe terenul atmosferei noastre sufleteşti rurale, devenind astfel o plantă parazitară, ce-şi datoreşte aparenţa de vieaţă sevei trase din mişcarea naţionalistă.

a) Poporanismul e de origină rusă şi are un înţeles limpede numai în patria sa. Născut în al treilea sfert al veacului XIX, el înfăţişează sforţarea de a găsi pentru Rusia o formulă proprie de evoluţie socială, deosebită de aceea a ţărilor Apusului. Şi constituţia agrară a Rusiei părea a da această posibilitate. Căci pe când în Apus comunismul agrar primitiv a fost peste tot distrus prin desvoltarea capitalismului, în Rusia el se păstrează încă sub forma *mirului*; aici proprietatea privată de pământ este o excepţie [1]). S'a născut astfel idea, că pe când ţările apusene vor trebui să-şi deschidă calea prin capitalism către forma superioară de vieaţă a socialismului, Rusia va sări deadreptul dela comunismul agrar primitiv la socialism, fără a desvoltà în sânul ei o burghezie naţională, deci *ocolind capitalismul.* Aşadar ideea esenţială a poporanismului rus e următoarea: *comuna rusă, mirul, alcătueşte germenele unei evoluţii speciale ruseşti către o formă de*

[1]) J. Delevseky.-Les idées des «narodniki» russes, in «Revue d'Economie Politique», 1921, No. 4, p. 432.

vieață superioară [1]). Prin aceasta poporanismul a ajuns să se apropie și să se înrudească cu *panslavismul*, care socoate că Rusia ar avea misiunea deosebită de a salvà «occidentul putred» de decadență, lumea slavă fiind chemată a da Europei o civilizație sănătoasă [2]). Dar nu trebuie să se confunde poporanismul deadreptul cu panslavismul, cum s'a făcut uneori la noi.

E de însemnat că întemeietorii socialismului științific au împărtășit deasemenea idea, că Rusia ar puteà să aibă o evoluție proprie, deosebită deaceea a țărilor apusene: adică, că ea ar fi în măsură să înainteze spre socialism în felul cum crede poporanismul, trecând dela mir peste capitalism deadreptul către o formă superioară de vieață socială. Spre a înțelege cum se face că acești cercetători au putut împărtăși asemenea credință, trebuie să amintim că ei au trăit toată vieața în convingerea unei apropiate revoluții proletare, care brebuia să aducă prăbușirea capitalismului[3]). Ei gândeau deci, că din moment ce capitalismul va fi distrus, Rusia va ieși din sfera sa de influență, și va urmà evoluția ei proprie: va trece dela comuna agrară deadreptul la o fază mai înaltă. Se cuvine să reținem deci, că în gândul lui Marx și Engels distrugerea capitalismului apusan erà condiția neapărată, de care atârnà soarta poporanismului — și această condiție nu s'a împlinit [4]). Deaceea Engels, după ce prevederile sale asupra revo-

[1]) «Poporaniștii găsesc în mirul... rusesc comunismul primitiv, dar ei cred că Rusia poate realizà forma mai înaltă și definitivă a socialismului și comunismului, fără să mai străbată stadiul capitalismului». Th. G. Masaryk: *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, vol. II, Jena 1913, p. 294. «Herzen, Bakunin, Tzernytzevsky au declarat mirul drept celula socială a societății, ce urmează a se înfăptui prin revoluția socială; această părere fu lărgită într'o întreagă teorie socială și economică: *poporanismul*. În acelaș timp Lavrov și Michajlovsky încearcă să dea socialismului o nouă temelie filosofică». Op. cit., p. 279. — Vasta operă a lui Masaryk, care desfășură în două mari volume tabloul mișcării spiritului rus din ultimul secol, în multiplele sale ramificații, dă o orientare complectă asupra poporanismului, a reprezentanților săi, ca și a locului său în cultura rusă; studiul citat al lui Delevsky poate fi folosit ca o prețioasă îndrumare.

[2]) J. Delevsky, Les idées des narodniki, p. 435.

[3]) Franz Mehring: Karl Marx, sein Leben, 1919, p. 198.

[4]) Engels scrie în 1893: «Fără îndoeală, *comuna conținea germenii*, care în anumite condiții *ar fi putut să se desvolte și să salveze Rusia de nevoia de*

luției sociale s'au dovedit falșe, și-a schimbat în mod firesc și părerea asupra soartei mirului: acesta — așà socoate el — va rămâneà deacum o simplă amintire: un «Erinnerungsbild an die Vergangenheit» [1]).

După răspândirea socialismului marxist în Rusia, o vie polemică a isbucnit între marxiști și poporaniști, cei dintâi susținând că Rusia trebuie să treacă prin faza capitalistă spre a ajunge la socialism, cei din urmă afirmând teza cunoscută, că țara lor va ajunge această fază de evoluție ocolind capitalismul. «Erà îndeosebi vorba — în această polemică între poporaniști și socialdemocrați — dacă Rusia poate realizà societatea socialistă, cu toate că n'a străbătut toate stadiile evoluției, ca Europa. Se discută, în special, dacă Rusia trebuie să treacă prin capitalism, pentru ca să intre din capitalism în socialism, după legea marxistă a evoluției» [2]). In fruntea marxiștilor a stat teoreticianul G. Plekhanoff, al cărui renume european n'a fost atins de nici unul din adversarii săi poporaniști.

Printr'o întâmplare a soartei, această polemică a ajuns să ne intereseze și pe noi românii. Doi sociologi de proveniență rusă au deschis și în țara noastră o luptă sociologică analoagă: fără a posedà vreo cunoștință asupra capitalismului român, de a cărui soartă vroiau totuș să decidă, ei și-au împărțit rolurile și au produs opere care, după impresia făcută la noi, sunt «formidabile» și au menirea de «a rămâneà» [3]). Aici ne interesează numai latura poporanistă a acestei polemici.

---

a trece prin torturile regimului capitalist. Eu subscriu pe deplin scrisoarea autorului nostru (a lui Marx). Dar în părerea mea ca și a lui, cea dintâi condiție cerută pentru a realizà acest lucru, erà *imboldul din afară*, schimbarea sistemului economic în Apusul Europei, distrugerea sistemului capitalist în țările unde s'a născut» (Vezi Nicolas-on, op. cit., p. 495. Cursivele sunt ale autorului. Scrisoarea la care se referă Engels, cuprinzând punctul de vedere a lui Marx în această chestiune, e publicată de autor între anexele operei sale, p. 506. Marx face o strictă deosebire între sforțările poporaniștilor de a găsi pentru patria lor o cale proprie de evoluție — sforțări pe care le încuviințează — și pretenția panslaviștilor de a regenerà pe această cale Europa «putredă»).

[1]) Masaryk, op. cit., p. 295—296.

[2]) Op. cit., p. 290.

[3]) Poporanismul a fost introdus la noi printr'o serie de articole de jurnal în *Evenimentul Literar* [vezi G. Ibrăileanu, Poporanismul, în *Curentul Nou*,

b) Versiunea română a poporanismului este foarte obscură. Nimenea nu poate înțelege din expunerea poporaniștilor români, ce este și ce vrea poporanismul, dacă nu se duce la origina sa rusă. Pricina acestei lipse de claritate este, pe de o parte, silința vădită a poporanismului român de a-și ascunde origina exotică; pe de altă parte, lipsa unor condiții sociale prielnice, care ar face cu putință încetățenirea poporanismului în mișcarea noastră socială culturală.

In adevăr, concepția poporanismului rus e limpede: aici mirul e privit ca germenele, din care se va naște o desvoltare socialistă specific rusă, pe din afară de cadrul capitalismului. Dar în Ro-

No. 3, An. 1); el desvoltă idea unei datorii a păturii culte față de clasa țărănească, o idee eminamente rusească (vezi Delevsky, Les idées des «narodniki» op. cit., pag. 438). C. Dobrogeanu-Gherea, care cunoștea din altă parte înțelesul real al curentului poporanist, reprezentat apoi de *Viața Românească*, strecură într'o conferință (Din ideile fundamentale ale socialismului științific) avertismentul, că socialiștii noștri să nu nimerească cu oiștea în gardul reacțiunii. Aceasta sili poporanismul român la o formulare mai amănunțită a punctului său de vedere. In adevăr, o recenzie a zisei conferințe, venită din grupul poporanist (G. Ibrăileanu, în *Viața Românească*, 1906, vol. III, p. 137), vestì că răspunsul amănunțit va sosì din loc *mai competent.* Dar fără a aștepta acest răspuns, Gherea luă atitudine, față de recenzia poporanistă, printr'o întâmpinare destul de amănunțită (Un mic răspuns la o mică recenzie, în *Viitorul Social*, 1908, No. 10). Venì apoi grosul luptei: articolele d-lui C. Stere: Social-democratism ori poporanism? *(Viața Românească*, August 1907 — Aprilie 1908), răspunsul lui Gherea în *Cuvinte Uitate*, apoi în *Neoiobăgia*, care aduse din partea adversarului o ripostă pe un ton destul de ridicat.

Această polemică prezintă următoarele caractere: *a)* nici unul din adversari n'a studiat evoluția economiei noastre naționale; deaceea cu oarecare schimbări, discuția lor poate fi localizată pentru oricare altă țară agricolă intrată sub influența capitalismului. E un simplu exercițiu de scrimă logică, fără nici un contact cu terenul nostru social; *b)* nici unul din adversari n'a crezut de cuviință să procedeze în chip științific: să înceapă cu o introducere istorică, în care să arate până unde au dus chestiunea predecesorii lor ruși, și de unde începe contribuția lor proprie. E drept, Neoiobăgia conține câteva indicații destul de străvezii asupra originii și caracterului rus al poporanismului; aceasta a enervat însă pe teoreticianul poporanist, l-a silit să se apere că ar fi «narodnic pur» și să ia la rândul său ofensiva, declarând că Gherea nu e original nici în termenul *Neoiobăgie*, «atâta doar că-l încurcă». (V. R., 1910, No. 11). Notați bine: nici în titlul lucrării; de idei nu mai încape vorbă.

mânia nu există nici o urmă de comunism agrar, care ar puteà să fie punctul de plecare al unei desvoltări socialiste superioare. Deaceea nu se poate înţelege, în ce ar constà evoluţia agrară specific românească, care ar trebuì să ocolească capitalismul, şi să ne ducă deadreptul la socialism. Aici — adică în latura sa pozitivă şi esenţială — poporanismul român e lipsit de orice sens [1]).

In asemenea împrejurări, partea de samă a poporanismului român rămâne latura sa negativă: duşmănia faţă de capitalismul nostru naţional. Dealtfel ideile, pe care el le aduce în această chestiune, sunt acelea desvoltate de poporanismul rus. Masaryk descrie astfel atitudinea poporaniştilor ruşi faţă de capitalismul ţării lor: capitalismul rus pare poporaniştilor artificial, un mijloc de exploatare a claselor sărace de către capitalismul străin; el este destructiv, nu se poate ridicà la o desvoltare superioară, fiindcă lipsesc debuşeele externe, şi piaţa internă e prea slabă; deaceea Rusia, după ce şi-a emancipat ţăranii, trebuie să caute în agricultură şi în industria mică mijlocul de a-şi duce vieaţa [2]). Toate aceste idei le reià şi poporanismul român faţă de capitalismul nostru naţional. Partea cea mai impresionantă în această campanie a poporaniştilor noştri împotriva capitalismului, o formează neîndoelnic argumentele aduse împotriva industrializării

[1]) In forma dintâi a acestui studiu (Arhiva, an. IV, No. 2) am supus ideile poporaniste unei amănunţite analize, de care am crezut că ne putem lipsì aici. Amintim numai că poporanismul român cere, din punct de vedere economic, o gospodărie în spirit medieval, care are ca bază agricultura, şi industria ca simplă întregire a acesteia; iar din punct de vedere politic, realizarea principiilor democratice apusene. Cum însă principiile democratice sunt un produs al economiei burgheze, realizarea lor într'o ţară cu economie medievală este o imposibilitate. Poporanismul român suprapune aici două elemente contradictorii: o ideologie politică burgheză pe un fond economic agrar medieval.

Acest nonsens se lămureşte prin importarea fără spirit critic a ideilor poporaniste ruse. E drept că şi poporaniştii ruşi luptau pentru realizarea democraţiei politice în mediul agrar al ţării lor; dar acest mediu agrar aveà în Rusia un caracter comunist, egalitar, şi se credeà că poate înaintà deadreptul către democraţia economică a socialismului. Astfel în poporanismul rus erà o deplină armonie între fondul economic şi formele politice, pe când la imitatorii săi din România contradicţia este desăvârşită.

[2]) Op. cit., pag. 294—295.

economiei române. Lucrul nu poate surprinde; căci aceste argumente sunt reproduse după unul din cei mai adânci scriitori poporaniști ruși, Nicolas-on, a cărui operă principală am folosit-o și noi deseori [1]).

Poporanismul este în cultura noastră din ultima jumătate a veacului trecut un epizod, ce dispare fără urme. Dacă pe timpul, când a fost el importat la noi se mai puteà duce o luptă împotriva economiei capitaliste, astăzi, când economia noastră intră cu pânzele pline în apele capitalismului, asemenea luptă ar fi o anomalie. De fapt, nici un cercetător serios nu se mai gândește la ea. Sentimentalismul rural reacționar, în care a trăit poporanismul, nu a fost nici născut, nici întreținut de el: acest sentimentalism este un produs social necesar în faza actuală, iar alimentarea sa este opera exclusivă a propagandei naționaliste.

---

[1]) Nicolas-on e pseudonimul lui N. Danielson, traducătorul în rusește a vol. I din Kapital. Compară argumentele sale împotriva industriei ruse (Histoire du développement de la Russie, pag. 250—264) cu argumentele poporanismului român împotriva industriei noastre (V. R., Octombrie 1907, pag. 17—39). Inceputul acestor argumentări e aproape identic, ceeace naște impresia de ceva mai mult, decât un simplu împrumut nemărturisit de idei («Modul capitalist de producere cere înainte de toate debușee: aceasta este condiția esențială a existenței sale» Nicolas-on. — «Pentru nașterea unei industrii mari se cere o condiție indispensabilă: asigurarea *debușeului*» C. Stere).

Acest fapt merită să fie relevat, dacă nu din altă pricină cel puțin din aceea, că autorul versiunii române a poporanismului susține a nu datori nimic poporaniștilor ruși, nici chiar numele doctrinei (*Viața Românească*, 1910, No. 11).

Credința pe care acest autor și'o însușește dela Nicolas-on, făcând din ea temelia argumentelor sale împotriva industrializării României, arume că desvoltarea industriei atârnă de debușee externe, își are obârșia la Marx. De cât, asemenea credință puteà fi adevărată în faza liberalistă a burgheziei, nu mai este însă în aceeaș măsură în actuala fază imperialistă. De astă dată greutatea activității industriale cade pe piața internă, de unde burghezia exclude orice concurență streină, spre a întrerrinde apoi o organizare sistematică, exploatând până la ultima limită posibilitățile de consum.

In ceia ce privește România, neputința de a desvoltă o mare industrie națională ar lăsa-o pradă formelor inferioare și destructive ale capitalismului. In acest caz sfârșitul nu ar fi realizarea unei forme superioare de viață, ci dezagregarea și decadența, cum am arătat în cercetările asupra revoluției agrare.

8. Curentele reacţionare cercetate până acum ar puteà fi numite *sincere*, în sensul că atitudinea lor faţă de societatea noastră burgheză este destul de limpede. Căci cu toate sofismele întrebuinţate de reprezentanţii acestor curente, spre a se înfăţişà ca propovăduitori ai unui progres *real*, opus progresului *aparent* al burgheziei noastre, ei se arată în mod străveziu ceeace sunt: oamenii trecutului, duşmani ai prezentului. Noul curent, cu care trebuie să ne ocupăm acum, are o înfăţişare mult mai turbure: el s'a învestmântat în chip dibaciu într'o formulă a progresului, şi trebuie mai multe sforţări spre a descoperì ceeace se ascunde în realitate sub această formulă. E vorba de socialismul nostru: el e o mască nouă, care ascunde de lumină o faţă veche şi bine cunoscută, aceea a reacţionarului român.

Pe când o parte din elementele noastre reacţionare s'au silit să-şi creeze o formulă proprie, spre a-şi exprimà ura lor împotriva nouei ordine sociale, altă parte din ele a găsit în doctrina socialistă un fericit mijloc pentru acelaş scop reacţionar. De astădată formula, în care oamenii trecutului dădeau expresie antipatiei lor faţă de aşezămintele burgheze, aveà nepreţuitul avantaj, că-i scutià de orice încercare de a mai dovedì lumii noastre, că ei sunt pionierii progresului social. Nu sunt oare socialiştii peste tot reprezentanţii societăţii viitoare? Şi reacţionarii noştri, în costumul exotic socialist, s'au crezut în drept să adopte aceeaş poză.

E bine stabilit, că prima noastră mişcare socialistă a fost o manifestare reacţionară. D-l G. Ibrăileanu dovedeşte că ea aveà aceeaş atitudine faţă de societatea noastră burgheză, ca şi Junimea [1]), iar d-l H. Sanielevici o înfăţişează ca o mişcare romantică a intelectualilor noştri, în care muncitorii aveau rolul de decor [2]). Noi credem că putem merge ceva mai departe, şi dovedì că şi actuala mişcare socialistă, aşà cum şi-a găsit expresia teoretică în scrierile sociologice ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, e tot o manifestare reacţionară ascunsă în frazeologie marxistă.

Care este, în adevăr, atitudinea socialismului ştiinţific faţă de societatea burgheză? Repetăm: a *socialismului ştiinţific*, nu a

[1]) Spiritul critic în cultura românească, p. 195.
[2]) Studii sritice, p. 245.

broşurilor de propagandă socialistă. Ca orice disciplină ştiinţifică, socialismul nu are vreun sentiment faţă de burghezie: el reprezintă sforţarea de a o *înţelege*. Deaceea: *a)* doctrina socialismului ştiinţific priveşte burghezia ca o fază *necesară* de evoluţie socială, având funcţia ei istorică definită; *b)* această atitudine *specială* decurge dintr'o atitudine *generală* faţă de evoluţia socială: aceasta e privită ca un *proces natural*, având legile sale proprii, ce nu atârnă de voinţa noastră, ci se impun acesteia; *c)* procesul natural al evoluţiei sociale este lămurit, ca orice alt fenomen natural, prin spontaneitatea sa proprie, ca o desvoltare dela fond spre formă: dela structura economică spre aşezămintele juridico-politice, care se altoesc pe această structură.

Comparaţi acum cu cele zise atitudinea, pe care o ia Gherea în scrierile sale sociologice faţă de burghezia română, şi veţi descoperi că această atitudine este diametral opusă spiritului socialismului ştiinţific. Nu voim să repetăm ceeace am arătat la deosebite prilejuri în cursul cercetărilor noastre. Amintim însă în rezumat: *a)* că Gherea n'a fost în stare să aplice metoda marxistă la evoluţia burgheziei române; pentru el, ca şi pentru Junimea, societatea română modernă este o desvoltare dela *forme spre fond*; *b)* deaceea el n'a putut concepe desvoltarea societăţii noastre moderne ca un *proces natural*; căci formele de sus cer indivizi cari să le introducă, iar aceştia creează, încalcă evoluţia, prefăcând-o într'o alcătuire artificială; *c)* şi aşà Gherea n'a putut înţelege *necesitatea istorică* a aşezămintelor noastre burgheze: acestea i se par a contrazice în chip «monstruos» şi «grotesc» structura economică şi a fi o simplă «minciună», iar oligarhia, care le-a introdus şi le menţine, împiedecă după el progresul social şi duce ţara la «decadenţă». Mai hotărât şi mai drastic n'a vorbit nici un reacţionar în România.

Socialismul lui Dobrogeanu-Gherea, întocmai ca şi acel al vechei mişcări, se reduce în realitate la o simplă frazeologie marxistă, ce acopere o atitudine reacţionară: incapabil să înţeleagă prezentul, el îl defăimează, îl «critică», ca să întrebuinţăm cuvântul consfinţit pentru caracterizarea reacţiunii române. La Gherea schema sociologică stabilită de Marx devine o realitate absolută, dela înălţimea căreia el priveşte societatea română modernă; şi fiindcă

aceasta i se pare a nu corespunde schemei, el o covârşeşte cu tot felul de epitete violente, din care am dat vreo câteva specimene mai sus. Ceeace la Marx erà un mijloc de a cercetà şi a lămuri faptele, la Gherea se preface în mijloc de a le judecà şi osândì — scurt, de a le «criticà». Astfel marxismul său rămâne un simplu formalism, sub care stă neatins spiritul reacţionar. Lupta între formă şi fond, între frazeologia lui Marx şi spiritul Junimei, se prelungeşte dealungul întregii Neoiobăgii, dând acestei opere nota ei proprie, pe alocurea destul de picantă [1]). Socialismul ştiinţific român nu s'a născut încă, după cum nu i s'au născut nici condiţiile sale sociale: el se va naşte abià atunci, când apostolii săi ne vor aduce *spiritul* maestrului, nu *frazele* sale [2]).

[1]) O pildă. In ceeace priveşte întocmirile noastre burgheze, voiţi să ascultaţi vocea Junimii? Iat-o: «Repet: nu erau în ţară nici condiţiile obiective, nici cele subiective pentru întocmirea politico-socială a capitalismului; nici forţele economice care să necesiteze o asemenea transformare, nici clasele producătoare, numeroase şi importante, care s'o reclame». (Neoiobăgia, ed. II, pag. 32). Aşadar mai limpede nici nu se poate: aşezămintele noastre burgheze sunt *forme fără fond.*

Voiţi acum să auziţi frazeologia lui Marx în aceeaş materie? Intoarceţi foaia şi ea apare numaidecât: «Dacă vechii conservatori, şi mai ales junimiştii, cari au numărat printre ei inteligenţe şi talente briliante, în loc de a se opri la suprafaţă ar fi căutat *adâncile forţe sociale*, care au impus transformarea, ei ar fi înţeles că tinerimea liberală dela 48 a fost numai exprimătoarea şi mijlocitoarea acestor forţe» (Op. cit., p. 34). Cu alte cuvinte, întâi apare Junimea şi constată că nu erà «nici pomeneală» de forţele sociale, care să impună transformarea societăţii noastre, apoi se arată şi Marx, afirmând că totuş această transformare n'a fost decât expresia unor asemenea forţe!

Şi dacă de acest fel este ştiinţa maestrului, oricine poate să-şi închipue, cam de ce natură este ştiinţa elevilor săi. Ceeace se scrie la noi în numele concepţiei materialiste a istoriei, poartă în genere aceeaş notă: năzuinţa îndărătnică de a inventà cu orice preţ miraculoasa «luptă de clasă», cheia magică menită a deslegà *toate* tainele vieţii noastre sociale, politice şi culturale. Ce factori sociali sunt puşi în luptă, ce lămurire li se dă, aceasta e o chestie secundară: partea esenţială este să iasă «interesele de clasă». Şi atunci vine şi poza de triumfătoare superioritate faţă de restul scriitorilor sociologici, cari nu sunt în stare să mânuească magicele formule. Acelaş formalism sterp, ce caracterizează întreaga noastră cultură, alcătueşte şi caracterul socialismului nostru.

[2]) Caracterul socialismului român, în cadrul economiei române actuale, este cercetat mai amănunţit în studiul nostru: «Socialism reacţionar şi socialism revoluţionar», care va apăreà.

O atitudine socială reacționară, isvorâtă din temperamente reacționare, trebuià să-și afle întregirea firească într'o politică reacționară. Mișcarea noastră muncitorească, încă în faza ei embrionară, a fost îndrumată în chip natural împotriva burgheziei: împotriva acelor detestați autori ai «formelor» burgheze, care ne duc țara la «decadență». Și ce puteà fi lucru mai firesc, decât ca o mișcare proletară să lupte împotriva burgheziei?

Și totuș, nu e nicidecum lucru firesc. In prezent capitalismul român, încă în proces de formație, se află în fața unei mișcări agrare reacționare. Votul obștesc a dat superioritatea numerică masselor rurale, și a deschis un câmp vast propagandei reacționare, care e în prezent o forță culturală sdrobitoare, fără rival. *In asemenea împrejurări istorice, a îndreptà muncitorimea împotriva burgheziei, înseamnă a mânà apă pe moara reacțiunii.* Printr'o asemenea mișcare se primejduește desvoltarea capitalismului român, și se surpă temelia reală, pe care trebuie să se desvolte viitoarea mișcare muncitorească.

In tot decursul revoluțiilor burgheze din Franța, dela 1789 până la 1848, muncitorimea luptă mereu umăr la umăr cu burghezia: ea se coboară în stradă și câștigă bătăliile revoluționare cu sângele ei. Căci oamenii trecutului nu sunt numai dușmanii burgheziei, ci și ai muncitorimii: ei vor să întoarcă roata vremii înapoi, *împotriva* capitalismului, nu *peste* capitalism. Abià dela 1848 s'a putut afirmà muncitorimea ca o forță neatârnată, cu propriile ei țeluri revoluționare. Sosise vremea; burghezia erà deplin formată: deatunci muncitorimea puteà privì spre viitorul ei propriu, căci cariera revoluționară a burgheziei aparțineà trecutului.

Dar în România un asemenea moment nu numai că n'a sosit, ci se arată încă departe în viitor. Burghezia noastră se află abià în formație, și trebuie să lupte pentru existență cu massele reacționare, care au de partea lor forța numerică și atmosfera sufletească prielnică. In acest conflict al burgheziei cu oamenii trecutului, socialismul nostru «științific», ca și mișcarea muncitorească, se îndreaptă împotriva celei dintâi, cu vădite simpatii pentru cei din urmă. O mișcare, ce nu ar aveà numai numele, ci și spiritul socialist, ar luà o atitudine diametral opusă.

In România, capitalismul încă nu şi-a încheiat cariera sa revoluţionară: revoluţia economică se află în curs, având cele mai frumoase perspective, revoluţia sufletelor însă nu dă semne că vrea să înceapă. Dar pe temeliile unui capitalism în proces de formaţie, şi cu caracter revoluţionar, un proletariat urmărind ţelurile sale revoluţionare proprii e un nonsens: o astfel de atitudine revoluţionară ascunde de fapt o reacţiune. Fiecare fază de evoluţie are problemele ei proprii de rezolvat. Şi problemele care se ridică României în actuala ei fază de desvoltare sunt de natură revoluţionară burgheză, nu revoluţionară proletară.

c) *Valoarea şi sensul culturii române reacţionare*

9. Reacţiunea română, în deosebitele ei curente, a repurtat o desăvârşită isbândă. Nu există la noi un curent de idei burghez: spiritul public a căzut cu totul sub stăpânirea reacţiunii. Aceasta e ceeace dă nota predominantă culturii române în era de prefacere burgheză. Numeasca-se această perioadă culturală era *spiritului critic,* ori mai bine era *Junimii,* care a dat culturii noastre pecetea ei proprie; sub orice denumire s'ar adoptă, se ascunde acelaş cuprins: predomnirea spiritului reacţionar în gândirea românească.

Evoluţia societăţii noastre moderne înfăţişează următoarea privelişte caracteristică: jos, un substrat economic care a păşit vertiginos înainte; sus, un factor spiritual care a rămas cu totul îndărăt; activitatea burgheziei a forţat cel dintâi factor mereu spre viitor, în vreme ce activitatea reacţiunii a ţinut cu tenacitate pe cel din urmă în loc. Şi aşà societatea noastră se alcătueşte în prezent din două pături suprapuse, perfect duşmane: o structură economică socială modernă, şi un spirit public medieval, oconcretizat într'o serie de curente culturale reacţionare.

Am urmărit pe rând, în cercetările noastre, aceste două serii de evoluţie; în primele trei studii am urmărit deaproape procesul de desvoltare al capitalismului, spre a cercetà în ultmele două substratul social al evoluţiei culturale. Acum putem confruntà cele două serii de evoluţie, spre a trage încheierile.

Dacă adoptăm o denumire consfințită printr'o veche întrebuințare, dar neexactă din punct de vedere științific, putem vorbi de o adevărată luptă între *spirit* și *materie*: între cultură și orânduirea noastră economică-socială. Intreaga noastră mișcare culturală este o mașină de fabricat dușmani ai ordinei sociale existente, și această tragedie a luptei între vechiul *spirit* și *noul său mediu social* alcătuește caracteristica actualei faze a evoluției noastre sociale. In această ciocnire a două lumi, *Spiritul*, asupra căruia se revarsă o aureolă străveche de sfințenie, apără o cauză pierdută: el nu e solia viitorului, ci ecoul trecutului; scopul său este un nonsens: el vrea să târască ordinea socială îndărăt, în loc să forțeze evoluția sufletească înainte, spre a stabili aceă armonie între *realitatea internă* și *formele externe*, pe care o visează, și în numele căreia luptă.

Nu mai încape deci nici o îndoeală: burghezia română a suferit pe teren cultural o înfrângere desăvârșită. Dar poate nu e potrivit a vorbi nici de o înfrângere. Căci acest cuvânt lasă a se înțelege, că burghezia noastră ar fi încercat să lupte pentru cultură, și nu a isbutit. In realitate, nu numai că noua noastră pătură conducătoare nu s'a apropiat de cultura națională, ci până în prezent ea nici nu a dat semne, că a priceput *nevoia* de a porni o luptă culturală. Burghezia română a fost absorbită cu desăvârșire de problemele vieții practice, care erau cele mai grabnice și mai apăsătoare. Dar în vreme ce ea creă pe de o parte *valori materiale*, reacțiunea creă de cealaltă parte *valori sufletești*. Și așà se face că societatea română modernă se înfățișează ca o uriașă mașină moartă, fără suflet propriu și fără o cultură corespunzătoare, isvorâtă din acest suflet. E marea lipsă, care se simte în toate așezămintele burgheziei noastre [1]).

10. Cu toată această victorie deplină, pe care au repurtat-o curentele culturii noastre reacționare, ele sunt totuș de așà natură, că nu pot suferi nici proba celui mai ușor examen științific: toate se reduc la un formalism de împrumut, care în țările de

[1]) Despre armata română observă cu bun temeiu d-l N. Iorga, că ceeace ea a făcut atât în 1877, cât și 1916—1918, se datorește numai instinctului, nu *pregătirii sufletești*. — Istoria armatei românești, II, 220.

origină are un cuprins corespunzător, căruia însă reacţiunea română a fost nedestoinică să-i dea un sens. In adevăr, ce impută aceste curente reacţionare burgheziei române? Că aceasta a călcat continuitatea istorică, a nesocotit condiţiile noastre sociale reale, că tinde a ne duce ţara într'o direcţie potrivnică nevoilor noastre proprii. Deci reacţiunea noastră, în toate deosebitele ei curente, protestează în numele *spiritului istoric*: aşà a făcut peste tot reacţiunea împotriva burgheziei, şi aşà erà firesc să facă şi a noastră. Pretutindeni s'a imputat burgheziei că procedarea ei este «neistorică», că ea şi-a clădit ordinea socială pe lipsa respectului faţă de trecut.

Aceasta este însă numai o atitudine negativă. A isbutit reacţiunea română să dea formulei sale istorice şi un cuprins pozitiv, să traducă spiritul istoric în fapt? Am putut constatà în decursul cercetării noastre, că nici unul din curentele reacţionare — nici acel în înveliş marxist — n'a fost în stare să prefacă principiul continuităţii în metodă de cercetare ştiinţifică. Afirmarea acestui principiu rămâne în reacţiunea română o simplă frază: în loc ca el să fie prefăcut într'un mijloc de a cercetà şi înţelege evoluţia realităţii sociale, el este întrebuinţat ca o armă de luptă, ca un mijloc de a contra-atacà pe adversarul învingător.

Aşadar reacţiunea română n'a putut creà culturii noastre temelia istorică, pe care se îndrumează în èra burgheză cultura naţională a oricărei ţări. Aceà convingere, care alcătueşte miezul însuş a ceeace numim spirit istoric: anume, că evoluţia omenirii e o serie de faze succesive, fiecare din acestea fiind un inel necesar în desvoltarea întregului — această credinţă nu numai n'a intrat în mentalitatea noastră obştească, dar lipseşte în mişcarea noastră culturală cu desăvârşire. Reacţiunea română nu şi-a împlinit misiunea pozitivă; sub aparenţele unui formalism istoric, ea e încă tot atât de neistorică, ca burghezia însăş.

Dar nu e numai atât: prin însăş condiţiile în care s'a născut cultura română, ea trebuià să ajungă a deformà chiar şi sensul ştiinţei. Constatarea de fapt, dela care pleacă toate curentele de reacţiune, este aceeaş: nepotrivirea între fondul nostru sufletesc, şi ordinea socială; cel dintâi e agrar rural, cea din urmă e burgheză modernă. Această chestiune a fost desvoltată de

apostolii reacțiunii în chip neobosit, cu un mare lux de amănunte și glume de tot felul: e în natura subiectului.

Curentele reacțiunii noastre pleacă anume dela sufletul român ca ceva dat, cristalizat în forme definitive, și se năpustesc împotriva societății moderne, care-l contrazice. Ele defaimă această societate, o înjosesc, o înfățișează ca un progres fals, un lustru, o spoeală, un mimetism, și cearcă să dovedească că dacă societatea noastră s'ar întoarce înapoi, la nivelul sufletului medieval, atunci, abia atunci România ar intră pe calea progresului real. Astfel curentele reacțiunii noastre năzuesc, cum am zis, să întoarcă lumea îndărăt, în loc să îndrumeze sufletul înainte. De aici se vede cu perfectă limpezime caracterul curat neștiințific al culturii noastre: la ea știința nu e un *mijloc de cunoaștere*, ci o *armă de atac*; deosebitele formule, pe care ea le aduce din străinătate și le prezintă publicului nostru ca «știință», sunt întrebuințate în fapt împotriva sensului real al științei.

Să luăm de pildă principiul continuității, care stă la baza întregii noastre reacțiuni. In știința străină acest principiu exprimă o atitudine a spiritului față de fapte, și slujește ca mijloc de a le cercetà și a le înțelege. El cere anume, ca faptele să fie deduse unul din altul, ca o înlănțuire neîntreruptă de cauze și efecte, așà că succesiunea lor să formeze o *serie continuă*: o evoluție. Dar în cultura noastră acest principiu are rolul unui baston, cu care reacțiunea lovește necontenit burghezia în frunte, de câte ori aceasta vreà să se miște și să lucreze. Atunci reacționarii se năpustesc cu acuzația teribilă, că reprezentanții burgheziei sfarmă legătura între trecut și prezent, deci *rup continuitatea* istorică. Cu alte cuvinte, ei prefac aici continuitatea istorică într'o entitate absolută, și cer burgheziei să se prosterneze în fața ei cu smerenia datorită «adevărului» științei. In mintea lor, trăită departe de cercetarea acră a faptelor, o simplă abstracție devine o formidabilă realitate, pe care ei o năpustesc împotriva realității însăș, fiindcă aceasta nu le place.

In acelaș fel s'a văzut cum formula marxistă, care este o unealtă de cercetare a faptelor, se preface la Gherea într'un mijloc de a judecà faptele, a le osândí, și — dacă e cu putință — a le sdrobí sub greutatea disprețului său de reprezentant al «științii». Recordul

însă în această privinţă îl atinge neîndoelnic poporanismul. El pune în fruntea argumentărilor sale formula generală: nicăiri şi niciodată nu s'a născut o industrie mare fără pieţe externe — şi apoi, dela această înălţime, se porneşte cu aşà vigoare împotriva industriei noastre naţionale — care nu-i pare a se conformà formulei — încât sub loviturile sale sumare pare că nu mai rămâne dintr'însa decât câteva jalnice fărâme.

Şi aşà se întâmplă cu toate formulele abstracte, pe cari reacţiunea le culege din ştiinţa străină. Din simple abstracţii scoase din fapte, slujind ca mijloc de a cercetà faptele, şi având valabilitate numai atât cât se dovedesc conforme cu faptele, reacţionarii le prefac în realităţi absolute, spre a combate apoi cu ele faptele ce nu le convin. Se poate lesne închipuì nedumerirea acestor teoreticieni, când le-a fost dat să trăiască şi să vadă, că realităţile pe cari ei îşi închipuiau că le-au desfiinţat de mult dela înălţimea augustă a «ştiinţei», nu numai că nu şi-au dat obştescul sfârşit, dar se desvoltă în proporţii din ce în ce mai impunătoare. Aşà trebuie să se întâmple oricui nu e în stare să-şi dea samă, că formulele ştiinţei nu au rostul de a ucide cu ele realitatea — atunci când aceasta nu-ţi stă la inimă — ci de a o înţelege, oricare ar fi sentimentul pe care ea ţi-l insuflă.

Reesă din cele zise că reacţiunea română, din nevoia de a găsì un mijloc de luptă împotriva burgheziei, a fost silită să falsifice în acest scop ştiinţa: ea a prefăcut-o într'o armă, cu care-şi atacă duşmanii. Nefiind în măsură să ucidă burghezia cu tunul, reacţiunea română s'a cercat s'o ucidă cu «ştiinţa»; astfel, în loc să pornească la luptă cu platoşă şi lance, reacţionarii pornesc cu «adevăruri ştiinţifice», şi aceste asalturi teoretice împotriva revoluţionarilor burghezi sunt tot ceeace avem noi, în a doua jumătate a veacului din urmă, drept cultură. Am numit acest timp *èra spiritului critic*; îl putem numì totodată şi *èra formalismului ştiinţific de împrumut.*

11. Erà firesc că reacţiunea română să cerce a luà, în concepţia artei, aceeaş atitudine ca şi în concepţia ştiinţei: ea extinde la operele de artă atitudinea sentimentală judecătorească, pe care o are faţă de fenomenele sociale; pe unele, ca şi pe altele, le judecă în

puterea unor formule abstracte, și le respinge dacă nu corespund scopurilor ei. Cu un cuvânt, concepția artei apare în reacțiunea română tot ca o *armă de luptă pentru scopuri sociale*, ca și concepția științei. Estetica, ce se întemeiază pe această cale, ia tot numele de «științifică», lucru firesc, de vreme ce reacționarii români au încredințarea sinceră, că lupta lor împotriva burgheziei e întreprinsă pe baze științifice.

Dar se cuvine să observăm dela început, că această tendință de a falsifică noțiunea de artă nu este *generală* în curentele noastre reacționare, și chiar acolo unde se pronunță, ea nu e dusă în mod consecvent până la capăt, ci are un caracter destul de șovăitor. Nici unul dintre acești teoreticieni ai artei nu se încumetează să declare pe față, că artistul ar trebui să urmărească în creațiile sale un anumit scop social; ei recunosc natura *spontană* a creației artistice, dar își rezervă dreptul de a decretà opera de artă ca nefolositoare, antisocială sau chiar imorală, atunci când ea nu corespunde vederilor lor sociale. Această estetică «științifică» se mărginește deci a da un simplu avertisment artiștilor, că ei vor fi scoși în afară de cadrul societății, dacă nu vor binevoi a se conformà scopurilor ei proprii; ea nu îndrăznește însă să procedeze cu o egală doză de consecvență și onestitate intelectuală, și să oblige pe artiști în chip fățiș de a se pune în slujba scopului ei social.

Pricina acestui fapt e limpede: reacțiunea nu a numărat în rândurile credincioșilor ei nici un cercetător științific, în schimb toți au fost sau talente artistice, sau temperamente artistice. Ei au prins în mod intuitiv natura reală a artei, și au simțit repulsiune de a o supune la scopuri. Indeosebi, acesta e cazul Junimei, cercul ce a strâns cele mai strălucite forțe artistice din întreaga noastră mișcare reacționară. Pentru junimiști, creația artistică e impersonală, opera de artă trebuie considerată în sine, în afară de orice scop [1]). Tendința de a introduce în considerarea artei motive sociale, apare abià în curentele de mai pe urmă: ea se

[1]) Junimea se călăuzește în judecarea operelor de artă de principii estetice, nu de considerații sociale; ea vrea să stabilească valoarea lor artistică, nu valoarea socială.

pronunţă în naţionalism, se accentuează în socialism, şi ia o formă de grotească exagerare în poporanism. Toate aceste curente stabilesc o formulă, un criteriu social de apreciere a valorii operelor de artă. Acest criteriu de judecată e, la cel dintâi, iubirea pentru vieaţa şi firea ţăranului, la cel de al doilea, «idealurile sociale», la cel din urmă obligaţia de a plăti nu ştiu ce «datorie», pe care intelectualii ar fi contractat-o faţă de clasa ţărănească [1]). Dacă opera de artă nu corespunde acestor formule, atunci teoreticianul poate cel mult să recunoască că artistul are talent; dar acest talent i se pare nefolositor, creaţiile sale potrivnice interesului societăţii şi moralei.

Aici trebuie să restrângem încă odată cadrul consideraţiilor noastre, şi să învederăm că numai cele două din urmă curente — socialismul şi poporanismul — au avut pretenţia de a întemeia o estetică «ştiinţifică». Dar această estetică are tot atât de puţin de împărţit cu ştiinţa, pe cât au în genere toate formulele reacţiunii noastre. Ştiinţa nu judecă, ci constată; nu apreciază, ci explică; nu *stabileşte valori*, ci *cercetează cauze*. Estetica, cu adevărat ştiinţifică, nu poate să se degradeze prefăcându-se într'o unealtă de luptă socială şi politică, ci trebuie să rămână, ca orice disciplină ştiinţifică, un mijloc de a cunoaşte, a cercetà şi a lămuri operele de artă.

Pe lângă această anomalie în concepţia generală, estetica noastră, ce s'a numit pe ea însăş ştiinţifică, mai are şi pe aceea specială, de a se dedà unui apostolat al idealurilor în numele unei doctrine, ce nu vrea să ştie nimic de ideal [2]), şi de a luà faţă de fenomene o ati-

---

[1]) Pentru concepţia socialistă a artei, vezi C. Dobrogeanu-Gherea, Studii critice, în deosebi articolele *Personalitatea şi morala în artă* (vol. II) şi *Tendenţionismul şi tezismul în artă* (vol. I). Pentru concepţia poporanistă, vezi în deosebi G. Ibrăileanu, *Poporanismul* (Curentul Nou, Anul I, No. 3) şi *Morala în artă* (Viaţa Românească, 1906, vol. I, p. 306). Idea obligaţiei intelectualilor faţă de ţărănime, pe care o aduce poporanismul din Rusia, exprimă o atitudine de agrarian faţă de societatea burgheză; numai în vechiul regim raporturile sociale se bazau pe obligaţii; în societatea burgheză ele se bazează pe relaţii de schimb, care exclud idea oricărei obligaţii.

[2]) «Ei (proletarii) nu au de realizat vreun ideal, ci numai de desprins elementele societăţii noui, pe care vechea societate le poartă ea însăş în sân». K. Marx, La commune de Paris.

tudine sentimentală finalistă pe baza unei teorii sociale, ce exclude idea oricărui scop în cercetarea faptelor. Dealtfel, e îngăduit a ne exprimà aici părerea, că dacă socialismul român nu s'ar fi prea rătăcit în ținutul nebulos al idealurilor, ci și-ar fi dat silința de a cercetà sobru și modest realitatea noastră socială, s'ar aflà în prezent îndrumat pe căi mai bune.

12. Reiese din cele de mai sus că reacțiunea română, deși și-a început activitatea în numele științei, nu are în fapt nimic comun cu scopurile acesteia. Ea e mai curând o simplă *propagandă politică*, întreprinsă cu ajutorul unei serii de formule științifice. Pe această cale reacțiunea română a căutat să încredințeze publicul nostru cult, că societatea română modernă contrazice condițiile noastre istorice reale, și că autorii ei sunt stăpânitori fără drept: concluziile politice se impun dela sine.

Până la introducerea votului obștesc, această activitate se mărginește în chip firesc numai la orașe, și aici înrâurirea ei n'a întâlnit nici o stavilă. In prezent, întreaga noastră mișcare culturală, ca și întreg învățământul public, stă sub influența copleșitoare a ideologiei reacționare. De cum intră în școală și până când iese în societate, tânărul român aude acelaș lucru dela profesorii, poeții, criticii, literații, gânditorii pe cari-i ascultă sau îi citește: că la noi totul e lustru fără nici o bază reală, și că cei ce ne-au dăruit o asemenea falsă civilizație sunt niște străini de neamul nostru, al cărui geniu n'au fost în măsură să-l priceapă. Și așà românul iese din mașina educației oficiale ca dușman hotărât al burgheziei sale naționale. Și dacă burghezia ar fi în adevăr o mână de oameni fără nici o legătură cu țara noastră, acest fapt n'ar aveà nici o însemnătate. Dar am arătat pe larg, și orice sociolog înțelege lesne acest lucru, că la noi, ca în oricare altă societate modernă, soarta țării se identifică cu soarta burgheziei ei naționale: desvoltarea capitalismului înseamnă creșterea forței și avuției naționale, înnăbușirea capitalismului ar însemnà îndrumarea către mizerie și barbarie. Reacțiunea română, întrebuințând copleșitoarea ei influență culturală spre a îndreptà generațiile tinere împotriva burgheziei, lucrează împotriva viitorului țării, pe care e de bună credință că o servește.

Dela introducerea votului obştesc ideologia reacţionară, care a cucerit oraşele, tinde să invadeze şi satele. Ţărănimea are, în sfârşit, prilejul să se împărtăşească din binefacerile culturii noastre: ea descopere dela solii, ce pornesc în propagandă la sate, că tot ce s'a făcut la noi e o spoeală, că stăpânitorii noştri sunt nişte străini cari n'au înţeles niciodată nevoile ţării, că toată comedia civilizaţiei noastre e întreţinută din sudoarea ţărănimii, de a cărei suferinţe nu se îngrijeşte nimenea — şi toate celelalte adevăruri «ştiinţifice» ale culturii noastre.

Dar încă o împrejurare vine să lărgească acum terenul de influenţă al ideologiei reacţionare: fracţiunile burgheze, îndepărtate dela conducerea statului, se pregătesc de luptă împotriva acelei fracţiuni a oligarhiei financiare, care a uzurpat puterea politică în folosul ei exclusiv; şi în acest scop ideile reacţiunii noastre servesc ca o minunată platformă: ceeace a făcut oligarhia până acum, e simplă spoeală; un progres real rămâne a fi realizat abiă de acum înainte — de alţii. E deajuns a amintì felul de luptă al unei fracţiuni ardelene împotriva conducerii vechiului Regat.

S'ar puteà deci ca în viitorul apropiat să fim martori mai curând la o lărgire a ideologiei reacţionare, decât la o slăbire a ei. Dar ni se pare că acesta va fi cântul lebedei: capitalismul nostru a luat o desvoltare prea impunătoare, spre a nu desminţì prin fapt pesimismul reacţiunii.

13. Invazia comerţului într'o ţară agricolă e fermentul revoluţionar şi disolvant, din care se nasc peste tot societăţile burgheze; acesta e punctul de vedere, din care am cercat a lămurì procesu de naştere al societăţii române moderne. Dar această invazie e negutătorului străin şi revoluţionar în vieaţa patriarhală a unei ţări agricole, provoacă o violentă împotrivire atât a vechilor clase agrare, cât şi în genere a *sufletului rural*. Se naşte atunci o stare sufletească generală, care prezintă următoarele două însuşiri: *a)* una negativă, şi anume ura împotriva negoţului, şi în genere a oricărei averi strânse din negoţ; asemenea averi apar ca rezultatul unei înşelări, a unei exploatări, şi nu ca rod al unei munci cinstite; *b)* o însuşire pozitivă, anume compătimirea faţă de ţăran: acesta apare ca singurul producător, din sudoarea că-

ruia se strâng toate averile, în vreme ce orășenii trăiesc în belșug și risipă.

Această stare sufletească a fost generală în Europa prin veacul XVI—XVII, adică în aceà perioadă de prefacere burgheză a Apusului, în care România se află abià în timpul de față [1]). Se făceà și pe atunci socialism, se înțelege un socialism ieșit din starea sufletească a vremii: respirând ură împotriva averii din negoț, pătruns de simpatie față de țărănime, cerând egalitate pentru toată lumea: toți să muncească deopotrivă și să consume deopotrivă, nu țăranii să asude și orășenii să risipească. O întreagă literatură de numeroase construcții socialiste de acest fel s'a născut în acele vremuri. Una din cele mai citite a fost Utopia lui Morus [2]).

România, care trece în prezent printr'o prefacere analoagă cu aceea a statelor apusene din perioada amintită, are în chip firesc și un spirit public analog: răsuflând ură împotriva «afacerilor», a negoțului, și dragoste pentru țărănime. Din acest miez sufletesc și-au luat naștere, și în această atmosferă sufletească s'au răspândit toate curentele culturii noastre reacționare. Aceasta e tocmai ceeace explică isbânda lor atât de ușoară: nimenea nu s'a gândit să examineze pretențiile lor științifice; a fost deajuns că fiecare găsià în ele modul său propriu de a gândì și simți, spre a le îmbrățișà cu însuflețire. Indeosebi, socialismul care se face la noi astăzi seamănă ca două picături de apă cu acel care se făceà în Apus în veac. XVI. Lăsând la o parte frazeologia de împrumut, și privind esența sa, socialismul român se descopere ca aceeaș expresie a urei împotriva orășenimii risipitoare, și a compătimirii pentru țărănimea muncitoare, apăsată și săracă, pe care o găsim în construcțiile utopice dela începuturile timpurilor moderne. Dealtfel e și firesc, că dintr'un mediu social analog și o

[1]) «Straturile largi ale poporului mărturisiau o hotărâtă neîncredere față de noua gândire și gospodărie individuală capitalistă; ele rămâneau credincioase ideei economice creștine: *munca câmpului părea mai divină decât negoțul...*

Țăranii, așà se spuneà, cultivă și strâng binecuvântarea Domnului, și chiar boerimea este slăvită, fiindcă are această nobilă și cinstită hrană». R. Kötzschke, Deutsche Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert, pag. 172.

[2]) Op. cit., pag. 174—175.

atmosferă sufletească analoagă, trebuià să iasă şi un produs spiritual analog. Atât de pronunţat este în socialismul român sentimentalismul rural, ca şi incapacitatea de a înţelege societatea noastră modernă, încât nu e nici o îndoeală că acest socialism nu-şi merită numele, ci trebuie clasat acolo unde-i este locul adevărat: alături de curentele reacţionare.

14. Inseamnă oare cele zise, că sufletul român de azi nu are în el nici un element de ideologie burgheză? Nu am puteà afirmà acest lucru, fără a cădeà în contrazicere cu faptele. De sigur că studiile psihologice ale reacţiunii au pus în lumină numai elementele agrare ale sufletului nostru, nefiind în măsură să descopere elementele burgheze; dar acestea există. Am arătat în această lucrare procesul lent de desvoltare a unei ideologii burgheze române, care şi-a găsit expresia în deosebitele faze ale idealului naţional. In fapt, acest ideal nu exprimă altceva decât nevoile capitalismului nostru, aspiraţiile burgheziei române naţionale, din care şi-au luat fiinţă ultimele două războaie. Dar ideologia noastră burgheză a rămas până în prezent ecoul unei tendinţe vagi, nu a devenit încă o stare sufletească limpede: ea a putut fi numai pârghie subconştientă de acţiune, nu însă şi principiu clar de gândire. Acest din urmă rol au rămas să-l joace elementele noastre sufleteşti rurale, vechi, clare, bine definite.

Deaici această anomalie, în care ne aflăm noi astăzi: noi lucrăm ca burghezi, şi gândim ca medievali; cu picioarele am ajuns în evul modern, cu capul am rămas în evul mediu; deaceea întreaga noastră cultură are rostul de a ne caricaturizà pe noi înşine: noi cercăm să înţelegem aspiraţiile noastre burgheze prin mentalitatea noastră medievală; dar cum acest lucru e cu neputinţă, nu ne mai rămâne decât să năpustim gândirea noastră împotriva faptelor noastre, să batjocorim pe cele din urmă prin produsele celei dintâi — să le «criticăm». Cultura noastră reacţionară, sau «critică», e tocmai răsvrătirea elementelor medievale ale sufletului nostru împotriva orânduirii burgheze, impusă de invazia capitalismului străin în vieaţa noastră patriarhală.

Se înţelege din cele zise că nu se poate aşteptà în România o cultură nouă, decât atunci când sub presiunea *revoluţiei eco-*

nomice, care este încă în curs, se va puteà îndeplinì la noi şi o *revoluţie sufletească*. Această nouă revoluţie, care rămâne fapta viitorului, va sta în răsturnarea ideologiei rurale de către cea burgheză, adică: desprinderea limpede, deplin conştientă a elementelor burgheze ale sufletului nostru, şi prefacerea lor în principiu de gândire şi temelie a edificiului culturii. In acest chip dizarmonia între cultură şi aspiraţiile noastre sociale dispare, căci ambele capătă acelaş isvor: ideologia burgheză, de astădată principiu îndoit atât de gândire, cât şi de acţiune. Abià atunci va puteà trece cultura română dela *critică* la *ştiinţă*, dela judecată subiectivă la cunoaştere obiectivă, căci atunci ea nu mai primeşte sarcina de a luptà împotriva aspiraţiilor sociale, ci se altoeşte pe acestea; nu mai exprimă jalea după trecut, ci năzuinţa viguroasă spre viitor; nu mai este romantică idealistă, ci clasică realistă. Abià atunci se naşte putinţa contemplaţiei senine, a sublimei *Θεωρία*, terenul sufletesc, din care-şi iau fiinţă creaţiile reale ale spiritului. Pănă atunci spiritul român, înăsprit de o ordine care-i e potrivnică, va continuà să «critice»: va cercà să târască mersul lumii înapoi, va semănà neîncrederea în trăinicia societăţii noastre ca şi în geniul creator al naţiunii, şi aceasta în numele ştiinţei. Deaceea va fi marea misiune istorică a culturii noua, de a da acestei naţiuni ceeace a distrus o întreagă eră de critică negativă, sterilă, neistorică şi pseudoştiinţifică: încrederea în ea însăş şi în viitor.

VERIFICAT 2007

CUPRINSUL

PREFAȚĂ . . . . . pag. 5
INTRODUCERE:
a) Ce se înțelege prin burghezie . . . . . ,, 9
b) Fazele istorice ale desvoltării burgheziei . . . . . ,, 18
c) Nașterea societăților burgheze, ... ,, 25
I. INCEPUTURILE REVOLUȚIEI BURGHEZE IN ROMÂNIA. «Era nouă»: desvoltarea socială a României dela 1829 până la 1866 și nașterea oligarhiei române:
a) Revoluția economică . . . . . ,, 34
b) Revoluția politică . . . . . ,, 53
c) Ruina vechei boierimi și nașterea oligarhiei . . . ,, 69
II. DESVOLTAREA SOCIALĂ A ROMÂNIEI DELA 1866 PÂNĂ IN PREZENT. Era mercantilismului român:
a) Inceputurile mercantilismului român . . . . . ,, 83
b) Urmările economice . . . . . ,, 104
c) Desăvârșirea mercantilismului român . . . . . ,, 120
III. EVOLUȚIA CAPITALISMULUI ROMÂN ȘI PREFACERILE CLASEI STĂPÂNITOARE:
a) Structura socială a României în faza de transiție . ,, 138
b) Noua clasă stăpânitoare și baza ei economică . ,, 153
c) Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României . . . . . ,, 159
IV. REVOLUȚIA AGRARĂ ȘI PREFACERILE CLASEI ȚĂRĂNEȘTI:
a) Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului . . . . . ,, 168
b) Urmările prăbușirii vechiului regim asupra țărănimii ,, 186
c) Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechiu . . . . . ,, 173
V. REACȚIUNEA IMPOTRIVA BURGHEZIEI ROMÂNE. Incercare de psihologie socială a culturii române din a doua jumătate a veacului XIX:
a) Caracteristica generală . . . . . ,, 216
b) Curentele reacțiunii române . . . . . ,, 221
c) Valoarea și sensul culturii române reacționare . . ,, 244

VERIFICAT 1937

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ CAROL I BUCUREȘTI